

International Conference
about KGB Activities

BRATISLAVA

14th - 16th November 2007

Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945 - 1989

ZBORNÍK Z MEDZINÁRODNEJ KONFERENCIE

ZOSTAVILA ALEXANDRA GRŮŇOVÁ

ÚSTAV
PAMÄTI
NÁRODA

ÚSTAV
PAMÄTI
NÁRODA

**Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca
s tajnými službami
v strednej a východnej Európe 1945 – 1989**

Zborník z medzinárodnej konferencie

Bratislava 14. – 16. 11. 2007

Zostavila Alexandra Grúňová

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA

BRATISLAVA 2008

Zborník vyšiel s finančnou podporou Medzinárodného višegrádskeho fondu.

-
- Visegrad Fund
- •

Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami
v strednej a východnej Európe 1945 – 1989

Zborník z medzinárodnej konferencie
Bratislava 14. – 16. 11. 2007

Zostavila Alexandra Grúňová

Vydal
Ústav pamäti národa
Nám. SNP 28
810 00 Bratislava
www.upn.gov.sk

1. vydanie

Jazyková úprava (anglický text) Anitra N. Van Prooyen;
(slovenský, český text) Alexandra Grúňová, Katarína Szabová

Preklad Jana Krajňáková a kol.

Cover design Peter Rendek
Sadzba, grafická úprava a tlač Vydavateľstvo Michala Vaška

© Ústav pamäti národa 2008

ISBN 978-80-89335-01-5

Obsah

DEKLARÁCIA ku konferencii Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945 – 1989	9
Otvorenie konferencie	11
František Mikloško	13
Jiří Liška	14
Ivan A. Petranský	16

I. panel (14. 11. 2007)

Archívy bezpečnostných zložiek ako zdroj k aktivitám NKVD/KGB	19
Stefan Karner (Rakúsko) – moderátor	21
Ladislav Bukovszky (Slovensko): Archív Ústavu pamäti národa ako zdroj k aktivitám KGB	24
Petr Blažek (Česko)	30
Gergő Bendegúz Cseh (Maďarsko): Dokumenty Historického archívu štátno-bezpečnostných služieb	34
Nikita Vasilievič Petrov (Rusko)	39
Ralf Blum (Nemecko): Odkazy na sovietsku tajnú službu v archíve Úradu spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR (BStU)	42

II. panel (14. 11. 2007)

Od sovietskych poradcov v satelitných štátoch k sovietskym

bezpečnostným školám	49
János M. Rainer (Maďarsko) – moderátor	51
Rafał Wnuk (Poľsko): Sovietska podpora bezpečnostného aparátu Poľskej komunistickej strany. Rola NKVD v boji s protivládnyimi antikomunistickými skupinami v Poľsku (1944 – 1945)	52
Radek Schovánek (Česko): Sovětské uši v komunistické Praze	70
Ladislau-Antoniou Csendes (Rumunsko): Prístupy NKVD/KGB a kontrola strany v rumunských tajných službách a v armáde v období 1948 – 1964	76
Magdolna Baráth (Maďarsko): Sovietski poradcovia v orgánoch maďarskej štátnej bezpečnosti	83

Jan Kalous (Česko): Štěpán Plaček, jeho vize čs. bezpečnosti a sovětští zpravodajci (1945 – 1948) – souvislosti a okolnosti příchodu sovětských poradců do Československa	95

III. panel (15. 11. 2007)

Stredná a východná Európa ako východisko k spravodajskému prenikaniu na Západ	113
Petr Kopal (Česko) – moderátor	115
Christopher Adam (Kanada): Pohľad cez Atlantik. Maďarská štátna bezpečnosť a kanadskí Maďari (1956 – 1989)	116
Arvydas Anušauskas (Litva): Litovský faktor. Obdobie ekonomickej reštrukturalizácie (perestrojky) a spravodajských technológií	135
Stefano Bottoni (Taliansko): Nezvyčajný vzťah. Maďarská rozviedka a Vatikán 1961 – 1978	140
Andrzej Grajewski (Poľsko): Tajné služby Poľskej ľudovej republiky proti Vatikánu v rokoch 1956 – 1978	169
Sławomir Łukasiewicz (Poľsko): Aktivity poľskej komunistickej spravodajskej služby nasmerované voči Európskemu hospodárskemu spoločenstvu (EHS)	189
Walter Süß (Nemecko): Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe z pohľadu východonemeckej tajnej služby v 70. rokoch	201
Peter Rendek (Slovensko): Operácia ALAN – vzájomná spolupráca československej spravodajskej služby a sovietskej KGB v jednom z najväčších prípadov úniku bezpečnostných informácií NATO v období 1982 – 1986	213

IV. panel (15. 11. 2007)

Spolupráca NKVD/KGB so satelitnými štátnobezpečnostnými

službami	231
Władysław Bulhak (Poľsko) – moderátor	233
László Ritter (Maďarsko): Spolupráca medzi sovietskou a maďarskou spravodajskou službou v ranom období studenej vojny (abstrakt)	234
Petr Blažek (Česko): Rezidentura FMV v Sovětském svazu. Postavení, činnost a personální obsazení v roce 1989	236

Prokop Tomek (Česko): SOUD a jeho využívaní v československých podmínkach	260
Bernd-Rainer Barth (Nemecko): Aféra Noel Field (abstrakt)	269
Georg Herbstritt (Nemecko): Odmietnutá spolupráca: Vzťah Stasi – Securitate a snaha Rumunska o nezávislosť	270

V. panel (16. 11. 2007)

Aktivity NKVD/KGB v okupovanej Nemeckej demokratickej republike (NDR) a v Rakúsku	281
Roger Engelmann (Nemecko) – moderátor	283
Jörg Morré (Nemecko): Modelovanie obrazu nepriateľa. Zatknutia NKVD ako príprava začiatku politickej práce polície v sovietskej okupačnej zóne – NDR	285
Barbara Stelzl-Marx (Rakúsko): Sovietska rozviedka v Rakúsku. Zatknutia, odsúdenia a popravy v rokoch 1950 – 1953	298
Dieter Bacher (Rakúsko): Komunistická „intelligence internationale“? Kontakty medzi KGB a KPÖ na začiatku Studenej vojny	316
Jan Foitzik (Nemecko) – Nikita Vasilievič Petrov (Rusko): Sovietsky bezpečnostný aparát v sovietskej okupačnej zóne – NDR (1945 – 1953). Štruktúra, úlohy a spolupráca s východonemeckými úradmi	330

VI. panel (16. 11. 2007)

Záverečné vyjadrenia	353
Miroslav Lehký (Česko)	355
Walter Süß (Nemecko)	359
Nikita Vasilievič Petrov (Rusko)	361
Łukasz Kamiński (Poľsko)	362

Sprievodné akcie konferencie

Radoslav Ragač, Ondrej Krajňák	364

Informácie o partnerských inštitúciách a podporovateľoch konferencie	372

Doslov

Alexandra Grúňová	379

DEKLARÁCIA ku konferencii

AKTIVITY NKVD/KGB A ICH SPOLUPRÁCA S TAJNÝMI SLUŽBAMI V STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPE 1945 – 1989

Spoločné vedomie dôležitosti vyrovnania sa s komunistickou diktatúrou, nielen vzhľadom na množstvo obetí komunizmu, ale aj ako varovanie pre prítomnosť a budúcnosť, nás v tomto úsilí vedie k vzájomnej spolupráci. Vyrovnanie sa s komunizmom v celom jeho rozsahu presahuje možnosti jednotlivých bývalých komunistických štátov. Ciele komunizmu vyplývajúce z jeho ideológie boli globálne – postupné prenikanie, rozvrátenie a ovládnutie slobodného a demokratického sveta. Významnú úlohu na ceste k dosiahnutiu tohto cieľa hrali spravodajské služby komunistických štátov na čele so sovietskou KGB, ktorá služby štátov komunistického bloku podľa svojho vzoru zakladala, ovládala a riadila na dosiahnutie svojich cieľov.

Žiaľ, 17 rokov po páde komunizmu bývalé sovietske archívy v dnešnom Rusku zostávajú nedostupné. Bez analýzy komunizmu v bývalom Sovietskom zväze nie je možné úplne pochopiť ani dianie v dnešnom Rusku, ani situáciu po páde komunizmu v strednej a východnej Európe. Vedení spoločným cieľom, vypovedať celú pravdu o komunizme na základe zdrojov, ktoré sú nám dnes po dlhšom úsilí k dispozícii, sme prišli k rozhodnutiu usporiadať na tému

„Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945 – 1989“

v dňoch 14. až 16. novembra 2007 v Bratislave v Slovenskej republike medzinárodnú konferenciu pre odbornú verejnosť.

Uskutočnenie tejto konferencie považujeme za ďalší krok našej vzájomnej spolupráce, ako aj prvý krok k usporiadaniu ďalších podujatí na vyššie uvedenú tému.

V zmysle znenia rezolúcie Rady Európy z roku 2006 „O potrebe medzinárodného odsúdenia totalitných komunistických režimov“ považujeme naše podujatie za príspevok k výskumu a prezentácii objektívnych faktov na európskej úrovni.

Signatári

Nasledujú názvy inštitúcií a ich štatutárni zástupcovia, ktorí deklaráciu podpísali:

Marianne Birthler

Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR
Postfach 218, 10127 Berlín, Nemecko

György Gyarmati

Riaditeľ Historického archívu štátobezpečnostných služieb
Eötvös u.7, H-1067 Budapešť, Maďarsko

Janusz Kurtyka

Prezident Inštitútu pamäti národa – Komisia pre stíhanie zločinov napáchaných
na poľskom národe
Towarowa 28, 00-839 Varšava, Poľsko

Ján Ondriaš

Podpredseda Správnej rady Ústavu pamäti národa
Námestie SNP 28, P.O.BOX 239, 810 00 Bratislava, Slovensko

Pavel Žáček

Zmocnenec vlády Českej republiky pre organizačnú prípravu zriadenia Ústavu
pre štúdium totalitných režimov
Havelkova 2, 130 00 Praha 3, Česko

OTVORENIE KONFERENCIE

František Mikloško

podpredseda Výboru NR SR pre ľudské práva, národnosti a postavenie žien

Vážený pán predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa, vážený pán podpredseda Senátu Parlamentu Českej republiky, Vaša Excelencia pán veľvyslanec Bulharskej republiky, vážení politickí väzni, osobitne bývalý minister vnútra a riaditeľ Slovenskej informačnej služby pán Ladislav Pittner, vážení pracovníci, vedeckí pracovníci Ústavu pamäti národa, vážení prítomní zo všetkých krajín, ktoré sa zúčastňujú na tejto konferencii.

Som veľmi rád, že Vás môžem pozdraviť v mene Výboru, ktorý tu zastupujem a pod ktorého gesciu patrí Ústav pamäti národa (ÚPN) podieľajúci sa na tomto veľmi významnom podujatí. Bol som dlhoročným priateľom prvého predsedu ÚPN, charizmatického Jána Langoša, ktorý tento Ústav zakladal v čase, keď bol v parlamente. Svojou obrovskou vôľou ho dokázal v parlamente presadiť a presadil aj celú jeho ďalšiu existenciu. Ján Langoš vždy zostane v našich myšliach akýmsi tvorcom celého tohto pohybu.

Som – azda môžem povedať – aj priateľom terajšieho predsedu Správnej rady Ústavu pamäti národa pána doktora Petranského, ktorý prichádza v neľahkej situácii po náhlej tragickej smrti bývalého disidenta, a začína rozvíjať jednu novú generačnú líniu. Líniu publikácií, líniu, ktorá bude v budúcnosti kľúčová, pretože pamäť národa sa skutočne rodí tak, že sa určitým spôsobom zhmotňuje všetko, čo sa udialo. V doterajšej produkcii prevažovali diela, ktoré sa viac-menej pripravovali ad hoc. V týchto chvíľach sa však vydávame na cestu, keď by sme mali dlhodobo a trpezlivo mapovať túto dobu, ktorá sa zapísala do svetových dejín ako obdobie vlády ríše zla. Som veľmi rád, že táto konferencia sa môže konať tu v Bratislave v spolupráci so všetkými krajinami V4 a Nemeckej spolkovej republiky. Veľmi jej želim úspech a všetkým zúčastneným prajem, aby si z nej odniesli obrovské množstvo podnetov. Do budúcnosti všetkým želim najmä trpezlivosť pri odhaľovaní problémov, ktoré minulosť priniesla a ktoré musíme my aj generácie po nás poznať.

Veľmi pekne ďakujem za pozvanie a v mene slovenského parlamentu – ak tak môžem povedať – v mene ústavných činiteľov – pozdravujem túto konferenciu.

Jiří Liška*podpredseda Senátu Parlamentu České republiky*

Dobrý den, vážené dámy, vážení pánové, vážený pane místopředsedo, vážený pane předsedo, děkuji vám za pozvání a jsem rád, že vás mohu pozdravit jménem Senátu České republiky.

Moc mě těší, že se vám podařilo uskutečnit tuto konferenci a cítím to i jako jisté osobní zadostiučinění, mimo jiné také i proto, že jsem – aspoň si to myslím – mohl být skromně nápomocen svým doporučením Mezinárodnímu višegrádskému fondu, aby se tato konference uskutečnila. Když jsme totiž minulý rok spolu s tehdejšími předsedou správní rady Ústavu paměti národa, dnes bohužel tragicky zesnulým Janem Langošem, pořádali v českém senátu den Ústavu paměti národa, bylo to představení a propagace nového zákona inspirovaného slovenským vzorem, využili jsme této akce také k pracovní poradě pro přípravu vaší dnešní konference. Vzhledem k tomu, že i díky příkladu slovenského ÚPN a velké podpoře Jána Langoše byl v České republice přijat zákon o Ústavu pro studium totalitních režimů, jsem moc rád a těší mě, že i druhý úkol tehdejšího našeho setkání se podařilo naplnit.

To je taková moje osobní vzpomínka a nyní k vlastnímu tématu. Proces vyrovnávání se s komunistickou minulostí nutně musí mít mezinárodní rozměr. Vyplývá to ze samotného charakteru sovětského bloku, který překračoval hranice států i kontinentů. Pro ruské impérium byly jednotlivé země střední a východní Evropy pouze satelitními státy, jejichž politiku do značné míry určoval a řídil. Čím více do tajů bývalého režimu pronikáme, tím častěji narážíme na bílá místa v podobě činnosti sovětských poradců a vůbec úkolování z tehdejšího sovětského Ruska. Bez odhalení role Sovětského svazu nikdy nebude naše poznání úplné, nepochopíme, kdo a jakou roli hrál, co vycházelo z hlav místních pohlavárů a co bylo direktivně nařízeno z vnějšku, v čím zájmu se to či ono konalo. Budeme se o tom pouze dohadovat. Proto by například Evropský parlament měl vést soustředěný tlak na současné Rusko, aby odtajnilo a zpřístupnilo materiály KGB přímo se vztahující k dění ve střední a východní Evropě. Pokud vím a pokud se nemýlím, tak oficiálně nebyl do dnešního dne ze strany Evropské unie žádný podobný požadavek ani vznesen.

Rád bych v této souvislosti ještě jednou zmínil Jána Langoše. Tento mimořádný muž totiž dokonce razil představu jakýchsi společně budovaných virtuálních archivů, které by napomáhaly poznání mezinárodního kontextu naší nedávné minulosti a objasňovaly vzájemné vlivy mezi jednotlivými státy. To je myslím pro nás a pro Evropu velká výzva. Obávám se, že v dnešní době je to téma aktuálnější, než jsme si ochotni připustit.

Vaše nebo naše dnešní mezinárodní konference je jedním ze způsobů, jak dát této výzvě reálný tvar. Nezapomínejme, že jsme povinni vydávat svědectví a varovat. Má-li co přinést postkomunistická Evropa svým západním spojencům, je to především tato naše drazé zaplacená zkušenost s totalitou a okupací. Dá se říci ještě důrazněji, že je na nás, abychom přesvědčili Západ a vůbec demokratický svět, že je jen k jeho prospěchu nám v této věci naslouchat. Komunismus je v té podobě, v jaké jsme ho zažili, možná mrtev, nikoliv však touha změnit svět, napravit jej, ať to stojí, co to stojí, tedy touha stojící v samotných základech nejen komunistického hnutí... Na vlastní kůži jsme pocítili, kam vede ideologie povýšená na státní náboženství, a měli bychom silně protestovat, když se s náběhem k něčemu podobnému setkáváme. Stejně tak máme neblahé zkušenosti s tím, jak hluboce je totalitní režim – a asi opět nejen komunistického typu – spjat s byrokratismem, dirigismem a centralismem, jak jsou pro něj tyto rysy typické, a pro nás proto varovné a nebezpečné. Neméně nás nepříjemně mrazí, vidíme-li vzrůstající ambice Ruska opět rozhodovat o nás, a to opět bez nás.

Vážené dámy, vážení pánové, ještě jednou vám děkuji za uspořádání této konference a přeji vám všem jen dobré. Děkuji.

Ivan A. Petranský*predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa*

Vážený pán podpredseda Senátu Parlamentu Českej republiky, vážený pán podpredseda Výboru NR SR, Vaša Excelencia, vážení hostia, dámy a páni.

Som skutočne veľmi rád, že Vás môžem privítať na tejto konferencii, ktorú Ústav pamäti národa usporiadal so zámerom prispieť k objasneniu pozadia udalostí počas štyroch desaťročí komunistickej totality. Krajiny bývalého východného bloku prešli v danom období viac-menej rovnakým vývojom, ktorý bol riadený z Moskvy. O to viac je potrebná vzájomná výmena skúseností pri jeho skúmaní a posudzovaní. Verím, že táto konferencia bude na prospech ďalšej spolupráce Ústavu pamäti národa a jeho partnerov, dnes už nie len v Nemecu, Poľsku, Maďarsku a Česku, ale i v Rumunsku, Bulharsku či Ukrajine. Od pádu železnej opony uplynie v týchto dňoch osemnásť rokov. Na vyrovnanie sa s obdobím totality je to však, samozrejme, stále málo. O to väčší hendikep majú krajiny, ktoré sa týmito otázkami začali dôsledne zaoberať až s určitým odstupom času. Ústav pamäti národa je súčasťou diania na Slovensku už piaty rok. Jeho zakladateľ Ján Langoš ako poslanec slovenského parlamentu dokázal presadiť veľkú vec. Ako dnešný predseda Správnej rady tejto inštitúcie vidím, že dôsledné spracovanie obdobia neslobody je skutočne sisyfovská a časovo veľmi náročná úloha. Historici, archivári sú si toho vedomí, treba však povedať, že verejnosť už trochu menej, ale to nie je, samozrejme, iba slovenské špecifikum. Výsledky našej činnosti často nie sú prijímané s nadšením. Z času na čas sa objavia kritické výhrady k spôsobu skúmania našej minulosti, napokon svoje o tom vedia aj všetci naši partneri. O to viac je preto potrebné prinášať nespochybniteľné fakty, podľa ktorých sa ľudia budú môcť orientovať. Zvrátenosť komunistického diktátu spočívala v tom, že nemal žiadne rozpaky použiť akékoľvek prostriedky na dosiahnutie svojich zámerov a upevnenie vlastnej moci. Obete na životoch i zdraví či iné perzekúcie možno verejnosť už dnes ani z veľkej časti nevníma, v každom prípade by však tieto udalosti a ich príčiny nemali zostať zabudnuté. Je našou prvoradou povinnosťou venovať sa dokumentácii zločinov, ktorých sa komunistický štát dopustil na svojich občanoch. Aj tu treba pripomenúť, že za tieto zločiny sú zodpovední konkrétni ľudia. Ja z tohto hľadiska považujem za veľmi cenný verdikt českých súdov v prípade

prokurátorky v zinscenovanom procese s Miladou Horákovou v päťdesiatych rokoch a myslím si, že to predstavuje aj pre nás, ako Ústav pamäti národa, veľkú inšpiráciu pre našu prácu. Obdobie totality s odstupom času nemálo ľudí prestáva vnímať kriticky. Ak by však mal byť vývoj v našich krajinách zdravý, je nevyhnutné, aby sa na tieto udalosti nezabudlo. Pre mnohých je síce nepríjemné, ak sa diskusia zameriava na ich osobnú zodpovednosť, je to však jediný spôsob ako v procese vyrovnania sa s obdobím neslobody možno dosiahnuť úspech.

Chcem predovšetkým poďakovať všetkým našim partnerom, ktorí sa podieľali na príprave tejto konferencie, menovite Inštitútu národnej pamäti v Poľsku, Úradu spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR, Historickému archívu bezpečnostných služieb v Maďarsku a vznikajúcemu Ústavu pre štúdium totalitných režimov v Česku. Rovnako ďakujem podporovateľom tejto akcie – Medzinárodnému višegrádskemu fondu a Nadácii Konráda Adenauera. Prajem tejto konferencii zdarný priebeh, hodnotné výstupy, želim zástupcom médií, aby tu našli mnoho inšpirácií pre svoje materiály a Vám všetkým prajem príjemne, užitočne strávený čas. Ďakujem pekne.

I. PANEL

**ARCHÍVY BEZPEČNOSTNÝCH ZLOŽIEK
AKO ZDROJ K AKTIVITÁM NKVD/KGB**

Stefan Karner – moderátor

*Inštitút Ludwiga Boltzmannu pre výskum následkov vojny
Rakúsko*

Univerzitný profesor, doktor a riaditeľ Inštitútu Ludwiga Boltzmannu pre výskum následkov vojny, Graz, Viedeň. V súčasnosti zástupca riaditeľa Oddelenia ekonomických, spoločenských a obchodných dejín na Univerzite v Grazi, rakúsky zástupca ECRI Komisie Rady Európy v Štrasburgu, vedúci Mediálnych štúdií na Univerzite v Grazi, predseda Rakúsko-slovenskej komisie historikov. Od roku 1990/1991 sa zúčastňuje na výskume sovietsko-ruských archívov a zaoberá sa otázkami vojnových zajatcov – Nemcov, Rakúšanov, Francúzov, Luxemburčanov, Talianov, Američanov – vrátane prieskumu rakúsko-sovietskych vzťahov po roku 1945. „Österreichischer Wissenschaftler des Jahres“ („Rakúsky akademik roka“, 1995); viceprezident „Rakúskeho Čierneho kríža“, Viedeň, viceprezident „Akadémie súčasnej politiky“, Viedeň. Ocenený nemeckým Federálnym krížom za zásluhy pre Nemeckú republiku, Čestné uznanie prvej triedy (1996), ocenený Rakúskym čestným krížom za zásluhy v oblasti vzdelania a umenia, Čestné uznanie prvej triedy, „Alois Mock-Europaring“ („Alois Mock Ring of Europe“ 2004) a ďalšími národnými a medzinárodnými oceneniami.

Je autorom viac než 20 kníh a koeditor mnohých jednotlivých publikácií (z nedávnych publikácií: „Červená armáda v Rakúsku 1945 – 1955“), koeditorom mnohých akademických monografií jedna z nedávnych: „Kärnten und die Nationale Frage im 20. Jahrhundert“ (Korutánsko a otázka národnosti v 20. storočí, 5 dielov), Österreichisches Jahrbuch für Politik 2004 (Rakúska ročenka politiky 2004), autorom viac ako 200 esejí a článkov.

Narodený v roku 1952 v Korutánsku, 1975 – uzavrel manželstvo s Ernelinde, 2 deti, 1976 – PhD., od 1978 – člen rôznych asociácií, v nasledovnom poradí: člen Výboru rakúskej horskej historickej spoločnosti, akademický poradca Rakúskej spoločnosti pre dejiny obchodu, Rakúsky člen Nemeckej ekonomickej spoločnosti archivárov; 1978 – 1985 pobyty za účelom výskumu a archívnych štúdií v Amsterdame, Freiburgu, Koblenzi, Lubľane, Maribore, Washingtone; od 1982 – nepretržitá angažovanosť v organizovaní sympózií Alpsko-adriatického programu oddelenia ekonómie v Trieste, Maribore a Grazi v oblasti histórie Alpsko-adriatického územného celku, 1985 – habilitačná práca na tému

„Neueste Wirtschafts- und Sozialgeschichte und Österreichische Zeitgeschichte“ („Súčasná ekonomická a sociálna situácia a súčasné dejiny Rakúska“) na Univerzite v Grazi, publikácia habilitačnej práce „Styria in the Third Reich“ (Štajersko v tretej ríši, Graz 1986, 3. vydanie) od 1985 – akademický vedúci 7 veľkých habilitácií v oblasti súčasných dejín: 1985 (Burgenland), 1988 (Graz), 1995 (Schallaburg), 1995 (Bonn/FRG), 1998 (Graz), 2004 (Riga/Latvia), 2005 (Schallaburg). V súčasnosti Štátna výstava, otvorená v roku 2008 v Rakúskom parlamente a Dolnom Rakúsku (začiatok výstavy 2009). Od 1986 – vedúci Katedry sociálnych a ekonomických vied v odbore „Ekonomické a spoločenské dejiny“ a „Súčasných dejín“. Účasť na Americkom Kongrese historikov v Cincinnati/USA na tému „Waldheim“, 1987 – dlhodobý výskumný pobyt na Univerzite v Essex/UK. Tu sa začína jeho výskum v odbore histórie podnikania („Unternehmergeschichte“), od 1993 je riaditeľom novozaloženého Inštitútu „Ludwiga Boltzmanna pre výskum následkov vojny“, Graz/Vienna/Klagenfurt. Akademická spolupráca s inštitútmi, ako sú: Ruská akadémia vied, Moskva, Eisenhowerovo centrum v New Orleans, RGGU, Moskva, MGU, Moskva, Agentúra pre Ruské štátne archívy v Moskve, Rakúske Federálne ministerstvo obrany (medzinárodné otázky bezpečnosti), Medzinárodný právny úrad Ministerstva zahraničných vecí Rakúska (humanitárne medzinárodné právo) a iné; od 1995 – autor televíznych dokumentárnych filmov v oblasti histórie, napr. „Stratené roky v zajatí v Sovietskom zväze“. Účasť na 18. svetovom kongrese historikov v Montreale/Kanade. Hlavná príprava diskusného panelu na tému „Pokračovanie a následky vojny“ od 1995 – zástupca Rakúska v „Európskej komisii proti rasizmu a intolerancii (ECRI)“ Rady Európy v Štrasburgu 1995 „Rakúsky akademik roka 1995“ – akademický poradca Úradu pre zahraničné záležitosti a ministra zahraničných vecí v otázke vojny a následkov vojny na Balkáne 1997 – 2004 – zástupca Rakúska v EUCM vo Viedni 1998 – 1999 – vedenie projektu na tému nútených prác zahraničných robotníkov 1938 – 1945 vrátane sovietskych občanov 1998 – 2000 – poradca kancelára Klímu a vicekancelára Schüssela pre otázky reštitúcie a nútených prác, od 2002 – člen komisie pre Rakúsku vládu na vytvorenie „Centra histórie Rakúskej republiky“ a výstav Štátneho pokladu (2005) a k 90. výročiu založenia Rakúskej republiky (2008), 2004 – 2006 – riaditeľ Oddelenia ekonomických, spoločenských a obchodných dejín Univerzity v Grazi od 2004 – vedúci Mediálnych štúdií

na Univerzite v Grazi od 2005 – mediátor v kontroverznom prípade cestného značenia v Korutánsku od 2006 – člen akademického výboru „Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung“ („Valné zhromaždenie pre historický výskum komunizmu“).

Ladislav Bukovszky

Ústav pamäti národa

Slovensko

Archív Ústavu pamäti národa ako zdroj k aktivitám KGB

Paradoxom tejto diskusie je, že my, ktorí tu sedíme a hľadáme odpovede na problematiku možnosti bádania v archívoch našich inštitúcií o aktivitách a o spolupráci medzi KGB a bývalými bezpečnostnými službami ostatných socialistických štátov, sme do primárnych archívnych súborov KGB zatiaľ nemali možnosť ani nahliadnuť. Skeptici mi pri tejto príležitosti položili otázku, či je vôbec možné dokázať a faktami potvrdiť skutočnú spoluprácu KGB a československej Štátnej bezpečnosti bez návštevy príslušných ruských archívov. Otázka je opodstatnená. Myslím si však, že bez väčšej bádateľskej námahy dokázať a faktami potvrdiť, ale aj zdokumentovať jednotlivé formy spolupráce uvedených dvoch komunistických represívnych zložiek – KGB a ŠtB – sa istotne dá a archívne fondy jednotlivých bezpečnostných orgánov sovietskej sféry na to poskytujú rôzne možnosti.¹

Ústav pamäti národa (ÚPN) v Bratislave od štátu prevzal niekoľko úloh, ktoré sa týkajú, resp. súvisia so sprístupnením dokumentov bezpečnostných zložiek štátu z obdobia rokov 1939 – 1989.² Okrem iných sem patrí evidovanie, zhromažďovanie, sprístupňovanie, správa a využívanie dokumentov bezpečnostných orgánov nemeckej Tretej ríše a Zväzu sovietskych socialistických republík. Vieme však, že táto úloha je pre neprístupnosť ruských archívov takmer nevykonateľná. Aktivity medzi KGB a ŠtB v bývalom Československu však vieme dokumentovať z jednotlivých archívnych súborov československej komunistickej Štátnej bezpečnosti, ktoré Archív ÚPN od svojho vzniku prevzal.³

Nechcem sa vrátiť ku genéze vzniku Archívu ÚPN, ale v krátkosti by som chcel poukázať na niekoľko možností bádania v uvedenej problematike. Archív

1 K tejto tematike pozri napr. ŽÁČEK, Pavel: KGB na cestě ke komunismu. In: *Paměť národa*, č. 1/2005, s. 42 – 57.

2 Zákon č. 553/2002 Z.z. o pamäti národa.

3 Zoznam archívnych fondov Archívu Ústavu pamäti národa pozri na www.upn.gov.sk/archivne-fondy

ÚPN prevzal takmer všetky dokumenty po bývalých represívnych orgánoch, ktoré mali v správe a ktoré boli povinné jednotlivé štátne orgány odovzdať Ústavu pamäti národa.⁴ Sú to súbory: operatívne zväzky rozviedky a kontra-rozviedky, vyšetrovacie spisy, archívne fondy jednotlivých útvarov Štátnej bezpečnosti, vojenskej kontrarozviedky a pohraničnej stráže. Samostatnú zbierku tvoria personálne materiály bývalých príslušníkov Štátnej bezpečnosti. V súčasnosti je do štruktúrovanej klasifikačnej schémy, vyhotovenej z hierarchicko – kompetenčného a chronologického hľadiska a rozdelenej na 13 skupín, celkom zaradených 638 archívnych fondov.

Takmer všetky citované súbory archívnych dokumentov, fondov svojím obsahom primárne, resp. sekundárne obsahujú informácie o spolupráci medzi ŠtB a KGB. Z archívneho hľadiska ide o pravé priority.

V krátkosti mi dovoľte, aby som poukázal na skutočné prepojenie činnosti sovietskej KGB a ŠtB, čo je možné dokumentovať z archívnych prameňov nášho archívu, a na jednom prípade aj konkretizoval túto spoluprácu.

Hlavná správa rozviedky – I. správa ZNB

Povojnová československá rozviedka po roku 1948 sa postupne dostala pod vplyv KGB.⁵ V roku 1950, keď začala rozviedka budovať svoj aparát doma i v zahraničí, prišli prví sovietski poradcovia.⁶ Sovietski poradcovia KGB so svojimi metódami a skúsenosťami začali určovať ciele a formy spolupráce československej rozviedky – I. správy (krycí názov). Pod pojmom „Boj za mier a socializmus“ obe rozviedky spočiatku koordinovali svoju činnosť na základe ročného, neskôršie päťročného plánu práce, ktorý sa vzťahoval na činnosť centrály i na jednotlivé rezidentúry. Konečnú formu pracovných plánov určila Moskva po dojednaní s náčel-

4 Pozri BUKOVŠZKY, Ladislav: Archív Ústavu pamäti národa. In: *Pamäť národa*, č. 1/2005, s. 58 – 63.; BUKOVŠZKY, László: A Nemzeti Emlékezet Intézete Levéltára. In: BILKEI, Irén (ed.): *Magyar Levéltárosok Egyesülete 2005. évi vándorgyűlése*. Budapest 2006. s. 63 – 101.

5 ŽÁČEK, Pavel – KOŠICKÝ, Patrik: Analýza československého defektora o činnosti satelitných služieb. In: *Pamäť národa*, č. 2/2005, s. 33 – 39.

6 Začiatkom septembra 1949 v súvislosti s procesom s Lászlóom Rajkom Rákosim označil československé bezpečnostné orgány za málo skúsené a poradil Gottwaldovi a Slánskemu požiadať o pridelenie sovietskych poradcov. Prví sovietski poradcovia Lichačov a Makarov prišli 23. 9. 1949. Ich príchod bol spočiatku utajovaný aj pred ministrom vnútra Václavom Nosekom.

níkom I. správy Ministerstva vnútra (MV), neskôr Federálneho ministerstva vnútra (FMU). Tento vazalský stav znamenal, že činnosť československej rozviedky bola zameraná prakticky proti všetkým bývalým kapitalistickým krajinám celého sveta. Svojou činnosťou sa orientovala na získanie utajovaných politických, vojensko-politických, ekonomických, vedecko-technických a štátnobezpečnostných dokumentov, materiálov a informácií. Operatívna činnosť rozviedky bola zdokumentovaná v agentúrnych operatívnych zväzkoch.

Rozviedka samostatne viedla svoje evidencie, ako aj operatívny archív.⁷ Operatívny archív sústreďoval všetky operatívne materiály – uzavreté zväzky, ktoré po prevzatí nafilmovali a previedli na mikrofiše. Po nafilmovaní sa s výnimkou osobných zväzkov tajnej služby (TS) a finančných podzväzkov operatívne zväzky zničili.⁸ Po novembri 1989 sa operatívny archív rozviedky dostal do správy FMV a po rozpade republiky Slovenská republika prevzala kópiu bývalého archívu I. správy. Správcom uvedeného archívu na Slovensku bola Slovenská informačná služba, ktorá podľa Zákona 553/2002 o pamäti národa v roku 2004 delimitovala materiál do nášho archívu. V zmysle delimitácie bolo odovzdaných niekoľko desaťtisíc operatívnych zväzkov československej rozviedky. Nie je teraz priestor, aby som špecifikoval niektoré konkrétne prípady spolupráce KGB a I. S ZNB, tejto problematike sa bude venovať vo svojom príspevku P. Blažek, resp. zajtra kolega P. Rendek.⁹

Evidencia SOUD – SSEP

V rámci operatívnej činnosti, resp. spolupráce rozviedky satelitných štátov Moskvy, predstavuje osobitnú bázu prameňov tzv. evidencia SOUD (Sistema objediňonnogo uchota danyh o protivnike). V roku 1977 sa spravodajské služby satelitných štátov Moskvy dohodli o zriadení spoločného automatizovaného informačného systému. Systém mal slúžiť na sústredenie a vzájomné posky-

7 Spôsob evidencie a vedenie zväzkovej agendy I. správy naposledy upravoval Rozkaz náčelníka I. správy ZNB č. 2 zo dňa 6. 1. 1988.

8 ŽÁČEK, Pavel: Registrace, vedení a archivace svázku ve směrnících čsl. komunistické rozvědky. In: *Pamät' národa*, č. 2/2006, s. 57 – 68.; RENDEK, Peter: Agentúrno-operatívne zväzky v informačnom systéme československej rozviedky. In: *Pamät' národa*, č. 2/2006, s. 68 – 73; KESZELI, Tomáš: Zájumové osoby v evidencii I. správy ZNB. In: *Pamät' národa*, č. 2/2006, s. 73 – 77.

9 Pozri referáty P. Blažka a P. Rendeka.

tovanie informácií o nepriateľskej činnosti osôb a organizácií okrem občanov a organizácií členských štátov dohody pod vedením KGB v Moskve, ktorá ho aj udržovala.¹⁰

Evidencia SOUD v podmienkach ŠtB mala názov „Systém sjednocené evidence poznatků o nepříteli“ (SSEP). V Československu minister vnútra Jaromír Obzina v máji 1978 svojím rozkazom zriadil Oddelenie zjednotenej evidence odboru informácií a analytiky sekretariátu FMV ako útvar pre súčinnosť s SSEP.¹¹ Uvedený útvar mal centralizovať poznatky o nepriateľskej činnosti imperialistických rozvedok a zabezpečovať komunikáciu medzi užívateľmi a Moskvou. Výsledkom viac ako desaťročnej spravodajskej činnosti ŠtB pri tvorbe informačného systému sú zachované mikrofíše v množstve viac ako 2-tisíc kusov (1 914 základného radu a 274 doplnkových informácií). Do roku 1995 do evidence SOUD bolo vložených vyše 120-tisíc dotazníkov, z Československa údaje o približne 30-tisíc osobách.¹²

Personálna dokumentácia príslušníkov ŠtB

Postavenie sovietskych poradcov – podobne ako na I. S ZNB (rozvedka) – sa postupne posilnilo aj na ostatných centrálnych útvaroch Štátnej bezpečnosti v Prahe i v Bratislave. Komunikáciu medzi poradcami a neskoršie príslušníkmi KGB na jednotlivých útvaroch Štátnej bezpečnosti zabezpečovali vedúce kádre, ktoré postupne absolvovali štúdium na Vysokej škole F. E. Dzeržinského KGB ZSSR v Moskve.¹³ Okrem zabezpečenia komunikácie mali absolventi

10 K problematike evidence SOUD v podmienkach nemeckej a maďarskej štátnej bezpečnosti pozri TANTZSCHER, Monika – WEGMANN, Bodo: *SOUD – Das geheimdienstliche Datennetz des östlichen Bündnisystems*. Berlin 1996; BACZONI, Gábor – BIKKI, István: *Egyesített Állambiztonsági Adattár – a SZOUD*. In: Trezor 3. Budapest 2004, s. 217 – 235.

11 O vzniku a tvorbe SSEP v podmienkach ŠtB pozri RENDEK, Peter: Systém zjednotenej evidence poznatků o nepříteli. In: *Paměť národa*, č. 2/2005, s. 62 – 74.; TOMEK, Prokop: Ambiciózní, ale neúspěšný pokus. Systém sjednocené evidence poznatku o nepříteli. In: BLAŽEK, Petr a kol.: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*. Praha 2005, s. 223 – 243; CHURAN, Milan a kol.: *Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti*. Praha 2000, s. 347 – 348.

12 RENDEK, Peter: c. d., s. 71

13 Po analýze zachovaných personálnych spisov vedúcich kádrov na úrovni krajov

tejto školy zabezpečiť vplyv KGB na operatívnu činnosť ŠtB. Tento zámer po auguste 1968 zosilnel, keď na základe súčinnostných plánov prítomnosť príslušníkov KGB bola zabezpečená až na okresnej úrovni.

Príslušníci Štátnej bezpečnosti na uvedenej vysokej škole, ktorá pripravovala kádre na komunistickú rozvedku, absolvovali v Moskve buď dlhodobé štúdium, alebo trojmesačné kurzy. Od šéfa hlavnej správy až po zástupcov náčelníkov jednotlivých oddelení na krajských správach ŠtB (rozvedka i kontrarozvedka) mali byť absolventmi moskovskej akadémie. Vhodné kádre na štúdium navrhovali krajské výbory komunistickej strany. Vedenie Štátnej bezpečnosti malo na starosti aj „tvorbu“ kádrovej rezervy na jednotlivých útvaroch.

Archív Ústavu pamäti národa podľa zachovaných personálnych materiálov vie zdokumentovať činnosť príslušníkov. Tieto materiály bývalých absolventov Vysokej školy F. E. Dzeržinského obsahujú odporúčenie, rozhodnutie príslušných orgánov o štúdiu ale i záverečné vysvedčenia, diplomy o ukončení štúdia.¹⁴

Objektové zväzky – ochrana sovietskych vojsk a vojenských objektov

Po známych udalostiach na jar 1968 v Československu nasledoval 20. 8. 1968 vojenský zásah piatich armád členských štátov Varšavskej zmluvy. Dočasný pobyt Sovietskej armády na území republiky legalizovala zmluva medzi vládou ČSSR a vládou ZSSR podpísaná 16. 10. 1968 v Prahe.¹⁵ Podľa zmluvy časť sovietskych vojsk zostala v ČSSR „za účelom zaistenia bezpečnosti štátov socialistického spoločenstva proti silnejúcim revanšistickým snahám západo-nemeckých militaristických síl.“ Za necelé štyri mesiace bola v Prahe medzi oboma vládami podpísaná ďalšia dohoda o poskytovaní vzájomnej právnej pomoci vo veciach spojených s dočasným pobytom sovietskych vojsk na území ČSSR. Z tejto dohody už vyplývali konkrétne úlohy aj pre orgány Federálne-

začiatkom 80. rokov minulého storočia môžeme konštatovať, že náčelníci I. a II. odboru vo väčšine prípadov boli absolventmi uvedenej vysokej školy.

- 14 Zatiaľ nie je urobená podrobná analýza personálnych materiálov bývalých príslušníkov ŠtB, ktorí absolvovali štúdium v Moskve. Pozri RAGÁČ, Radoslav: Kolektívny portrét vedenia správy ŠtB v období normalizácie. In: *Pamäť národa*, č. 4/2005, s. 67 – 68.
- 15 Formou vyhlášky MZV sa zmluva dostala do Zbierky zákonov, ako zákon č. 11/1969 Zb. (O podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území ČSSR)

ho ministerstva vnútra, čiže aj zložkám Štátnej bezpečnosti.¹⁶ V prvom rade išlo o opatrenia na zabezpečenie vonkajšej ochrany sovietskych vojsk na území Československa, hlavne v odhaľovaní výzvednej a inej trestnej činnosti zameranej proti Sovietskej armáde a jej objektom, a o vzájomné využívanie agentúrno-operatívnych prostriedkov. Pri vykonávaní spoločných opatrení orgány ŠtB spolupracovali s novými organizačnými útvarmi KGB v Československu.

Spoločné úlohy ŠtB a útvarov KGB v problematike „Ochrana sovietskych vojenských vojsk a vojenských objektov“ riešili tzv. súčinnosťné plány. Na centrálnej úrovni v Prahe túto problematiku riešila II. S ZNB v spolupráci so ZO KGB v Miloviciach. Na Slovensku vykonávanie organizačných opatrení zabezpečovali jednotlivé krajské správy ŠtB so Zvláštnym odborom KGB vo Zvolene, kým na okresnej úrovni teritoriálni zástupcovia KGB.

Z tejto činnosti na centrálnej – II. S ZNB – ale i na krajskej úrovni od začiatku druhého polroku 1969 boli založené objektové zväzky s podzväzkami k jednotlivým vojenským objektom Sovietskej armády.¹⁷

Jednotlivé útvary ŠtB – najprv to boli II., neskôr I. odbory krajských správ, a touto problematikou poverení príslušníci na úrovni okresov – zabezpečovali ochranu sovietskych vojsk pred zvýšeným záujmom západných rozvedok (najmä rakúsky ABWEHR a spravodajské služby v NSR), zahraničných turistov a diplomatov, ale aj pred domácim obyvateľstvom.

Ladislav Bukovszky (1966) je absolventom Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave odboru archívniectvo – pomocné vedy historické, doktor filozofie. Pracoval v Ústave pamäti národa v Bratislave ako riaditeľ archívu. Zaoberá sa problematikou organizačnej štruktúry správy ŠtB na Slovensku, ohlasom maďarskej revolúcie v roku 1956 a nútenou migráciou obyvateľstva v 20. storočí. V uvedených témach je autorom viacerých štúdií na slovensku i v zahraničí

16 Rozkaz MV ČSSR č. 8/1969 zo dňa 3.3.1969

17 Prvé zväzky na uvedenú problematiku: II. S ZNB – OB OBRANA, reg.č. 1387, zaregistrovaný 28.7.1969; KS ZNB S ŠtB Bratislava – OB KARTÚŽA, reg.č. 11 130, zaregistrovaný 12.12.1969; KS ZNB S ŠtB Banská Bystrica – OB OCHRANA, reg.č. 573, zaregistrovaný 22.8.1969; KS ZNB S ŠtB Košice – OB OBRA-NA, reg. č. 8068, zaregistrovaný 13.1.1970.

Petr Blažek**Odbor archiv bezpečnostních složek MV**Česko*

Velice děkuji za slovo. Zastupuji zde dr. Pavla Žáčka. Velice se omlouvá, nemůže se tohoto panelu zúčastnit, neboť má důležité jednání v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky, kde se dnes rozhoduje o rozpočtu nové instituce, kterou od srpna 2008 jako vládní zmocněnec připravuje. Ve skutečnosti nevznikl na základě zákona č. 181/2007 Sb. pouze Ústav pro studium totalitních režimů, ale také Archiv bezpečnostních složek, kde mají být postupně soustředěny všechny zásadní archivní dokumenty, jejichž původcem byl bezpečnostní aparát komunistického režimu v širším slova smyslu. Nebudou tam pouze dokumenty Státní bezpečnosti, ale také například dokumenty Pohraniční stráže, vojenské rozvědky nebo dokumenty, které dokládají činnost vězeňských zařízení. Na základě toho zákona již Archiv bezpečnostních složek přebírá první dokumenty do své správy. Největší část, kde je také soustředěna řada dokumentů o spolupráci československého bezpečnostního aparátu se sovětským KGB, nyní spravuje Odbor archiv bezpečnostních složek ministerstva vnitra. Obsahují asi 17 000 běžných metrů písemných dokumentů. Vedle nich ovšem další kilometry dokumentů byly přefoceny na mikrofiše, které jsou nyní jedinou formou těchto archiválií. Nejsou zde také započítány také nejrozumnější archivní pomůcky a protokoly, které má zmíněný odbor také k dispozici a které původně vznikly z velké části ještě před rokem 1989.

Druhý takový velký okruh dokumentů představují archiválie, které vznikly činností komunistické rozvědky. Je to velmi zajímavý pramen pro činnost Státní bezpečnosti v zahraničí. Nyní se postupně předávají tyto dokumenty ze současné české zahraniční služby (Úřadu pro zahraniční styky a informace). Jen pro srovnání – slovenský Ústav paměti národa spravuje přibližně 40 000 mikrofišových kopií svazků, které dokumentují operativní činnost komunistické rozvědky. Nově vznikající archiv by měl převzít několikanásobně větší počet tohoto typu dokumentů. Uvědomíme-li si, že naprostá většina těchto dokumentů byla vytvořena službou, která byla po celou dobu – byť různým

* Profesionální životopis Petra Blažka je uvedený vo IV. paneli pri príslušnej štúdii.
(poznámka zostavovateľa)

způsobem – podřízená KGB, tak je to samozřejmě obrovský pramen také pro dějiny celého sovětského impéria. Vedle jiných dokumentů budou v Archivu bezpečnostních složek k dispozici dokumenty, které jsou v podstatě symbolickým klíčem pro vstup do původně utajovaných komnat komunistického režimu. Jedná se o evidence a databáze, bez nichž by bádání v archivech bylo velmi problematické. Na rozdíl od některých západních kolegů se domnívám, že je důležité využívat i evidence, které vytvořila samotná komunistická tajná služba. Je samozřejmě nutné pochopit jejich původní smysl a následně je využít pro historické bádání, pro úřední účely a kvalitní uspořádání dokumentů. Dalším významným okruhem předávaných archiválií jsou dokumenty z provenience vojenské kontrarozvědky, které jsou předávány současnou vojenskou tajnou službou (Vojenským zpravodajstvím). Ve skutečnosti původně vznikaly od počátku padesátých let jako výsledek činnosti Státní bezpečnosti, jejíž součástí byla vojenská kontrarozvědka – na rozdíl od vojenské rozvědky, která byla po sovětském vzoru samostatnou službou po celé období komunistického režimu. Archiválie vojenské rozvědky (Zpravodajské služby Generálního štábu ČSLA) jsou dalším okruhem dokumentů, které Archiv bezpečnostních složek převezme. Jsou to dokumenty z naprosté většiny historiků neznámé a jistě přinesou nový pohled na řadu historických témat.

Vznik obou nových institucí je podle mého názoru velkým zlomem v možnostech historického bádání o komunistickém režimu. Navíc poprvé umožňují moderní techniku ke kvalitní digitalizaci, aby bylo možné kvalitní uspořádání přebíraných fondů. Jsou to dokumenty, které odráží různým způsobem osudy ne-li milionů, tak jistě statisíců osob. Z hlediska historického výzkumu je také důležitá komparace těchto dokumentů se vzpomínkami pamětníků – již z tohoto důvodu nemůžeme čekat další roky na jejich zpřístupnění k badatelským účelům. Proto považuji za zásadní otázku digitalizaci. Trochu mě překvapili maďarští kolegové, kteří podle svých slov za několik let digitalizovali půl miliónů dokumentů, zdá se mi to trochu málo. Vždyť jeden běžný metr archiválií představuje přibližně deset tisíc průklepových papírů položených svisle vedle sebe. Zkuste si sami vypočítat, kolik je takových stránek ukryto v desítkách kilometrů archiválií. Je potřeba také současně s digitalizací provádět rozsáhlou indexaci a rešerši, vytvořit kvalitní databáze a v neposlední řadě také začít s rekonstrukcí zničených dokumentů, které byly stejně jako v řadě dalších států

bývalého sovětského bloku na konci osmdesátých let masově ničeny. Například operativní dokumenty lze přitom rekonstruovat různým způsobem. Velmi se mi například zamlouvá postup, který navrhuje Ústav paměti národa u svazkové agendy kontrarozvědky StB – je to postup, který si můžete přečíst v posledním čísle časopisu *Paměť národa*.¹

Druhý takový důležitý tématický okruh, který bych tady chtěl zmínit, představují zákonné úpravy. To je naprosto zásadní věc. Jsem velice rád, že jsme tady mohli slyšet vyjádření ruského kolegy, který ironicky hovořil o tom, že archivní zákony v jeho zemi jsou sice poměrně liberální, ale na straně druhé velmi často chybí vůle úředníků, aby je dokázali naplňovat a především vycházeli vstříc občanům. Trochu podobný přístup jsme ještě nedávno zažívali v České republice, i když se jistě poměry v obou zemích nedají srovnávat. Klíčem ke kvalitní správě archivů a demokratickému směřování k jejich otevřenosti pro běžné občany je podle mého názoru vznik státní instituce, která by nebyla za prvé tajnou službou, za druhé by měla být pokud možno co nejvíce nezávislá na výkonné moci a za třetí pod účinnou kontrolou demokraticky voleného Parlamentu. To je obecně vzato model, který se objevil již v několika středoevropských zemích, byť má v konkrétních případech také svá konkrétní specifika. Je to model, který vznikl v Polsku a později na Slovensku. Je to také model, na kterém je založen nově vznikající Ústav pro studium totalitních režimů v České republice. Další obdobné instituce vznikají také v dalších státech bývalého sovětského bloku. Je současně ovšem důležité, aby tyto instituce doprovázely pokud možné co nejvíce liberální archivní normy.

V českém prostředí se od počátku devadesátých let strašilo tím, že po zveřejnění dokumentů Státní bezpečnosti nastanou velké lidské tragédie, včetně řady sebevražd. Nic takového se neděje. V současnosti máme v České republice již dva roky zřejmě asi nejvíce liberální zákon v zemích bývalého sovětského bloku, který umožňuje s minimálními limity zpřístupňovat dokumenty z období komunistického režimu. Existují u nás samozřejmě také určité limity, není zcela vyjasněn vztah tohoto archivního zákona o ochraně osobních údajů a smozřejmě je nutné uplatňovat i bezpečnostní ohledy. Každý stát má své bezpečnostní zájmy, které je nutné respektovat, ale myslím si, že se nikdy nesmí

1 Srov. ĎURINA, Lubomír – RAGÁČ, Radoslav: Rekonštrukcia zväzkov v archíve ÚPN, In: *Paměť národa*, roč. 3, č. 3 (2007), s. 77 – 84.

z řady důvodů uplatňovat na celé fondy, neřkuli archivy. Nový archivní zákon z roku 2004 umožnil v plném rozsahu otevřít naprostou většinu fondů, nezatěžovat státní instituce proslulým začernováním, což je ve skutečnosti často spíše záliba byrokratů, než-li naplňování zákona. Často to dělali lidé, kteří dokumentům vůbec nerozuměli. Tento zákon také podle mého názoru umožní nepoměrně lépe oslovit veřejnost v daleko širší míře, digitalizovat dokumenty a objasnit historické události, jejichž pozadí ještě v devadesátých letech zůstávalo utajováno.

Gergö Bendegúz Cseh

Historický archív štátnobezpečnostných služieb

Maďarsko

Dokumenty Historického archívu štátnobezpečnostných služieb

Dámy a páni, vážení kolegovia!

Problém týkajúci sa archívnych zdrojov zaznamenávajúcich aktivity NKVD/KGB v sovietskych satelitných štátoch a v Maďarsku je jednou z najaktuálnejších a najrelevantnejších otázok, ktorými sa v našom inštitúte zaoberáme. Vzhľadom na nedostatok pôvodných sovietskych zdrojov sa musíme spoliehať na fragmenty informácií založených na nepriamych indíciách z našich záznamov, alebo na druhotné zdroje memoárov, rozhovorov či iných druhov historických záznamov v ústnom podaní.

Dovoľte mi poznamenať zopár slov na adresu našich archívnych materiálov s ohľadom na archívne zdroje Historického archívu štátnobezpečnostných služieb.

Zbierka Historického archívu vychádzala zo Zákona III /1b novelizovaného v roku 2003.

Podľa tohto zákona

- dokumenty Odboru III Ministerstva vnútra, jeho oblastných a miestnych orgánov, ako aj jeho predchodcov;
- dokumenty Personálneho odboru Ministerstva vnútra v súvislosti so zamestnancami Úradného odboru III Ministerstva vnútra, ako aj jeho „tajným“ a „prísne tajným“ personálom;
- a dokumenty komisií, sledujúcich určité osoby zastávajúce dôležité posty s vplyvom na formovanie verejnej mienky patria pod Historický archív.

Dokumenty patriace archívu sú rozdelené do nasledovných sekcií:

Sekcia 1. Dokumenty Štátnej bezpečnosti/Štátnej obrany a ich činnosti.

Táto sekcia zahŕňa výkonné dokumenty organizačných jednotiek, ktoré vytvorili bývalé orgány štátnej bezpečnosti, a ktoré sa uchovávajú osobitne.

Sekcia 2. Dokumenty štátnej bezpečnosti, ktoré nepatria do žiadneho organizačného celku.

Do tejto sekcie patria dokumenty vytvorené a využívané rozličnými organizáciami a organizačnými subjektmi, ako aj dokumenty, s ktorými sa zaobchádzalo iným spôsobom.

Sekcia 3. Operatívne spisy a dokumenty súvisiace s vyšetrovaním.

Tu sa nachádza väčšina archívnych dokumentov. Dokumenty týkajúce sa vyšetrovania, operatívnej práce, zápisy – všedné, ako aj informatívne a pod.

Sekcia 4. Zbierky.

Sekcia obsahujúca dokumenty z rozličných oblastí a zbierky využívané orgánmi štátnej bezpečnosti.

Sekcia 5. Dokumenty vytvorené po roku 1990.

Tu sa nachádzajú dokumenty, ktoré sa do oddelenia zbierok archívu dostali na základe parlamentného zákona, a ktoré boli vytvorené po roku 1990 – dokumenty tzv. *pozorovacích komisií*.

Podľa tohto zákona dokumenty, ktoré majú patriť do archívov a pracujú s nimi iné inštitúcie, spadajú pod ich starostlivosť. Tie, ktoré ďalej nepodliehajú klasifikácii, musia byť odovzdané archívu. Na základe uvedených podmienok archívy dostanú a postupne spracujú dokumenty pochádzajúce z iných externých inštitúcií. Po nevyhnutnom archívnom spracovaní sú dokumenty k dispozícii občanom a vedeckým pracovníkom s prihliadnutím na ustanovenia zákona.

Množstvo dokumentov Historického archívu predstavuje v súčasnosti 3 834 metrov. Dve tretiny tvoria dokumenty rozdelené do rozličných typov spisov alebo fasciklov. Zvyšok dokumentov patrí do kategórie výkonných dokumentov bývalých orgánov štátnej bezpečnosti, zbierok a dokumentov vytvorených a využívaných týmito orgánmi. Väčšina dokumentov archívov je v papierovej forme, ale takisto máme veľké množstvo kópií mikrofilmov bezpečnosti o vyšetrovacej činnosti a operatívnych spisoch, ako aj denné operatívne informatívne správy /NOI/ v maďarčine.

Archívne spracovanie dokumentov Historického archívu sa líši v niekoľkých bodoch od postupov v tradičných archívoch kvôli charakteru spisov a kvôli takmer úplnému nedostatku súčasných nálezov, a takisto špeciálnym postupom súvisiacim s prísunom dát. V hlavnej databáze inštitúcie sa uchovávajú všetky dôležité údaje, ktoré by mohli byť nápomocné pri výskume. Údaje o ľuďoch objavujúcich sa v dokumentoch sa katalogizujú pomocou počítačovej techniky. Dokumenty, ktoré sa používajú najčastejšie alebo sú poškodené, sa digitalizujú. Tieto tri kroky archívneho spracovania zaisťujú, že naša inštitúcia zachováva príslušné požiadavky súčasnej doby, a to aj napriek nedostatku pôvodných nálezov, fragmentom niektorých dokumentov a povinnosti poskytovať a splniť nároky spojené s osobitným výskumom.

Dovoľte mi poznamenať niekoľko dôležitých vecí týkajúcich sa našich archívnych materiálov.

Historický archív štátnobezpečnostných služieb a jej predchodcov prebrali dokumenty bývalých orgánov štátnej bezpečnosti vo veľmi útržkovitom stave. Približne dve tretiny všetkých zachovaných materiálov tvoria spisy týchto orgánov z procesov vyšetrovania. Zdedili sme len fragmenty pôvodných výkonných materiálov štátnych bezpečnostných orgánov.

Mám na mysli výkonné dokumenty, akými sú: korešpondencia, záznamy zo stretnutí, mesačné či výročné správy istých organizácií alebo organizačných jednotiek atď. Dovoľte mi názornú ukážku takéhoto tzv. Orgánu štátnej obrany (v maďarčine Államvédelmi Hatóság), ktorý existoval v období rokov 1950 a 1953 ako centrálny orgán rozviedky, kontrarozviedky, vnútroštátnej a vojenskej rozviedky a z ktorého sa v súvislosti s jeho aktivitami zachoval len 1 meter výkonnej dokumentácie. Neskôr, na základe rozhodnutia vedúcej štátnej strany, sa tento orgán štátnej obrany integroval do štruktúr Ministerstva vnútra. Hoci zjednotené ministerstvo existovalo v období rokov 1953 a 1956, naše archívy nadobudli len asi 0,1 metra výkonnej dokumentácie o jeho aktivitách. Najpravdepodobnejším dôvodom tohto deficitu bola masová deštrukcia dokumentov počas revolúcie z roku 1956 a po nej, ktorú v 80. rokoch vykonávali úradníci a zamestnanci štátnej bezpečnosti a policajti. Stav dokumentov orgánov štátnej bezpečnosti z porevolučného obdobia je istotne prijateľnejší, ale tieto zbierky sú útržkovité a takisto zväčša nespracované.

Hlavnou prekážkou v spracovaní našich archívnych materiálov je temer úplný nedostatok pôvodných nálezov, no predovšetkým nedostatok komputelizovanej databázy 80. rokov nazývanej Jednotný komputerizovaný riadiaci systém, alebo po maďarsky skráteno EGPR.

Rád by som vyzdvihol štyri oblasti našich archívnych materiálov obsahujúcich informácie o aktivitách príslušníkov NKVD alebo KGB, odhliadnuc od nedostatku pôvodných sovietskych zdrojov.

1. Dokumenty Oddelenia pre medzinárodné vzťahy Ministerstva vnútra obsahujú záznamy o spolupráci medzi maďarskými a sovietskymi orgánmi štátnej bezpečnosti, dohody medzi týmito orgánmi, záznamy zo stretnutí, štátnych návštev a pracovných konferencií, ako aj iné dôkazy o úzkej spolupráci medzi maďarskou politickou políciou a KGB. Množstvo týchto archívnych materiálov predstavuje viac než 74 metrov, ale väčšina týchto dokumentov obsahuje menej zaujímavé záznamy o programoch formálnych návštev politikov, úradníkov a ich rodín, ako aj informatívne poznámky o rôznych medzinárodných udalostiach.

2. Naše archívy nadobudli asi 4,4 metra (37 archívnych škatúl) dokumentov o informačnom systéme zaobstarávania údajov Sovietskeho bloku Soud. Predpokladám, že vám táto skratka nie je neznáma. Veľká väčšina týchto škatúl obsahuje osobné údaje o ľuďoch považovaných za nepriateľov štátu a socialistického režimu, ale máme aj 3 škatule záznamov zaoberajúcich sa organizáciami, ktoré spravovali a aplikovali Soud systém.

3. Úloha sovietskych poradcov alebo „pomocníkov“ pri zakladaní a práci štátnych bezpečnostných orgánov v sovietskom bloku je dobre známa, ale je nedostatočne zdokumentovaná. Máme len druhotné zdroje súvisiace s ich úlohami a aktivitami. Dovoľte mi na margo spomenutého uviesť príklad, ktorý ilustruje, ako sa sovietski poradcovia aktívne zúčastňovali na vyšetrovaní obvineného v procese s ministrom vnútra Lászlóom Rajkom. Lászlóa Rajku vypočúval sám generálporučík Fiodor Bielkin – veliteľ príslušníkov sovietskej štátnej bezpečnosti v Maďarsku – hoci jeho meno nebolo nikdy uvedené v žiadnom zo záznamov z vypočúvania. Napriek tomu, že nemáme presné údaje o počte sovietskych poradcov v službách maďarskej politickej polície, nepriamo zdroje naznačujú, že v istých obdobiach sa ich počet mohol pohybovať

v rozmedzí od 20 do 50. Ich vplyv na politický vývoj v Maďarsku však iste nie je možné vyjadriť týmito číslami.

4. Nemenej dôležité zostáva spomenúť úlohu príslušníkov sovietskej štátnej bezpečnosti pri represiaciach po revolúcii v roku 1956. V období medzi novembrom a decembrom 1956 to boli najmä sovietski príslušníci, ktorí vykonávali zatknutia a viedli vyšetrovania zadržaných revolucionárov. Veľakrát sa dokonca vyskytli záznamy z vyšetrovaní v ruštine. Podľa správy generála Serova z novembra 1956 orgány štátnej bezpečnosti celkom zatkli 1 473 ľudí a vo väzbe v Sovietskom zväze držali 768 ľudí.

***Gergő Bendegúz Cseh;** riaditeľ oddelenia pre zavádzanie výpočtovej techniky, spracovanie dát a ich ochranu. Od roku 1994 spolupracujem s výskumným tímom pod vedením súčasnej historickej komisie Maďarskej akadémie vied ako zostavovateľ správ a iných dokumentov, ktoré monitorovali aktivity Združenej kontrolnej komisie pre Maďarskú republiku. V súvislosti s týmto projektom som v roku 1996 strávil 4 mesiace vo Washingtone DC, kde sa mi podarilo získať záznamy z mítingov tejto komisie. Zozbierané a vybrané dokumenty Združenej kontrolnej komisie pre Maďarskú republiku boli publikované v roku 2000.*

S publikáciou úzko súvisí téma mojej PhD. práce. Zaoberám sa v nej aktivitami amerických a britských vojenských misii pod záštitou Združenej kontrolnej komisie pre Maďarskú republiku. V poslednej dobe sa venujem spracovaniu elektronických dát a digitalizácii archívnych materiálov, ako aj udržiavaniu a obstarávaniu elektronických záznamov. Som členom komisie Asociácie maďarských aktivistov, a tiež členom redakčnej rady archívneho periodika Levél-tári Szemle (Archívny prehľad).

Nikita Vasilievič Petrov¹

Vedecko-osvetové centrum – Memorial

Rusko

Predovšetkým chcem poďakovať organizátorom za pozvanie na konferenciu a možnosť, že dnes môžem vystúpiť. Môj kolega – profesor Stefan Karner – už hovoril o etapách otvorenia archívov v Moskve a zmenách v ruských právnych predpisoch, ktoré upravujú prístup k historickým materiálom v rokoch 1991 – 2007. Môžem len doplniť to, že situácia sa zhoršuje a nateraz nebadáme akékoľvek zlepšujúce sa tendencie. Nepredvídame žiadnu liberalizáciu prístupu k archívnym materiálom, pokiaľ je moc v Rusku uzurpovaná mnohými odchovancami tajných služieb (KGB a ostatných). A pre to existuje vysvetlenie. Sprísnenie pravidiel (prítom v rozpore s platnými zákonmi) je v istom zmysle „zatáčanie matiek“ (v zmysle skrutiek), ktoré je spojené s pokusmi ruského vedenia vystavať nový historický model.

Dnes sa Kreml nechce vidieť v zrkadle vlastnej histórie. Je tam príliš veľa faktov o obľudných zločinoch sovietskeho režimu. Tými sú „červený teror“ so začiatkom v roku 1918, zničenie roľníctva v roku 1930, „veľký teror“ v roku 1937, zločinná dohoda Stalina s Hitlerom v roku 1939, ktorá položila základ vojne, a nakoniec GULAG a nútená práca, ktoré sprevádzali sovietsky režim počas celej jeho histórie. A dnes vidíme pokusy „poopraviť“ históriu krajiny a urobiť ju tak viac príťažlivou. Robí sa to, ako vysvetľujú ideológovia z kremľskej administratívy, s cieľom formovať „vlastenecké povedomie“ dospievajúceho pokolenia. Toto všetko sa deje na úkor pravdy, ale v skutočnosti je to cesta nikam. Je jasné, že skôr alebo neskôr klamstvo bude odhalené a prikrášľovanie histórie sovietskeho režimu bude mať úplne iný – opačný výsledok. Podobne ako to bolo na konci 80. rokov.

Som si istý, že skôr alebo neskôr bude definovaná presná právna kvalifikácia sovietskeho systému riadenia od Lenina do raného Gorbačova, to znamená od roku 1917 približne do roku 1987, ako absolútne zločineckého režimu.

1 Profesný životopis Nikitu V. Petrova je uvedený v V. paneli pri príslušnej štúdii. Text Nikitu V. Petrova z ruského jazyka preložil Mgr. Patrik Košícký. (*poznámka zostavovateľa*)

Až v čase gorbačovskej perestrojky sa objavil a začal odklon od zločineckých a antihumánnych zákonov a noriem.

Pokúsím sa teraz urobiť krátky prehľad moskovských archívov, v ktorých sú sústredené materiály o spolupráci sovietskej tajnej polície a rozviedky MGB – KGB (MGB – Ministerstvo štátnej bezpečnosti, pozn. prekl.) s orgánmi štátnej bezpečnosti krajín strednej a východnej Európy, to znamená krajín patriacich do Varšavského bloku.

V Ruskom štátnom archíve sociálno-politickej histórie (ПГАСПИ) sú sústredené dokumenty БКП(б)-КПСС (Všezväzovej komunistickej strany – Komunistickej strany Sovietskeho zväzu /KSSZ/, pozn. prekl.), ktorých vznik je datovaný do roku 1952. Nachádzajú sa tu originály uznesení Politbyra týkajúce sa organizácie a predpisov pôsobenia sovietskych poradcov MGB-KGB v krajinách východnej Európy. Okrem toho, dokumenty k tejto problematike možno nájsť i v osobných fondoch Stalina, Molotova, Ždanova a ďalších. Tieto dokumenty sú čiastočne (takmer 70%) prístupné bádateľom. Bohužiaľ, úplný prístup nie je a rad dôležitých dokumentov ostáva, v rozpore s ruskými zákonmi, pod stupňom utajenia.

V Ruskom štátnom archíve modernej histórie (ПГАНИ) sú uložené dokumenty KSSZ z obdobia rokov 1952 – 1991. Sú tu tiež zastúpené súbory dokumentov Politbyra a referátov ЦК КПСС (ÚV KSSZ – Ústredný výbor KSSZ), ktoré sa týkajú vzájomných vzťahov KGB a štátno-bezpečnostných orgánov satelitných krajín. Prístup k nim je takmer úplne obmedzený (prístupných je len takmer 10 % dokumentov). Môžeme hovoriť len o malej kolekcii odtajnených dokumentov, ktoré tvoria fond č. 89.

V Ústrednom archíve Federálnej bezpečnostnej služby (ЦА ФСБ) sú uložené dôležité dokumenty, ktoré sa týkajú všetkých podrobností prípravy súdnych procesov proti Lászlóvi Rajkovi² (Maďarsko 1949), Trajčovi Kostovo-

2 László Rajk (8. 5. 1909 – 15. 10. 1949) minister vnútra, od roku 1948 minister zahraničia. Vo vykonštruovanom procese bol obvinený, že sa spojil s agentom imperialistov, juhoslovanským lídrom Titom. Proces s Rajkom a jeho „sprisahaneckou skupinou“ trval necelý mesiac. Zaujímavosťou je, že Rajk bol sám tvorcom vykonštruovaných procesov, ktoré komunistom pomohli uzurpovať moc v krajine a neskôr sa sám stal obeťou. (pozn. prekl.)

vi³ (Bulharsko 1949), Rudolfovi Slánskemu⁴ (Československo 1952) a ďalším. Prístup k týmto materiálom je úplne obmedzený a ostávajú utajené napriek deklaráciám vedenia FSB o „prístupnosti“ a „otvorenosti“ archívov FSB historikom bádateľom.

V archíve Rozviednej služby (CBP) sú sústredené materiály o kontaktoch orgánov rozviedky ZSSR a krajín strednej a východnej Európy. V období rokov 1954 – 1991 základným útvarom rozviedky zodpovedným za tieto kontakty bolo 11. oddelenie I. hlavnej správy KGB. Archív Rozviednej služby nie je prístupný bádateľom a v súvislosti s tým materiály tohto oddelenia ostávajú nateraz úplne nedostupné.

V Archíve prezidenta Ruskej federácie (АП РФ – AP RF) sú uložené pracovné zápisy zasadania Politbyra ÚV KSSZ (od roku 1965) obsahujúce aj problematiku vzájomných vzťahov s komunistickými a robotníckymi stranami socialistických krajín. Na poľutovanie, aj tento komplex dokumentov je nedostupný.

Na základe uvedeného možno konštatovať, že hoci súčasné ruské zákonodarstvo v oblasti archívnictva a utajovaných skutočností síce umožňuje bádateľom domáhať sa odtajnenia dokumentov a vyhotovenia kópií, v praxi však ide o také zložité a obsiahle procedúry, že prakticky nie je možné dospieť k výsledku. Na druhej strane, pozorujeme prekvapivú indiferentnosť a pasivitu ruských historikov, ktorí sa prispôsobili vzniknutej situácii. A ako je známe, právo je na strane toho, kto ho vie obhájiť.

3 Trajčo Kostov Ďžunev (17. 6. 1897 – 16. 12. 1949), podpredseda vlády a generálny tajomník Bulharskej komunistickej strany. Kostov bol spoločne s ďalšími desiatimi spolustraníkmi súdený vo vykonštruovanom procese za protisovietsku propagandu a z nedôvery voči Bulharskej komunistickej strane. Ako jediný bol odsúdený na trest smrti. (pozn. prekl)

4 Rudolf Slánský (31. 7. 1901 – 3. 12. 1952) generálny tajomník ÚV KSČ v rokoch 1945 – 1951. Bol obvinený z organizácie protištátneho sprisahania vo vykonštruovanom procese a odsúdený na trest smrti.

Ralf Blum

*Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR
Nemecko*

Odkazy na sovietsku tajnú službu v archíve Úradu spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR (BStU)

Úvod

Na jeseň roku 1989 sa začala najväčšia akcia ničenia spisov na nemeckej pôde po skončení druhej svetovej vojny. Po masových útekoch obyvateľstva NDR cez maďarské hranice, po masových protestoch v takmer všetkých väčších mestách NDR, a konečne po výmene Honeckerovej vlády boli pracovníci Ministerstva štátnej bezpečnosti (MŠB) nanajvýš zalarmovaní.

Hlavnou starosťou vtedy viac ako 90 000 pracovníkov bolo zničenie veľkej časti dochovaných materiálov MŠB, ktorá zahŕňala viac ako sto kilometrov spisov, keď tú masu papierov Ústredia v Berlíne a krajských a okresných služobných miest Stasi spočítame. Zo spočiatku ešte naplánovaného čistenia spisov sa čoskoro stala chaotická akcia ničenia bez výberu, čo dokazujú tisícky dochovaných vriec s papierom, ktoré ostali v pivniciach Stasi, naplnené historicky významnými, ako aj banálnymi dokumentmi.

Na konci neostal Stasi jednoducho čas na dokončenie jej zničujúceho dieľa hoci len v náznakoch. Odvážne občianky a odvážni občania obsadili najprv krajské a okresné služobné úrady Stasi a 15. januára 1990 sa odvážili aj na územie hlavného veliteľstva Stasi v Berlíne-Lichtenbergu. Tým sa začal neočakávaný a náhly koniec štyridsaťročnej činnosti Stasi.

Treba pokladať za šťastnú náhodu, že zúrivosť ničenia Stasi sa zamerala hlavne na prípady, ktoré pracovníci práve spracúvali, teda na tie, ktoré boli doslova na písacích stoloch. Tým ostali dokumenty, ktoré Stasi dovtedy 40 rokov sama archivovala, ušetrené pred zničením. Aj ústredné kartotéky patriace k týmto archívnym zásobám MŠB boli od začiatku k dispozícii Úradu dokumentov Stasi, ktorý bol založený v roku 1991.

Predpokladom úspešného využitia týchto archívnych zásob je ale to, že bádateľ pozná tie mená osôb, ktoré sú pre jeho historické otázky významné. Daná

možnosť využitia je tiež dôvodom, pre ktorý neboli tieto archívne zásoby pri sprístupnení archívármi úradu naďalej zohľadňované.

Pozornosť archívárov a archívárov úradu sa od roku 1991 náležite zameriava iba na dokumenty, ktoré ešte Stasi nemala v archíve. Sú to hlavne neupravené dochované materiály, často ide o neúplné prípady, jednotlivé písomnosti, rukopisy, vydané v rôznych fragmentoch spisov, veľakrát vytrhnuté z vtedy existujúcich súvislostí.

Tieto dokumenty, ešte nearchivované MŠB, tvoria časovo mladšiu vrstvu dochovaných materiálov, hlavne zo 70. a 80. rokov, ktoré boli asi z dvoch tretín uzavreté BStU. Pritom sú ponechané v súvislosti s tou služobnou jednotkou Stasi, v ktorej vznikli.

Ak chápeme archivované a nearchivované dokumenty ako jeden celok, je stav archívneho sprístupnenia všetkých dokumentov Stasi u Spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR asi 44%.

Odkazy KGB v podaní MŠB

Pri zakladaní MŠB obsadili inštruktori sovietskej tajnej služby operatívne vedenie v služobných jednotkách MŠB a dôležité prípady spracúvali sami. To platí aj pre regionálne štruktúry MŠB. Až v priebehu 50. rokov sa zvýšila vlastná zodpovednosť Stasi; špeciálnu cezúru predstavuje obdobie po smrti Stalina, keď počet pracovníkov sovietskej tajnej služby v NDR drasticky klesol, na čom napokon nič nezmenilo ani povstanie ľudu z júna 1953.

Po výmene ministra štátnej bezpečnosti Wollwebera a po nástupe Ericha Mielkeho do úradu v roku 1957 sa vplyv sovietskych poradcov ďalej znižoval. Postupne prebralo vedenie SED vedenie pri akciách MŠB.

Následne sa v novembri 1958 počet poradcov ešte raz znížil zo 76 na 32 dôstojníkov a boli degradovaní na status styčných dôstojníkov.¹

1 Porovnaj o.i.: ENGELMANN, Roger: Aufbau und Anleitung der ostdeutschen Staatssicherheit durch sowjetische Organe 1949 – 1959 (Zloženie a vedenie východonemeckej štátnej bezp. služby sovietskymi orgánmi), In: HILGER, A. – SCHMEITZNER, M. – SCHMIDT, U. (vyd.): *Diktaturdurchsetzung. Instrumente und Methoden der kommunistischen Machtsicherung in der SBZ/DDR 1945 – 1955* (Presadzovanie diktatúry. Nástroje a metódy komunistického zaistovania moci v ROZ/NDR 1945 – 1955), Správy a štúdie č. 35., Hanna-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung e. V. na Univerzite Technische Universität Dresden, Dresden 2001, s. 55 – 64.

Ako sa táto činnosť sovietskej tajnej služby potom odzrkadlila v spisoch? Pre obmedzenosť času tu môžeme poukázať len na niekoľko ťažísk v dochovaných materiáloch. Výpovede sa opierajú o výsledky sprístupnenia archivárov a archivárov BStU a tendenčne sa týkajú skôr dokumentov zo 70. a 80. rokov.

Odkazy v dokumentoch hlavného oddelenia IX

Odkazy na kontakty medzi KGB a MŠB existujú v takmer všetkých služobných jednotkách MŠB, avšak vo veľmi rôznej hustote. Najprv sa chcem podrobnejšie dotknúť dokumentov hlavného oddelenia (HO) IX. Ide pritom o takzvaný štátny orgán vyšetrovania; jeho dôležitá úloha tkvela v spracúvaní vyšetrovacích postupov, napríklad pri vlastizrade a iných politických trestných činoch.

Existuje množstvo spisov o výmene skúseností s vyšetrovacím oddelením KGB, teda so sovietskym pendantom vyšetrovacieho orgánu. Tieto sú výročnými správami doplnené o spoluprácu nielen s príslušnými sovietskymi štruktúrami tajnej služby, ale aj so štruktúrami ostatných východoeurópskych bezpečnostných služieb.

Dokumenty ukazujú, že spoločné vyšetrovania boli vedené o. i. proti devízovým a colným deliktom. Ďalšie vyšetrovania sa zameriavali proti západným tajným službám, emigrantským organizáciám, proti predaju náboženskej literatúry a pašovaniu starožitností. Spolupracovalo sa o. i. pri vyšetrovaní trestných činov, ktoré mierili na sovietskych vojakov umiestnených v NDR.

Obsiahnuté sú tu ďalej údaje o spätnej väzbe občanov NDR, ktorí boli zatknutí v socialistickom zahraničí. Okrem toho existujú dokumenty, ktoré slúžili Stasi ako školiace materiály, tak napr. k praxi výsluchu KBG.

K výmene medzi bratskými orgánmi patrili aj vzájomné blahopriania vedúcich služobných jednotiek, ako aj odkazy na vzájomné návštevy pri služobných cestách a dovolenkách. Niektoré dokumenty sa vzťahujú na spoločné pestovanie tradície, výročia založenia prvej komunistickej tajnej služby Čeky a slávnosti na počesť jej zakladateľa Felixa Dzeržinského.

V dokumentoch sa odrážajú aj začínajúce politické prevraty v Sovietskom zväze. Sú v nich o. i. informácie KGB o takzvanej protisovietskej činnosti disidentov, ako boli A. Sacharov a jeho žena.

Zvláštnosť v dochovaných materiáloch vyšetrovacieho orgánu predstavujú spisy hlavného oddelenia IX/11, ktoré bolo zodpovedné za vyšetrovanie NS (národno-socialistických) a vojnových zločinov. Už v 50. rokoch sa dostalo veľké množstvo dokumentov, ktoré ku koncu vojny prišli do rúk postupujúcej Sovietskej armády, železničným transportom späť do NDR. Išlo pritom o dokumenty rôznych úradov Tretej ríše, ktoré po zaistení sovietskou tajnou službou teraz boli z veľkej časti odovzdané MŠB.

V 60. a 70. rokoch našli pracovníci MŠB a KGB v Moskve spisy o NS a vojnových zločincoch, ktoré mali dať k dispozícii západonemeckým orgánom činným v trestnom konaní, a vyhodnocovali naďalej dokumenty o výsluchu vojnových zajatcov.² Tak sa od 50. rokov dostali „ukoristené spisy“ nemeckej proveniencie z KGB do archívu MŠB, ktoré o. i. podávajú informácie o rokovaniach záložných skupín SS na obsadených územiach, o procesoch pred ľudovým súdom, o koncentračných a zajateckých táboroch.

Okrem toho dokumenty hlavného oddelenia IX/11 dokladajú spoluprácu medzi MŠB a KGB pri vyšetrovaniach proti NS a vojnovým zločincom, popritom aj odboj počas druhej svetovej vojny a rehabilitáciu obetí stalinistických represíí na konci 80. rokov.

Odkazy v dokumentoch hlavného oddelenia a v iných služobných jednotkách

Ako je ďalej známe, veľká časť dochovaných dokumentov hlavnej správy Agitácie (HS A), zodpovednej za zahraničnú agitáciu MŠB v zahraničí, boala zničená pri rozpade MŠB v r. 1989/1990. Vo zvyšných dokumentoch sa nachádzajú početné odkazy na výmenu informácií s KGB. Databázový systém SIRA, s ktorou hlavná správa Agitácie zaznamenala v prvom rade materiály zaobstarané jej vlastnými agentmi, obsahuje najmä objem informácií zahraničnej špiónáže. Koncom 90. rokov sa BStU podarila rekonštrukcia čiastočne zničenej databázy.

2 LEIDE, Henry Leide: *NS-Verbrecher und Staatssicherheit. Die geheime Vergangenheitspolitik der DDR* (Národnosoc. zločinci a štátna bezpečnosť. Tajná politika minulosti NDR), Analýzy a dokumenty, zv. 28, Vedecká séria diel BStU, Göttingen 2005, s. 154 a nasl., s. 185 a nasl..

SIRA obsahuje približne 560 000 súborov; u väčšiny ide o formálne opisy dokumentov, ktoré došli pri zahraničnej agitácii od konca 60. rokov a ktorých originály boli v rokoch 1989/1990 zničené.³

Minimálne 120 000 týchto informácií dôkazne HS A poslala ďalej KGB. Počet sprostredkovaných informácií je s určitosťou vyšší, keďže dôkazy sú neúplné. Obzvlášť pozoruhodné je, že informácie pochádzali priamo zo zdrojov zahraničnej agitácie a z väčšej časti boli nespracované posunuté ďalej sovietskej tajnej službe.

V rovnakom období dostala HS A k dispozícii od KGB približne 25 000 informácií.

Ďalšie ťažiská odkazov KGB v dochovaných materiáloch Stasi boli v spisoch hlavných oddelení HO I, HO II, HO III, HO XX, Sekretariátu ministra (SM), Správy spätných služieb (VRD) a Ústrednej vyhodnocovacej a informačnej skupiny (ZAIG).

HO I bolo zodpovedné za takzvanú vojenskú obranu. Dokumenty dokladajú úzke kontakty s jeho sovietskym pendantom, Treťou správou KGB, o. i. existujú protokoly z porád o spoločných stretnutiach. Aj práca západných spojeneckých vojenských pridelencom patrila k spoločným ťažiskám pozorovania.

Spisy HO II, ktoré bolo zodpovedné za protišpionáž, dokladajú intenzívnu spoluprácu, napr. pri kontrole aktivít západných spojeneckých vojenských komunikačných misií. Je doložené aj spoločné zabezpečovanie sovietskych zariadení v NDR proti nepriateľským tajným službám.

Dokumenty HO XX, zodpovedného za kontrolu štátneho aparátu NDR, aj za kontrolu takých rôznorodých oblastí, ako cirkev, umenie, kultúra a opozícia, dokladajú kooperáciu s V. správou KGB. Existujú početné prípady na optimalizovanie pri sledovaní osôb z oblastí náboženstva, mierového hnutia, športu, vysokého školstva atď. Ďalším ťažiskom bolo pozorovanie mníchovskej rozhlasovej stanice Rádio Slobodná Európa a Rádio Liberty.

Dokumenty SM s odkazmi na KGB sa okrem iného vzťahujú na výmenu agentov v rámci západných tajných služieb a na odovzdávanie špionážou za-

3 K ďalšiemu porovnaní HERBSTTRITT, Georg *Herbsttritt: Bundesbürger im Dienst der DDR – Spionage. Eine analytische Studie* (Spolkový občan v službách špionáže NDR. Analytická štúdia), Analýzy a dokumenty, zv. 29, Vedecká séria diel BStU, Göttingen 2007, s. 54 – 57.

obstaraných podkladov, napr. o nepriateľských systémoch zbraní a vojenských základniach.

Dokumenty VRD obsahujú spisy Oddelenia koordinačného úradu Karlshorst. Ide o dokumenty k správe takzvaného špeciálneho územia Berlin-Karlshorst; sú tu obsiahnuté prehľady o bytoch a pozemkoch, ktoré využíval personál sovietskej tajnej služby. K tomu patria doklady o platbách nájomného sovietskych úradov a odkazy na opravy na budovách, na vozový park až po využívanie športových zariadení a strelníc.

Je zrejmé, že takýmto nedostačujúcim vyšetrovaním sa dá doceliť tiež len približná úplnosť. Napriek tomu je na konci dovolený ešte jeden odkaz na rad ďalších svedectiev spolupráce:

Popri dokumentoch na papieri a spomínanej databáze existuje veľký počet ďalších dokumentov na iných nosičoch dát. Množstvo fotografií dokladá vzájomné návštevy vedúcich pracovníkov; je možné ich vidieť pri spoločných návštevách vybraných tradičných miest, alebo na spoločných slávnostných hostinách.

Aj magnetofónové pásky informujú o nezlomnom priateľstve medzi obooma službami. Zaznamenané je napríklad stretnutie medzi Erichom Mielkem, šéfom zahraničnej špionáže Markusom Wolfom a inými predstaviteľmi Stasi s vedúcim I. hlavnej správy KGB, Alexandrom Michajlovičom Zacharovským, v polovici decembra roku 1970 pri príležitosti hostiny po úspešnom love na jednom zámku v Brandenburgu. Vo veselej nálade nasleduje prípitok za prípitkom, nakoniec si chce Mielke pripíť na Stalina. Ostatní zúčastnení váhajú, tak si potom zjavne sám pripije na už dlho zosnulého vodcu Sovietov.

Ralf Blum, 1967 sa narodil v Bergneustadt – Porýní, v Nemecku, 1986 absolvoval maturitu, 1990 – diplomovaný archivár (FH= odborná vysoká škola), 2004 – historik, pracoval v rôznych štátnych archívoch, od 1993 BStU Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty bývalej NDR, oddelenie archívov. Medzi jeho publikácie patria: *Wie die Stasi ins Archiv kam – Der Einfluss des MfS auf das Deutsche Zentralarchiv zu Beginn der 1960er Jahre* (Ako sa Štátna bezpečnosť dostala do archívu – Vplyv MŠB na Nemecký centrálny archív na začiatku 60. rokov), in: TIMMERMAN, Heiner (Hg.): *Neuere Forschungen zur deutschen Zeitgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der DDR-Forschung*,

Reihe Politik und Moderne Geschichte (Novšie výskumy súčasných dejín Nemecka s osobitným ohľadom na výskum NDR, Politika a moderná história), zväzok 1, Münster a iné, 2007.

II. PANEL

**OD SOVIETSKYCH PORADCOV
V SATELITNÝCH ŠTÁTOCH
K SOVIETSKYM BEZPEČNOSTNÝM ŠKOLÁM**

János M. Rainer – moderátor

Inštitút 1956

Maďarsko

Riaditeľ Inštitútu 1956, Budapešť, (od roku 1999); vysokoškolský pedagóg, Akadémia divadelného a filmového umenia; tituly: MA 1981, PhD. 1997, DSc. 2002.

Výber z akademických a odborných publikácií: Maďarská revolúcia v roku 1956. Reforma, revolta a útlak 1953 – 1963. Editované. Györgyom Litványm. Londýn a New York, Longman, 1996 (spoluautor); Nagy Imre. Politikai életrajz (Imre Nagy. Politická Biografia) I-II. köt. Bp. 1956-os Intézet, 1996 – 1999; Ötvenhat után. (Po päťdesiatom šiestom) Bp., 1956-os Intézet, 2003; Maďarská revolúcia z roku 1956: História v dokumentoch. Zozbierané, editované a uvedené Csaba Békésom, Malcolm Byrne, János M. Rainer. Stredoeurópska univerzitná tlač, Budapešť – New York, 2002, s. 598; Rainer M., János – Péteri György (eds.): Zmietanie sa v období rokov 60. Idey a každodenný život vo vysokej politike a nižšie triedy komunistického Maďarska. Budapešť – Trondheim, 2005, 1956 Inštitút – Program zameraný na východoeurópske kultúry a spoločnosti, s. 225 (Trondheimske štúdie východoeurópskych kultúr a spoločností, č. 16.).

Rafał Wnuk

Inštitút pamäti národa

Poľsko

Sovietska podpora bezpečnostného aparátu Poľskej komunistickej strany. Rola NKVD v boji s protivládnyimi antikomunistickými skupinami v Poľsku (1944 – 1945)

Poľské antikomunistické hnutie

Od porážky Nemcov v bitke o Stalingrad vrchné velenie domovskej armády (AK) vážne zvažovalo možnosť, aby Červená armáda prevzala kontrolu nad územím druhej Poľskej republiky. S približovaním vojnovnej línie k predvojnovým hraniciam Poľska a prenikaním komunistov do jestvujúcich odbojových štruktúr velenie AK prišlo s myšlienkou vytvoriť elitnú odbojovú sieť podobnú štruktúre AK a pripraviť jej fungovanie v podmienkach sovietskej okupácie. V druhej polovici roku 1943, malá skupina skúsených konšpiračných dôstojníkov AK začala so zakladaním novej organizácie s názvom „Niepodległość“ (Nezávislosť), ktorá fungovala pod krycím menom „NIE“.¹ Vypuknutie Varšavského povstania, spojené so zatýkaním na území okupovanom Sovietmi, narušili komunikáciu medzi jednotkami „NIE“ a dezorganovali túto sieť.

Po januárovej ofenzíve sa takmer celé územie predvojnového Poľska ocitlo na sovietskej strane frontovej línie. Domovská armáda bola vytvorená ako protinemecká organizácia. Stalin mohol pretrvávajúcu existenciu domovskej armády pod vládou Sovietov vnímať ako protisovietske a pronemecké aktivity. To však bolo to posledné, po čom poľská vláda v londýnskom exile túžila. Od 19. januára 1945, kedy bola domovská armáda rozpustená, vstúpila AK do štádia rozpadu. Organizácia „NIE“ nerozvinula svoje aktivity, a tak v Poľsku nezostala celonárodná organizácia, ktorá by v pokračovala v odboji. Červená armáda vkročila na územie povojnového východného Poľska v júli 1944. Pred rozpustením domovskej armády AK jej príslušníci zažili šesť mesiacov

1 FIELDORF, M. – ZACHUTA, L.: Gen. „Nil“ August Emil Fieldorf. *Fakty, dokumenty, relacje* (Gen. „Nil“ August Emil Fieldorf. *Fakty, dokumenty, sprawy*), Warsaw 1993, s. 123 – 124; KORBONSKI, S.: *Polskie Państwo Podziemne. Przewodnik po Podziemiu z lat 1939 – 1945* (Poľský tajný štát. Sprievodca odbojovými organizáciami 1939 – 1945), Lublin 1986, s. 216.

sovietskej nadvlády. Pokladali rozpustenie domovskej armády za taktický krok, a preto v odbojových aktivitách pokračovali.

Tvárou v tvár fiasku spojenom s organizáciou ‚NIE‘ stálo velenie rozpustenej AK pred problémom, ako sa vyrovnat' s jej potenciálom. Medzi rôznymi scenármi, ktoré vzali do úvahy, bola tiež možnosť vypuknutia novej svetovej vojny, ako aj normalizácia medzinárodnej situácie na základe Jaltskej dohody.

V apríli 1945 nastala v štruktúrach pozostalých po domovskej armáde reorganizácia. Siete ‚NIE‘ boli zlikvidované a pohltila ich nová organizácia, ktorá od polovice mája 1945 fungovala pod názvom Domovské delegovanie ozbrojených síl (DSZ) (Delegatura Sił Zbrojnych na Kraj)². Velenie bývalej domovskej armády si zároveň uvedomilo, že sa medzinárodná pozícia poľskej vlády v londýnskom exile neprestajne oslabuje, a že bude onedlho upadať na dôležitosti. Držali sa predpokladu, že v prípade vytvorenia centra politickej výkonnej moci, budú pripravení podriaďiť sa jej. DSZ fungovala výlučne na území povojnového Poľska.³

Kapituláciu Nemecka nesprevádzalo nič, čo by predznamenal vypuknutie konfliktov medzi doterajšími spojencami. Vedenie odboja vnímalo aktivity premiéra poľskej vlády v londýnskom exile Stanisława Mikołajczyka ako príležitosť na prekonanie veľkých ťažkostí. V júni 1945 sa Mikołajczyk zúčastnil na Moskovskej konferencii, kde sa rozhodlo o založení Dočasnej vlády národnej jednoty (TRJN) (Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej). Dňa 28. júna 1945 bola vláda zostavená. Z celkového počtu 21 ministerských postov obsadili komunistickí kandidáti alebo členovia strán podriadených Poľskej robotníckej strane (Polska Partia Robotnicza) 17 z nich. Mikołajczyk sa stal zástupcom predsedu vlády a členovia Roľníckej strany zasadli na tri druhoradé ministerské kreslá. Začiatkom júla USA a Veľká Británia uznali TRJN, čím poľská vláda v londýnskom exile prišla o svoj mandát pôsobnosti v aréne medzinárodnej politiky. Odbojové hnutie tejto vlády tým stratilo aj svoju medzinárodnú legitimitu.

Vedenie DSZ dospelo k záveru, že za daných okolností bolo nezmyselné zastávať neochvejnú lojalnosť voči poľskej vláde v londýnskom exile, ktorá

2 7. 5. 1945. Vrchný veliteľ Gen. Władysław Anders vydal rozkaz o založení DSZ, ktorý nedorazil do Poľska skôr než 15. 5. 1945.

3 CHMIELARZ, A.: Delegatura Sił Zbrojnych na Kraj (Delegatúra domovských ozbrojených síl). In: *Armia Krajowa: dramatyczny epilog* (Domovská armáda: dramatický epilog), K. Komorowski (ed.), Warsaw 1994, s. 12 – 31.

prišla o všetok svoj vplyv vo svete a ktorá po príchode Mikołajczyka do Poľska strácala podporu v krajine. Nepovažovali to tiež prospešné pre záujmy Poľska. Dňa 6. augusta Domovské delegovanie ozbrojených síl prestalo existovať.

Rozhodnutie o rozpustení DSZ nevychádzalo z opustenia snáh o znovunadobudnutie nezávislosti Poľska, ale z prijatia faktu, že prijaté opatrenia nezodpovedali situácii. V auguste 1945 skupina najbližších spolupracovníkov pluk. Jana Rzepeckího, veliteľa DSZ, pripravila projekt novej organizácie – Odbojového hnutia bez vojny a diverzie – „Sloboda a nezávislosť“ (WiN) (Ruch Oporu bez Wojny i Dywersji – „Wolność i Niezawisłość”), ktoré bolo založené 2. septembra 1945 vo Varšave. Jeho zakladatelia sa zhodli, že je potrebné prijať politické opatrenia pre budúci odboj, ktorý majú riadiť ľudia aktívni v krajine. Bolo nesmierne dôležité, že pracovali s predpokladom, v ktorom Poľsko nadobudne zvrchovanosť výlučne na základe Jaltskej dohody, že poľská otázka bude riešená mierovo a bude sa konzultovať spolu so Sovietskym zväzom, USA a Veľkou Britániou.

Občiansky a politický model odboja prešiel implementáciou výlučne v južnej časti Poľska (južná oblasť WiN).⁴ Na východe Poľska (v provinciách Białystok, Lublin, Podlasie a na severe a východe od Mazowsze) bez ohľadu na príkazy, mala organizácia stále charakter ozbrojených síl. Stále tu pôsobili silné partizánske jednotky, pričom sa členovia WiN riadili vojenskou nomenklatúrou.⁵ Na západe a severe Poľska pokusy o vytvorenie homogénnej

4 Monografie venované histórii južnej oblasti WiN, ktoré je potrebné zmieniť: ZBLEWSKI, Z.: *Okręg Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” Geneza, struktury, działalność* (Oblasť WiN. Genéza, štruktúra, operácie), Kraków 2005; BALUBS, T.: *O Polskę Wolną i Niezawisłą (1945 – 1948). WiN w południowo-zachodniej Polsce (geneza – struktury – działalność – likwidacja – represje)* (Za zvrchovanie a nezávislé Poľsko (1945 – 1948). WiN na juho-západe Poľska (Genéza – Štruktúra – Operácie – Likvidácia – Represie), Kraków – Wrocław 2004; OSTASZ, G.: *Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość. Okręg Rzeszów* (Sloboda a nezávislosť, Rzeszów District), Rzeszów 2000

5 Monografie venované histórii centrálnej oblasti WiN, ktoré je potrebné zmieniť: GAWRYSZCZAK, P.: *Podziemie polityczno-wojskowe w Inspektoracie Lublin w latach 1944 – 1956* (Politické a vojenské odbojové hnutia v Lublinskom inšpektoráte v rokoch 1944 – 1956), Lublin 1998; KOPIŃSKI, J.: *Konspiracja akowska i poakowska na terenie Inspektoratu Rejonowego AK-WiN „Radzyń Podlaski” w latach 1944 – 1956* (Sprisahanie AK a Ex-AK na území regionálneho inšpektorátu AK-WiN „Radzyń Podlaski” v rokoch 1944 – 1956), Biała Podlaska 1998;

územnej štruktúry zlyhali. Osamotené jednotky WiN, ktoré záviseli od ústredia, na ktoré boli napojené, mali občiansky alebo vojenský charakter.

Velenie národného tábora si zvolilo iný smer. V novembri 1944 velenie odbojovej Národnej strany rozhodlo, že vojaci, ktorí pôsobili ako príslušníci ozbrojených síl, a podliehali Národnej vojenskej organizácii (Narodowej Organizacji Wojskowej) a NSZ (Národné ozbrojené sily) už ďalej neboli zviazaní dohodou s AK, a preto založili Národnú vojenskú úniu (Narodowe Zjednoczenie Wojskowe), ktorá sa pridružila k Národnej strane. Vodcovia Národnej strany sa domnievali, že porážka Nemecka nepovedie k stabilizácii situácie v medzinárodnej politickej aréne, a že existovala vysoká pravdepodobnosť konfliktu medzi Západom a Východom. Takúto konfrontáciu vnímalo ako príležitosť na opätovné získanie poľskej nezávislosti.⁶

Dokumenty platformy SN-NZW svedčia o Poľsku ako bašte západnej civilizácie. Pre svoju zemepisnú polohu malo Poľsko osobitú misiu – šíriť katolicizmus a západnú kultúru ďalej na východ. Politický projekt systému SN vychádzal zo záveru, že sa z Poľska stane demokratický štát so silnými ústrednými výkonnými orgánmi. Otvorené demokratické postupy ho mali uchrániť pred vytvorením uzavretých mocenských skupín alebo pokusov o prevzatie moci jednotlivcami.⁷ Autori východiskových bodov platformy SN tiež odhodlane podporovali intervencionalizmus⁸ zo strany štátu.

POLESZAK, S.: *Podziemie antykomunistyczne w Łomżyńskim i Grajewskim w latach 1945 -1957* (Protikomunistické odbojové hnutie v regióne Łomża a Grajewo v rokoch 1945 – 1957), Warsaw 2004; ŚMIETANKA-KRUSZELNICKI, M.: *Podziemie poakowskie na Kielecczyźnie 1945 – 1948* (Odbojové hnutia Ex-AK v provincii Kielce v rokoch 1945 – 1948), Kraków 2002; WNUK, R.: *Lubelski Okręg AK-DSZ-WiN 1944 – 1947* (Oblasť Lublin K-DSZ-WiN v rokoch 1944 – 1947), Warsaw 2000.

- 6 15. 7. 1944 vyšiel v časopise Chrobry Szlak', ktorý vydával Kielce SN, článok o nevyhnutosti anglo-sasko-sovietskej vojny. Táto téza sa opakovane vyskytla pri viacerých príležitostiach (Kiedy trzecia wojna światowa? Kedy Tretia svetová vojna?, *Chrobry Szlak'*, 15. júla 1944, s. 1 – 2).
- 7 Wytyczne programowe ruchu narodowego w Polsce. Program Stronnictwa Narodowego..., p. 52; Stronnictwo Narodowe. Podłoże ideowe. Wytyczne programowe (Národná strana. Ideologické základy Programové smernice.) In: KULIŃSKA, L. – ORŁOWSKI, M. – SIERCHUŁA, R.: *Narodowcy...*, s. 63.
- 8 Wytyczna programu agrarnego (Smernice poľnohospodárskej politiky). In: KULIŃSKA, L. – ORŁOWSKI, M. – SIERCHUŁA, R.: *Narodowcy...*, s. 70 – 124.

Na poľskej odbojovej scéne sa tiež pohybovala pravicová organizácia, ktorá vychádzala z Národného radikálneho tábora, a bola známa ako ABC (ONR-ABC). Počas druhej svetovej vojny Poľská organizácia (OP) ONR (Organizacja Polska ONR) vytvorila vlastnú ozbrojenú formáciu – Jašteri zväz (Związek Jaszczurczy), ktorá sa neskôr pridružila k NSZ. Aktivisti OP sa nezhodli na koncepcii ozbrojenej organizácie Národné vojenské združenie. Po neúspešnom pokuse o atentát na velenie NSZ sa od tejto iniciatívy dištancovali. Zavrhlí dohľad SN, nepovolili svojim vojakom vstúpiť do NZW a ponechali si názov NSZ. V tomto období sa OP stala integrálnou časťou NSZ.

Vodcovia národného radikálneho hnutia definovali Poliakov výlučne etnickým spôsobom. Poliakom mohol byť človek jedine pokrvtne, čím vylúčili možnosť asimilácie etnických skupín, ktoré boli považované za nepoľské. Obzvlášť Židia boli vnímaní negatívne, a to z kultúrnych a náboženských dôvodov, ale aj kvôli pozícii, ktorú zastávali na trhu práce pred vojnou.⁹ Vízia štátu, ktorú národní radikáli navrhovali, veľmi pripomínala fašistický model. V praxi mal byť štát súčasťou strany a okrem OP nemala žiadna strana právo existovať.¹⁰ Počas okupácie OP a jej podriadené vojenské organizácie pokladali nacistov (Nemcov), ako aj komunistov za svojich nepriateľov.¹¹

V prvej polovici roku 1944 bolo pre vodcov NSZ-OP vypuknutie tretej svetovej vojny jediným spôsobom ako získať nezávislosť. V júli 1945 vodcovia NSZ-OP radikálne prehodnotili svoju doterajšiu koncepciu fungovania. Usúdili, že medzinárodná situácia bola natoľko stabilná, že pre vypuknutie tretej svetovej vojny nezostal priestor. Vydali rozkazy na rozpustenie ozbrojených síl NSZ a nabádali jednotky partizánskych vojakov, aby sa zapojili do legálneho politického života v súlade s ideálmi NSZ-OP. Velitelia partizánskych jednotiek dostali rozkaz rozpustiť ich. Vojaci NSZ-OP, ktorí sa napriek rozkazom rozhod-

9 SIERCHUŁA, R.: *Wizja Polski w koncepcjach ideologów Organizacji Polskiej w latach 1944 – 1947* (Vízia Poľska v ideologickej koncepcii Poľskej organizácie v rokoch 1944 – 1947) In: KULIŃSKA, L. – ORŁOWSKI, M. – SIERCHUŁA, R.: *Narodowcy...*, s. 134.

10 SIEMASZKO, Z. S.: *Narodowe Siły Zbrojne* (Národné ozbrojené sily), London 1982, s. 69 – 89; BĘBENEK, S.: *Wizja przyszłej Polski w programie „Grupy Szańca”* (Vízia budúceho Poľska v politike ‘Skupiny Szaniec (Hradba)’), ‘Przegląd Historyczny’ 1973, č 1, s. 43 – 46.

11 *Wielka Polska* 1943, č. 29.

li naďalej bojovať, sa podriadili NZW.¹² OP na domovskom poli zohrávalo skôr rolu spravodajskej a premiestňovacej siete než politického centra.

Okrem národne rozšírených, vyššie spomenutých odbojových organizácií existovalo ešte zopár skupín, pozostatkov AK, ktoré mali regionálny alebo medziregionálny charakter. Z ideologických príčin alebo dôvodu zrútenia komunikačných kanálov sa nepodriadili Vrchnej správe WiN.

Začiatkom jari roku 1945, v regióne Wielkopolska, sa objavila regionálna frakcia organizácie Domovskej armády. Od mája 1945 fungovala ako Nezávislá Wielkopolská dobrovoľnícka skupina ‚Warta‘ (Wielkopolska Samodzielna Grupa Ochotnicza ‚Warta‘).

Vojenská organizácia pod názvom Konšpiračná poľská armáda (KWP) (Konspiracyjne Wojsko Polskie), založená na príslušníkoch AK, prvotne nazvaná Skupina „Manéver“ (Grupa „Manewr“), operovala od apríla 1945 v provincii Łódź. Do konca roku 1945 štruktúry KWP operovali v Hornom Sliezsku a na niektorých územiach provincií Poznań a Kielce.¹³

Za založením Odbojového hnutia domovskej armády (ROAK) (Ruch Oporu Armii Krajowej), ktoré operovalo najmä v Mazowsze, stála potreba organizovať sa za účelom obrany pred odvetnými opatreniami bezpečnostného aparátu. Nezávisle od WiN, odtiahla frakcia vilniusej AK z území začlenených do Sovietskeho zväzu a pokračovala v organizačnej práci ako Exteritoriálny vilniuský okres AK (Eksterytorialny Wileński Okręg AK)¹⁴. Všetky spomenuté organizácie disponovali prepracovanou sieťou v teréne a vlastnými partizánskymi jednotkami. Je nevyhnutné tiež spomenúť lokálne milície za nezávilosť, skupiny a ozbrojené jednotky, ktoré zostali často neprepojené s inými organizáciami. Medzi najznámejšie partizánske skupiny patrila jednotka 500 partizánov,

12 *Ibidem*, s. 135 – 141.

13 TOBOREK, T.: Likwidacja Konspiracyjnego Wojska Polskiego w Łódzkiem w latach 1945 – 1951 (Likvidácia Konšpiračnej poľskej armády v provincii Łódź v rokoch 1945 – 1951). *Ibidem*, s. 82 – 84; Wprowadzenie (Introduction). In: *Teki edukacyjne IPN. Konspiracyjne Wojsko Polskie w latach 1945 – 1948* (Vzdelávacie zložky IPN. Konšpiračná poľská armáda v rokoch 1945 – 1948), Łódź 2002, s. 5 – 6.

14 NIWIŃSKI, P.: *Okręg Wileński AK w latach 1944 – 1948* (Vilniuský vojenský okres AK v rokoch 1944 – 1948), Warsaw 1999.

ktorej velil mjr. Józef Kuraś „Ogień”¹⁵ a Nezávislý operačný prápor (Samodzielny Batalion Operacyjny) pod velením Antonia Żubryda „Zuch”, ktorý tvorilo 200 príslušníkov. Podľa nedávnych odhadov poľské odbojové hnutia v období neskorej jari dosiahli počet 150 000 – 200 000 členov, z čoho 20 000 – 25 000 patrilo k lesným jednotkám.

Bez ohľadu na všetky rozdiely v platforme medzi individuálnymi odbojovými organizáciami ich zjednocoval identický pozitívny postoj k ozbrojenému boju. Žiadna z organizácií nepredpokladala, že Poľsko bude schopné opäť získať nezávislosť bez cudzej pomoci, len na základe jedného národného povstania. Implikácie takýchto predpokladov priniesli obmedzenie ozbrojených operácií na sebaobranu, zmenšenie vplyvu komunistickej správy a elimináciu dôstojníkov bezpečnostného aparátu, agentov, ako aj straníckych aktivistov. S výnimkou operácií spojených s vlámaním do väzení a policajných staníc, ktoré považovali za akty sebaobrany, neboli podniknuté žiadne ofenzívne operácie. Drvivá väčšina skutočných bojov bola odozvou na operácie bezpečnostného aparátu, ktoré vyplývali z potreby vyhnúť sa skôr UB, KBW, NKVD, milícii a útokom WP, pátraniam a operáciám, než akciám, ktoré organizovali a iniciovali odbojové jednotky.

Poľský komunistický bezpečnostný aparát

Prvú poľskú komunistickú kvázivládu – Poľský výbor národného oslobodenia (PKWN) (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego) – vymenoval Jozef Stalin 21. júla 1944. Jeho 13 rezortov zahŕňalo Rezort verejnej bezpečnosti RBP (Resort Bezpieczeństwa Publicznego). Dňa 31. decembra 1944 sa z PKWN stala Dočasná vláda (Rząd Tymczasowy). Z RBP sa zároveň stalo Ministerstvo verejnej bezpečnosti (MBP) (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego). Do druhej polovice roku 1944 podliehala RBP Občianska milícia (MO) (Milicja Obywatelska), väznice, tábory a Interná armáda (WW) (Wojska Wewnętrzne). V máji roku 1945 sa z Internej armády stali Zbory vnútornej bezpečnosti (KBW) (Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego),¹⁶ ktoré následne tvorili zákla-

15 DEREN, B.: *Józef Kuraś „Ogień” – partyzant Podhala* (Józef Kuraś „the Fire” – Podhale Partisan), Warszawa 2000; KORKUĆ, M.: *Zostańcie wierni tylko Polsce...*, s. 516 – 587.

16 JAWORSKI, M.: *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945 – 1956* (Zbory vnútornej bezpečnosti 1945 – 1956), Warszawa 1984, s. 23 – 24, 32 – 33.

dy troch odborov bezpečnostného aparátu. Hlavný cieľ KBW predstavoval boj proti ‚internému‘ nepriateľovi. V roku 1946 boli založené Dobrovoľnícke záložné jednotky občianskej milície (ORMO) (Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej). Táto formácia podliehala MP a zohrávala úlohu ‚civilnej asistencie‘ štandardného bezpečnostného aparátu. MO a WW-KBW disponovali značnou autonómiou, keďže operatívne záviseli len na RBP-MBP.

Na svojom počiatku Rezort verejnej bezpečnosti, ktorý sa neoficiálne nazýval ‚Bezpieka‘ a napoly oficiálne ‚Bezpieczeństwo‘, sa skladal z nasledovných útvarov: kontrarozvedka, personálny útvar, financie, cenzúra (kontrola korešpondencie), nápravné zariadenia, ochrana vlády a najvyšších funkcionárov Poľskej strany robotníkov (PPR) (Polska Partia Robotnicza), právna kancelária a ústredie. V decembri roku 1944 sa otvorila špeciálna škola pre dôstojníkov bezpečnosti. Proces budovania územných štruktúr rezortu ‚Bezpieka‘ sa začal v auguste roku 1944. Sieť Úradov verejnej bezpečnosti na úrovni provincií (województwie) (WUBP), okresov (powiatowe) (PUBP) a miest (miejskie) (MUBP) plne podliehala ústrediu RBP-MBP a stála mimo jurisdikcie miestnej správy.¹⁷

V roku 1945 proces formovania bezpečnostného aparátu prebiehal naďalej. Z útvaru kontrarozvedky sa stalo I. oddelenie. Špeciálne jednotky stáli oddelene: Nezávislá II. sekcia (zahraničné spravodajské služby), II. oddelenie (operatívna technika a zložky), Záležitosti funkcionárov, Boj proti banditom (neskôr III. oddelenie – termín ‚banditstvo‘ v názvosloví bezpečnostného aparátu sa vzťahoval na protikomunistické sprisahanie), IV. oddelenie (národné ekonomické záležitosti), V. oddelenie (legálne politické stany a združenia), III. sekcia (neskôr Úrad ‚A‘ – sledovanie), IV. sekcia (neskôr Oddelenie VI. – vyšetrovanie)¹⁸.

Kruh sa uzatváral bezpečnostným aparátom komunistickej Poľskej armády nazývaným ‚Informácia‘ (Informacja). Základňou tejto štruktúry bolo Oddelenie informácií 1. pechotnej divízie založenej 14. mája 1943. V septembri

17 DUDEK, A. – PACZKOWSKI, A.: Poľsko. In: *Príručka komunistického bezpečnostného aparátu vo východnej časti strednej Európy 1944 – 1989*. Warszawa 2005, s. 221.

18 DUDEK, A. – PACZKOWSKI, A.: Poľsko. In: *Príručka komunistického bezpečnostného aparátu vo východnej časti strednej Európy 1944 – 1989*. Warszawa 2005, s. 222.

1944 bolo založené Hlavné ústredie informácií poľskej armády (Główny Zarząd Informacji Wojska Polskiego) (GZI). V roku 1945 GZI zamestnávala 1 244 ľudí (vrátane 770 dôstojníkov). Hlavné ústredie informácií sa skladalo z nasledovných buniek: Útvar I – ochrana ústredia, Útvar II – kontrarozvedka, Útvar III – kontrola a inštruovanie územných buniek GZI, Útvar IV – vedenie vyšetrovania dôstojníkov a úradníkov Ministerstva národnej obrany, Útvar V – špeciálne úlohy (sledovanie, prepady, pátrania, zatýkania), Jednotky VI – dohľad nad sovietskymi dôstojníkmi poľskej armády a najvyššími dôstojníkmi poľskej armády, Útvar VII – archív, Útvar VIII – kryptológia a dešifrovanie a Úrad štúdií o spravodajstve a „pozorovacích metódach nepriateľa”.¹⁹ Teoreticky „Informacja” zohrávala rolu vojenskej kontrarozvedky, prakticky to bola politická polícia komunistickej strany.²⁰

Systém bezpečnostného aparátu dopĺňala plná závislosť súdov od veliteľov „Bezpieky”. Na základe zmluvy z 26. apríla 1944 medzi PKWN a sovietskymi orgánmi sa dostal poľský štát do rúk sovietskej jurisdikcie. Poľskí komunisti dostali čas na vybudovanie špeciálneho trestného právneho systému. Chronologicky bol dňa 31. augusta 1944 ako prvý vydaný „Augustový dekrét” pod názvom *„O trestoch pre fašisticko-hitlerovských zločincov vinných z vrážd a prenasledovania civilného obyvateľstva a väzňov, ako aj zradcov poľského národa”*.²¹ Dňa 12. septembra vyšiel dekrét pod názvom *„O špeciálnych trestných súdoch pre fašisticko-hitlerovské zločiny”*. Neskôr boli schválené dva zákonné predpisy vojenského zákonníka: *„Trestný zákonník Poľskej armády”* a *„Zákon o vojenskom súdnictve a vojenskej prokuratúre”*. Následkom celého tohto procesu sa civilisti ocitli pod jurisdikciou vojenských súdov.²²

19 PALSKEI, Z.: *Infomracj Wojska Polskiego w latach 1943 – 1957*, maszynopis, s. 2 – 7.

20 PALSKEI, Z.: *Informacja Wojskowa w latach 1943 – 1957. Kontrwywiad wojskowy czy policja polityczna*, (Armádne informácie. Vojenská rozvedka alebo politická polícia) Warszawa 2001.

21 *Dziennik Ustaw nr 4*, poz. 16, Dekret z 31 VIII 1944 r. O wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy wojennych winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego. (Denník Ústav, č. 4 článok 16, Vyhláška z 31. augusta 1944, Otázka trestov pre fašisticko-hitlerovských zločincov vinných z vrážd a prenasledovania civilného obyvateľstva, väzňov a zradcov poľského národa).

22 LITYŇSKI, Adam: *Ustawodawstwo karne w pierwszych latach Polski Ludowej*

Poľskí komunistickí teoretici práva napísali: „*Podľa týchto predpisov podliehali jurisdikcii vojenských súdov nielen prípady zločinov, ktoré spáchali príslušníci armády, ale tiež prípady týkajúce sa kontrarevolučných zločinov, ktoré spáchali civilisti. Vojenské súdy tak boli poverené ochranou ľudového štátu pred zločinnými špionáže, sabotáže, podvratníctva, ako aj bojom proti aktivitám ozbrojených skupín atď. Vojenské súdy tiež zastávali funkciu umlčať odpor triedneho nepriateľa a stali sa hlavným aktérom vykonávania trestného poriadku v rámci justičného systému.*“²³ Podľa takto postavených predpisov boli vojak Domovskej armády, ako aj príslušník SS rovnako vinní z fašisticko-hitlerovských zločinov. Je potrebné zdôrazniť, že obvinení boli na jednej strane pozbavení ľudských práv, a na strane druhej došlo k posilneniu pozície prokurátora.

Bezpečnostný aparát sa *sensu stricto* skladal z MBP, provinčných, ako aj okresných verejno-bezpečnostných úradov GZI, MO, KBW, ORMO, a niekedy aj z jednotiek Poľskej armády, ktoré vykonávali pomocné funkcie. Je potrebné zdôrazniť, že v rokoch 1944 až 1945 sa aparát rozrastal veľmi rýchlo. V Poľskom Lubline v decembri 1944 operovalo 2 500 dôstojníkov bezpečnosti, 12 000 – 13 000 policajtov a 4 000 vojakov Internej armády (Polska Lubelska).²⁴ Koncom roku 1945, keď poľskí komunisti získali kontrolu nad všetkými územiami Poľska, ich počet predstavoval 24 000 dôstojníkov bezpečnosti, 29 000 dôstojníkov KBW a vojakov a 56 000 policajtov.²⁵ Možno povedať, že na jeseň roku 1945 sa proces budovania bezpečnostného aparátu ukončil.

(Legislatíva trestného zákona počas prvých rokov Poľskej ľudovej republiky). In: *Wojna domowa czy nowa okupacja. Polska po roku 1944* (Občianska vojna alebo nová okupácia. Poľsko po roku 1944), Wrocław – Warszawa – Kraków 1998, s. 147 – 148.

- 23 CZAJKOWSKI, K. – SCHAFF, L. – SIEDLECKI, W.: *Prawo Sądowe*. In: *Dziesięciolecie prawa Polski Ludowej 1944 – 1954*, Zbiór Studiów, ed. L. Kurowski, Warszawa 1955, s. 321 – 322
- 24 Lublin Poľsko – územie spravované Poľským výborom národného oslobodenia (PKWN) od júla 1944 do januára 1945 (regióny Lublin, Białystok, Rzeszów).
- 25 PACZKOWSKI, A.: Aparat bezpieczeństwa wobec niepodległościowego podziemia w latach 1944 – 1948 (Bezpečnostný aparát v kontexte odboja za nezávislosť počas 1944 – 1948) In: *Wojna domowa czy nowa okupacja. Polska po roku 1944* (Občianska vojna alebo nová okupácia. Poľsko po roku 1944), Wrocław – Warszawa – Kraków 1998, s. 103.

Pri porovnaní ‚politickej polície‘ II. Poľskej republiky – Inšpektorátu politickej obrany (nazývanej „Defa“ alebo „Defensywa“), ktorá fungovala v rokoch 1919 – 1926 a Ministerstva verejnej bezpečnosti, sa A. Paczkowski dopracoval k zaujímavým poznatkom. Paczkowski píše: *„V krajine s 30 miliónmi ľudí, ktorej podstatná časť bola destabilizovaná ukrajinskými iredentistami, kde sabotážne jednotky prechádzali východnou hranicou a ilegálna komunistická strana operovala na takmer všetkých jej územiach, nemala v tom čase slávna „Defa“ nikdy viac než 900 až 950 dôstojníkov. Bolo to trikrát menej než lublinská poľská „bezpieka“ potrebovala, aby pokryla tri vojvodstvá, kde bolo umiestnených toľko vojakov, koľko tam žilo civilistov.“*²⁶ Môžem dodať, že Defu tvorilo 25-krát menej funkcionárov než ich bolo na Ministerstve verejnej bezpečnosti v roku 1945.

Je potrebné povedať, že poľské odbojové hnutie za nezávislosť a jej ozbrojené formácie boli prvými oponentmi, voči ktorým začal komunistický bezpečnostný aparát bojovať.

Sovietska asistencia

Pri vyzdvihovaní problému sovietskej podpory poľskému komunistickému bezpečnostnému aparátu v boji proti protikomunistickému podzemiu musíme rozlišovať štyri druhy asistencie:

- účasť Červenej armády a jednotiek NKWD a SMERŠ,
- sovietske ľudské zdroje v poľskom bezpečnostnom aparáte,
- profesionálny výcvik,
- kopírovanie modelu sovietskeho bezpečnostného aparátu.

Začnime prvým bodom. V druhej polovici roku 1944 bolo v Lubline umiestnených 3,5 milióna vojakov Červenej armády. Ako už bolo spomenuté, na základe dohody z 26. apríla roku 1944, územie Poľska Lublin Červená armáda považovala za ‚sféru vojnových operácií‘, výsledkom čoho sa poľskí civilisti ocitli pod sovietskou jurisdikciou. Ústredie Sovietskej armády sa stalo

26 PACZKOWSKI, Andrzej: Aparat bezpieczeństwa wobec niepodległościowego podziemia w latach 1944 – 1948 (Bezpečnostný aparát v kontexte odboja za nezávislosť počas 1944 – 1948). In: *Wojna domowa czy nowa okupacja. Polska po roku 1944* (Občianska vojna alebo nová okupácia. Poľska po roku 1944), Wrocław – Warszawa – Kraków 1998, s. 103.

skutočným správcom tohto územia.²⁷ Prvý námestník ľudového komisára štátnej bezpečnosti ZSSR (Ukrajiny) Ivan Serov (Iwan Sierow), prvý námestník ľudového komisára štátnej bezpečnosti ZSSR (Bieloruska) Lavrenti Cnava (Ławrentij Canawa) a hlava útvaru SMERŠ (pozn. prekladateľ: Spiecialnyje Mietody Razoblaczenija Szpionov, ‚smiert‘ szpionam, skr.: SMERŠ – Špeciálne metódy na odhalenie špiónov alebo ‚Smrt‘ špiónom – oddelenie kontrarozvedky (ZSSR)) generálplukovník Viktor Abakumov (Wiktor Abakumow) – získali úplnú kontrolu nad represívnym aparátom.

Jednotky NKVD, ktoré vykonávali zatýkania a riadili vlastné tábory, pacifikačné operácie a ‚čistky‘, posielali do terénu svoje stíhacie jednotky. Pobočky kontrarozvedky SMERŠ vytvorili siete agentov a podnikli početné operácie.

V januári roku 1945, výsledkom zimnej ofenzívy hlavné ozbrojené sily Červenej armády opustili poľské územie. SMERŠ odišla spolu so Sovietskou armádou do Nemecka, ale jednotky NKVD nie. Tie bojovali proti odbojovým hnutiam, strážiili poľské hranice, funkcionári NKVD zabezpečovali ochranu vysokých štátnych úradov, a dokonca aj osobnú ochranu Boleslawa Bieruta.

V polovici roku 1945 15 regimentov Internej armády NKVD v počte 35 000 vojakov,²⁸ čo bolo 43 percent všetkých síl NKVD vo východnej Európe, obsadilo územie ‚nezávislého‘ Poľska – člena protinemeckej koalície. Len pre porovnanie – v sovietskej okupačnej zóne v Nemecku sa nachádzalo len 10 regimentov Internej armády NKVD.²⁹

Na jar a na jeseň roku 1944 internovali a poslali do sovietskeho vyhnanstva 12 000 – 15 000 vojakov AK z Lublinu v Poľsku.³⁰ Od októbra do konca roku

27 PACZKOWSKI, A.: Aparat bezpieczeństwa w walce z podziemiem w Polsce w latach 1944–1956. Struktury organizacyjne i kierunki działań. In: *Aparat represji a opór społeczny wobec systemu komunistycznego w Polsce i na Litwie w latach 1944 – 1956* (Represívny aparát v Poľsku a Litve v rokoch 1944 – 1956), STR. Niwiński (ed.), Warszawa 2005, s. 61 – 62.

28 V Poľsku boli umiestnené tri divízie internej armády NKVD označené číslami 62, 63 a 64.

29 CHMIELARZ, A.: Działania 64 Dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD przeciwko polskiemu podziemiu (Operácie 64. divízie internej armády NKVD namierené proti poľským odbojovým hnutiam) In: *Wojna domowa...*, s. 72 – 76.

30 CIESIELSKI, S. – MATERSKI, W. – PACZKOWSKI, A.: *Represje wobec Polaków i obywateli polskich* (Represie voči Poliakom a poľským občanom), Warszawa 2000, s. 18 – 20.

1944, dôstojníci NKVD a UB zatkli viac než 15 000 ľudí, vrátane 9 000 členov AK.³¹ Na základe neúplných údajov Oddelenia verejnej bezpečnosti PKWN sa počet zatknutých v období medzi júlom a decembrom roku 1944 pohyboval medzi 12 000 až 14 000 ľudí, vrátane približne 4 000 – 5 000 poľských sprisahancov.³² Je nemožné určiť presný počet zadržaných členov odboja, keďže časť zo zatknutých dostala status internovaných, a orgány PKWN často odovzdávali zatknutých svojim sovietskym kolegom na základe týchto údajov. Na základe starostlivého ohodnotenia je možné predpokladať, že do konca roku 1944 sa do rúk Oddelenia verejnej bezpečnosti a NKVD v Poľsku Lublin dostalo 20 000 – 25 000 ľudí, z čoho asi 80 percent zatkli sovietske bezpečnostné služby. V rokoch 1944 – 1945 ich bolo do sovietskeho vyhnanstva poslaných 39 000 – 41 000. Viac než 50 percent z nich tvorili členovia poľského odboja.

Najdôležitejším úspechom NKVD v rámci sovietskeho bezpečnostného aparátu v Poľsku bolo zadržanie vodcov Poľského odbojového štátu.³³ Vo februári roku 1945 sa zástupcovi maršala Juri Žukova podarilo nadviazať kontakt so zástupcami veliteľa Domovskej armády, vrchného veliteľa Leopolda Okulického a vládneho zástupcu a zároveň námestníka ministra vnútra Jana Stanislaw a Jankowského. Prostredníctvom tajných bezpečnostných kanálov pozval maršal vodcov na rokovanie. Poliaci ponuku prijali a 27. marca 1945 šestnásť vodcov Poľského odbojového štátu prišlo do Pruszkówa, do domu NKWD. Počas vyjednávania Sovietsi poľských zástupcov zajali, transportovali do Moskvy a uväz-

31 *Teczka specjalna J.W. Stalina. Raporty NKWD z Polski 1944 – 1946*. T. Cariewska [ed.], Warszawa 1998, s. 160 (Správa I. Sierova pre L. Beriu o aktivitách armádnych operatívnych skupín NKVD voči AK a iným odbojovým organizáciám na území Poľska, 11. 1. 1945).

32 Dáta založené na: *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie...*, s. 156 – 162 (Lublínská správa WUBP v období do 31. 12. 1944); NAWROCKI, Z.: *Zamiast wolności...*, s. 92 – 93.

33 Poľský odbojový štát fungoval počas II. svetovej vojny, a vzišiel z odbojovej politicko-vojenskej organizácie Služby poľského víťazstva (SZP) v septembri 1939. V roku 1943 sa skladal z Domovskej vládnej delegatúry (na čele s viceprezidentom), parlamentom a súdniectvom odbojových hnutí, a Domovskej armády. Podľa názorov mnohých bol Poľský odbojový štát jedinečným fenoménom v dejinách európskych odbojových hnutí.

nili vo väzení NKVD (Lubianka).³⁴ Orgány ZSSR ich následne postavili pred súd a uznali ich vinnými z kolaborácie s nemeckými okupantskými vojskami.³⁵

Najdôležitejším vojenským úspechom Internej armády NKVD bola likvidácia nazhromaždených jednotiek Národných ozbrojených síl regiónu Lubelszczyzna v dedine Huta. Počas jednodňovej operácie bolo zabitých 200 partizánov.³⁶ Rozsiahle operácie tohto druhu nezvážčovali dôležitosť NKVD. Veď funkcionári NKVD a vojaci popri tom zatýkali tisíce miestnych ľudí v Poľsku. Tým sa situácia poľského odboja výrazne zhoršila.

Od roku 1944 do konca roku 1945 hlavné bremeno boja proti odboju spočívalo na sovietskych jednotkách. V tomto období poľský bezpečnostný aparát úplne závisel od NKVD. UB sa nepodarilo úspešne vykonať ani jednu významnú operáciu voči protikomunistickému odboju. V polovici roku 1946 začal poľský bezpečnostný aparát fungovať nezávislejšie. Ale jednotky NKVD aj naďalej zohrávali dôležitú úlohu. Keď v októbri roku 1946 poradca poľského ministerstva verejnej bezpečnosti generál Kruglov navrhol stiahnutie divízií NKVD z Poľska, komunistický prezident Poľska Boleslaw Bierut ho požiadal, aby zostali do 1. marca 1947.³⁷

34 Sovietske orgány zatkli: generála domovskej armády; vrchného veliteľa Leopolda Okulického, ktorého odsúdili na 8 rokov a zavraždili vo väzení; vicepremiéra a prezidenta KRM (Krajowa Rada Ministrów – *Domovská rada ministrov*) – Jana Stanisława Jankowského, ktorého odsúdili na 10 rokov a zavraždili vo väzení; prezidenta RJN (Rada Jedności Narodowej – *Rada národnej jednoty*, pričom RJN bol parlament odbojového hnutia) a 14 vodcov politických strán odbojových hnutí.

35 STRZEMBOSZ, Tomasz: *Rzeczpospolita podziemna. Społeczeństwo polskie a państwo podziemne 1939 – 1945*, Warszawa 2000, s. 347 – 358.

36 ZAJĄCZKOWSKI, M.: Spór o Wierchowiny. Działalność oddziałów Akcji Specjalnej (Pogotowia Akcji Specjalnej) NSZ w powiatach Chełm, Hrubieszów, Krasnystaw i Lubartów na tle konfliktu polsko-ukraińskiego (sierpień 1944 – czerwiec 1945). Spór o Wierchowiny. Aktywności specjalnych oddziałów (Pohotovost' specialnych akcii) Narodné ozbrojené síly (NSZ) v okresoch Chełm, Hrubieszów, Krasnystaw a Lubartów vo svetle poľsko-ukrajinského konfliktu (august 1944 – jún 1945). In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, 9/2005, s. 300 – 306.

37 NKWD i polskoje podpolje 1944 – 1945. Po osobnom papkom J.W. Stalina (NKVD a poľský odboj 1944 – 1945. Špeciálna zložka J.V. Stalina). Moskva 1994, s. 291 – 292. (Správa I. Sierova pre L. Beriu, 16. októbra 1944).

Druhý typ asistencie sa týkal sovietskych ľudských zdrojov v poľskom bezpečnostnom aparáte, o nej ale nemáme dostatočné množstvo informácií. Existovali dva typy sovietskych „pomocníkov“: oficiálni poradcovia NKVD pre MBP, ktorých neoficiálne nazývali „Sovietnicy“ a pracovníci NKVD – sovietski občania, často poľského pôvodu, ktorých zaradili do poľského bezpečnostného aparátu.

Už v polovici októbra 1944 generál NKVD Ivan Sierov požadoval, aby zamestnanci SMERŠ a 15 „vysoko kvalifikovaných pracovníkov NKVD“ bolo prevelených na Oddelenie verejnej bezpečnosti.³⁸ V tomto bode výskumu je možné len veľmi opatrne odhadnúť počet funkcionárov NKVD, ktorí pracovali pre MBP-UB. Bolo to pravdepodobne 200 až 400 ľudí. Vykonávali kľúčové funkcie v sieti UB, napríklad: vedúcich osobných oddelení, operatívnej techniky, spravodajského oddelenia, zbraní a financií.

Vo februári 1945, keď sa druhá svetová vojna blížila ku koncu, sovietske orgány predložili vedúcemu predstaviteľovi PLR návrh vytvoriť aparát poradcov. Poľskí komunisti tento návrh plne podporili. Ich vodcom a zároveň poradcom ministra verejnej bezpečnosti bol generál Ivan Serov. V každej okresnej a mestskej pobočke verejnej bezpečnosti bol najmenej jeden poradca NKVD, v provinčnom úrade ich bolo zopár, v MBP približne tucet. Podľa odhadov Andrzeja Paczkowského a Antoniho Dudeka tento aparát presiahol 1 000 funkcionárov. Tvrdia: „*Hoci môžeme od druhej polovice roku 1945 v princípe hovoriť o operatívnej nezávislosti Bezpieky, je nutné zdôrazniť, že prítomnosť Sovietov znamenala riadenie všetkých jej operácií.*“³⁹ Väčšina poradcov bola stiahnutá v roku 1947. Znamená to, že sa tak stalo po kolapse masového národného protikomunistického sprisahania.

Až do konca druhej svetovej vojny II. hlavnú správu pre informácie poľskej armády tvorili výlučne sovietski dôstojníci a podliehala priamo ústrediu SMERŠ. V lete roku 1945 zamestнала prvých poľských občanov. V rokoch 1945 až 1948, 121 náčelníkov a námestníkov náčelníkov kľúčových jednotiek „*Informacja*“ tvorili sovietski funkcionári, a samozrejme, že prvým náčelníkom

38 *Ibidem.* s. 38 – 39.

39 DUDEK, A. – PACZKOWSKI, A.: Poľsko. In: *Príručka komunistického bezpečnostného aparátu vo východnej časti strednej Európy 1944 – 1989*. Warszawa 2005, s. 223.

správy *Informacja* bol Soviet, plk. Pjotr Kożuszko. V oficiálnych dokumentoch GZI WP sa používala ruština.⁴⁰ V rokoch 1944 – 1945 funkcionári správy *Informacja* zatkli 328 vojakov a 140 dôstojníkov, a iných poddôstojníkov obvinených z ‚politického trestného činu‘.⁴¹ Väčšina z nich bola pravdepodobne obvinená zo ‚spolupráce s banditami a protištátnymi organizáciami‘.

Početné skupiny poradcov NKVD a sovietskych pracovníkov prevelených do poľského bezpečnostného aparátu disponovali zásadným vplyvom na jeho organizáciu a metódy práce. Vedúci predstaviteľ odboru vyšetrovania WUBP v meste Rzeszow Bolesław Martiuk Marczak ich vplyv opísal nasledovne: *„Sovietski poradcovia nám poskytli skvelú profesionálnu pomoc. [...] Nevycúvali v pre nás najťažších chvíľach; pomáhali a radili nám.“*⁴² Podobný tón nachádzame v memoároch dôstojníka UB, J. Jasińského, ktorý napísal: *„Poradcovia v tomto období zohrávali významnú rolu, pretože podporovali ducha našich pracovníkov. Prelomíme okovy a naša práca sa stane omnoho ľahšou, uisťovali nás.“*⁴³

Tretí druh asistencie, ktorú tvorila pomoc pri výcviku, sa začala na jar v roku 1944 skupinou starostlivo vybraných 200 ľudí. Mnohí z nich boli vojakmi Divízie Kościuszko (Dywizja Kościuszkowska), a niekoľkí sovietski vojaci a dôstojníci, ktorí ovládali poľštinu. Poslali ich do výcvikového strediska NKVD v Kujbišev (známeho pod názvom politická škola alebo špeciálna škola), kde boli dôkladne vycvičení v operatívnych technikách, metódach vyšetrovania, špionáži a kontrašpionáži. Študentom školy v Kujbišev sa dostalo vojenského výcviku (topografia, dril, výcvik so zbraňou), ako aj hodín politiky, ideológie komunizmu a histórie robotníckeho hnutia.⁴⁴ Jeden zo študentov školy napísal, že hlavným účelom výcviku bolo: *„...osvojiť si metódy a formy odhaľovania protištátnej činnosti a účinné metódy boja proti nej.“*⁴⁵ Absolventi školy zastá-

40 *Ibidem.*, s. 225.

41 PALSKI, Z.: Organa Informacji Wojskowej w systemie represji w Wojsku Polskim (Orgány vojenských informácií a systému represii Poľskej armády). In: *Przegląd Historyczno – Wojskowy*, 1/2005, s. 82.

42 In: NAWROCKI, Z.: *Zamiast wolności...*, s. 73.

43 AIPN BI 045/2103, J. Jasiński, Wspomnienia, k. 7.

44 KORKUĆ, M.: Kujbyszewiaczy – awangarda UB (Kuybysheviacs – UB avantgarde). In: *Arcana*, 46 -47(2002), s. 74 – 89.

45 Wspomnienia Bolesława Martiuka (Marczaka) (Vzpomienky Bolesława Martiu-

vali vedúce posty v poľskom komunistickom bezpečnostnom aparáte. Stali sa akými si pretoriánmi vznikajúcich orgánov. Neoficiálne sa nazývali *kujbysze-wiaci* (*Kujbysheviacs*). Je potrebné vyzdvihnúť, že jedine v Poľsku operovala špeciálne vycvičená skupina funkcionárov bezpečnostného aparátu dôstojníkmi NKVD. Tento druh skupiny v inej krajine strednej Európy nenájdeme.

V decembri roku 1944 bola založená Škola pre dôstojníkov bezpečnosti (Szkola Oficerów Bezpieczeństwa). O rok neskôr bola premenovaná na Centrálnu školu Ministerstva verejnej bezpečnosti (Centralna Szkoła Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego). Osnovy školy boli kópiou osnov školy NKVD. V roku 1945 sa tiež otvorila Škola pre informácie (Szkola Informacji), ktorá bola súčasťou štruktúry *Informacja*. Na začiatku boli všetci prednášajúci dôstojníkmi NKVD alebo SMERŠ. S odstupom času na nej začali vyučovať aj poľskí funkcionári, ktorí absolvovali školy NKVD, výsledkom čoho bolo vzdelávanie dôstojníkov poľskej bezpečnosti kópiou sovietskeho výcvikového systému.

Pri porovnávaní modelu poľského a sovietskeho bezpečnostného aparátu je potrebné dodať, že ‚Bezpieka‘ zohrávala úlohu územnej siete NKVD. KBW malo rovnaké úlohy a používalo tie isté metódy ako jednotky NKVD. ‚Informacja‘ bola poľským ekvivalentom SMERŠ. Reformy poľského právneho systému v rokoch 1944 – 1945 tiež nasledovali sovietsky vzor. Na začiatku roku 1946 bola založená Dobrovoľnícka záloha občianskej milície (ORMO – Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej), čo bol typ ozbrojenej organizácie dobrovoľníkov. Jej členovia pomáhali funkcionárom UB a MO pri ich operáciách. ORMO bola vytvorená podľa vzoru Bataliónov ničenia (Istrebitelnyje Bataliony) neoficiálne známe pod menom ‚istriebki‘. Toto porovnanie svedčí o tom, že nešlo len o kópiu niektorých zložiek sovietskeho modelu. Celý poľský bezpečnostný aparát bol kópiou sovietskeho systému.

Poľské odbojové hnutie za nezávislosť a jeho ozbrojené formácie boli prvými oponentmi, proti ktorým začal komunistický bezpečnostný aparát bojovať. Na základe analýzy spisov aparátu je možné predpokladať, že odbojové hnutie bolo považované za najnebezpečnejšie pre novovzniknuté orgány, a väčšina bezpečnostných zložiek dostala inštrukcie bojovať proti nemu do konca roku 1945. V roku 1946 došlo k posunu priorít, keďže PSL začala byť ‚rovnako

nebezpečná'. Ofenzíva bezpečnostného aparátu v druhej polovici roka, ktorá sa skončila amnestiou v roku 1947, viedla k takému masívnemu zničeniu odboja, že prestalo byť skutočnou hrozbou. Zničenie ústredne koordinovaného odboja ukončilo prvé a určite aj najkrvavejšie obdobie komunistického boja o moc. Likvidácia odboja im umožnila boj proti ďalším, triednym nepriateľom'.

Podľa veľmi vážne vyjadreného názoru major generála Włodzimierz Muś: *„Nás, komunistov podporovala Červená armáda, inak by nás druhá strana [protikomunistický odboj] porazila. Boli lepšie organizovaní, lepšie vycvičení a viac efektívni, mali lepšiu taktiku boja v lese aj v meste, mali všeobecnú podporu.“*⁴⁶ Niet pochyb o tom, že by úspech poľského komunistického bezpečnostného aparátu nebol možný bez pomoci Sovietov.

Rafał Wnuk, PhD., 40, je vysokoškolským pedagógom prednášajúcim na Inštitúte politických štúdií Poľskej akadémie vied a riaditeľom Úradu pre verejné vzdelávanie Inštitútu pamäti národa, Lublinská pobočka, hlavný editor Ústavu „Pamięć i Sprawiedliwość“ („Pamäť a spravodlivosť“). Hlavné oblasti jeho záujmu – povojnový antisovietsky odpor v strednej Európe, vzťahy medzi etnikami v okupovanom Poľsku počas 2. svetovej vojny, história spravodajských služieb. Rafał Wnuk viedol výskum v Poľsku, na Ukrajine, v Litve, Bielorusku, Ruskej federácii, vo Veľkej Británii, Francúzsku a Rakúsku za podpory grantov Poľskej Nadácie (Polonia Aid Foundation Trust), Fordovej Nadácie, Ministerstva zahraničných vecí Poľskej republiky a Komisie pre vedecký výskum.

46 KOWALSKI, Lech: *Generalowie* (Generals), Warszawa 1992, s. 114.

Radek Schovánek

Ústav pro studium totalitních režimů

Česko

Sovětské uši v komunistické Praze

Vážené dámy, vážení pánové, milí hosté!

Upozorňuji, že v přednášce jsou záměrně vynechány údaje o útocích StB a KGB proti zastupitelským úřadům některých afrických zemí a dále proti zastupitelským úřadům a objektům ze zemí Středního východu.

V únoru 1990 byla zrušena Státní bezpečnost. Přesněji řečeno část jejich příslušníků byla zařazena do „zálohy pro přechodně nezařazené příslušníky,“ jak zní poněkud nelogický termín a část zůstala aktivní i po 16. únoru. Nově nastupující moc neznala strukturu ministerstva vnitra a nechala se přesvědčit, že některé útvary je třeba zachovat. Zde je asi „čertovo kopýtko“ budoucího vývoje nově vznikajících zpravodajských složek. Za posledních 17 let jsme byli postupně ujištěni všemi řediteli tajných služeb, že v jejich úřadech nepůsobí bývalí příslušníci StB – ani v jednom případě to nebyla pravda. Jestli bylo obtížné lokalizovat strukturu a vliv StB, v případě složek KGB to bylo takřka nemožné. Na ministerstvo vnitra nastoupili lidé, kteří museli odejít při čistkách počátkem sedmdesátých let a přestože o vztazích a provázanostech s KGB cosi věděli, měli dobrý důvod se těmito poznatky příliš nechlubit. Druhou skupinu „informovaných“ tvořili příslušníci StB, kteří při následných prověrkách vsadili na svoji upotřebitelnost jestliže prokáží, že se nepodíleli na šikanování disidentů a nabídnou nové moci zajímavé informace. Jedněmi z nejžádanějších byly poznatky o činnosti KGB na území Československa. Postupně se začal vynořovat obraz propojení obou totalitních služeb. Naštěstí obraz nepříliš děsivý. Většina informací ukazovala na nedůvěru KGB k příslušníkům Státní bezpečnosti a kromě První správy SNB (tedy rozvědky), Zvláštní správy SNB (tedy šifry) a Správy zpravodajské techniky si Státní bezpečnost nijak vysoko v očích sovětské KGB nestála.

Ve svém příspěvku se soustředím na některé případy proniknutí Státní bezpečnosti na půdu západních zastupitelských úřadů. Pramenů, ze kterých můžeme čerpat poznatky, je několik. Především jsou to archivní dokumenty vznik-

lé z činností složek StB, které problematiku západních zastupitelských úřadů zpracovávaly. Nejde jen o kontrarozvědné součásti ale i o technické složky, které se na jednotlivých akcích podílely. Dalším zdrojem informací jsou rozhovory a vzpomínky jednotlivých aktérů. Poslední možností jsou řešerše již známých případů z dobového tisku, především exilového a polistopadového, který o případech nálezů odposlouchávacích zařízení na zastupitelských úřadech poměrně často informoval.

Již od padesátých let používala Československá StB při nasazování odposlechů a při tajných prohlídkách, tzv. výjmech, některé neobvyklé postupy. Například při nasazování prostorových odposlechů používaly většinou zpravodajské služby jako zvukovodů umělohmotných trubiček, které při nálezů otvoru ve zdi dovedly obranné techniky, kteří odposlech hledali, až k uloženým mikrofonům. Československá StB však používala velice tenké skleněné trubičky, které se i při slabém tlaku ve zdi rozsypaly a nebylo možné identifikovat, kde je uložen mikrofon. Ve starých budovách byly tyto zvukovody až metr dlouhé. Navíc od roku 1953 se dařilo nasazovat odposlechy stropním způsobem, tedy bez vstupu do objektu, pouze rozebráním násypu a proškrábnutím miniaturního otvoru ve stropě. Tento postup byl poprvé odhalen v roce 1956. O rok později zabudovali technici 12 mikrofonů do budovy ve které byl později umístěn Japonský zastupitelský úřad. Na žádost vypracovanou příslušníkem 2. správy npor. Otakarem Jiroutem k zavedení odposlechu adresovanou náměstkovi ministra vnitra Josefu Kudrnovi tehdejší náčelník 2. správy rukou připsal „*se soudruhem Bokrem (tedy náčelníkem Správy zpravodajské techniky) otázka prohovořena, souhlasí a provedou tak, aby možnost odhalení byla minimální*“. Náměstek Kudrna podepsal návrh červenou pastelkou a na dokument připsal cituji: „*S Bokr osobně zodpovídá, že nebude odhalen.*“ Na použité americké mikrofony byly proto vyryty říšské orlice, a otvory vzniklé při montáži byly ucpány protektorátními novinami. Tato opatření měla vést v případě odhalení k podezření na německé úřady, které měly budovu v držení v letech 1942 až 1945. Z dokumentů vyplývá, že v roce 1989 bylo stále plně využitelných 10 mikrofonů – cituji ze zachované dokumentace: „*Na využívání zařízení StB spolupracovala s výzvědnými službami ostatních zemí sovětského bloku a především se službou sovětskou.*“ Jan Bokr mohl v roce 1981 odejít do důchodu

klidný. Požadavek náměstka a pozdějšího ministra vnitra Josefa Kudrny beze-zbytku splnil.

V akcích, při kterých mohli technici zabudovat odposlechy před nastěho-váním cizích diplomatů, byla montáž poměrně rutinním úkonem. Po provrtání zdi byly nasazeny skleněné zvukovody a z obvodu budovy, případně hluboko ve zdi umístěny mikrofony. Drátové vedení bylo maskováno rovněž hluboko ve zdi, případně na plášti budovy pod okapovými římsami, svody apod. Tímto způsobem bylo na podzim 1971 instalováno v Lobkovickém paláci 73 mikro-fonů které měly vyústění do 43 místností. Přestože technici velvyslanectví SRN předpokládali, že je v budově umístěn odposlech, až do konce roku 1989 se jim nepodařilo žádný mikrofon odhalit.

Mnohem složitější byly případy, kdy tento postup nebyl možný. Jednalo se především o americkou, britskou nebo kanadskou ambasádu. Proti nim vedla StB v šedesátých letech několik útoků. Asi nejzdařilejším byla akce s krycím názvem „Atom“, při které agent s krycím jménem „Batler“, vlastním jménem Ludvík Rozkurz, vnašel přenosné odposlechové zařízení do pracovny vel-vyslance USA v dejvické residenci. Podobný útok byl veden i proti velvyslan-ci Kanady v akci s krycím názvem „Klaudius – Zora – 1“. V obou případech byly odposlechové vysílače zabudovány do poličky v knihovně, kterou agent pravidelně měnil. V roce 1963 bylo v Praze prostorově odposloucháváno 16 zastupitelských úřadů a 35 diplomatických bytů. Přesto odposlechy nepřinášely prakticky žádné výsledky. Západní diplomaté s nimi počítali a obranní technici vybudovali tzv. kapsle, tedy jakousi místnost v místnosti, kde odposlech nebyl možný. V roce 1969 emigroval příslušník 1. odboru 6. správy SNB Ing. Jaros-lav Janota, který znal všechny akce vedené proti diplomatům USA, Velké Britá-nie, Francie a Itálie. V krátké době byly odhaleny veškeré odposlechy umístěné na zmíněných zastupitelských úřadech a v bytech jejich diplomatů.

Z archivních dokumentů vyplývá, že podstatně nebezpečnější než prosto-rové odposlechy, byly tzv. výjmy, tedy tajné prohlídky diplomatických bytů a v některých případech i zastupitelských úřadů. Již v šedesátých letech se podařilo otevřít trezor velvyslance Itálie a ofotografovat diplomatické depe-še. Ještě závažnější bylo okopírování šifrovacích knih díky kterým mohla StB kontrolovat šifrová spojení. Při tajné prohlídce a ofotografování diplomatické pošty italského zastupitelského úřadu 1. května 1971 zjistila StB, že dopisova-

telem exilových římských Listů vydávaných Jiřím Pelikánem je Milan Hübl. Na základě této informace na něj založila spis a celá akce skončila jeho odsouzením. Od února 1972 pokračovala spolupráce mezi 2. správou SNB a 2. HS VStB SSSR na základě meziministerské dohody. Sovětská strana byla pravidelně informována o všech případech odhalené špionáže a důležité akce byly rozebírány a plánovány na každoročních poradách. Přesto se i nadále nedařilo proniknout na tzv. velké ambasády a Státní bezpečnost zaměřovala svoje úsilí na hůře chráněné objekty, které neměly stálou ostrahu, ale byly zabezpečeny pouze technickými prostředky. V letech 1980 – 1984 bylo v problematice tzv. malých ambasád spolu s KGB provedeno 8 akcí. V součinnosti s KGB rozpracovávala 2. správa SNB jenom v letech 1983 – 1984 akce: „Bor“, „Brom“, „Vesolin“, „Spojka“, „Folie“, „Novota“, „Fikus“, „Sergejev“, „Hubert“, „Rittenschober“, „Majka“, „Moře“, „Sever“, „Zima“, „Dagmar“, „Šumperk“, „Čestín 82“, „Čeněk“, „Chobot“, „Churá“, „Kaliště 82“, „Jirkov 83“, „Špek“, „Garmisch“, „Tlumočník“ a „Autoturista“. Šifrové materiály byly předány v akcích „Šumperk“, „Poprad“, „Konakry“, „Koruna“, „Skuteč“, „Košice“ a „Klánovice“. Od roku 1980 do roku 1984 provedli příslušníci StB na konzulárním a obchodním zastoupení Španělska 5 výjmům, kterých se v srpnu 1982 a 1984 přímo účastnili příslušníci KGB. Ve stejném období se uskutečnily čtyři tajné prohlídky na zastupitelském úřadu Portugalska. Počátkem osmdesátých let připravovala StB společný projekt na ozařování šifrátoru amerického velvyslanectví úzce směřovaným paprskem z Petřínské rozhledny. V budově proti vyslanectví mělo být umístěno zařízení zachycující signál modulovaný procesorem šifrátoru. Akce byla neúspěšná, neboť příslušný šifrovací stroj pracoval v odstíněném prostoru.

Daleko významnějšího společného úspěchu dosáhly obě služby v akcích „Šumperk“ – Konzulární a obchodní zastoupení Španělska, „Poprad“ – zastupitelský úřad Portugalska a „Bělehrad“ – zastupitelský úřad Belgie. Na podzim roku 1987 navrhla KGB umístit do šifrovacích strojů zmíněných úřadů součástku, která by umožňovala dešifrovat odesílané relace. Technici Státní bezpečnosti byli skeptičtí k možnosti utajení takového zásahu do šifrovací aparatury a přesvědčila je až ukázka, při které technici KGB vyletovali součástku a nahradili ji jinou, vnějškově totožnou. Uvedené zařízení před vysláním zakódovaného textu odeslalo velmi slabý signál – tedy pod hladinou měřitelného

šumu – který umožňoval na několik desítek metrů zachytit šifrovací klíč. V akci Šumperk bylo zařízení instalováno v lednu 1988. V únoru stejného roku byl v lovecké chatě na vrchu Ejpovického kopce za použití kompromateriálu získán ke spolupráci jako agent Státní bezpečnosti portugalský diplomat, krycím jménem „Sova“. V květnu 1988 KGB nainstalovala výše zmíněné zařízení do šifrátoru Portugalského velvyslanectví. Poslední stejnou akci, kterou se doposud podařilo odhalit je instalace tohoto prostředku v listopadu 1988 na Belgické ambasádě. Zde dokonce příslušníci StB na dvě hodiny vynesli šifrovací stroj z budovy vyslanectví. Všechny tyto akce byly KGB vysoce hodnoceny a přísně utajovány. Veškeré záznamy z takto upravených šifrátorů zpracovávali přímo pracovníci KGB, kteří si za tím účelem zřídili tzv. opěrné body, ve kterých dle dochovaných svědectví zachycovali dešifrované depeše až do 8. prosince 1989, kdy akci zrušili a odvezli veškerá instalovaná zařízení. Dle osobního svědectví Jana Langoše byl o této operaci na jaře 1990 informován belgický velvyslanec, který při následném rozhovoru o několik měsíců později existenci tohoto technického útoku připustil.

Výše uvedený případ ukazuje, kam až dokáže proniknout profesně zdatná služba, pokud protivník zanedbává základní bezpečnostní pravidla. Belgická ambasáda byla dlouhodobě a pravidelně pod kontrolou StB a tajné prohlídky se pravidelně opakovaly.

V roce 1990 byla technikům ambasád Velké Británie, Spolkové republiky Německo a Rakouské republiky odhalena technická zařízení v objektech užívaných diplomaty a personálem jednotlivých zastupitelských úřadů. V případě Spolkové republiky Německo vybourali pracovníci ambasády kus zdi se zabudovaným mikrofonom a odvezli to jako exponát do Německa. Ve stejné době byly ukončeny odposlechy na dalších jedenácti zastupitelských úřadech, např. Belgie, Finska, Švýcarska, Řecka, Španělska, Argentiny, Japonska a dalších.

Podrobnosti o mnohých technických operacích Státní bezpečnosti proti zastupitelským úřadům v době komunistické nadvlády čekají teprve na badatele a ucelené zpracování. Většina tehdy používaných technických postupů byla již vývojem techniky překonána, snad kromě několika postupů při otvírání zámků, ale ty jsou spíše závislé na zručnosti konkrétního pracovníka.

Děkuji Vám za pozornost.

Radek Schovánek, český historik. Pracuje v Ústavu pro studium totalitních režimů. Profesionálně se věnuje dějinám komunistického režimu v Československu a československo-polským vztahům v 20. století. Je editorem a autorem mnohých odborných studií, napr. *Lenonova zeď v Praze; Neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980 – 1989* (Praha 2003, spoluautor); *Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944/1945 – 1989* (Warsaw 2005, spoluautor) a *Polsko a Československo v roce 1968* (Praha 2006, spoluautor).

V současnosti vznikl ze zákona Ústav pro studium totalitních režimů a ním přímo řízen Archiv bezpečnostních složek; převezmou pracovníky a úkoly Odboru. Odbor archiv bezpečnostních složek byl archivní institucí, která shromažďovala, uspořádala a zpřístupňovala archivní prameny z provenience bezpečnostního aparátu v Československu 1945 – 1992. Prováděla také odbornou, vědeckou a publikační činnost v oblasti archivnictví, pomocných věd historických a vědních oborů souvisejících s obsahem uložených archivních fondů a sbírek.

Ladislau-Antoniou Csendes

Národný úrad pre spracovanie archívov Securitate

Rumunsko

Prístupy NKVD/KGB a kontrola strany v rumunských tajných službách a v armáde v období 1948 – 1964

Päťdesiate roky reprezentovali v histórii Rumunska tretí rok, v ktorom komunistická strana držala od roku 1948 moc v celej krajine, pokračovala v šírení svojej politiky a nastolila opatrenia, ktoré upevňovali jej postavenia v štáte.

Špeciálny dôraz kládla na rozšírenie organizovanej práce a vodcovskej pozície strany vo všetkých oblastiach svojej činnosti. Od 23. – 24. januára 1950 tu dôležitú úlohu zohrala CC Komisia PMR, ktorá rozhodla o reorganizácii hlavnej zložky strany podľa sovietskeho vzoru.

V tom čase mala PCR plnú kontrolu nad tajnými službami v krajine. Infiltrácia tajných služieb sa začala hneď po 23. auguste 1944. Na tento účel sa využili „ľudové gardy“ a „polovojskové jednotky strany“ inštruované aparátom NKVD.

Po nastolení vlády Petru Groza, PCR prevzala kontrolu nad informačnými štruktúrami prostredníctvom Emila Bodnarasa, ktorý bol vymenovaný za generálneho tajomníka Predsedníctva ministerskej rady.

Dňa 27. apríla 1945 predseda vlády Petru Groza a minister vnútra Teohari Georgescu podpísali príkaz, ktorým Tajná informačná služba (SSI) prešla pod kontrolu generálneho tajomníka Emila Bodnarasa.¹ Príkaz špecifikoval následné zloženie SSI, ktorú odteraz tvoril civilný a vojenský personál na základe odporúčania generálneho tajomníka. V skutočnosti však skúsenými komunistami, ktorí prevzali vodcovstvo nad informačnými službami, boli sovietski agenti.

¹ Bodnarus Emil (1904 – 1976) pôsobil v komunistickom hnutí v roku 1924; obvinený z dizertácie a zatknutý v Caransebes (jún 1940 – november 1942); 23. augusta 1944 „inžinier Ceausu“, konšpiračné meno Emil Bodnarus, zodpovedal za Iona Antonescu a za skupinu zatknutú v Paláci, kým ich neprevzali Rusi. Generálny tajomník (apríl 1945 – november 1946) a zástupca tajomníka ministra zahraničných vecí (november 1946 – december 1947) na Predsedníctve ministerskej rady, minister národnej obrany (23. 12. 1947 – 3. 10. 1955).

Aj preto sa vedenia špeciálnych informačných služieb v období medzi januárom 1947 a marcom 1951 ujal Sergej Nikonov, vysoko postavený sovietsky agent, z ktorého sa neskôr stal generál bezpečnosti Serghei Nicolau.

Bezpečnostné policajné oddelenie viedol od marca 1945 Constantin Popescu, pôvodne člen armádnych štruktúr. Neskôr sa stal generálnym tajomníkom Generálneho sekretariátu pre vojenské jednotky pri Ministerstve vnútorných záležitostí (1946 – február 1948) a vrchným generálmajorom armády (február 1948 – marec 1950).²

Osobitné miesto v informačných službách zastával Gheorghe Pintilie, pravým menom Pantelei Bodnarenko, známy ako Pantiusa. Bol sovietskym agentom ukrajinského pôvodu, ktorý bol obvinený zo špionáže v medzivojnovom období v Rumunsku.

Pod vedením a dohľadom predstaviteľov sovietskych tajných služieb z Bukurešti Sergeja Savčenka (1947 – 1949) a Alexandra Michailoviča Sacharovského (1949 – 1953) bol Gheorghe Pintilie na čele bezpečnosti do septembra 1952, v čase, keď sa v Rumunsku diali početné represívne akcie, násilnosti a kriminalita.³

Ďalším významným menom v štruktúrach informačných služieb bol Alexandru Nicolschi, pravým menom Boris Grumberg, rumunský občan židovského pôvodu. Nicolschi bol vyškolený v Moskve a vyslaný na územie Rumunska na špionáž pred rokom 1944. Po 23. auguste 1944 zastával dôležité funkcie v štruktúrach polície a bezpečnosti: šéf detektívnej jednotky na Generálnom policajnom oddelení (15. mája 1945), generálny inšpektor DGP (1. september 1946), generálny inšpektor Bezpečnostného policajného oddelenia (17. apríl 1947). So založením DGSP (august 1948) dostal hodnosť generálmajora a post riaditeľa bezpečnosti. Bol zapojený do všetkého, čo predstavovalo komunistickú represiu tej doby: zatknutia, mučenia, deportácie, nútené práce, vraždy.

Vojenská sekcia kontrarozvedky (SIA) bola základnou formáciou, ktorej poslaním bolo preverovanie armádnych civilných a vojenských zamestnancov. Tajomník CK PMR na mítingu 9. januára 1950 rozhodol o presune SIA z Mi-

2 OROIAN, Teofil – NICOLESCU, Gheorghe (koordinátori): *Sefii Statului Major General Roman 1859 – 2000*, Editura Europa Nova, Bucuresti, 2001, s. 284 – 290.

3 Ďalšie informácie nájdete v CNSAS Securitatea. Structuri, cadre. Obiective si metode, diel 1, 1948 – 1967, Editura Enciclopedica, Bucuresti, 2006.

nisterstva ozbrojených síl na Ministerstvo pre vnútorné záležitosti aj napriek tomu, že porušil základné poslanie „boja proti špionáži a kontrarevolučným elementom.“ Do 15. februára museli všetci úradníci SIA na pokyn MAI prejsť previerkou. Ľudia, ktorí nevyhovovali požiadavkám, museli odísť, čím vznikli mnohé voľné posty, ktoré boli následne obsadené novým personálom.⁴

Pri CK Komisii PMR v januári 1950 musíme zdôrazniť fakt, že na základe sovietskeho modelu bola odsúhlasená nasledovná organizácia na centrálnej úrovni:⁵

A. založenie Organizačného výboru CK PMR, ktorý zaistoval všeobecný chod organizovanej práce;

B. Výbor Centrálnej komisie pozostávajúci z:

- 10 sekcií: 1. Strana, zväz a Mládežnícka odborová sekcia; 2. Propaganda a agitačná sekcia; 3. Sekcia ťažkého priemyslu; 4. Plánovacia a finančná sekcia; 5. Sekcia ľahkého priemyslu; 6. Agrárna sekcia; 7. Administratívno-politická sekcia; 8. Sekcia vonkajších vzťahov; 9. Sekcia pre masovú organizáciu; 10. Sekcia stranického protokolu
- Jeden sektor – Sekcia preverovania dôstojníkov
- Dve komisie: 1. Komisia straníckej kontroly, 2. Revízna komisia
- Kancelária fungujúca pod tajomníkom CK.

Hlavné atribúty sekcie, ktorá tvorila CK Výbor PMR, pozostávali z: výberu, posilnenia, povýšenia a umiestnenia dôstojníkov za účelom účinnejšej aktivizácie ich činnosti; koordinácia strany, masových organizácií, ekonomických aj štátnych tak, aby sa riadili rozhodnutiami strany a vlády; kontrola vykonávania rozhodnutí strany.

Úlohou Administratívno-politickej sekcie bolo vyberať a umiestňovať dôstojníkov do nasledovných postov: na Ministerstve národnej obrany, Ministerstve pre vnútorné záležitosti, Ministerstve spravodlivosti, v Štátnej kontrolnej komisii, Štátnej arbitráži, na Ministerstve práce, Ministerstve zdravotníctva

4 FLORIN, Sperlea: *„Od kráľovskej po ľudovú armádu. Sovietizácia Rumunskej armády 1948 – 1955“* Vydavateľstvo Ziua, Bukurešť 2003, s. 92.

5 *Rumunské národné archívy*. Stenogramy Politického výboru a PMR mítingov Sekretariátu Centrálnej komisie, diel III, 1950 – 1951, Bukurešť, 2004, s. 66, 68 – 69.

a v Červenom kríži. Sekcia mala 3 – 4 sektory, ako aj dôkazový sektor pre dôstojníkov.

Na sneme CK Sekretariátu PMR v marci 1950 boli menovaní šéfovia týchto sekcií. Alexandru Draghici bol nominovaný na vedenie Administratívno-politickej sekcie.⁶

Dokument, ktorý prezentujeme, definuje hlavné atribúty Administratívno-politickej sekcie Ministerstva ozbrojených síl a Ministerstva pre vnútorné záležitosti.

„Vedúce orgány stranického pôsobenia“ v oboch ministerstvách boli Armádno-politické nadradené oddelenie (DSPA⁷) a Generálne politické oddelenie MAI – obe boli sekciami CK PCR.

Ministerstvo ozbrojených síl

Hlavnou úlohou tohto sektoru je evidencia, štúdium, výber a umiestňovanie aktívneho vojenského personálu, ako je nám známe z nomenklatúrneho kádra CK.

Sektor skúma činnosť aktívnych personálnych orgánov MFA za účelom zlepšenia práce s týmto druhom personálu.

Sektor posielal svojich inštruktorov spolu so zástupcami aktívnych orgánov ministerstva do vojenských oblastí a vybrané jednotky na štúdium personálu priamo na mieste nomenklatúrneho kádra komunistickej strany – kvôli analýze rôznych nedostatkov týkajúcich sa životných podmienok, rozvoju politickej činnosti, práci s personálom, ich výškoleniu, atď.

Administratívno-politická sekcia návrhy pre nominácie, povýšenie a rezignáciu na návrh Ministerstva ozbrojených síl postupuje na ďalšiu diskusiu do Centrálnej komisie.

Sektor venuje osobitnú pozornosť štúdiu a lúšteniu korešpondencie, sťažnostiam a návrhom adresovaným Centrálnej komisii Administratívno-politickej sekcie pracujúcimi, členmi a nečlenmi strany v záležitostiach týkajúcich sa MFA.

6 *Rumunské národné archívy*. Politický život v dokumentoch, 1950, Bukurešť, 2002, s. 77.

7 V októbri 1948 Generálny inšpektorát armády zodpovedný za vzdelávanie, kultúru a propagandu sa mení na DPSA a spadá pod vedenie CK PMR. V priebehu marca 1950 – apríla 1954, bol šéfom DPSA generálmajor Nicolae Ceausescu.

Administratívno-politická sekcia kontroluje výkon všetkých rozhodnutí strany a vlády v súvislosti s MFA aktivitami. Úzko spolupracuje v personálnych otázkach s DSPA, ktorá disponuje členskými právami priamo v Centrálnej komisii.

Návrhy a rozhodnutia v oblasti personálnych záležitostí, o ktorých diskutuje DSPA v Centrálnej komisii najprv podliehajú preskúmaniu Administratívno-politickou sekciou. Tá sa tiež zaoberá návrhmi, ktoré sa týkajú organizačných záležitostí strany, propagandy a stránickej agitácie, ako aj príslušných sekcií CK PMR.

Aktivisti personálnej kontrolnej práce Administratívno-politickej sekcie sa zaujímajú o politickú prácu vojakov a dôstojníkov a o správy o jej nedostatkoch. Tie, spolu s konkrétnymi návrhmi na zlepšenie stavu vecí, postupujú tajomníkovi CK PMR.

Ministerstvo pre vnútorné záležitosti

Aktivita tohto sektoru je obmedzená výlučne na výber a umiestňovanie personálu MAI, ktorý je súčasťou nomenklatúrneho kádra PMR.

Podľa nomenklatúrneho kádra podliehajú návrhy na nominácie, povýšenie a rezignáciu Administratívno-politickej sekcii, ktorá ich postupuje na ďalšiu diskusiu do Centrálnej komisie na základe návrhu Ministerstva pre vnútorné záležitosti.

Administratívno-politická sekcia úzko spolupracuje s Generálnym politickým oddelením MAI, ktoré disponuje členskými právami priamo v Centrálnej komisii.

Ostatné úlohy týkajúce sa práce MAI a Generálneho politického oddelenia vykonáva sekcia, ktorú špeciálne určila CK PMR.

Ladislau-Antoniú Csendes, PhD., od júla 2007 je prezidentom Národného úradu pre spracovanie archívov Securitate, N.C.S.S.A College; Predtým: 2006 – 2007, viceprezident N.C.S.S.A. College; 2005 – 2006, tajomník N.C.S.S.A. College; 2000, člen N.C.S.S.A. College; 2000, člen Biblickej spoločnosti; 1998, predseda medzivládnej organizácie Aperto; 1994, profesor Národnej univerzity hudobných vied, Bukurešť; Absolvoval koncertné turné: Rakúsko, Belgicko, Bulharsko, Česká republika, Cyprus, Dánsko, Egypt, Francúzsko, Nemecko,

Grécko, Holandsko, Maďarsko, Taliansko, Japonsko, Luxemburg, Moldavsko, Poľsko, Portugalsko, Singapur, Španielsko, Švédsko, Švajčiarsko, Turecko, Veľká Británia. Tiež nahrávky, diskografia: Radio & TV: Dánsko, Egypt, Nemecko, Maďarsko, Taliansko, Rumunsko; Pro Contemporania Ensemble, Mode Records, New York – 2001. Workshopy: súčasná hudba – Breaza, 2003, 2004, 2005, Cislňadie 2006, 2007. Ovláda jazyky: maďarský, rumunský, anglický, nemecký.

Сектор Министерства вооруженных сил.

Основной задачей этого сектора является учет, изучение подбор и распределение военных кадров, входящих в компетенцию ЦК.

Сектор изучает работу отдела кадров Министерства вооруженных сил, с целью улучшения работы с кадрами.

Сектор направляет в военные зоны и крупные соединения своих инструкторов вместе с представителями отдела кадров Министерства для изучения на местах кадров, входящих в компетенцию ЦК, для анализа различных недостатков, наблюдающихся в области кадровых условий, политической работы, работы с кадрами, подготовки кадров и т.д.

Предложения о назначении, повышении и увольнении из армии вносятся Министерством вооруженных сил и представляются политико-административным отделом на утверждение ЦК РРП.

Сектор уделяет особое внимание рассмотрению и разрешению заявлений, жалоб и предложений по вопросам Министерства вооруженных сил, адресованных Центральному Комитету РРП членами партии и беспартийными трудящимися.

Политико-административный отдел проверяет выполнение решений партии и правительства в области деятельности Министерства вооруженных сил.

Предложения и проекты решений по вопросу кадров, представленные Политуправлением армии на утверждение ЦК РРП предварительно рассматриваются политико-административным отделом, а в том случае когда они касаются организационных вопросов партии или вопросов партийной пропаганды и агитации, они рассматриваются также соответствующими отделами ЦК РРП.

3.

Работники политико-административного отдела занимающиеся контролем кадров, интересуются партийной работой солдат и офицеров, а выявленные недостатки доводят до сведения Секретариата ЦК РРП, внося конкретные предложения в целях их устранения.

Сектор Министерства внутренних дел.

Деятельность сектора ограничивается исключительно подбором и распределением кадров Министерства внутренних дел, входящих в номенклатуру ЦК РРП.

Предложения о назначении, повышении и увольнении номенклатурных работников вносятся Министерством внутренних дел. и представляются политико-административным отделом на утверждение ЦК РРП.

Политико-административный отдел работает в тесном сотрудничестве с Главным политуправлением Министерства внутренних дел, приравненным к отделу ЦК РРП.

Любые другие вопросы, касающиеся работы Министерства внутренних дел и Главного политуправления М.В.Д. выполняются отделом только по специальным указаниям ЦК РРП.

Sektor Ministerstva ozbrojených síl; Sektor ministerstva pre vnútorné záležitosti; Zdroj: N.C.S.S.A.

Magdolna Baráth

Historický archív štátnobezpečnostných služieb

Maďarsko

Sovietski poradcovia v orgánoch maďarskej štátnej bezpečnosti

Budovanie systému poradcov v Maďarsku, tak ako v iných krajinách sovietskeho bloku, začalo najprv vo vojensko-politickej sfére a nabralo rýchlejší spád v lete roku 1949. Sovietski poradcovia sa v krajinách tohto regiónu objavili už počas druhej svetovej vojny alebo krátko po nej, ale ich pobyt bol obmedzený len na riešenie istých úloh, a aj to len na pomerne krátky čas.¹ Funkcia sovietskeho poradcu sa v Maďarsku zaviedla v rámci sovietskeho oddelenia Spojeneckej kontrolnej komisie. Podľa našich dát bol už na začiatku roku 1945 na maďarskom ministerstve vnútra sovietsky „pomocník”. Správa, ktorú 15. februára 1945 poslal vedúci oddelenia István Andreanszky Ferencovi Erdeimu uvádza:

„V organizácii politického vyšetrovania na Andrássyho ulici č. 60 operuje dôstojník GPU pod menom Orlov, ktorý sa v civile riadi titulom Poradcu. Poradca Orlov je spájajúcim článkom medzi GPU a maďarskou organizáciou politického vyšetrovania. Spolupráca v tomto poli je bezchybná. GPU na Andrássyho ulici č. 60 zamestnáva 3 policajtov v ruských vojenských uniformách so samopalmi, ktorí sú z bezpečnostných dôvodov k dispozícii našim vyšetrovateľom pre prípad potreby.“²

Pamäti Andrása Tömpeho dosvedčujú, že sovietske vojenské velenie pomáhalo maďarskej komunistickej strane založiť politické oddelenie maďarskej štátnej polície. On sám bol pravidelne v spojení so Spojeneckou kontrolnou komisiou na čele s maršalom Vorošilovom a so špecializovanou politickou skupinou pod vedením generálporučíka Bielkina. Gábor Péter bol s Bielkinom

1 NOSZKOVA, A. F.: *Szovjet tanácsadók a kelet-európai országokban: a rendszer megalapozása 1945 – 1953*. Múltunk, 1999. 3.

2 Magyar Országos Levéltár (MOL) XIXB-1-r-787-szn.-1945. Kajári Erzsébet: A magyar Belügyminisztérium szovjet tanácsadói. Múltunk, 1999. 3. s. 220.

v spojení už skôr, a ako povedal Tömpe: „*Úzko spolupracovali na rôznych akciách, o ktorých som ja nevedel nič.*“³

Sovietski „pomocníci“ boli potrební aj preto, lebo komunistická strana v tom čase ešte len vytvárala štruktúru svojej legálnej organizácie, a tak ako aj v iných sférach spoločnosti, chýbali jej profesionálne kádre. Začiatkom marca roku 1945 sa Mátyás Rákosi vo svojom liste zástupcovi komunistickej strany v Moskve Lászlovi Háynovi trpkó postťažoval na nedostatok kádrov, čo spôsobovalo ťažkosti najmä na polícii, v armáde a štátnom aparáte.⁴ Na vykreslenie absurdity celej situácie uviedol príklad, keď on sám musel učiť vodcov budapeštianskej politickej polície základy vyšetrovania a vyluchu.

Nielenže organizácie štátnej bezpečnosti postupne rástli a získavali stále väčšiu nezávislosť od štátu v štáte, ale vznikali tiež vnútorný, exkluzívny okruh ľudí v štátnej bezpečnosti, ktorí pracovali pre Sovietsky zväz. Snaha Mátyása Rákosiho osobne riadiť všetky informačné kanály, ktorými prechádzali údaje o Maďarsku a Ústrednom výbore Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, bola márna, pretože organizácie sovietskej štátnej bezpečnosti disponovali vlastnou informačnou sieťou, ktorá Rákosiho obchádzala.⁵ Jeden z informátorov, Ernő Szűsz (Szűcs), agent sovietskej štátnej bezpečnosti, ktorý infiltroval vedenie maďarskej komunistickej strany, podpísal 2. februára 1942 vyhlásenie, v ktorom súhlasil s bezpodmienečným plnením rozkazov sovietskej štátnej bezpečnosti.⁶ Spočiatku bol jeho „vplyvnou konexiou“ pplk. János Kovács, ktorý pracoval pre štátnu bezpečnosť a posúval informácie svojim sovietskym nariadeným. Neskôr Szűcsovi pravdepodobne velil Gábor Péter. Keďže Rákosi osobne žiadal Dimitrova v marci 1945, aby povolil návrat Jánosa Kovácsa domov, podarilo sa mu vrátiť do Budapešti začiatkom apríla.⁷

3 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 867. f. t-101.

4 PIL 274. f. 10/43. ő. e.

5 Cf. MURASKO, Galina: *Néhány ecsetvonás Rákosi Mátyás politikai portréjához.* Múltunk, 1999. 2.

6 MOL M-KS 288. f. 9/1962/51/b. ő. e.

7 Dokumentumok Rákositól – Rákosiról. Közreadja Vass Henrik. Múltunk, 1991. 2 – 3. s. 253. and 264.

Sovietske ministerstvo štátnej bezpečnosti malo v Budapešti stálu spravodajskú agentúru už začiatkom roku 1947, ale v súvislosti s ich aktivitou sa zatiaľ nevyskytol žiaden záznam.⁸ Pamäti Vladimira Farkasa uvádzajú jediný prípad, kedy zástupca riaditeľa budapeštianskej agentúry major Kremňov (alebo Kamenkovič) upútal pozornosť čerstvo vymenovaného ministra vnútra Jánosa Kádára, keď uviedol, že organizácie štátnej bezpečnosti nebojujú proti nacionalistickým prvkom, ktoré predstavujú frakciu vo vnútri strany.⁹ Vladimír Farkas sa domnieva, že krátko po tom, ako sa celá kauza zahalila do tajomstva, sa vytvorila špeciálna vyšetrovacía skupina.

Aktívnu spoluprácu zo strany sovietskych poradcov nie je možné vylúčiť, ako potvrdzuje 30-stranová správa maďarskej štátnej bezpečnosti z 28. septembra 1948 o činnosti trockistov v Maďarsku.¹⁰ Vedenie maďarskej strany bolo ale v tom čase spokojné s riešením tejto záležitosti v rámci strany. Ak sa dá veriť odkazom Puškina, sovietskeho veľvyslanca v Budapešti, tak Mátyás Rákosi zúril a tvrdil, že interné stranické materiály o trockistoch boli do Moskvy zaslané bez jeho vedomia a súhlasu.¹¹ (Na základe Kartašovho prehlásenia z 10. februára 1950 dokument Sovietom odovzdal Gábor Péter.)¹² Zavolski, ktorý spolupracoval s Kominformom, v liste z mája 1949 vyhlásil, že Rákosi zakázal politickej polícii zaoberať sa vyšetrovaním trockistov, ale dodal, že pokračoval v práci v súlade so smernicami rôznych organizácií politickej polície.¹³ Podľa Puškinovho vyhlásenia, Rákosi čakal na príležitosti vyrovnat' si účty s Ernő Szűcsom, pričom skupinku, ktorá s ním pracovala informoval, že sa neopovážil zakročiť pokiaľ zničenie Szűcsa znamenalo, že prekročí hranice

8 FARKAS, Vladimír: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, 1990. 135. o.

9 *Ibidem*, s. 159.

10 MOL M-KS 276. f. 67/154. ö. e. Správu analyzoval Varga László. Pozri: Kádár János bírál előtt. Egyszer fent, egyszer lent. 1949 – 1956. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta Varga László. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2001. s. 23 – 33.

11 Pozri list Zavolzskioho datovaný 6. 5. 1949 Baranovovi, šéfovi Medzinárodného oddelenia CPSU. Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории (RGASZPI) f. 575. op. 1. gy. 94.

12 *Советский фактор в Восточной Европе 1944 – 1953*. Т. 2. 1949 – 1953. Документы. Отв. редактор Т. В. Волокитина. Москва, РОССПЭН 2002. 270.

13 RGASZPI f. 575. op. 1. gy. 94.

právomoci sovietskych organizácií, s ktorými Szücs udržiaval blízke vzťahy. V roku 1950, Ernőa Szücsa zatkli a dobili na smrť vo väzení ÁVH (organizácie štátnej bezpečnosti). Mimochodom, aj jeden zo Szücsových informátorov, Béla Szántó, ktorého Rákosi nikdy nemal rád, zomrel v tom čase za podozrivých okolností.¹⁴ Dôvod Szücsovho zatknutia nie je doposiaľ známy, ale jedno je isté: k jeho zatknutiu nemohlo dôjsť bez súhlasu jeho sovietskych nadriadených. Túto domnienku podporuje tiež fakt, že bol pri jeho výsluchu prítomný pplk. Doperčšuk, sovietsky poradca oddelenia vyšetrovania ÁVH.¹⁵

Sovietski poradcovia boli zaangažovaní do prípravy a vyšetrovaní pri procese s Rajkom. Vladimir Farkas sa domnieval, že dôstojníci sovietskej štátnej bezpečnosti, ktorí sa podieľali na vyšetrovaní počas procesu s Rajkom pod vedením Michaila Bielkina, sa objavili začiatkom júla 1949.¹⁶ Podľa jeho pamätí títo dôstojníci začali v Maďarsku pracovať okolo 19. júla 1949. Jedným z ich prvých zavedených opatrení bola reorganizácia vyšetrovacieho aparátu. Odvtedy tvorili Sovieti a Maďari spoločne vyšetrovacie páry v prípadoch zatknutí významnejších ľudí. Lászlóa Rajku vypočúval Bielkin osobne, spolu s Ernőom Szücsom. Nie je ale vôbec prekvapivé, že sa meno sovietskeho vyšetrovateľa neobjavuje na žiadnom zo zápisov z vyšetrovania. Sovietski poradcovia, predovšetkým však plk. Poljakov, Bielkov zástupca, sa zúčastňovali na prípravných prácach procesov, ktoré nasledovali aj po skončení procesu s Rajkom.

Keď Bielkin a jeho vyšetrovacia jednotka odišli z vily, v ktorej prebývali, používal ju iný, novší sovietsky poradca pod vedením plukovníka Kartašova. Jeho zástupcami boli plukovníci Jevdokimenko a Poljakov, ktorý sa spomína vyššie. Mátyás Rákosi adresoval sovietskemu veľvyslancovi v Budapešti Jevgen Kiselijovi list, v ktorom ho žiada o vyslanie poradcov štátnej bezpečnosti do Maďarska, pretože, ako uviedol, maďarské organizácie bezpečnosti nedisponovali inými prostriedkami ako vyškolit' spolupracovníkov než prostredníctvom svojich vlastných skúseností. Na jeseň roku 1949 prišlo teda na pomoc

14 Nagy Imre vo svojom vyhlásení z roku in 1957 obvinil Rákosiho z atentátu na Bélu Szántó

15 KAJÁRI, Erzsébet: *A magyar Belügyminisztérium szovjet tanácsadói*. Múltunk, 1999. 3. s. 222.

16 FARKAS, Vladimir: *Nincs mentség*, s. 210.

miestnym organizáciám štátnej bezpečnosti a pohraničnej stráži 15 poradcov.¹⁷ Možno Kartašov a jeho kolegovia tiež prišli, aby vyhovel jeho žiadosti. Ich úlohou bolo pomôcť pri organizovaní úplne nezávislej ÁVH, ktorá už viac nepodliehala ministerstvu vnútra. Odvtedy plnili sovietski poradcovia dôležitú úlohu v riadení organizácií štátnej bezpečnosti. Najvýznamnejšie postavenie zastával Kartašov a jeho zástupca, ktorí sa s Gáborom Péterom stretávali každý týždeň.

Bez patričných zdrojov nevieme posúdiť, aké zmeny priniesla prítomnosť sovietskych poradcov do práce organizácií štátnej bezpečnosti. Vychádzajúc z pamäti Vladimira Farkasa máme k dispozícii údaje o práci dvoch sovietskych poradcov, ktorí boli zamestnaní na Oddelení operatívnych technológií. S ich pomocou sa zaviedla operatívna evidencia sovietskeho typu, čím sa docielila atmosféra úplnej nedôvery. Zaraďovanie vyšetrovacích dokumentov medzi spisy, aby ich nikto nevyniesol bez povšimnutia, bola jednou z inovácií, ktorú zaviedli sovietski poradcovia. Takto zaradené spisy sa uchovávajú v Historickom archíve štátnobezpečnostných služieb dodnes.

Existovali tiež sovietski poradcovia, ktorí pracovali pre Centrálnu policajnú stanicu v Budapešti. Obaja boli plukovníci a pracovali na policajnej stanici v civile pod nezvyčajnými kryciami menami Alex Petőfi a Mihály Magyar. Zúčastňovali sa na všetkých stretnutiach a používali tlmočníkov, ktorí im tiež zo stretnutí robili skrátené zápisy v ruštine.¹⁸

Stále nie je jasné, v akej sfére právomoci alebo úloh sovietski poradcovia pôsobili. Podľa dokumentu „Pokyny poradcom“ z októbra 1951 museli poradcovia pomáhať organizáciám štátnej bezpečnosti a polícii prostredníctvom vlastných rád, informovať vodcov danej krajiny o práci štátnej bezpečnosti a poukazovať na všetky kompromitujúce fakty o vedúcich osobnostiach. Mohli tak však robiť jedine so súhlasom ministerstva štátnej bezpečnosti v Sovietskom zväze. Nemali dovolené konať namiesto svojich miestnych kolegov, nemohli im vnucovať svoje názory, dávať rady bez vyžiadania, alebo sa podieľať na vyšetrovaní alebo stretnutiach s agentmi.¹⁹ Keďže nie je ani dnes možné

17 NOSZKOVA, A. F.: *Szovjet tanácsadó a kelet-európai országokban: a rendszer megalapozása 1945 – 1953*. Múltunk, 1999. 3. s. 207.

18 KOPÁCSI, Sándor: *Életfogytiglan. Bibliotéka*, Budapest, 1989. s. 51 – 54.

19 NOSZKOVA, A. F.: *Szovjet tanácsadó a kelet-európai országokban: a rendszer*

oboznámiť sa so správami, ktoré títo poradcovia písali svojim nadriadeným, je aj naďalej problematické porovnať ich skutočné aktivity s nariadeniami a smernicami.

Napriek tomu sa zdá byť domnienka, že sovietski poradcovia zastávali významnú rolu v rozširovaní pracovných postupov a metód sovietskej štátnej bezpečnosti v organizáciách maďarskej štátnej bezpečnosti opodstatnená. Zároveň boli poradcovia, a najmä tí, ktorí pracovali v štátnej bezpečnosti, zdrojom informácií pre sovietskych politických vodcov.

Systém poradcov sovietskeho ministerstva štátnej bezpečnosti a ministerstva vnútra sa úplne vybudoval v priebehu rokov 1949 až 1950. V tomto období sa aparát budoval aj v iných krajinách. Na jeseň roku 1949 bolo vytvorené špeciálne oddelenie na sovietskom ministerstve štátnej bezpečnosti na poskytovanie pomoci organizáciám štátnej bezpečnosti v ľudových demokraciách, kde sa zhromažďovali správy poradcov.²⁰ Väčšina týchto správ je ale stále výskumníkom neprístupná.

Našťastie, existujú dokumenty, ktoré v roku 2002 publikovali ruskí historici. Zaoberajú sa východnou Európou a obsahujú niekoľko správ svedčiacich o priamom zásahu sovietskych poradcov do záležitostí štátnych bezpečností iných krajín. Minister štátnej bezpečnosti Abakumov preposlal správu napísanú sovietskym poradcom Chartašovom, ktorý pracoval v maďarskej štátnej bezpečnosti, 11. februára 1950 Molotovovi. Správu napísal iba deň predtým a týkala sa práce orgánov maďarskej štátnej bezpečnosti. Poukazuje na druh rád, ktoré príslušníci sovietskej štátnej bezpečnosti poskytovali vodcom orgánov maďarskej štátnej bezpečnosti ÁVH.²¹ Podľa Chartašova maďarskí pracovníci dosahovali významné výsledky pri stabilizovaní ľudových demokracií, ale množstvo ľudí, ktorí sa v krajine držali „nepriateľských“ postojov, bolo značné, a disciplinárne organizácie nevedeli stále zaručiť bezpečnosť v krajine. Sovietski poradcovia verili, že zozbierali na niektorých ľuďoch, najmä v okruhu Rákosiho, kompromitujúce informácie. Chartašov pokladal vtedajšiu situáciu za nebezpečnú, pretože títo ľudia zastávali posty, z ktorých vedeli ovplyvniť politický vývoj, okrem iného aj boj proti „nepriateľom ľudu“.

megalapozása 1945 – 1953. Múltunk, 1999. 3. s. 209.

20 *Ibidem*, s. 207.

21 *Советский фактор в Восточной Европе...* s. 258 – 272.

Chartašov pokladal Jánosa Kádára, vtedajšieho ministra vnútra a člena Politického výboru, za nebezpečnú osobu. Domnieval sa, že mal na prácu sovietskych poradcov negatívny vplyv. Vychádzajúc z údajov ÁVH, nazval Chartašov Józsefa Révaia, ministra kultúry a člena Politického výboru, nacionalistom a nepriateľom Sovietskeho zväzu. Obvinil ho tiež z organizovania opozičnej skupiny, ktorá stála proti Rákosimu. Zoznam sovietskych poradcov zahŕňal nasledovných ľudí: István Kossa, minister financií; Antal Apró, člen Ústredného výboru; István Ries, minister spravodlivosti a Gyula Kállai, minister zahraničných vecí. (Troch z týchto ľudí ÁVH zatkla; Istvána Riesa v roku 1950, Jánosa Kádára a Gyulu Kállai v roku 1951).

Chartašov považoval činnosť maďarskej štátnej bezpečnosti v boji proti trockistom, ktorí infiltrovali komunistickú stranu, a imigrantom, ktorí sa vracali domov zo západných krajín, za nedostatočnú aj napriek tomu, že o nich ÁVH zhromažďovala haldy kompromitujúcich dokumentov. Bol presvedčený, že sa veľkému množstvu reaktívnych síl (bankárov, vlastníkov pôdy, bývalých vojenských dôstojníkov, úradníkov, ktorí pracovali v štátnej administratíve za éry horthyovského režimu, a pravicoví sociálni demokrati) podarilo dostať do správy štátu, kde mohli pokračovať vo svojich podvratných aktivitách. Považoval tiež za chybu, že katolícka cirkev, so silných vplyvom a vážnosťou u väčšiny obyvateľstva, zostala takmer nedotknutá. Navyše sa na cirkev a kňazov na vidieku pozeral tak, akoby tvorili skúsenú sieť špiónov pre Vatikán a americkú spravodajskú službu.

Jeho správa sa samostatne venovala aj aktivitám juhoslovanskej spravodajskej služby v Maďarsku. Chartašov tvrdil, že sa proti juhoslovanským agentom nevedel žiaden jednoznačný boj, a že maďarská štátna bezpečnosť začala fungovať len vďaka ustavičným žiadostiam sovietskych poradcov.

Podľa sovietskeho poradcu, organizácie maďarskej štátnej bezpečnosti dosahovali významné výsledky v stabilizovaní ľudovej demokracie pod vedením komunistickej strany a za pomoci sovietskych spolupracovníkov (napr. odhalenie Ferenca Nagya, bývalého premiéra, Józsefa Mindszentyho a Lászlóa Rajka). Keď sa však sovietski poradcovia oboznámili s prácou organizácií štátnej bezpečnosti lepšie, postrehli dôležité nedostatky, ktoré podľa ich názoru mohli viesť k vážnym následkom.

Situáciu spojenú s kádrovým obsadením ÁVH vnímali ako najväčší problém. Aj keď pre ÁVH pracovali zväčša komunisti, dostali sa do organizácie aj niektoré spoločensky cudzie prvky, hlavne židia, ktorí mali príbuzných v kapitalistických krajinách. Príslušníci ÁVH neboli pripravení po politickej stránke, čo malo podľa Chartašova negatívny vplyv na ich prácu. Údajne o tom hovoril s Rákosim, a navrhol, aby sa kádre v ÁVH, vojenskej spravodajskej službe a polícii preverili a posilnili prostredníctvom komunistických kádrov robotníckeho pôvodu. Na jeho radu Politický výbor komunistickej strany vytvoril samostatný výbor na dohľad nad kádrami a obsadil organizácie štátnej bezpečnosti 250 overenými členmi strany.

Sovietski poradcovia štátnej bezpečnosti kritizovali štruktúru miestnych oddelení organizácií maďarskej štátnej bezpečnosti a ústredné organizácie za to, že neposkytovali patričné vedenie a nevykonávali dostatočné previerky. Vyčítali im, že miestne orgány štátnej bezpečnosti vykonávali svoju prácu v úplnej izolácii od okresných výborov strany, čím ich kolegovia *„nemali vyvinutý politický zmysel a nevnímali dôležitosť vyostrujúceho sa triedneho zápasu“*.

Chartašov tiež ohodnotil organizáciu práce agentov ako zlú a ich počet ako nízky, a nadôvažok sa podľa neho medzi nimi vyskytovali zradcovia alebo dvojité agenty.

Podľa správy sovietski poradcovia upozornili vodcov organizácií štátnej bezpečnosti na tieto nedostatky a poskytli im praktické rady, ako ich odstrániť. Bolo potrebných niekoľko rozhovorov s vodcami ÁVH, aby sa im namiesto ústnych pokynov podarilo dať podpísať rôzne dokumenty a začať kontrolovať vykonávanie príkazov. Poukázali tiež na vážne nedostatky v spôsobe vedenia vyšetrovania a vypracovali pre vodcov ÁVH praktické smernice na ich odstránenie. Podľa Chartašova niektoré z problémov spôsobila skutočnosť, že Gábor Péter býval často chorý. Sovietski poradcovia mu asistovali pri náprave pracovných postupov ÁVH, a ako uvádza správa: *„Péter prijíma rady a reaguje rýchlo.“*

Dokument poukázal na fakt, že sovietski poradcovia trvali na zaradení vojenských spravodajských služieb k ÁVH, a nie k ministerstvu obrany. Mali svoj podiel na tom, že Politický výbor Maďarskej robotníckej strany usmernením v januári 1950 poveril ÁVH úlohou stráženia hraníc. Sovietski poradcovia zohrávali významnú úlohu aj pri vojenskej a operatívnej príprave poh-

raničných stráží. Podľa Gábora Pétera začal byť Rákosi presvedčený o potrebe riadiť prácu organizácií štátnej bezpečnosti až po odhalení Rajku, keď sa o to osobne postaral. Rákosi dospel k názoru, že bolo nevyhnutné reorganizovať organizácie štátnej bezpečnosti a údajne požiadal sovietskych poradcov o pomoc. Tí poskytli podrobné informácie generálnemu tajomníkovi Maďarskej strany o práci ÁVH, spravodajskej službe a polícii. Poukázali na nedostatky a ich príčiny a prezentovali svoje predstavy o praktických opatreniach na zlepšenie ich práce. Podľa Chartašova, Rákosi ich návrhy podporil a vzal ich do úvahy pri reorganizovaní ÁVH.

Koncom júla 1950 viceporadca pre ÁVH Jevdokimenko, informoval ministra obrany Abakumovova o vojenských súdoch a prípadoch bývalých vodcov sociálnej demokracie. Jevdokimenko informoval, že sa organizácie štátnej bezpečnosti (z iniciatívy Rákosiho) usilovali o zosnovanie protivládneho sprisahania pod vlajkami sociálnej demokracie, aby ich mohli z toho súdne obviňovať. Dôstojníci štátnej bezpečnosti pripustili, že dokázali získať doзнание, ktoré potrebovali, pokojne aj za noc, ale pred sovietskymi poradcami priznali, že tak urobili „umelým spôsobom“. Ohradili sa voči týmto postupom už pred Gáborom Péterom, ale Péter zodpovednosť za neprimerané postupy preniesol na prvého tajomníka komunistickej strany. Podľa vedúceho predstaviteľa ÁVH dôstojníci nasledovali rozkazy Rákosiho, ktorý im niekedy zasielal predpísané formuláre s informáciami, ktoré chcel, aby od zatknutých zistili. Sovietske „rady“ priviedli Gábora Pétera k tomu, že prikázal svojmu zástupcovi Ernővi Szűcsovi dohliadať na doznania, vyňať z nich vyfabulované časti a v budúcnosti sa zdržať neprimeraných vyšetrovacích postupov. Na druhej strane však ÁVH vytvorilo dokumenty s tvrdeniami o sprisahaní s účasťou zadržaných osôb, ktoré mal Mihály Farkas vziať so sebou do Moskvy.

Presný počet sovietskych poradcov pracujúcich pre organizácie maďarskej bezpečnosti nie je známy, ale dokážeme vyvodiť závery o niektorých obdobiach na základe výplatných listín ministerstva vnútra. Kým počet vojenských poradcov v Maďarsku na jeseň roku 1949 predstavoval 13 ľudí, sovietska Rada ministrov v roku 1952 vykazovala menné údaje výplatnej listiny sovietskych poradcov vo východnej Európe v počte 33. Ich počet poklesol na jar roku 1953 na 29, ale už na jeseň toho istého roku vzrástol opäť na 42. Dňa 17. februára 1950 podpísal Sovietsky zväz a maďarská vláda dohodu, ktorá platila až do

začiatku roku 1990 a ustanovovala výplaty, zaopatrenie a služby poskytované sovietskych poradcom v Maďarsku. V roku 1952 sa ich platy pohybovali medzi 2,550 a 9,570 HUF (v tomto období to zodpovedalo len 2,6% zárobku maďarského robotníka s priemerným mesačným platom 2,000 HUF), ale dostali tiež zariadené byty a pomoc v domácnosti. Údržba bytu a sociálne výdavky im boli hrazené; istú sumu peňazí dokonca dostávali na reprezentatívne účely.

Koncom júla roku 1953 pricestoval do Budapešti nový hlavný sovietsky poradca Iščenko. O jeho príchod sa vtedy pričínili premiér Imre Nagy, ktorý sa zdôveril sovietskemu veľvyslancovi Jevgenijovi Kiseliiovovi slovami: „*Ministerstvo vnútra prechádza istým zmenami, ale pretože v tejto sfére zaostávame, budeme jednoznačne potrebovať pomoc niektorého zo sovietskych súdruhov.*“²²

Hlavný sovietsky poradca na ministerstve vnútra sa zvyčajne zúčastňoval stretnutí kolégia ministerstva vnútra; podobne ako jeho kolegovia, ktorí pomáhali s niektorými problémami, ak boli na programe zasadnutia. Zápisy zo stretnutí spravidla zahŕňali ich mená, ale ani náznakom nespomenuli ich účasť na diskusii. Jedinou výnimkou bolo stretnutie kolégia ministerstva vnútra dňa 10. novembra 1953, keď zaznamenaný zápis naznačuje nielen ich aktívnu účasť, ale zahŕňa aj Iščenkove postrehy.

Sovietski poradcovia pôsobiaci na budapeštianskej ústrednej policajnej stanici odleteli do Moskvy sovietskym vojenským lietadlom v noci 29. októbra 1956, ale krajinu neopustili všetci.²³ Okrem poradcov organizácií sovietskej štátnej bezpečnosti zostal v Maďarsku počas Októbrovej revolúcie v 1956 aj veliteľ KGB a niektorí z jeho kolegov. V období medzi novembrom a decembrom roku 1956, vykonávali zatýkania a vyšetrovania zadržaných revolucionárov zväčša príslušníci sovietskej štátnej bezpečnosti; dokonca aj záznamy z výsluchu boli v ruštine.

Serov počas novembra 1956 neprestajne informoval sovietskych popredných straníckych činiteľov o trestných sankciách, ktoré KGB v tom čase implementovala. Podľa správy datovanej 27. novembra 1956, spolupracovníci organizácií sovietskej štátnej bezpečnosti zatkli 1 475 ľudí, z ktorých 768 zadržali v Užhorode.

22 Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról. Kiszeljov és Andropov titkos jelentése. Szerk.: Baráth Magdolna. Napvilág Kiadó, 2002. 65 – 66.

23 KOPÁCSI, Sándor: *Életfogytiglan*. Bibliotéka, Budapest, 1989.

Serov prinútil Ferenca Münnicha vydať príkaz, ktorým nariadil vytvorenie politických oddelení polície s náplňou práce bývalých organizácií štátnej bezpečnosti. Na uľahčenie organizačných aktivít vytvoril János Kádár niekoľko dokumentov. Tie sa však v maďarských archívoch bohužiaľ nenachádzajú. Poradný aparát KGB s 27 členmi vznikol práve na Serovov návrh. Jeho členovia pracovali pre organizácie štátnej bezpečnosti, políciu a oddelenie štátnej bezpečnosti, ktoré používalo špecializované techniky. Na základe rozhovorov so Serovom, Kádár a Münnich 23. decembra 1956 oficiálne požiadali Centrálny výbor sovietskej komunistickej strany o vyslanie 23 poradcov na prácu v štátnej bezpečnosti. Naplnenie tejto požiadavky nebolo vôbec ťažké, keďže poradcovia, o ktorých žiadali, už boli na mieste.

Počas návštevy Maďarska v apríli 1958 Chruščov predostrel možnosť opätovného vyslania sovietskych poradcov. V septembri 1958 Ústredný výbor sovietskej komunistickej strany predložil oficiálny list na elimináciu systému sovietskeho poradenstva. Zdôvodnil to nasledovne: „*Zastarané formy vzájomných vzťahov nemajú brániť v posilňovaní priateľstva medzi našimi krajinami.*“²⁴ Maďarská strana plne súhlasila so sovietskym návrhom, avšak žiadala, aby poradcovia nemuseli odísť ihneď, a nebránilo sa tak vo výkone práce. Považovali tiež za nevyhnutné ponechať v Maďarsku niekoľko poradcov v ozbrojených silách a pri uránových baniach.²⁵

Poverenie poradcov ministerstva vnútra, ktorí prišli v roku 1956, skončilo 1. januára 1959. V súvislosti s „*významnou pomocou, ktorou pomohli potlačiť a skončiť s kontrarevolúciou*“, ministerstvo vnútra predložilo Politickému výboru Maďarskej socialistickej strany robotníkov návrh, aby poradcovia dostali vysoké štátne vyznamenanie, s čím výbor súhlasil.²⁶

Poslední sovietski poradcovia dostali rozkaz vrátiť sa do vlasti v roku 1960, ale tzv. „styční pracovníci“ zostali na ministerstve obrany a ministerstve vnútra.²⁷ István Horváth, minister vnútra v rokoch 1980 – 1987, v rozhovore potvrd-

24 MOL M-KS 288. f. 9/1956/7. ő. e.

25 MOL M-KS 288. f. 5/95. és 98. ő. e.

26 MOL M-KS 288. f. 5/110. ő. e.

27 KAJÁRI, Erzsébet: *A magyar Belügyminisztérium szovjet tanácsadói*. Múltunk, 1999. 3. s. 225. TÖKÉS, Rudolf: *A kialakított forradalom. Kossuth Kiadó*, 1998. s. 52. a 85.

dil, že „sovietski poradcovia patrili na ministerstve vnútra k tým, ktorí rutinne dostávali správy tajných služieb a kontrašpionáže, ale len v prípade, že nefigurovali na zozname prijímateľov“.²⁸

Poradcovia KGB pracovali v Maďarsku až do počiatku 90. rokov. Jej vtedajší čelný predstaviteľ Kriučkov navrhoval, aby sa systém poradcov úplne nezrušil, ale modifikovala sa zmluva, ktorá ustanovovala poskytovanie ich služieb.²⁹

Magdolna Baráth, doktorka filozofie v odbore história (2001), súčasne pôsobí ako vedúca Výskumného oddelenia – Historický archív štátnobezpečnostných služieb. Počas rokov 1987 – 1998 pracovala ako archivárka v Inštitúte politickej histórie v Budapešti. Je členkou Komisie agrárnej histórie a sociológie Maďarskej akadémie vied.

Historický archív štátnobezpečnostných služieb bol založený ako právny nástupca Úradu pre históriu podľa Zákona III z roku 2003, ktorý vstúpil do platnosti 1. apríla 2003. Historický archív uchováva a udržiava dokumenty štátnej bezpečnosti datované od 21. decembra 1944 do 14. februára 1990 a dokumenty niekoľkých komisií, ktoré kontrolujú prominentných ľudí zastávajúcich verejné posty, s možnosťou ovplyvňovania verejnej mienky.

Archív, podľa definície zákonom, zabezpečuje ľudské práva na sebaurčenie a poskytuje prístup k dátam, ktoré do Archívu zaradila štátna bezpečnosť. Archív taktiež zabezpečuje archívnym výskumníkom dokumenty, ktoré sú uchovávané a udržiavané v inštitúte. Historické archívy vykonávajú výskum v oblasti archívov a histórie, publikujú výsledky svojho výskumu a podieľajú sa na vydávaní dokumentov.

28 TÖKÉS, Rudolf: *A kialakított forradalom*. s. 314.

29 Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985 – 1991. Szerk.: Baráth Magdolna – Rainer M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 2000. s. 293 – 294.

Jan Kalous

Úrad pre dokumentáciu a vyšetrovanie zločinov komunizmu

Česko

Štěpán Plaček, jeho vize čs. bezpečnosti a sovětsští zpravodajci (1945 – 1948) – souvislosti a okolnosti příchodu sovětských poradců do Československa

Tato studie by chtěla představit osobnost JUDr. Štěpána Plačka – člověka, který po druhé světové válce zásadním způsobem ovlivňoval poměry ve zpravodajské a státně bezpečnostní oblasti v ČSR. Dělo se tak v období před oficiálním příchodem sovětských poradců na podzim 1949. Svůj potenciál přitom věnoval úsilí o vybudování kopie sovětského modelu bezpečnostního aparátu v čs. podmínkách.

Při splnění vyčteného cíle jsem pochopitelně studoval dokumenty, které se v čs. archivech k činnosti Štěpána Plačka zachovaly. Čerpal jsem tedy především z materiálů Archivu bezpečnostních složek MV ČR (dále ABS), v němž jsou v různých fondech uloženy dílčí jednotlivosti k činnosti a aktivitě politického zpravodajství ministerstva vnitra (dále MV) v předmětném období a rovněž Plačkův vyšetřovací spis z přelomu 40. a 50. let; dále jsem použil materiály z Národního archivu (dále NA; zde šlo hlavně o písemnosti ve fondech stranických komisí) a z Vojenského ústředního archivu (dále VÚA). Materiály úřední povahy výborně doplňují písemnosti z Plačkovy pozůstalosti.

Kdo byl Štěpán Plaček?

Štěpán Jiří Plaček¹ se narodil 30. srpna 1909 v dobře situované židovské rodině v Brně. Otec František byl bankovním úředníkem; později zkoušel podnikat, ale neuspěl. Matka Anna, rozená Kačerová, byla vychovatelkou dětí, později učitelkou kreslení. Zemřela však v září 1917 krátce po porodu Štěpánova bratra (bratr zemřel měsíc po narození).

Malý Štěpán studoval na německé obecné škole a na humanistickém gymnáziu v Brně. Poté v letech 1927 – 1933 absolvoval právnickou fakultu Uni-

1 Podrobněji viz KALOUS, J.: Štěpán Plaček. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra ČR*. Sv. 4. Praha 2006, s. 107 – 148.

verzity Karlovy v Praze. Ačkoliv za studií rozhodně netrpěl nouzí a otec dbal zejména na jazykové vzdělání, Štěpán se od svých 16 let intenzivně zajímal o marxismus. Lze to jistě chápat jako jistou generační vzpouru kombinovanou s tehdy moderním levicovým laděním intelektuální fronty. Na přelomu 20. a 30. let pobýval v Berlíně, kde studoval marxistickou literaturu v pruské státní knihovně a navázal kontakty s německými (Henryk Süsskind alias Kurt Heinrich) a také českými komunisty (Záviš Kalandra, Bohumír Šmeral).

V této době již byl členem Komunistické strany Československa. Do strany vstoupil v březnu 1928 a zůstal jí věrný po celý život. Po absolutoriu práv byl formálně zaměstnán v několika advokátních kancelářích, ale fakticky pracoval pro sovětskou obchodní misi. Přivydělával si také jako učitel cizích jazyků. Stranicky se snažil být velmi aktivní – účastnil se řady shromáždění a demonstrací. Ve třicátých letech byl proto zapsán v evidenci politicky závadových osob. V pražské organizaci KSČ působil v různých funkcích, mj. jako instruktor stranického školení. V komunistickém hnutí se rovněž seznámil se svou pozdější jugoslávskou manželkou Zorou Gavričovou. Oženil se s ní v dubnu 1939.

Za okupace se Plaček živil jako lektor cizích jazyků. Od roku 1943 byl nočním hlídačem v Židovské náboženské obci. Jedním z židovských transportů z Protektorátu v roce 1942 odjel do koncentračního tábora František Plaček. Zahynul neznámo kdy; později byl prohlášen za mrtvého s tím, že zemřel v roce 1943. V lednu 1945 byl sám Plaček povolán do dalšího transportu do Terezína. A právě v sanatoriu na Pleši (kde se před tím léčila jeho manželka Zora)² se pak po několik měsíců až do konce války ukrýval.

Po osvobození ČSR – v květnu 1945 se Plaček přihlásil u tehdejšího generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského a žádal ho o zajištění práce. A právě na Slánského doporučení se Plaček zapojil do budování nového bezpečnostního aparátu státu. Krátce po vzniku Zemského odboru bezpečnosti (dále ZOB) byl zařazen do funkce vedoucího jeho 2. odboru (tzv. ZOB II) v Praze. Brzy byl pověřen vedením politického zpravodajství. Po splnutí ZOB se Státní bezpečností (dále StB) svoji pozici na čs. ministerstvu vnitra ještě vylepšil. Stal se přednostou zpravodajského sektoru.

2 Zora Plačková byla zatčena v září 1940 a následně Lidovým soudem v Drážďanech odsouzena za velezradu na 2 roky a 3 měsíce žaláře. Krátce po jejím návratu domů bylo ale u ní diagnostikováno závažné onemocnění. Léčila se proto v plicním sanatoriu na Pleši nedaleko Dobříše.

Štěpán Plaček byl tradičně velmi aktivní. Předkládal nejrůznější návrhy a koncepce. V zájmu komunistické strany řídil nejdůležitější operace proti tzv. „reakci“. Stál např. za odstraněním generála Josefa Bartíka³ z funkce velitele zpravodajského odboru (odboru Z) ministerstva vnitra, asistoval u tzv. Krajinovy aféry před volbami v květnu 1946, sledoval nekomunistické politiky apod. Účelově využíval bývalých agentů nacistického Sicherheitsdienstu (SD), nejznámějším z nich byl bezesporu Josef Vondráček.⁴ Pravidelně se stýkal se sovětskými zpravodajci přítomnými v ČSR a vypracovával pro ně různá hlášení – to vše se odehrávalo ještě před únorem 1948; jeho spolupráce s nimi pochoitelně pokračovala i po únorovém puči. Byl to právě Plaček, který odhodlaně u Slánského prosazoval pozvání sovětských poradců do bezpečnosti v nejbližším možném termínu (dříve než se později uskutečnilo, tedy před podzimem 1949). Zpravodajské kontakty nicméně Plaček navázal také s Jugoslávci, Poláky, Rumuny a Bulhary.

Z již řečeného vyplývá, že Štěpán Plaček byl všeho schopný a velmi ambiciózní muž. Domníval se, že pouze on přesně rozumí potřebám bezpečnostního aparátu. Údajně se chtěl stát pravou rukou generálního tajemníka KSČ Slánského. Zůstává ovšem skutečností, že Slánský měl nad ním jakýsi ochranný patronát. Plaček prosazoval také např. zřízení samostatného ministerstva národní bezpečnosti (což bylo uskutečněno až několik měsíců po jeho uvěznění). V listopadu 1948 byl překvapivě propuštěn ze služeb ministerstva vnitra. Odmítl diplomatický post v Ankaře. Požadoval místo buď na Úřadu vlády nebo na ministerstvu zahraničních věcí. V létě 1949 však nastoupil na ministerstvo spravedlnosti, kde se podílel na vzdělávání „nového“ justičního aparátu.

V listopadu 1949 byl Plaček v rámci akce J – Jugoslávie zatčen a obviněn z protistátní činnosti (konkrétně z titoismu). Ve vazbě zůstal až do procesu

3 Josef Bartík (1897 – 1968) – po válce velitel zpravodajského odboru (odboru Z) MV. Byl zkušený zpravodajský důstojník; politickou oporu měl v sociální demokracii a prezidentu E. Benešovi. Byl odstraněn na základě provokace – měl údajně za zády ministra Noska poskytovat informace britské zpravodajské službě. V lednu 1946 byl odvolán. Po únoru 1948 zatčen a v listopadu 1948 odsouzen na 5 let vězení.

4 Josef Vondráček byl v roce 1945 zatčen jako agent SD. Byl StB používán k nejrůznějším provokacím a v řadě případů také jako tzv. univerzální svědek (mj. i proti Plačkovi). Vondráčkovy výpovědi však odporovaly pravdě – byly vylhané či přímo smyšlené.

v lednu 1954. Za dobu 4 let ve vazbě absolvoval nejméně 75 výslechů. Čelil brutálním výslechovým metodám. ⁵Jeho pevné komunistické přesvědčení mu zachránilo život. Nakonec byl odsouzen za trestné činy vraždy (v případě Petra Konečného⁶ a Františka Novotného⁷) a zneužití služební moci (případ Emílie Faitové – Kolářové⁸) k 15 letům odnětí svobody. I když i ve vězení prožíval další příkoří, nepochyboval nikdy o správnosti svých metod a postupů z doby, kdy byl na vrcholu moci v bezpečnosti. V dubnu 1957 opustil vězení a ocitnul se po více než 7 letech pobytu za mřížemi na svobodě.

Stejně jako v květnu 1945 se obrátil na vedení KSČ s žádostí o umístění. Strana se o něj opět postarala. Od června 1958 do srpna 1964 pracoval jako odborný knihovník ve Státní technické knihovně. Nebyl zde ovšem spokojen. V jednání bylo jeho umístění na nově vznikající katedře marxismu – leninismu na Vysoké škole ekonomické, později pak na Filozofickém ústavu ČSAV. Vzhledem k Plačkovým dlouhodobým zdravotním problémům se žádná z těchto eventualit neuskutečnila. V září 1964 nastoupil Plaček na místo vědeckého pracovníka Ústavu pro mezinárodní politiku a ekonomii při ministerstvu zahraničních věcí. Po šesti letech – k 1. září 1970 odešel do důchodu.

-
- 5 Viz KAPLAN, K.: StB o sobě – *výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha 2002, s. 55.
 - 6 Petr Konečný (1915 – 1948) byl zatčen v souvislosti s hledáním vraha A. Schramma. StB si ale počínala značně „neodborně“ – jednak před Konečným rozkryla část svých poznatků k americké rozvědce a své agenturní síti, a jednak způsobila jeho neutěšený zdravotní stav (zařezaná pouta na rukou – hrozila otrava krve). Plaček proto vyslovil souhlas s fyzickou likvidací. Začátkem června 1948 zastřelil M. Pich-Tůma Petra Konečného někde u Banské Bystrice.
 - 7 František Novotný (1913 – 1948) byl příslušníkem StB. Státní bezpečnost údajně získala poznatek, že jistý Novotný uvnitř StB je spolupracovníkem cizí rozvědné služby. Dne 25. srpna 1948 byl proto Novotný zatčen. I když vyšetřování vstupní premisu nepotvrdilo, rozhodl Plaček o Novotného zastřelení ostatním pro výstrahu (v tomto smyslu totiž vydal následně oběžník). Dne 7. září 1948 byl Novotný poblíž Benešova zastřelen „na útěku“ (auto zastavilo u lesa a příslušníci StB nechali Novotného kousek poodejít – pak zahájili palbu).
 - 8 Emílie Faitová-Kolářová byla zatčena v říjnu 1948 a vyšetřována pro podezření ze špionáže pro americkou zpravodajskou službu. Byla surově mučena (pálena rozžhaveným předmětem do různých částí těla, na noc zavírána do skříně, bita silným drátem přes chodidla apod.). Tyto vyšetřovací procedury na ní zanechaly trvalé zdravotní následky.

Život Štěpána Plačka se symbolicky uzavřel v Praze ve věku nedožitých 83 let dne 25. února 1992.

Osobní kontakty se Sověty

K prvním a z pozdějšího hlediska ještě nesmělým kontaktům Plačka se Sověty došlo ve třicátých letech. Do podzimu 1934 byl Plaček zaměstnancem sovětské obchodní mise. Psal pro ně tehdy nejruznější analýzy československého hospodářství. Povědomí o vnitřním životě v SSSR neztratil ani v pozdějších měsících a letech, kdy mj. působil v redakci Rudého práva nebo když v srpnu 1934 osobně sledoval jednání zakládajícího sjezdu sovětských spisovatelů.

Závažnější povahu již mělo setkání se sovětským partyzánem v samém závěru druhé světové války. Poté, co se dozvěděl o vypuknutí pražského povstání, opustil Plaček konspiraci na Pleši. Navštívil politického komisaře neupřesněné partyzánské jednotky, který si říkal kapitán Marek či Marko a nabídl se mu k dispozici. Ten ho ale odmítl. O den později se s ním Plaček setkal znovu. Marko si tentokrát vzal Plačka stranou. Zjišťoval jeho ochotu poskytovat v budoucnu Sovětům informace. Snad to bylo proto, že Plaček se dokázal vyjadřovat plynule rusky. Co Marka zajímalo? „*Chtěl vědět, jak mohu charakterisovati členy České národní rady, jejichž jména byla oznámena rozhlasem předešlé noci. Mohl jsem mu však podati pouze charakteristiku s. Smrkovského, kterého jsem znal jako sekretáře komunistické mládeže,*“⁹ vypověděl později Plaček.

V červenci 1951 si Plaček vybavil ještě jednu neméně důležitou věc ze setkání s Markem: „*Pak se mně tázal (myšleno Marko – pozn. autor), zda-li jsem ochoten jakýmkoliv způsobem podporovat armádu SSSR, třeba i jiným způsobem, nežli se zbraní v ruce. Když jsem přisvědčil, určil mně krycí jméno, poznávací heslo a odpověď a zápis o tom spolu s příslibem o absolutní mlčenlivosti mně dal podepsati, jak pravým tak i krycím jménem.*“¹⁰ Zakládá-li se tato informace na pravdě – pokud si ji ovšem Plaček nevymyslel, aby zdůraznil svoji věrnost a důležitost pro Sověty – pak od května 1945 byl jejich vědomým tajným spolupracovníkem!

9 ABS, spis ZV-45 MV

10 ABS, spis ZV-45 MV

Je jen těžko představitelné, že by Plaček mohl ve svých funkcích ve zpravodajství a na vnějšku působit bez předchozího sovětského souhlasu. Zcela jistě měl v letech 1945 – 1948 jejich důvěru. Minimálně do poloviny roku 1949 se hrál na výsluní podpory sovětských zpravodajců. Za tímto tvrzením se pak nepochybně skrývala celá plejáda jeho aktivit a činností. Pravidelně docházel na sovětskou ambasádu. Předával zde nejrozumnější informace, včetně písemných konceptů.

Nebyl však v této době jediným, kdo v čs. bezpečnostním a stranickém aparátu pěstoval takové nadstandardní vztahy se Sověty. K věrným služebníků v Praze přítomných sovětských zpravodajců patřili i někteří Plačkově konkurenti: Bedřich Reicin, v letech 1945 – 1948 přednosta Hlavní správy Obranně bezpečnostního zpravodajství (dále OBZ) ministerstva národní obrany (dále MNO) a v letech 1948 – 1951 náměstek MNO pro kádrovou práci, Karel Vaš (blízký Reicinův spolupracovník na OBZ) nebo Karel Šváb (vedoucí bezpečnostního oddělení sekretariátu ÚV KSČ a pozdější náměstek ministra národní bezpečnosti). Dá se předpokládat, že úzké vztahy se Sověty udržoval i Plačkův nadřízený Jindřich Veselý nebo čelná představitelka Komise stranické kontroly Jarmila Taussigová. Sověti tak disponovali docela jasným přehledem o tom, co vše se v čs. bezpečnostním aparátu vlastně odehrávalo.

Asi nejkomplexnější představu o Plačkově spolupráci se Sověty lze získat z protokolu, který vznikl na Vyšším vojenském soudu v Praze v časovém období od 21. prosince 1953 do 8. ledna následujícího roku.

Styky se sovětskými zpravodajci podle jeho slov probíhaly již od května 1946. „*Od května 1946 až do srpna, resp. září 1950 byl jsem ve stálém kontaktu se sovětskými spojenci, kterým jsem předával důležité materiály a od nichž se mi dostalo mnoho upozornění, materiálů a pokynů, jakož i pouček. Jedná se jednak o spolupráci s důstojníky sov. státní bezpečnosti kontrarozvědčiky v sovětské okupační zóně Německa v období od května do podzimu 1946 a o pokračování v těchto stycích, do nichž se zapojila hlavní správa kontrarozvědky v Moskvě od května do října 1948. Hlavně však jde o moji spolupráci a pravidelné schůzky s orgány sovětské rozvědky, od podzimu 1946 do srpna až září 1950,*“¹¹ vypověděl Plaček v prosinci 1953 do protokolu.

11 VÚA, spis GP-HVP PT 110/63. Protokol o výslechu obviněného. Těžko říci, zda se v posledním časovém údaji nejedná o chybu – Plaček byl totiž od listopadu 1949

Jeho aktivita v sovětské okupační zóně Německa obnášela mj. výměnu poznatků o uprchlých německých válečných zločincích z ČSR (sondoval zde například možnost tajného pátrání čs. bezpečnostních orgánů v sovětské zóně a kratšího vydávání nalezených zločinců k potrestání do Prahy). Dále se u Sovětů zajímal o způsoby práce a strukturu bezpečnostního aparátu, o protibolševických emigrantech v rámci organizací NTS, OUN¹² apod., o sovětských vojácích v Jáchymově a o bývalém britském korespondentovi v SSSR – nyní žijícím v Praze Rolfu Parkerovi. Právě díky kontaktům se Sověty se mu podařilo do ČSR vrátit v Sasku nalezený archiv brněnského gestapa. Plaček zde však čerpal také jisté teoretické poznatky k terminologii a metodice zpravodajské činnosti; vše později vhodnou formou zakomponoval do písemných materiálů (např. do záznamů z cesty na Balkán z června 1948).

ve vězení a jeho informační základna tak byla výrazně limitována. V další části protokolu sám Plaček hovoří o ukončení zpravodajské spolupráce v říjnu 1948, resp. o konci činnosti sovětské rozvědky v lidově demokratických zemích na přelomu srpna a září 1949.

- 12 NTS = Narodno-trudovoj sojuz (Lidový svaz práce; Lidový pracovní svaz) – sociálně demokratické hnutí ruské emigrace. Organizace NTS vznikla v roce 1930 v Bělehradě, záhy otevřela své pobočky v Praze a Paříži (tzn. ve významných centrech meziválečné ruské emigrace). Zakladatelem byla mladší generace ruské poříjnové emigrace a zástupci exilových studentských spolků. Cílem NTS bylo uvnitř SSSR připravovat „půdu“ pro vytvoření modelu klasické západní demokracie po předpokládaném zhroucení bolševického režimu. První ilegální buňky NTS v Sovětském svazu vznikly v roce 1943 a záhy se rozšířily po celé zemi (členy NTS byli rovněž komunisté). Sovětský režim členy NTS tvrdě pronásledoval. Po přepadení SSSR Německem v červnu 1941 zaujalo vedení NTS vyčkávací stanovisko, které se postupně měnilo v despekt, mj. také vzhledem k plánům Hitlera vytvořit na Východě Lebensraum (životní prostor) s neomezenými zdroji levné otrocké práce. NTS vyhlásilo heslo: Rusko bez Němců a komunistů! Řada členů se zapojila do protifašistického odboje (např. podle statistiky organizace byl každý pátý člen NTS popraven za činnost proti Říši). Po válce obnovovala NTS postupně svoji činnost. Vznikly dokonce regionální organizace NTS v zemích sovětského satelitního bloku. Činnost NTS pochopitelně nezůstávala stranou zájmu tajných služeb komunistických států, především KGB, která zaměření a činnost proti NTS koordinovala. Centrála NTS ve Frankfurtu nad Mohanem evidovala v roce 1991 přes 90 buněk NTS v SSSR. V roce 1945 vzniklo nakladatelství NTS POSEV – vedle stejnojmenného společenského dvouměsíčníku vydávalo literární čtvrtletník GRANI. Viz BYSTROV, V.: *Dialog v Praze. Rusko – Rusko. Reflex*, roč. 2, č. 15 (9. 4. 1991), s. 26 – 27. OUN = Organizace ukrajinských nacionalistů.

Od léta 1946 pokračoval Plaček ve spolupráci prostřednictvím sovětského velvyslanectví v Praze. Pravidelně – zhruba v 10 denním odstupu pod rouškou noci docházel na sovětské velvyslanectví v Praze, kde jednal s Tichonovem (později se schůzky konaly i v různých konspirativních bytech). Navázal s ním skutečnou zpravodajskou spolupráci, včetně vzájemné výměny poznatků. Přitom si oba muži plně důvěřovali. Tichonov mu tak například sdělil, že Moskva má pochybnosti o některých čs. představitelích, konkrétně o Tomanovi, Löblovi nebo Clementisovi.

Právě Tichonov v dubnu 1947 představil Plačka pozdějšímu chargé d'affaire M. M. Chazanovovi, který se v zásadě od nynějška podílel na jeho „spolu-úkolování“. *„Chazanov podrobil naše metody zdrcující kritice a tím nám umožnil odpoutat se od metod Pokorného a získat v předúnorovém období téměř všechny tajné zprávy o situaci v ČSR, které podávalo americké velvyslanectví do Ameriky a další podobné materiály z jiných zastupitelských úřadů, dále zpravodajsky obstarat hlavního britského protisovětského residenta v ČSR Gibsona, proniknout do ústředí všech politických stran a zejména včas avisovat Laušmanův zvrat v soc. dem.,“*¹³ zhodnotil Plaček v zásadě pozitivně výměnu informací se Sověty.

Plaček psal pro sovětskou ambasádu analytické rozborů vnitropolitické situace v ČSR. Byl ale také Chazanovem pověřen získávat přímo pro Sověty agenty, které by samozřejmě na čs. ministerstvu vnitra neevidoval. Plaček ovšem s odstupem přiznal, že se mu takové zadání nepodařilo splnit. Domníval se, že i přes tento dílčí neúspěch měl vždy podporu Sovětů ve svém dlouhodobém sporu s Karlem Švábem.

V písemných materiálech se Plaček zabýval nejen problematikou spadající do činnosti ministerstva vnitra, ale i atmosférou v nekomunistických stranách před únorem 1948 či prezidentem Benešem (Sověti totiž byli zneklidněni jeho pobytem v Sezimově Ústí, což bylo relativně blízko hranic). V lednu 1948 pro Sověty vypracoval rozbor čs. politické situace. Byl přesvědčen, že ke krizi by ve vládní koalici mohlo dojít každým dnem a že v případě „otevřeného střetnutí třídních sil“ by armáda a bezpečnost nezklamaly.

Koncem roku 1947, respektive začátkem roku 1948 vytvořil na přání sovětského velvyslanectví jmenný seznam důležitých představitelů reakce.

13 VÚA, spis GP-HVP PT 110/63. Protokol o výslechu obviněného.

V hektických únorových dnech 1948 Plačkovy čilé kontakty se Sověty ještě zintensivnily. Například s Tichonovem byl (jak sám později nazval) v neustálém styku. „*Tichonov /.../ ještě před jejím vyvrcholením (myšlena vládní krize v ČSR v únoru 1948 – pozn. autor) mě upozornil, že nyní je třeba okamžitě využít strachu buržoazie a drsným způsobem, příp. za použití nátlaku verbovat agenty a především se soustředit na kontrolu útekových cest s cílem, aby včas byly ovládnuty kurýrní spoje mezi vznikajícími zahraničními středisky tzv. odboje a vnitrostátní ilegality. Podle těchto směrnic jsme začali postupovat neprodleně,*“¹⁴ konstatoval Plaček v protokolu z 8. ledna 1954.

Po únoru 1948 pak Sověty informoval o svých představách budování bezpečnostního aparátu (např. o návrhu na zvýšení početního stavu příslušníků) nebo také o snaze vynutit si na Slánském oficiální pozvání sovětských poradců do ČSR. „*V květnu roku 1948 jsem z iniciativy Tichonova v přítomnosti Veselého požádal Rudolfa Slánského, aby se obrátil na sovětská místa s prosbou, aby podobně, jako do Varšavy do zpravodajské služby byli vysláni sovětsští poradci. Slánský tento návrh zamítl s odůvodněním, že taková prosba by byla netaktní, poněvadž sovětská místa by ji musela zamítnout. Když jsem tento výrok opakoval Tichonovovi, řekl tento doslovně: „Nechce, abychom viděli do jeho bardaku (bordelu),“*“¹⁵ chlubil se Plaček.

Je příznačné, že v době, kdy Plaček musel opustit místo na MV (údajně pro zvyšující se emigraci z ČSR), hledal oporu a zastání u Sovětů – nyní přímo už jen u Chazanova, Tichonov totiž v létě 1948 odjel z ČSR. Sověti byli s Plačkovými službami nadmíru spokojeni. Nicméně odmítli intervenovat na vedoucích místech v jeho prospěch. Chazanov ho také na jaře 1949 seznámil s dalším sovětským „diplomatem“ Terentijem Fedorovičem Novakem. Při odchodu sovětských zpravodajců (včetně Chazanova) obdržel od nich Plaček knižní a jiné blíže neurčené dary. Jistě ho musela blažit i představa, že (jak mu ostatně řekli Tichonov a Chazanov) se s jeho materiály a analýzami údajně nejednou seznámil osobně J. V. Stalin.

V Plačkově vyšetřovacím spisu se pak zachovalo jakési doplnění k jeho kontaktům se Sověty v nedatovaném materiálu nazvaném „Spory se Švábem“, v němž autor v 41 bodech na 58 stranách shrnul podstatu vzájemných konfliktů.

14 *Ibidem.*

15 *VÚA*, spis GP-HVP PT 110/63. Protokol o výsledku obviněného

V souvislosti se sovětskou ambasadou zde mj. uvedl, že mu Sověti po propuštění z vnitra avizovali, že brzy dostane nabídku vést tiskovou kancelář. Zdůraznili mu přitom svůj evidentní zájem na jeho působení v tomto oboru. Geminder mu pak skutečně takový návrh učinil, ale později již nebyl pro Plačka k zastžení. Nic z toho se tedy neuskutečnilo. „*Koncem jara 1949 seznámil mě šéf sov. rozvědky s dalším spolupracovníkem, který přijel z SSSR a moji práci již ze dřívějška znal. Prohlásil, že nyní nastává velké období zpravodajské práce, tentokrát skutečně bez ohledu na osoby. Ode mne byla vyžadována celá řada charakteristik vedoucích osob československých, mezi nimi také členů Ú.V., nevyjímaje Veselého,*“¹⁶ upřesnil Plaček jeden ze svých úkolů. V souvislosti s Rajkovým procesem se koncem září 1949 obrátil znovu na nejmenovaného v Praze přítomného sovětského zpravodajce. Evidentně u něj hledal ochranu před tím, čeho se bezprostředně obával – svého zatčení.

Několik měsíců před smrtí poskytl Plaček rozhovor jednomu českému novináři. Nikdy nedošlo k jeho zveřejnění. Vrátil se zde ke kontaktům se Sověty. Téměř identicky opakoval příběh o tom, kterak Slánský odmítl na jeho výzvu pozvat do ČSR poradce i reakci příslušných sovětských míst v Praze. O Tichonovovi, se kterým navázal přátelský vztah, řekl pouze: „*Byl to velice příjemný člověk. /.../ No, byl to bezpečák, byl to takový upřímný člověk, vykládal mi různé věci, dal mi různý poučení a tak.*“¹⁷ O detailech vzájemných kontaktů již mluvit nechtěl nebo nemohl. Mnohé tak z Plačkovy strany zůstalo zcela jistě nevyřčeno.

Plačkovy zpravodajské koncepce

Československo začalo po skončení druhé světové války budovat zcela nové bezpečnostní sbory. Ty dosavadní byly v návaznosti na Košícký vládní program ke konci června 1945 zrušeny. Nově vznikající Sbor národní bezpečnosti (dále SNB) měl 4 složky – pořádkovou, kriminální, zpravodajskou a státobezpečnostní. SNB ponechal zachované základní členění na dvě části Sboru – na část uniformovanou (Veřejnou bezpečnost) a na část neuniformovanou (Státní bez-

16 ABS, spis ZV-45 MV. Plaček materiál „Spory se Švábem“ o své vlastní vůli označil jako přísně tajný.

17 Archiv autora. Přepis rozhovoru JUDr. Š. Plačka s redaktorem J.D. z roku 1990 – 1991.

pečnost). Předpokládalo se vydání zvláštního prezidentského dekretu o SNB. Plaček byl jedním z těch, kteří se zapojili do jeho koncipování. Do října 1945 se ho však nepodařilo připravit. KSČ se musela vydat cestou vytvoření zvláštní zákonné normy o SNB – a opět se při této práci objevilo Plačkov jméno.

Již před únorem 1948 se čs. komunisté zaměřili na ovládnutí bezpečnostního aparátu státu. Dělo se tak postupně obsazováním rozhodujících mocenských pozic v resortu ministerstva vnitra a velitelských postů uvnitř bezpečnosti členy KSČ. Velká pozornost přitom byla věnována vznikající zpravodajské a státně bezpečnostní složce. Plaček se podílel právě v této době na aktivitách zpravodajské části – nazvané Zemský odbor bezpečnosti, později pak na činnosti vnitropolitického zpravodajství a zpravodajského sektoru MV.

Volba Plačka pro práci ve zpravodajství, respektive v bezpečnosti se pro KSČ ukázala jako velmi šťastná. Plaček byl až fanaticky oddaný zájmům strany, velmi činnorodý, aktivní a ambiciózní. V politickém zpravodajství zřídil referáty, které se zabývaly jednotlivými oblastmi, např. referát F (mapující fašistické elementy vedl Zelenka), referát agrárníci (vedl Filka), referát nár. soc. (vedl Pich – Tůma), referát soc. dem. (vedl Kahovec a později Čech), referát lidovců nebo referát mládeže a studentstva.

Další oblastí, do které Plaček aktivně vstoupil, byly nedostatky ve vzdělání příslušníků zpravodajství a StB. Tyto limity měly být odstraněny prostřednictvím zpravodajských kurzů, na kterých se sám pochopitelně také aktivně podílel a participoval. Z dílčích materiálů¹⁸ je zřejmé, že Štěpán Plaček zde přednášel o problematice obranného zpravodajství a o práci cizího zpravodajství na území ČSR.

Zapojil se rovněž do diskuse o používání zpravodajského názvosloví. Samozřejmě prosazoval sovětské termíny. Když se pak v listopadu 1949 setkal v Ruzyni se svými vyšetřovateli, zjistil, že mnohé z toho, o co se v této oblasti snažil, a to včetně metodiky, nyní normálně fungovalo. Tyto své nadšené pocity zmínil v dopisu Rudolfu Slánskému datovaném v Ruzyni 15. května 1950 (Plaček ho označil jako tajný), v němž v této souvislosti napsal: *„Ať chci nebo nechci, zmocňuje se mne v takových chvílích radost, neboť vidím jak něco z mé práce stále žije a přináší užitek. Přes veškerou tíhu samovazby a přesto, že vy-*

18 ABS, a.č. 304-208-5. Názvy přednášek (teze) s uvedením referenta a osnovy přednášky zprav. kurzu (koncept).

šetřující orgány se mnou zacházejí jako s vězněm, v takových chvílích skoro zapomínám, že tu jsem vyšetřovancem a zdá se mi, že jsem opět na svém pracovišti mezi svými spolupracovníky, soudruhy a kamarády ze státní bezpečnosti.“¹⁹

Ještě před únorem 1948 Plaček předložil plán, který by propojil ZOB a aparát StB, aniž by si toho veřejnost a nekomunistické politické strany všimly. Tím by se podle jeho představ odstranila duplicita zpravodajské práce. Příslušníci ZOB by se stali příslušníky StB. Uvnitř StB by v rámci jednotlivých referátů přicházela v úvahu jistá specializace podle sledovaných oblastí. Formálně by ovšem StB a ZOB existovaly dále jako dvě instituce, i když tedy po této Plačkově reorganizaci vzájemně spojené. Podle Plačka se tento jeho návrh nesetkal s významným odporem představitelů KSČ odpovědných za bezpečnost a reorganizace proběhla v dubnu 1947.²⁰

K asi nejdůležitějším koncepčním materiálům, které Plaček během svého působení v bezpečnosti vytvořil, patří jeho Záznamy z cesty na Balkán z června 1948 (jedná se celkem o šest rozsáhlých Záznamů). Plaček v nich totiž podal velmi podrobnou a zasvěcenou analýzu, v níž jednak shrnul své poznatky a jednak formuloval jistá zobecnění a závěry, ke kterým v této souvislosti dospěl. Kriticky rozebíral a hodnotil dosavadní státně bezpečnostní a zpravodajskou činnost v ČSR. Předkládal návrhy na změny a na zlepšení „práce“. Tyto záznamy tak dávají nahlédnout do způsobu jeho uvažování a argumentace.

Například z prvním z nich vyvodil z jednání v Bulharsku pro ČSR tyto závěry: „1) Nemluví již nadále o zpravodajství, nýbrž výhradně o státní bezpečnosti a uspořádati věci tak, že těžiště státní bezpečnostní činnosti spočívá ve zpravodajství tj. ve třech operativních odděleních (PZ, OZ, HZ), jak v centru, tak na oblastech. 2) Zrušiti ústřednu státní bezpečnosti a vytvořiti z bolševického kádru vyšetřujících orgánů při sektoru A páté oddělení, pod jedním šéfem, jenž bude zodpověden za celý státněbezpečnostní výkon, a to tak, že bude jednak šéfem všech výkonných skupin na oblastech, a že mu budou podléhati realizační skupiny, přidělené PZ, OZ a HZ v centru. Poměr mezi operativními

19 NA, AÚV KSČ, fond Komise I, sv. 31, a. j. 759. Dopis dr. Štěpána Plačka ústřednímu tajemníkovi KSČ Rudolfou Slánskému.

20 ABS, spis ZV-45 MV.

zpravodajci a realizačními úředníky, vzájemná práva a povinnosti upravití pak jak v centru, tak i v oblastech, obdobně jako v Bulharsku.“²¹

Zaznamenal strukturu protivýzvědného oddělení bulharské státní bezpečnosti. Zabýval se rovněž otázkou rozpracování v ČSR působících diplomatů. Konstatoval jistou dvojkolejnost, respektive duplicitu práce Státní bezpečnosti a OBZ. Optimální by podle něj bylo, kdyby toto rozpracování prováděla StB a OBZ se plně věnovalo armádě. Plaček viděl v této oblasti i jiné perspektivy: *„Je třeba u nás zesílit práci po linii kompromitace cizích diplomatů, pracovatí promyšleněji, zlepšití operativní techniku, zvýšití stav sledovacích skupin, autopark, nelekati se protestních not a mítí vždy v pohotovosti materiál pro vlastní protestní noty, ostře verbovati čl. příslušníky cizích legací a nebáti se co nejostřejších represálií proti nim za použití všech prostředků.*“²²

Na základě balkánských zkušeností vypracovali Štěpán Plaček a Karel Černý dne 13. července 1948 dopis, který následně adresovali Ústřednímu výboru KSČ – do rukou Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého a Rudolfa Slánského (v kopii rovněž pro Václava Noska a Jindřicha Veselého). Vyslovovali v něm znepokojení nad stavem čs. bezpečnostního aparátu. Doporučovali proto, a vnímali to jako naprosto nezbytné, navýšit početní stav pracovníků MV vzhledem k tomu, že došlo k významnému nárůstu práce, mj. také v souvislosti s nepřátelskou činností zastupitelských úřadů USA, Velké Británie, Francie, Kanady ad. nebo třeba nově koncipované německé zpravodajské službě. Neopomněli rovněž upozornit na činnost ilegálních organizací uvnitř poúnorové ČSR. Velký důraz byl přitom kladen na rozvoj a vytváření agenturních sítí. Autoři dopisu mj. psali: *„Tak zvané orgány státní bezpečnosti v užším slova smyslu, to je orgány, které provádějí zatýkání a výslechy, jsou ve velmi mnoha případech a zejména v Praze a obzvláště v tak zvané ústředně státní bezpečnosti, orgány, před kterými zpravodajské orgány musejí konspirovat a je po ruce značný materiál, jenž dokazuje, že jde o aparát v podstatě málo spolehlivý a především velmi málo schopný. Zastáváme názor, že tento aparát jest třeba nekompromisně vyčistiti a všemi způsoby postarati se o to, aby orgány, jež zatýkají a vyslýchají, byly i svým třídním původem odpovídajícím represivním aparátem vládnoucí dělnické třídy. Musí mít vůli zničiti třídního nepřítele*

21 ABS, a.č. 310-43-6. Záznam č. 1 o pracovních hovorech na Balkáně.

22 ABS, a.č. 310-43-6. Záznam č. 3 o poznatcích cesty na Balkáně.

a zbaviti se všech zbytků činovnického poměru k práci a také oni musí splnit slavné zásady Felixe Edmundoviče, podle kterého čekista musí mít chladnou hlavu, planoucí srdce a naprosto čisté ruce. Dokud tento požadavek není splněn, je situace zpravodajců ještě zhoršena tím, že se nemohou opřít o spolehlivé orgány, provádějící výsledky a zatýkání.“²³ Plaček a Černý se obávali, že by současný stav zpravodajců nedokázal čelit nejzávažnějším trestným činům, které přicházeli v úvahu (velezrada, vyzvědačství, špionáž, atentáty na vysoké představitele strany a státu atd.). Svá tvrzení dokladovali například nárůstem odhalených špionážních případů. Kdyby však došlo k navýšení personálního stavu, státní bezpečnostní služba by se postupně reorganizovala a specializovala na jednotlivé oblasti, např. agentura a výkon by se oddělily, rozvinula by se agentura ve věznicích, účelněji by se využívala operativní technika, vytvořila by se skupina zajišťující jisté speciální úkoly, např. ochranu osob, ochranu průmyslového tajemství, kontrolu pohybu cizinců atd. Velký důraz kladli na zdůraznění pozice státní bezpečnosti v rámci ministerstva vnitra, respektive na jeho transformaci v ministerstvo bezpečnosti. Důležitý aspekt tvořil dohled nad důsledným obsazením klíčových funkcí v bezpečnosti spolehlivými komunisty. „*Výbudovali bychom zkrátka skutečnou státní bezpečnost, která by pod řízením třídně-proletářských zpravodajských kádru byla zárukou bezpečnosti státu a postrachem třídního nepřítele. Toto jest naším srdečným přáním, ale toto jest současně nevyhnutelnou nutností, nemá-li budovatelské dílo pracujícího lidu býti mařeno neviditelným a zákeřným nepřítelem,*“²⁴ shrnuli svou vizi Plaček a Černý.

Dne 19. července 1948 předložil Plaček Jindřichu Veselému návrh na novou organizaci odboru BA. Tento jeho materiál lze chápat jako Plačkovu resumé z cesty na Balkán. Vedle nové struktury StB počítal v příložených tabulkách s navýšením početního stavu zaměstnanců. V závěru pak Plaček pod dojmem intenzivní spolupráce se sovětskými zpravodajci přímo navrhoval: „*Státně-bezpečnostní služba bude tak velká, že by snad bylo účelné zřídit ministerstvo státní bezpečnosti. Nebude-li toto zřízeno, pak jest nutno, aby se ministerstvo*

23 ABS, spis ZV-45 MV. Také NA, f. 100/35, sv. 55, a. j. 1164. Tento dopis zveřejnil KAPLAN, K.: *Největší politický proces*. M. Horáková a spol. Brno 1995, s. 197 – 220.

24 *Ibidem*.

vnitru rozdělilo na 2 části a aby jeho první t.j. státně-bezpečnostní část vedl šéf této služby, jenž současně by byl prvním zástupcem ministra vnitra, jehož kontrole by také podléhala správa národní bezpečnosti a řízení SNB /.../ Šéf státní bezpečnosti by byl v hodnosti generála SNB.“²⁵

Dne 7. srpna 1948 Plaček doplnil a dále konkretizoval svůj návrh z 19. července, přičemž se zaměřil na rozbor číselného poměru mezi velitelstvím StB a jemu podřízenými složkami. Plaček reagoval na Veselého obavy z přílišného posílení jednoho centra. Veselý tudíž spíše prosazoval decentralizaci StB. Plaček proti tomu argumentoval, že chápe tyto obavy, ale že je v zájmu strany a státu vést účinný boj proti nepříteli z jednoho silného centra. Odvolával se přitom na zkušenosti bulharské, polské a v neposlední řadě sovětské. Z těchto zemí – a zvláště pak z Moskvy – by si komunisty nově budovaný aparát StB měl vzít příklad.²⁶

Dne 19. května 1950 napsal Plaček v pražské věznici v Ruzyni šestnáctistránkový strojopisný materiál nazvaný „K otázce centralisace a decentralisace ve státní bezpečnosti (Vysvětlující poznámky k mé činnosti 1945 – 1948 a k mému pojetí otázky)“, který reagoval na některé z otázek jeho vyšetřovatelů. Plaček v něm odmítal kritiku za zavádění pochybných metod do práce bezpečnosti. Vysvětloval zde, že cílem jeho snažení byla koordinace státně bezpečnostních aktivit se spojenci – s Bulharskem, Polskem, ale především se SSSR. Nikoliv tedy, jak uváděl Šváb, dezinformovat stranu a ovládnout bezpečnost. Konečně během jeho působení na ZOB i na MV podnikl v tomto směru kroky, které zůstaly v platnosti i po jeho odchodu z resortu (mj. specializace a modernizace činnosti jednotlivých částí, např. ochrany stranických a státních činitelů, zatýkání a výsledků, operativy a pod.).²⁷

Ať tedy Štěpán Plaček předkládal během svého působení ve zpravodajství jakýkoliv systémový návrh, téměř vždy argumentoval zájmy strany a zájmy mezispojeneckými (např. s ohledem na vzájemnou spolupráci). Na prvním místě ctil sovětské zkušenosti.

25 ABS, a. č. 310-2-4. Též ABS, a. č. H-670; ABS, a.č. 310-43-6.

26 ABS, a. č. 310-2-4.

27 ABS, spis ZV-45 MV.

Místo závěru

Generální tajemník KSČ Rudolf Slánský odmítl několikrát pozvat do ČSR sovětské poradce. Nakonec to ale v polovině září 1949 byl on, kdo koncipoval dopis později podepsaný Gottwaldem, v němž Praha žádala Moskvu o vyslání jejich omezeného počtu. V říjnu 1949 tak do Československa přicházeli první sovětsští poradci, z nichž v resortu MV působili Makarov, Lichačov a další. Dostali za úkol v československých podmínkách připravit ekvivalent procesu s Rajkem. Nicméně prvním procesem, v němž se již zcela uplatnila sovětská režie byla tragická kauza Milady Horákové a spol. V letech 1950 – 1953 bylo podle oficiálních údajů ve složkách ministerstva vnitra zařazeno 50 poradců. Jejich celkový počet v tzv. „silových“ resortech pro období 1950 – 1955 nelze podle českého historika Karla Kaplana²⁸ přesně určit.

Jak Plaček později vnímal naplnění svého snu o sovětských zpravodajích zařazených přímo v čs. bezpečnosti? *„Příchod poradců v r. 1949 považuji za tragický a historický přelom. Totiž to, jakou roli jim bylo dovoleno sehrát. Byli to samozřejmě ve skutečnosti instruktoři. Stále zdůrazňovali, že o ničem nerozhodují, že jen radí. Moc pohodlná pozice: Každý má z tebe strach – i členové politbyra KSČ – a dělá to, co ty chceš, ale zodpověden je on, ne ty. Neexistuje od nich jediný podepsaný dokument!“,*²⁹ odpověděl ve svých pamětech.

Plaček se se sovětskými poradci poznal v pro něj zcela změněné situaci – během svého vazebního vyšetřování na začátku 50. let. A nebylo to – jak je ostatně z Plačkových slov patrné – setkání příjemné: *„Mne dokonce 3x vyslýchali oba hlavní poradci z období 1949/1950, iniciátoři mého a Zořina zatčení. Prasata s psychologii Kolčaka! Byl to generálmajor Lichačov a plukovník Makarov, o kterém bohužel s jistotou nevím, zdali už zdechl.“*³⁰ Nicméně Plaček hned v zápětí dodal a sám sebe ujistil: *„Obstál jsem však. Musím přiznat, že jsem na to hrdý. /.../ byly k nám importovány metody, dotud u nás neznámé, a to jako přesná kopie. Ještě štěstí, že u nás nemáme Sibiř nebo Arktidu.“*³¹

28 KAPLAN K.: *Sovětsští poradci v ČSR v letech 1949 – 1956*. Praha 1993.

29 Archiv autora. Plaček Š.: *Nedokončené poznámky*. Praha 1975, s. 149 – 150. Rukopis.

30 *Ibidem*, s. 150.

31 *Ibidem*, s. 150.

Plaček však ani po prožitých strádáních během svého věznění v letech 1949 – 1957 vůči Sovětskému svazu a komunismu nezahořkl. Naopak – vždy se považoval za komunistu, za člověka zvláštního ražení, za spravedlivého bojovníka.

Na samotný závěr bych v souvislosti se vztahem Plačka a Sovětů zmínil ještě jeden, naprosto atypický a ojedinělý aspekt. Totiž Plačkovu vězeňskou poetickou tvorbu. V přísné samovazbě, aby si uchoval alespoň část zdravého rozumu, skládal bývalý šéf zpravodajského sektoru čs. ministerstva vnitra básně. Jednu z nich nazval „Výslech (Varianta bílá)“ a věnoval ji adresně jedné konkrétní osobě – generálmajorovi Lichačevovi, a to (jak autor nápaditě uvedl) k jeho věčnému prokletí:

Výslech
(Varianta bílá)

*„V dáli úder zvonu. Byl to Vít?
Ach svatý Vít
Ach v křeči hynout slastí opojen
Neb hynout v křeči smyčkou uškrcen
Jak se to vezme – slast či smrt
Vše jedno je, když zrcadlo je rozbito
A všim již vládne děs.*

*Tu sedí – jako koláč nadutý
A úlisně se usmívá
Admirál Kolčak – je to on
Chce všet rudé a ty židáčky
Jak na Sibíři – než byl zastřelen.
A věší je a vyslýchá
A blýská se mu lysina
A kouří si ten běs.*

*Na Moskvu táhl jsem a dnes
Jsem jejím místodržitelem zde*

*Vy nevěříte? – ach vy psi
 Tamborské lesy neznáte
 Však já je znám a dávno už
 Do Moskvy přitáh příznak můj
 A teď i sem – a já jsem tu
 Já – blagorodnyj admirál
 To ještě pochopíte – věřte mi
 Však libo papirosu
 - od admirála Kolčaka? “³²*

Štěpán Plaček. Zdroj: ABS, spis ZV-45 MV.

***Jan Kalous**, doktor humanitních věd, absolvent oboru historie – politologie Univerzity Karlovy v Praze; v letech 2000 – 2007 vedoucí oddělení dokumentace Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu; od února do května 2007 zaměstnanec Odboru archiv bezpečnostních složek MV. Od června 2007 je vedoucím Centra pro studium lidských práv a radikalismu Academia Rerum Civilium – Vysoké školy politických a společenských věd v Kolině. Zabývá se především obdobím budování represivního aparátu a osobnostmi, které stály u jeho zrodu. Publikoval např. studie o číhošťském případu nebo o procesech s příslušníky StB. V současné době připravuje monografii o Štěpánu Plačkovi (viz studie ve Sborníku AMV č. 4/2006).*

32 Archiv autora. PLAČEK, Š.: *Nedokončené poznámky*. Praha 1975, s. 149 – 150. Rukopis.

III. PANEL

STREDNÁ A VÝCHODNÁ EURÓPA AKO VÝCHODISKO K SPRAVODAJSKÉMU PRENIKANIU NA ZÁPAD

Petr Kopal – moderátor

Ústav pro studium totalitních režimů

Česko

Petr Kopal (nar. 1975) vystudoval historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Je doktorandem na Ústavu českých dějin FF UK a rovněž na Katedře filmových studií FF UK. Pracuje v Ústavu pro studium totalitních režimů. Zabývá se problematikou filmu a dějin, stereotypy v konstrukcích (zejména filmové, audiovizuální) propagandy a symbolikou (zejména vlády a moci). Je spoluautorem a dramaturgem experimentálního projektu Film a dějiny (www.filmadejiny.cz) a editorem stejnojmenného sborníku (Praha 2005). Připravuje sborník Film a dějiny II: Adolf Hitler a ti druzí... (Filmové obrazy zla).

V současnosti vznikl ze zákona Ústav pro studium totalitních režimů a ním přímo řízen Archiv bezpečnostních složek; převezmou pracovníky a úkoly Odboru. Odbor archiv bezpečnostních složek byl archivní institucí, která shromažďovala, uspořádala a zpřístupňovala archivní prameny z provenience bezpečnostního aparátu v Československu 1945 – 1992. Prováděla také odbornou, vědeckou a publikační činnost v oblasti archivnictví, pomocných věd historických a vědních oborů souvisejících s obsahem uložených archivních fondů a sbírek.

Christopher Adam

Univerzita v Ottawe

Kanada

Pohľad cez Atlantik. Maďarská štátna bezpečnosť a kanadskí Maďari (1956 – 1989)

Maďarská štátna bezpečnostná agentúra sa počas studenej vojny živo zaujímala o Kanadu nielen preto, že tá s Amerikou udržiavala blízke vzťahy, ale aj preto, lebo bola domovom jednej z najpočetnejších komunít maďarských imigrantov po roku 1945. Kým politika détente medzi dvomi supervelmocami napomohla zmierniť napätie studenej vojny, činnosť maďarských spravodajských dôstojníkov sa, naopak, v tomto období zintenzívnila, a to najmä v snahe reagovať na agresívnejšiu a systematickejšiu taktiku jednotiek kanadskej kontrarozvedky pri odhaľovaní agentov z krajín východného bloku. Maďarská štátna bezpečnosť pracovala prostredníctvom informátorov a spravodajských dôstojníkov, ale využívala aj asistenciu a spoluprácu zo strany maďarských diplomatických misií, aby získala informácie o maďarských komunitách v Kanade, zozbierala údaje o jednotlivcoch, ktorých vnímala ako „priateľsky“ alebo „nepriateľsky“ naladených voči komunistickému režimu jednej strany v Maďarsku, uistila sa, či majú nejaké kontakty na prominentných miestach v Maďarsku a určila politický a vojenský postoj Kanady v studenej vojne.

Maďarské veľvyslanectvo po svojom založení v roku 1964 v Ottawe zohrávalo v operáciách maďarského spravodajstva ústrednú úlohu. Informátori a agenti sa často stretávali s predstaviteľmi veľvyslanectva a diplomati zasa niekedy tlmočili svoje zistenia a výsledky vyšetrovania orgánom v Maďarsku. Napríklad, v roku 1969 niekoľko maďarských agentov pricestovalo do Hamiltonu, aby si pohovorili s miestnym maďarským kňazom, ktorý pracoval ako spojka veľvyslanectva niekoľko rokov.¹ Niektorí informátori a agenti, ktorí v Kanade pracovali, dostali z času na čas pozvanie prísť na veľvyslanectvo na vypočutie alebo odovzdanie materiálu, ktorý získali. Ten sa potom často do Maďarska dostával prostredníctvom kuriéra, a nie bežnej pošty.

1 „Ottawai munkatársunk jelentése“, Budapest, 22. 12. 1969, s. 38, In: *ÁBTL*, O-20071, Budapest.

Počas 50. rokov no najmä v období pred revolúciou v roku 1956, sa maďarská štátna bezpečnosť najviac zaujímala o získanie spravodajských informácií o bývalých príslušníkoch DP, ktorí patrili k medzivojnovému žandárstvu, a o tých, ktorí sa angažovali v kanadskej vetve Svetovej federácie maďarských veteránov (MHBK). Agentúra maďarskej štátnej bezpečnosti si napríklad začala kanadskú vetvu MHBK všímať v roku 1952, keď zistila, že maďarsko-kanadskí členovia organizácie udržiavali „blízke vzťahy“ s ústredím MHBK v Európe, ktorá údajne vykonávala „*aktívnu spravodajskú činnosť proti Sovietskemu zväzu a Maďarskej ľudovej republike*“.² Podľa správy mala kanadská vetva svoju vlastnú „kontrašpionážnu jednotku“ pod vedením L. D., bývalého veterána maďarskej armády. Najmä pre túto činnosť orgány v Maďarsku pociťovali potrebu „odhaliť a zablokovať“ organizáciu.³ V rámci tejto misie štátna bezpečnosť zozbierala základný zoznam tých, ktorí zohrávali vedúce roly v kanadskej vetve MHBK. Zoznam sa rozširoval o osobné a fyzické informácie o jeho vodcoch hneď, keď boli k dispozícii.⁴

Informátor, ktorý vystupoval pod krycím menom „Millott“ alebo „János Benedek“, poskytol orgánom v Maďarsku obzvlášť podrobné informácie o aktivitách maďarských veteránov, bývalých príslušníkov medzivojnového žandárstva. Benedekovo rozhodnutie spolupracovať so štátnou bezpečnosťou a podávať správy o maďarských Kanadčanoch bolo z väčšej časti motivované strachom. Agentka kontaktovala štátnu bezpečnosť začiatkom roku 1957 a donútila ho k aktívnej službe, keď ho konfrontovala s „kompromitujúcimi dôkazmi“ proti svojej osobe.⁵ Benedek bol bývalým príslušníkom žandárstva počas maďarského medzivojnového režimu a kvôli takto kompromitujúcej minulosti viedol odlúčený život od roku 1950 dovtedy, kým mu štátna bezpečnosť nepredložila tieto materiály v roku 1957.

2 Kanyó András, Határozat, Budapest, 24.9. 1952, s. 24, In: *ÁBTL*, 0-8-022, Budapest.

3 V celej eseji sa namiesto celých mien jednotlivcov používajú iniciály. Agenti a informátori sa označujú krycím menom alebo pseudonymom. Celé mená sa však objavujú vtedy, ak bol jednotlivec, ktorý bol monitorovaný maďarskou štátnou bezpečnosťou, verejnou osobnosťou. *Ibidem*, s. 24.

4 Kimutatás, Budapest, 8. 12. 1955, s. 54 – 55, In: *ÁBTL*, 0-8-022, Budapest.

5 László Kovács, Jelentés (Správa), „Benedek János fedőnevű ügynökünk”, Budapest, 2. 5. 1957. In: *ÁBTL* „Millott”, BT-641/1, Budapest.

János Benedek určite nebol jediný, koho maďarská štátna bezpečnosť donútila k spolupráci. Nečakané „objavenie“ kompromitujúcich dôkazov, ktoré by mohli viesť k usvedčeniu a väzeniu, bolo často používanou taktikou voči ľuďom, ktorých štátna bezpečnosť chcela zverbovať. Iný informátor, ktorý sa k spolupráci so štátnou bezpečnosťou dostal podobne ako Benedek, bol „Károly Füredi“, známy aj ako „Floguet“. Pracoval v Budapešti ako elektrikár. V roku 1951 Flogueta zastavili príslušníci štátnej bezpečnosti na ceste z práce. Keď od neho vypýtali preukaz totožnosti, vzali ho na najbližšiu policajnú stanicu a obvinili ho zo sabotáže a tajnej dohody s Američanmi. Keď vzniesli proti nemu obvinenia, Floguet mal možnosť „*napraviť svoje omyly oddanou službou ľudovej demokracii*“.⁶ Floguet nakoniec slúžil ako informátor počas revolúcie v roku 1956, ale v roku 1957 utiekol do Talianska. Úrady sa ho snažili skontaktovať a presvedčiť, aby sa vrátil do Nemeckej spolkovej republiky a stal sa informátorom tam. Floguet ale odmietol a presídlil sa v roku 1958 do Montrealu. Maďarským dôstojníkom trvalo šesť rokov, kým ho našli. Obávali sa, že jeho odmlčanie znamenalo, že ho najala západná spravodajská agentúra. Maďarskí spravodajskí dôstojníci vystopovali štyri Floguetove adresy v Montreale, ale ani s aktívnou pomocou maďarského veľvyslanectva vo Washingtone DC sa im ho nepodarilo nájsť, a tak sa nakoniec pátrania v roku 1966 úplne vzdali.⁷

Na rozdiel od Flogueta Benedek spolupracoval so štátnou bezpečnosťou niekoľko rokov a dostal veľmi rozsiahlu úlohu predtým, než ho vyslali do Kanady. Staral sa o zbieranie informácií o montrealskej pobočke MHBK, ale aj iných pravicových organizáciách založených maďarskými veteránmi a príslušníkmi žandárstva. Taktiež dostal nariadenie, aby sa spriatelil s osobami, ktoré sa „*priamo alebo nepriamo podieľali na nepriateľských aktivitách*“ proti Maďarsku.⁸ Benedekova medzivojnová minulosť spolu s prítomnosťou jeho strýka v Montreale, ktorý bol vedúcou osobnosťou v kruhoch pravicových imigrantov, umožnili Benedekovi získať interné informácie o fungovaní MHBK a podobných skupín v Kanade. Benedek sa mal podľa príkazov angažovať v aktivitách

6 „Beszervezési javaslat,” (Návrh zapojenia), 22. 9. 1951. In: *ÁBTL*, BT-827 (Floguet), Budapest.

7 Jelentés (Správa), Washington, 14. 10. 1964. In: *ÁBTL*, BT-827 (Floguet), Budapest.

8 Felhasználási terv (Plán aplikácie), Budapest, 28. 10. 1958. In: *ÁBTL*, BT-641/1, Budapest.

miestnej maďarskej komunity, ale tak, aby nevzbudil prílišnú pozornosť alebo podozrenie. Vo väčšej miere ÁVH od Benedeka chceli, aby pozoroval akúkoľvek politickú alebo vojenskú spoluprácu medzi Kanadou a USA a odhalil umiestnenie muničných skladov.⁹

Benedek svojmu kontaktu pod menom „Zoli“ adresoval väčšinu svojich listov s podrobným opisom montrealskej maďarskej komunity spolu so stručnejšími pozorovaniami komunít v Toronte, Hamiltone a Calgary. Všetka korešpondencia však bola písaná priateľským, hovorovým spôsobom, aby nepritiahla pozornosť alebo podozrenie. Väčšina Benedekových správ vo svojej povahe vyzerá „nevinne“, keďže sa prikláňal k tvrdeniam, že veteráni a bývalí príslušníci žandárstva v Montreale sú do značnej miery neaktívni, starnúci a vyčerpaní. Keď podával správu o svojom strýkovi, vykreslil ho ako „*unaveného starého pána, ktorý sa k svojej minulosti v maďarskom žandárstve stavia len ako k peknej spomienke*“, a vyhýba sa otvorenému politizovaniu.¹⁰ Benedekove správy tak či onak poskytujú informácie o napätí a konfliktoch v rámci montrealskej komunity, aj medzi veteránmi a bývalými dôstojníkmi žandárstva, čo sa často zakladalo na nepriateľstve medzi vyššími a nižšími dôstojníkmi.¹¹

Benedek informoval, že v Kanade existovalo päť oddelených skupín bývalých dôstojníkov žandárstva v počte asi 250, ale o mnohých bolo známe, že v komunite nie sú aktívni.¹² Vo všeobecnosti sa však Benedek zjavne vyhýbal používať polemický jazyk pri opise maďarskej komunity v Montreale. Možno preto, lebo nechcel implikovať svojho starnúceho strýka alebo iných členov komunity, ktorí o jeho pravej úlohe nemali ani tušenia a dôverovali mu. Z politickej stránky Benedek vykreslil montrealských Maďarov ako poväčšine relatívne rozumných ľudí, ktorí odsudzovali extrémistickú fašistickú politiku v Maďarsku počas druhej svetovej vojny. Benedek napríklad poznamenal, že Maďarský výbor v Montreale sa rozhodol nezvoliť G. D., miestneho vodcu MHBK, pre jeho „*inklináciu k Šípovým krížom*“ a pre jeho „*všeobecne známe spojenie s Ferencom Szálasim*“, zosnulým maďarským vodcom Šípových

9 *Ibidem*, BT-641/1.

10 Benedekov prvý list spojké „Zolimu“, s. 68, In: *ÁBTL*, MT-539/1, Budapest.

11 *Ibidem*, 68.

12 *Ibidem*, 69.

krížov.¹³ Benedekove správy o maďarských Kanadčanoch nakoniec viedli štátnu bezpečnosť k zavedeniu spisov na štyroch ľuďoch spojených so žandárstvom a združeniami veteránov.¹⁴

Jednu z prvých významných štúdií o kanadskej politickej, ekonomickej a sociálno-kultúrnej štruktúre a o komunitách maďarských imigrantov napísal agent maďarskej štátnej bezpečnosti známy ako „Du Garde“. Du Garde, bývalý komunistický funkcionár z grófstva Baranya, odišiel po revolúcii v roku 1956 a súhlasil so spoluprácou s maďarskou štátnou bezpečnosťou a získavaním informácií o svojich priateľoch, rodine a známych v Kanade a v Spojených štátoch, za čo mal získať povolenie vrátiť sa domov.¹⁵ Du Garde zaznamenal svoju skúsenosť o pobyte v Kanade 4 mesiace po presídlení do Viedne v novembri 1963. Tým, že strávil v Montreale šesť a pol roka, jeho pozorovania patria k najpodrobnejším spomedzi agentov maďarskej štátnej bezpečnosti aj preto, lebo sa týkajú kanadskej straníckej politiky v kontexte studenej vojny, bežného života v Kanade a aktivít maďarských komunít, ako aj vzťahov s kolegami, priateľmi a známymi. Keď písal o liberálnej strane, poznamenal, že bolo „*pravícovým, občianskym hnutím*“, ktoré slúžilo ako „*nástroj v rukách amerických kapitalistov, namierený na získanie kontroly politickej moci v Kanade*“.¹⁶

Kým sa Du Garde domnieval, že zo všetkých politických strán liberáli „*najlepšie reprezentovali záujmy americkej sily peňazi a agresívnej moci*“, konzervatívci pod vedením Johna Diefenbakeru vnímal v omnoho nevinnejšom svetle. Poznamenal, že pred spojením s americkými záujmami uprednostňovali silné spojenie s Britániou, zosobňovali „*pacifistické sklony istých protestantských náboženských cirkví*“ a boli viac naklonení predaju obilia Číne a krajinám východného bloku.¹⁷

Preto niet divu, že ľavicovo orientovaná New Democratic Party (NDP), bola vykreslená v omnoho priateľnejšom svetle. Du Garde poznamenal, že

13 Benedekov druhý list spojke „Zolimu“ (rukopis), s. 26, In: *ÁBTL*, MT-539/1, Budapest.

14 József Kira, Jelentés (Správa), 6. 8. 1963, s. 78, In: *ÁBTL*, MT-539/1, Budapest.

15 Du Garde, Jelentés (Správa), A. K., 26. 2. 1964, s. 117 – 118, In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

16 Du Garde, „Kanadai Tapasztalatok“, (Skúsenosti z Kanady), s. 8. In: *ÁBTL*, MT-182., Budapest.

17 *Ibidem*, s. 9.

pod vedením Tommyho Douglasa bola NDP spriaznená s labouristickým hnutím v Británii, podporovala iniciovanie dialógu so Sovietskym zväzom, volala po zákaze atómových zbraní a tešila sa podpore Komunistickej strany Kanady tam, kde sa nemohli presadiť prostredníctvom vlastných kandidátov.¹⁸ Du Garde tiež zaznamenal svoju domnienku, že príliš komplikovaný a nejednotný politický systém v Kanade založený na provinčnej legislatíve nereprezentoval zloženie federálneho parlamentu v Ottawe. Maďarský informátor tvrdil, že tieto oslabujúce politické, ideologické a regionálne konflikty bolo možné využiť v prospech východného bloku, najmä z hľadiska Sovietskeho zväzu, a na spomalenie „*postupu amerického imperializmu*“.¹⁹

Popri politickom a regionálnom napätí v Kanade, Du Garde navrhoval, aby sa využil pacifistický postoj niektorých protestantských cirkví na presadzovanie zákazu atómových zbraní a na podporu mierového spolunažívania medzi obomi stranami v studenej vojne. Agent sa domnieval, že unitariáni a United Church of Canada boli tomuto záujmu naklonení najviac. Du Garde sa v United Church stal známou osobnosťou, keďže sa pridral ku kongregácii Deer Park v Toronte v roku 1961 a stal sa aktívnym členom miestneho mužského združenia.²⁰ Du Garde ako jediný Maďar, ale tiež jediný imigrant pôsobil v kongregácii, ktorú tvorili ľudia z takmer výlučne anglickými a škótskymi koreňmi. Spomenul, že mu táto skutočnosť pomohla získať dôveru miestneho pastora.²¹

Pri vysvetľovaní svojho príchodu do Kanady pastorovi Johnovi Wilkiemu a iným členom kongregácie Du Garde použil príbeh o svojom nútenom úteku z Maďarska v roku 1956 pred komunistickým režimom. Zahral sa na diablovho advokáta, keď zapochyboval o názore pastora Wilkieho o koexistencii Západu so Sovietmi, ktorá mala byť prvým krokom k jadrovému odzbrojeniu. Du Garde tvrdil, že takéto očakávania neboli realistické, pretože Sovietsi nezareagujú na zákaz atómových zbraní recipročne. Z tejto správy ale jasne vyplynulo, že Wilkie na Du Garda urobil dojem, keď povedal: „*Kristus by použitie týchto*

18 *Ibidem*, s. 9 – 10.

19 *Ibidem*, s. 12.

20 *Ibidem*, s. 16.

21 Du Garde, Jelentés (Správa): Mr. John Wilkie, 4. 3. 1964, s. 131. In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

zbrani nikdy nepovolil. “²² Agent vo Wilkiem videl niekoho, koho mohol potenciálne využiť na pomoc pri propagovaní týchto myšlienok, a preto pri svojom návrate do Kanady pastora opäť dychtivo vyhľadal.

Aj keď sa Du Garde považoval za sekulárneho žida, svoje rozhodnutie pridať sa k United Church odôvodnil tým, že veril v ich podporu v jeho snahe stať sa kanadským občanom, a pastor Wilkie mu skutočne v tomto smere poslužil ako jedna z referencií.²³ Du Garde sa s Wilkiem snažil zbližiť aj tým, že zapísal svojho syna do nedeľnej školy, kde Wilkie vyučoval, a viedol syna k tomu, aby sa spriatelil s pastоровým synom v podobnom veku.

Tak ako iní agenti, aj Du Garde pravidelne menil svoj príbeh imigrácie a príchodu do Kanady podľa toho, s kým hovoril. Členom United Church napríklad povedal, že sa rozhodol utiecť pred komunizmom po tom, čo sa stretol s A. D., poľským židom, s ktorým pracoval šesť mesiacov v obchode v Scarborough. Du Garde vysvetľoval, že musel v roku 1956 uniknúť, pretože „*fašisti opäť prišli počas revolúcie k moci, a tak všetci židia museli opustiť krajinu*“.²⁴ Len hrstka ľudí vedela o jeho bývalom členstve v maďarskej komunistickej strane a aj oni sami boli niekedy jej členmi. Po tom, ako ho raz kanadské orgány navštívili doma a zisťovali fakty o jeho minulosti, Du Garde usúdil, že jeho známa, ktorá bola tiež stranička, získala občianstvo bez problémov a otázok zrejme preto, lebo sa kanadské úrady nezaujímal o ženské členky strany.²⁵

Du Garde veril, že „*vysielaním vhodných ľudí tieto náboženské organizácie ponúkajú úrodnú pôdu na propagovanie politiky mierového spolunažívania*“.²⁶ Du Garde si tiež na svoje pozorovania vybral niektoré židovské kongregácie a usúdil, že aj napriek výskytu „silného sionistického vplyvu“, ktorý pokladal za protivný, ľavicovo orientované skupiny tu mohli propagovať svoje hodnoty, najmä ak sa zamerali na rabínov, ktorí boli proti vývoju jadrových zbraní.²⁷

22 *Ibidem*, s. 131 – 132.

23 Du Garde, Jelentés (Správa): Mr. John Wilkie, 4. marca 1964, s. 131. In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

24 Du Garde, Jelentés (Správa): Mr. A.D., 23. 2. 1964, s. 103. In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

25 Du Garde, Jelentés (Správa): S. Z. és O., 23. 2. 1964, s. 107 – 108. In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

26 *Kanadai Tapasztalatok*, s. 16.

27 *Ibidem*, s. 17.

Niektoré z najvýznamnejších pozorovaní Du Garde sa týkali komunit kanadských Maďarov, hoci sa jeho názory na rôzne skupiny maďarských imigrantov v Kanade všeobecne zhodovali s názormi väčšiny predstaviteľov v Maďarsku. Du Garde prezentoval Maďarov, hlavne z radov roľníkov alebo robotníckej triedy, ktorí do Kanady imigrovali v 20. a 30. rokoch 20. storočia, v najpozitívnejšom svetle, pričom poznamenal, že väčšina z nich „*zostávala vlastencami a pociťovala nostalgiu za Maďarskom*“.²⁸ Podľa Du Garde mala väčšina týchto imigrantov pozitívny postoj k nedávnemu historickému vývoju v Maďarsku, ako napríklad k povojnovej územnej reforme, ba dokonca k znárodneniu podnikov. Túto skupinu, ktorej niektorí členovia skutočne boli členmi komunistických organizácií alebo odoberali týždenník *Kanadsko-maďarský robotník* (*Canadian Hungarian Worker*), boli zaradení do kategórie „priateľskí“ k novému režimu.

Spôsob, akým Du Garde prezentoval imigrantov po druhej svetovej vojne sa rázne líšil od opisu medzivojnovnej generácie. Tí, ktorí imigrovali v rokoch 1945–1956, sa u neho stretli s pohrdaním, a tí, ktorí prišli v rokoch 1945–1946, pričom mnohí boli príslušníkmi DP, boli zaradení do skupiny „nepriateľov“ nového usporiadania v Maďarsku. Du Garde píše: „... *táto skupina tvorí reakčné jadro maďarskej imigrácie a je silne protikomunisticky orientovaná*“.²⁹ Napriek tomu však Du Garde vnímal túto skupinu za veľmi obmedzenú hrozbu, hoci až do 60. rokov fungoval celý rad združení veteránov a ultrapravicových združení, ako napríklad „Hungaristická légia“. Mnohé z týchto organizácií boli totiž pomerne malé, nedisponovali rozsiahlymi finančnými prostriedkami a Du Garde mal pocit, že ich členská základňa pomaly vymiera, keďže väčšina z nich mala nad 50 rokov.³⁰

Du Gardeov postoj k tým, ktorí z Maďarska utiekli po potlačenej revolúcii v roku 1956, bol zmiešaný a rozpoltený, čo opäť zodpovedalo pohľadu väčšiny komunistických predstaviteľov v Maďarsku. „Päťdesiatšestkári“ boli považovaní za najviac heterogénnu zo skupín imigrantov z hľadiska profesie, spoločenskej triedy, vzdelania aj ideologického presvedčenia. Podľa De Gardea, „*mnohí z nich sú hodnotní ľudia, ktorí sa integrovali do kanadskej spoločnosti,*

28 *Ibidem*, s. 58.

29 *Ibidem*, s. 59.

30 *Ibidem*, s. 62.

hoci s ťažkosťami, a udržiavajú si odstup od všetkej propagandy namierenej voči Maďarsku".³¹ Agent tiež napísal, že medzi nimi boli aj „*mnohí bežní kriminálnici*", z ktorých niektorí dokonca pobudli vo väzení.³²

To tiež zapadalo do obrazu, ktorý predstavitelia moci vykresľovali v Maďarsku. Du Garde ale vyzdvihol, že „väčšinu“ nedávnych imigrantov, ktorým sa v Kanade nepodarilo presadiť, cítili sa sklamaní a nepridali sa k organizáciám maďarských komunít, bolo možné priviesť k bližšiemu vzťahu k súčasnému Maďarsku.³³ Du Garde tiež poznamenal, že nebolo možné spoliehať sa v tejto veci na maďarsko-kanadskú komunistickú komunitu, ktorá sa zväčša nachádzala v okolí Toronta, Hamiltonu a tzv. Tabakového pásu Ontária, keďže súdiac podľa ich novín *Kanadai Magyar Munkás* trpela klesajúcim záujmom čitateľov, kým jej príbuzné združenia boli „sektárske“ a neochotné pomôcť rozčarovaným „päťdesiatšestkárom“. ³⁴ Zároveň však Du Garde navrhoval zriadiť „*progresívne masové noviny, pretože najviac reaktívne skupiny imigrantov sú demoralizované a nachádzajú sa v procese rozpadu*".³⁵

Du Garde napísal, že najlepším spôsobom, akým môžu maďarskí agenti oslabiť skupiny „nepriateľa“ v kanadsko-maďarských komunitách, je využiť jestvujúcu rivalitu a konflikty a zhoršiť ich vždy, keď je to možné. Tento prístup navrhol aj pri najvplyvnejších kanadsko-maďarských týždenníkoch *Magyar Élet* a *Kanadai Magyarság*, ktoré v zásade boli pravicovo a protikomunisticky orientované, ale boli aj tvrdými konkurentmi. Ich šéfredaktori, Márton Kiss Kerecsendi a István Vörösváry, občas proti sebe podali žalobu a postarali sa aj o invektívy na stránkach svojich novín.³⁶

Du Garde vypracoval správy na asi 27 priateľov a známych v Kanade, na dvoch príbuzných, piatich známych z USA, ôsmich z Rakúska a jedného z Izraela. Okrem mien vodcov a členov maďarskej komunity, ktorých spomenul vo svojich obširných pozorovaniach z Kanady, spísal tiež stručný zoznam mien, informácií o zamestnaní, súkromných adries, rodinného stavu a dátumu imig-

31 *Ibidem*, s. 62.

32 *Ibidem*, s. 62.

33 *Ibidem*, s. 63.

34 *Ibidem*, s. 64.

35 *Ibidem*, s. 64.

36 *Ibidem*, s. 63.

rácie 121 maďarských technikov v Ontáriu.³⁷ Podobné zoznamy zozbieral o 13 maďarských technikoch v Montreale,³⁸ ako aj o 17 profesionálnych inžinieroch, ktorí pracovali pre vládne agentúry v Ontáriu.³⁹ Veľkú väčšinu písomných materiálov vytvoril v rokoch 1964 – 1967, počas svojho pobytu vo Viedni. Informátor svoje poznatky odovzdal svojim nadriadeným na ministerstve vnútra pri návšteve Budapešti v marci roku 1967.⁴⁰

Pri zbieraní informácií o svojich priateľoch, kolegoch a známych, Du Garde postupoval podľa podrobného návodu. Pri každom z nich sa snažil zistiť, či mali nejaké kontakty v Maďarsku a cudzine, aká bola ich politická a stranická afiliácia, ideologické presvedčenie, členstvo v združeníach, obchodné kontakty, okruh priateľov, osobné údaje, ako miesto narodenia, občianstvo, národnostný a náboženský pôvod, rodinný stav, súkromná adresa a súčasné zamestnanie.⁴¹ Du Garde sa zaujímal aj o úroveň vedomostí, ktoré mali o domácej a zahraničnej politike alebo konkrétnych presvedčeniach v kľúčovej problematike, akou napríklad bol svetový mier, kubánska kríza, osud Berlína, antifasizmus, rasové a národnostné otázky.⁴²

Kým väčšina ľudí, o ktorých sa Du Garde písal správy, bola z radov vodcov komunit, obchodníkov alebo popredných členov kultúrnych a náboženských organizácií, zopár z jeho správ zaostriло na maďarských Kanadánov bez prominentnej pozície. Príkladom boli G. H. a E. H., dve sestry, ktoré si prenajímali byt v Toronte. Z Maďarska utiekli v roku 1957 a pracovali ako krajčírky v odevnom závode a v iných nízko platených zamestnaniach.⁴³ Du Garde sa

37 Mérnökök – Ontario (Engineers – Ontario), s. 190, In: MT-182, *ÁBTL.*, Budapest.

38 Mérnökök – Montreal (Inžinieri – Montreal), s. 190, (Rukou písaná poznámka). In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

39 Köztisztviselők – Ontario, (Štátni úradníci – Ontário), s. 190 (Rukou písaná poznámka). In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

40 Istvan Varga. R. szds. Jelentés (Správa), Budapest, 31. 3. 1967. In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

41 Du Garde által jelentett személyek (Du Gardeova správa o jednotlivcoch), s. 190 (Rukou písaná poznámka), In: *ÁBTL* MT-182, Budapest.

42 *Ibidem*, s. 190.

43 Du Garde, Jelentés (Správa), H. G. és H. E., 24. 2. 1964, s. 147, In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

s nimi zoznámil v roku 1957, keď spolu pracovali v odevnom závode v Toronte. Informátor ich označil za „reaktívne“ a poznamenal, že sa E. H. možno angažovala v hnutí Šípové kríže počas druhej svetovej vojny, hoci by musela byť v tom čase veľmi mladá.⁴⁴ Aj keď o sestrách vypracoval podrobnú správu a vybudovali si medzi sebou istú mieru dôvery, mal pocit, že po svojom návrate do Kanady nebude existovať pádný dôvod, aby s nimi udržiaval kontakt. Zastávali totiž nízke spoločenské postavenie a mohli by poslúžiť len ako súčasť „špeciálnej úlohy“.⁴⁵ Du Garde prišiel k rovnakému záveru v prípade iného robotníckeho páru z Toronta, J. T. a Z. T., ktorí utiekli z Maďarska v roku 1956, a ktorých informátor zaradil do skupiny „neobyčajne reaktívni“.⁴⁶ Jediný rozdiel medzi dvomi pármí spočíval v tom, že keďže J. T. a Z. T. pochádzali z rovnakej oblasti, poznali Du Gardeovu minulosť straníckeho funkcionára v okrese Baranya.⁴⁷ Du Garde aj napriek tomu rázne konštatoval, že bolo nepravdepodobné, aby ho vyzradili, pretože sa držali bokom od spoločnosti, nemali veľa priateľov a nepredstavovali tak žiadne riziko.

Azda vďaka priateľstvu s pastorem Wilkiem a vrelému prijatiu kongregáciou Deer Park United Church Du Garde kládol zvláštny dôraz na udržiavanie kontaktov s poprednými členmi tejto protestantskej komunity a na získavanie informácií práve o nich. Možno aj preto naznačoval, že po svojom návrate do Kanady „ďalej rozvinie svoj vzťah“ s pani A., ktorá opustila Maďarsko v roku 1956 a pracovala pre hlavnú kanceláriu United Church v Toronte.⁴⁸ Du Garde tvrdil, že hoci pani A. a jej manžel boli konzervatívni, o režime v Maďarsku nehovorili nepriateľsky. Najmä pani A. udržiavala dôležité väzby s vodcami United Church, ako napríklad s pastorem Wilkiem a inými ústrednými osobnosťami. Zdá sa však, že tí, ktorí Du Gardeove správy čítali, si neboli istí ako naložiť s Du Gardeovou poznámkou o udržiavaní „výnimočne vrelých vzťahov“ s pani A. aj po jeho odchode z Kanady. Otáznik za okrajom a podčiarknutie týchto

44 *Ibidem*, s. 147.

45 *Ibidem*, s. 148.

46 Du Garde, Jelentés (Správa), T. J. és Z., 4. 3. 1964, s. 149., In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

47 *Ibidem*, s. 149.

48 Du Garde, Jelentés (Správa), P. A. és A. A., 27. 2. 1964, s. 122, In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

slov v správe nasvedčujú, že si predstavitelia ministerstva vnútra neboli istí. Možno sa domnievali, že sa za Du Gardeovými úmyslami a záujmom o pani A. skrývalo viac než bolo zjavné, a to najmä ak prihliadneme na fakt, že približne v tom istom čase agent prechádzal rozvodom so svojou vlastnou ženou.⁴⁹

Du Garde sa vrátil do Kanady v roku 1965, kde navštívil novootvorené veľvyslanectvo Maďarskej ľudovej republiky v Ottawe. Stretol sa tu s „B“ a poskytol mu niekoľko zoznamov mien a adries ľudí, o ktorých sa domnieval, že mohli byť v budúcnosti zaujímaví, ako aj adresy skupín, s ktorými štátna bezpečnosť mohla udržiavať kontakt.⁵⁰ Zoznamy zahŕňali adresár kongregácie Deer Park United Church, vodcov Torontskej maďarsko-židovskej aliancie (Toronto's Hungarian Jewish Alliance), ako aj zoznam členov Obchodnej asociácie v severnom Toronte (North Toronto Business Association). B sa však o Du Gardeove zoznamy nezaujímal, pretože ako poznamenal, informácie, ktoré obsahovali, boli legálne a verejne prístupné. Zaujímala ho však päť osôb, o ktorých Du Garde podával správy, a požiadal ho, aby sledoval, kam v každom prípade vedú stopy.

Jedna z posledných Du Gardových úloh spočívala v napísaní príručky v roku 1967, ktorá mala pomôcť budúcim informátorom imigrovať a usadiť sa v Kanade. Jedenásťstranový, strojom písaný dokument preskúmal všetky aspekty týkajúce sa príchodu a integrácie v Kanade, vrátane prechodu colnou a pasovou kontrolou, prenájmu bytu, hľadania práce, a tiež dôležitosti vstúpenia do komunitného klubu či „nevyhnutnosti“ členstva v cirkvi.⁵¹ *„V Kanade musíte patriť k cirkvi, či sa Vám to páči alebo nie. Nezáleží, ktorú cirkev si vyberiete, musíte ale k jednej z nich patriť.“*⁵²

Keď si jeho nadriadený v Maďarsku túto správu prečítal, domnieval sa, že agent „zveličil“ ústrednú rolu cirkví v kanadskej spoločnosti, ale poznamenal, že dokument môže byť užitočný pri vysielaní nových informátorov do Kanady.⁵³

49 Du Garde, Jelentés (Správa), A. K., 26. 2. 1964, s. 117 – 118. In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

50 B., Jelentés (Správa), Du Garde által hozott anyagok és konkrét feladatok végrehajtása (Du Gardov materiál a vykonávanie jeho úloh), 23. 7. 1965, s. 171. In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

51 Du Garde, Tervezet (Plán), 29. 3. 1967, s. 211. In: *ÁBTL*, MT-182, Budapest.

52 *Ibidem*, s. 211 – 212.

53 *Ibidem*, s. 213.

Existencia takej rozsiahlej štúdie naznačuje, že maďarská štátna bezpečnosť mala v úmysle vyslať agentov do Kanady aj na konci 60. rokov či v 70. rokoch.

Napätie medzi Kanadou a Maďarskom sa nezmiernilo ani na konci 60., ani na začiatku 70. rokov. RCMP monitorovala ľudí podozrivých z paktovania s orgánmi v Maďarsku a predstavitelia moci v Maďarsku s rastúcim znepokojením sledovali, ako Kanada zintenzívňuje svoje kontrašpionážne aktivity. Keď E. L., sekretárka Maďarskej obchodnej komisie v Toronte a maďarská občianka, nečakane odišla z práce v januári roku 1969, zmizla zo svojho bytu a skontaktovala sa so svojím pracoviskom o týždeň neskôr, aby oznámila, že dostala povolenie pracovať a usadiť sa v Kanade, maďarskí činitelia usúdili, že bola najskôr po celé roky v spojení s kanadskými kontrašpionážnymi dôstojníkmi.⁵⁴

Maďarsko dôsledne monitorovalo zmeny v spôsobe, akým Kanada vykonávala kontrašpionážne aktivity v rokoch 1969–1970; sčasti preto, lebo maďarskí činitelia pracujúci na veľvyslanectve v Ottawe spolu s obchodnou komisiou v Montreale informovali, že ich sledujú omnoho pozornejšie. Istý maďarský činiteľ pri svojej návšteve v Montreale zistil, že mu dôkladne prehľadali izbu, kým bol vonku, a jeho manželku sledovali kanadskí dôstojníci.⁵⁵ V rovnakom období, dvaja dôstojníci RCMP prišli na pracovisko istého maďarského imigranta, ktorý bol blízkym známym maďarského spravodajského dôstojníka s členstvom v Obchodnej komisii v Montreale. Všimol si, že dôstojníci RCMP vytiahli počas rozhovoru úplný zoznam ľudí spojených s Obchodnou komisiou a pýtali sa mnohé otázky, ktoré sa týkali ukončenia mandátu súčasného konzula a jeho návratu do Maďarska v auguste roku 1969.⁵⁶ Hoci bol z pozície RCMP záujem o prácu misií krajín Východného bloku pri odchode vysokopostavených diplomatov bežnou praxou, orgány v Maďarsku zisťovali, že aktivity kanadských dôstojníkov kontrašpionáže boli stále systematickejšie, organizovanejšie a dôkladnejšie.⁵⁷

54 Viktor Csapó, „Kivonat az ottawai jelentésből” (Zhrnutie správy z Ottawy), 28. 2. 1969, s. 31. In: *ÁBTL*, 13-OD-3740, Budapest.

55 Viktor Csapó, „Kanadai munkatársunk jelentése az elhárítás tevékenységéről” (Správa nášho kanadského kolegu o protišpionážnej činnosti), s. 32. In: *ÁBTL*, 13-OD-3740, Budapest.

56 *Ibidem*, s. 33.

57 Viktor Csapó, „Ottawa-i munkatársunk jelentése” (Správa nášho kolegu z Ottawy), 19. 12. 1969, s. 38, In: *ÁBTL*, 13-OD-3740, Budapest.

Maďarské veľvyslanectvo v Ottawe si to vyskúšalo hneď z prvej ruky, keď 10. januára 1970 RCMP obvinila zo špionáže Jánosa Hegedüsa, prvého tajomníka misie, zodpovedného za obchodné záležitosti, a ihneď ho vyhostila z krajiny.⁵⁸ Maďarsko odpovedalo rovnou mierou, keď vyhostila kanadského diplomata, ktorý pracoval na kanadskom veľvyslanectve v Budapešti. Maďarské úrady naďalej pozorne monitorovali aktivity kanadských diplomatov v Budapešti aj začiatkom 80. rokov, keď vypočúvali ich susedov a prehrabávali sa im v odpadkoch.⁵⁹

Keď prišlo na aktivity maďarskej diplomatickej misie v Kanade, RCMP sa právom domnievala, že je Maďarská obchodná komisia v Montreale zapletená do zbierania spravodajských informácií, a že niektorí z jej vysokopostavených predstaviteľov naozaj boli v kontakte s maďarskou štátnou bezpečnosťou. Najpoprednejším z nich bol A. S., ktorý tiež vystupoval pod menom „Maclou“. Maclou pôvodne pôsobil ako riaditeľ štátnej spoločnosti zahraničného obchodu Kultura, ktorá sa zaoberala predajom a distribúciou maďarských kníh a časopisov v cudzine. ÁVH prvý raz navštívil Kanadu a USA v roku 1959, keď od neho maďarská štátna bezpečnosť požadovala, aby sa zapojil do prieskumu pre potreby budúcich agentov a zameral sa napríklad na vzťahy a spoluprácu medzi kanadskou a americkou spravodajskou službou, na postoj obchodných kruhov na stav détente medzi USA a Sovietskym zväzom a na mieru vplyvu „fašistických a progresívnych hnutí“ maďarskej imigrácie v host'ovskej krajine.⁶⁰

Maclou sa však staval k maďarskej štátnej bezpečnosti neurčito a silene už od počiatku. Hoci nebol oficiálnym dôstojníkom rozviedky, slúžil ako oficiálny kontakt agentúry. Stanovil si však hranice svojej spolupráce a zdôraznil, že sa na úlohách bude podieľať len vtedy, ak žiadnym spôsobom neohrozia jeho osobu alebo aktivity zahraničného obchodu.⁶¹

Aj napriek takejto podmienke bol Maclou veľmi rešpektovaný. Spravodajskí dôstojníci sa dokonca domnievali, že svojou diskretnosťou a opatrnosťou

58 SAWATSKY, John: *Muži v tieni: Bezpečnostná služba RCMP*, Doubleday Canada Ltd., Toronto, 1980, s. 291.

59 Objektum dosszié. In: *ÁBTL*, O-18747, Budapest.

60 Ervin Kassai, „Feladat-terv” (Úloha), „Maclou“, 3. 12. 1959, s. 40 – 41. In: *ÁBTL*, K-655/67, Budapest.

61 Ervin Kassai, „Jelentés” (Správa), „Maclou,” 8. 12. 1959, s. 43 – 44. In: *ÁBTL*, K-655/67, Budapest.

dokázal dobre zvládnuť zverenú úlohu. Tým sa pravdepodobne vysvetľuje jeho zvolenie na vedúci post Maďarskej obchodnej komisie v Montreale, ktorá bola založená v roku 1964. Obchodná komisia mala zohrávať kľúčovú úlohu v maďarských spravodajských operáciách v Kanade a pomôcť zozbierať citlivé informácie o Kanade a USA.⁶² Na začiatku mala troch zamestnancov, vrátane obchodného poradcu, administrátora a sekretárky, ale vláda v Maďarsku sa spolu s Maďarskou socialistickou stranou robotníkov (MSZMP) zhodli na tom, že k nim v budúcnosti pribudne ďalší personál.⁶³ Maclou začal viesť obchodnú komisiu v októbri 1964.

Maďarské orgány sa však prepočítali, keď menovali Macloua vedúcim komisie. Komisár neposkytoval ministerstvu vnútra v podstate žiadne užitočné informácie a odmietol spolupracovať s maďarským veľvyslanectvom v Ottawe. V roku 1965 sa „B“ z veľvyslanectva sťažoval, že keď pozval Macloua do Ottawy, komisár bol „*tajnostkársky, neprijal žiadnu z rád a nedbal na varovania*“.⁶⁴ Ešte znepokojujúcejšie bolo, že Maclou pravidelne podnikal oficiálne cesty bez toho, aby to vopred prebral s veľvyslanectvom. Často trávil víkendy s disidentmi revolúcie 1956 v Montreale, s ktorými sa spriatelil, ba dokonca spochybnil, či sa kanadské authority podieľajú na kontrarozviednej činnosti voči veľvyslanectvu a obchodnej komisii.⁶⁵ Podľa názoru „B“, sa Maclou „*chcel vyhnúť poskytovaniu podrobného opisu svojej práce, a hoci poznal mnoho ľudí, vyhlásil, že o nich vedel len základné informácie, a teda nič, čo by mohlo veľvyslanectvo zaujímať*“.⁶⁶ Maclou, ako sa zdá, bol rozhodnutý poskytovať „benevolentné“ správy o jednotlivcoch, a nebol ochotný poskytovať prílišné množstvo informácií predstaviteľom veľvyslanectva v Ottawe, ani orgánom v Maďarsku. Nakoniec „B“ informoval Macloua, že v dohľadnej dobe plánuje pricestovať do Montrealu a prediskutovať všetkých jeho kanadských a maďarských známych. Maclou touto myšlienkou nebol nijako nadšený.⁶⁷

62 Tamás Szabó, „Feljegyzés” (Poznámky), 9. 9. 1964, s. 55, In: *ÁBTL*, K-655/66, Budapest.

63 *Ibidem*, s. 55.

64 „B.”, Jelentés (Správa), Ottawa, 22. 4. 1965, s. 43., In: *ÁBTL*, K-655/67, Budapest.

65 *Ibidem*, s. 43.

66 *Ibidem*, s. 44.

67 *Ibidem*, s. 44.

Situácia v obchodnej komisii sa vyhrocovala, keď bol do Kanady pridelený I. K., vojenský attaché a informátor, ktorý Macloua žiadal o pomoc v prípade, že narazí na začiatku svojho pôsobenia na nejaké problémy alebo bude čeliť prekážkam.⁶⁸ Maclou mu nebol ochotný pomôcť, ba dokonca informátorovi „I. K.“ zakázal, aby poskytoval akékoľvek informácie o agende a plánoch komisie veľvyslanectve v Ottawe, pretože ako sa vyjadril, komisár „*bude podávať informácie o tom, čo uzná za vhodné*“.⁶⁹ Keď Maclou žiadal, aby mu I. K. ukázal operatívnu správu, ktorú napísal, ten odmietol, čo viedlo k rozohnenej hádke a „škandalóznemu výstupu“ na obchodnej komisii.⁷⁰

Maďarské orgány od marca 1967 upustili od snahy získať od Macloua hodnotné spravodajské informácie, keďže usúdili, že komisár nebol ochotný udržiavať viac než „*najzákladnejšiu úroveň oficiálneho styku*“ s Ministerstvom vnútra.⁷¹ Jeho neochota spolupracovať a poskytovať kompromitujúce informácie o svojich známych v Montreale demonštruje, že informátori predsa len disponovali istou dávkou svojvôle, a aspoň sčasti osobne rozhodovali o tom, ktoré informácie podajú ďalej svojim nadriadeným.

Aj napriek neochote Macloua spolupracovať s maďarskou rozviedkou, kanadské orgány rozpoznali, že pôvodný účel Obchodnej komisie zahŕňal aj získavanie spravodajských informácií. Maďarskí činitelia v Ottawe a v Budapešti boli presvedčení, že sa RCMP aktívne podieľala na kontrašpionážnych aktivitách priamo namierených proti veľvyslanectvu a komisii aj v 60. a 70. rokoch. Maďarské orgány sa napríklad domnievali, že keď 20. septembra 1965 došlo k vlámaniu do Obchodnej komisie a vlamači mali zjavne záujem o spisy a dokumenty, stála za tým RCMP, ktorá v spomínanú noc priamo sledovala celú budovu veľvyslanectva.⁷²

Maďarský záujem a obavy nad zvýšenou a efektívnejšou kontrarozviednou aktivitou zo strany RCMP viedli v roku 1981 maďarské orgány na minister-

68 „B.“, Jelentés (Správa), Ottawa, 30. 5. 1965, s. 47. In: *ÁBTL*, K-655/67, Budapest.

69 *Ibidem*, s. 48.

70 *Ibidem*, s. 48.

71 István Varga, Határozat (Rozhodnutie), Budapest, 24. 3. 1967, s. 62. In: *ÁBTL*, K-655/66., Budapest.

72 Béla Mészáros, et. al. Összefoglaló jelentés (Vyčerpávajúca správa), Budapest, 21. 7. 1970, s. 50. In: *ÁBTL*, 13-OD-3740, Budapest.

stve vnútra k príprave správy o rozviednych a kontrarozviednych operáciách v Kanade. Správa sčasti vychádzala zo sovietskych zistení a zahŕňala podrobné informácie o tom, ako RCMP monitorovala aktivity veľvyslanectiev krajín východného bloku, a ako špecifické charakteristiky istých miest, napríklad pomerne odľudnené časti v centre Ottawy, hrali v ich prospech.⁷³

Zintenzívnenie kontrarozviednych aktivít kanadskej strany nijako neodradilo Maďarsko od vysielania informátorov do Kanady počas 80. rokov. Príkladom je „István Kovács”, ktorý ako jeden z informátorov navštívil v Toronte Andrewa László, redaktora a vydavateľa týždenníka *Magyar Élet* (Maďarský život), ktorý sa distribuoval po celej Kanade a Spojených štátoch. Noviny mali povest’ konzervatívnych a zarytých oponentov Sovietskeho zväzu a László zrejme udržiaval kontakty s vládou prezidenta Reagana. Kovács v novembri 1982 strávil jeden mesiac v Kanade s poverením zozbierať informácie o Lászlóovi, jeho novinách a ďalších maďarských imigrantoch v jeho suite. Mal tiež sledovať zmeny a napätie v komunite, najmä u tých, ktorým sa jeho politické názory a štýl zdali príliš extrémne.⁷⁴ Kovács zbieral informácie systematickým spôsobom a snažil sa vo svojich správach ozrejmiť Lászlóov kontakt s vodcami odbojovej opozície v Maďarsku, jeho spojenie s maďarskými imigrantmi v západnej Európe, ako aj plány, čo spriadal spolu s ďalšími imigrantmi, ktoré si kladli za cieľ oslabiť režim v Maďarsku a autoritu Sovietskeho zväzu vo východnej Európe financovaním alebo inou podporou opozície. Napriek tomu, že László Kovácsovi úplne nedôveroval, informátor bol schopný zozbierať značné množstvo informácií, o ktoré sa maďarské orgány zaujímali. László tvrdil, že *Magyar Élet* dostával finančnú podporu z kanadských a amerických vládnych zdrojov, a tiež priamo od „tajnej služby“ na základe reputácie silnej protisovietskej platformy, ktorá podporovala zahraničnú politiku USA najmä v období vlády Reagana.⁷⁵ Podľa Kovácsovej správy Lászlóova dcéra „Dudu” niesla zodpovednosť za udržiavanie styku s „tajnou službou“.⁷⁶

73 „Kanada operatív helyzete” (Operatívna situácia v Kanade), Budapest, 1981, s. 101 – 102. In: *ÁBTL*, 13-OD-3740, Budapest.

74 Török Sándor, et. al., Jelentés (Správa), Szolnok, 15. 2.1983, s. 72. In: *ÁBTL*, M-40277, Budapest.

75 *Ibidem*, s. 73.

76 *Ibidem*, s. 76.

Popri politických kontaktoch v USA, západnej Európe a s opozičnými osobnosťami v Maďarsku László tvrdil, že pozná významné množstvo informácií o maďarskom veľvyslanectve v Ottawe a vyhlasoval, že „*tam pracujú len špióni*“, pričom konkrétne odkazoval na „S. Z.“, „*jedného z prominentných diplomatov, ktorého očividne starostlivo sledovala RCMP*“.⁷⁷ Kovács vykreslil Lászlóa v znepokojujúcom svetle a poznamenal, že zastával „*významnú rolu v komunite maďarských imigrantov*“.⁷⁸ Kováčsove zistenia viedli maďarské orgány k podrobnému prešetreniu spravodajských informácií a najkontroverzejších výrokov, akými bolo aj údajné verejné financovanie *Magyar Élet* či Lászlóov kontakt s vodcami opozície v Maďarsku.

Kováčsove správy o kanadských Maďaroch, špeciálne o novinách *Magyar Élet*, je možné najlepšie charakterizovať ako „zlomyselné“, najmä v porovnaní s pomerne neškodnými a všednými pozorovaniami niektorých iných informátorov. Niekoľkí z agentov pôsobiacich v Kanade boli v skutočnosti sami obeťami donucovacích postupov maďarskej štátnej bezpečnosti, ale zopár z nich preukázalo významný stupeň zahmlievania tým, že písali „neškodné“ správy, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou nespôsobili problémy ľuďom, o ktorých sa zmieňovali, a poskytovali činiteľom v Maďarsku obmedzené a selektívne informácie.

Z času na čas takýto nedostatok „užitočných“ informácií maďarské orgány frustroval, ale nezmiernilo to ich záujem o Kanadu počas studenej vojny. Pozícia Kanady ako severného suseda Ameriky, jej blízke politické, ekonomické, spoločenské a vojenské väzby s USA, ako aj existencia početnej populácie maďarských imigrantov vo veľkých mestách ako Toronto a Montreal, z nej pre Maďarsko urobila živnú pôdu pre zhromažďovanie podstatných informácií vo vzťahu k medzinárodnej politike počas studenej vojny, ale tiež otázok domáceho záujmu.

Christopher Adam ukončil bakalárske štúdium v odbore história na Concordia University v roku 2003. Na Karlovej Univerzite v roku 2005 ukončil magisterské štúdium v stredoeurópskych a ruských štúdiách. Momentálne pracuje na svojej doktorandskej práci z histórie na University of Ottawa. Vo svojej práci skúma vzťah medzi Maďarko-kanadskými novinami, komunitnými

77 *Ibidem*, s. 76.

78 *Ibidem*, s. 77.

organizáciami a komunizmom, ale aj Maďarsko ako štát jednej strany v rokoch 1956 až 1989.

Vo svojom výskume sa zameriava na históriu maďarských komunit v Kanade, ako aj na históriu maďarskej katolíckej cirkvi a jej vzťah s Maďarskou komunistou stranou bezprostredne po vojne. Doposiaľ vystúpil s príspevkami na tieto témy na konferenciách v mestách Ottawa, Montreal, Toronto a Winnipeg, ako aj v Londýne v štáte Ontário. Je členom organizačného výboru pre symposium, ktoré v októbri 2006 zorganizovala University of Ottawa a jej Inštitút kanadských štúdií pri 50. výročí Maďarskej revolúcie z roku 1956. Christopher Adam vykonal odborný výskum v celom rade archívov v Budapešti, Ottawe a Montreali. Je taktiež aktívnym členom niekoľkých odborných a spoločenských organizácií. Od roku 2005 je členom rady v Kanadsko-maďarskej nadácii pre vzdelanie, od roku 2006 vedie Montreal Hungarian Historical Society (Maďarská historická spoločnosť v Montreale) a od roku 2004 je členom Asociácie maďarských štúdií. Pravidelne prispieva do viacerých novín v maďarskom a anglickom jazyku v Európe a Severnej Amerike. Hovorí tiež plynulo po francúzsky.

Arvydas Anušauskas

Centrum pre výskum genocídy a odboja v Litve

Litva

Litovský faktor. Obdobie ekonomickej reštrukturalizácie (perestrojky) a spravodajských technológií

Jednou z kľúčových oblastí aktivít KGB v 40. rokoch 20. storočia, keď sa rozmáhal vojnový priemysel a zakladali sa početné armády, sa stal vývoj nových technológií. Hlavným účelom týchto aktivít bolo zaistenie významného postavenia Sovietskeho zväzu za hranicami ruskej ríše, ale aj na bojisku svetovej revolúcie. Vyspelé technológie spolu s vynálezmi nových zbraní 20. storočia drasticky zmenili rozdelenie moci vo svete, čím sa tiež podnietil technologický pokrok spravodajských služieb. Je potrebné poznamenať, že KGB bola v tejto oblasti rovnako úspešná ako pri organizovaní terorizmu.

1. litovská divízia KGB svoj potenciál uplatňovala nielen pri prenasledovaní politických nepriateľov alebo tých Litovcov, ktorí sa vrátili z exilu či zo sovietskych koncentračných táborov, ale podieľala sa aj na vývoji technológií spravodajských služieb. Dokumenty, ktoré by nám pomohli zrekonštruovať celistvý obraz o spravodajských technológiách KGB, sa však, bohužiaľ, nezachovali. No zachované útržky nám napovedia dosť o sovietskych spravodajských technológiách, v ktorých i čo len drobné vedecké vylepšenie nezostalo bez povšimnutia. KGB dohliadalo na všetky vedecké oblasti. Miestne štruktúry KGB boli riadené z Moskvy tak, že agentom pridelili všetky problematické záležitosti. Tí sa následne postarali o to, aby získali potrebnú technickú dokumentáciu a správy. Napríklad, 11. marca 1987 bola divízia vo Vilniuse poverená tzv. orientačnou úlohou a inštrukciami ako vyriešiť problém č. 202 na získanie informácií o druhu rýchlo množivých nukleárných reaktorov – vysokoteplotných reaktorov chladených plynom. Vedúcich spravodajských technológií zaujímali hlavné technologické schémy rýchlo množivého reaktora (s kapacitou 130 – 300 MW), zvláštnosti hlavnej konštrukčnej jednotky, konštrukčné materiály (ich zloženie a charakteristiky) a stabilita osobitných dielov a konštrukcií.

Výbuch v Černobyle podnietil záujem KGB o bezpečnostné kritériá rýchlo množivých reaktorov, o zoradenie potenciálne škodlivých situácií, ako aj mo-

delov ich riadenia. Zaujímal sa tiež o možnosť využiť vysokoteplotné reaktory chladené plynom v malej miere nad zemou, na mori a vo vesmírnych objektoch. Inak povedané, KGB sa zaujímal o ich použitie v ponorkách a spravodajských satelitoch. Agentúra preto musela infiltrovať prostredníctvom svojich agentov americké, francúzske, talianske, anglické, japonské a západonemecké spoločnosti a organizácie a získať od nich informácie priamym alebo nepriamym spôsobom. Medzi nimi boli aj: Argonne National Lab., Hanford Engineering Development Lab., Idaho National Engineering Lab., Westinghouse Electric Co., General Electric Co., Department of Energy (všetko spoločnosti z USA), Framatome, Centre d' Etudes Nucleaires de Cadarache, Creso-duar Electricite de France, Novatome, Commissariat a l' Energy Atomique (všetky z Francúzska); Kernforschungszentrum Karlsruhe, Kernforschungsanlage Jülich GmbH (spoločnosti zo západného Nemecka); Nucleare Italiana Reaktor Avansati (Taliansko), Yorkshire Imperial Metals Ltd. (Anglicko), Mitsubishi Metals Research Institute (Japonsko), a iné laboratória, spoločnosti a organizácie. V tomto prípade celkom išlo o 29 spravodajských objektov. Keďže sa pracovníci KGB a agenti niekedy v atómových technológiách nevyznali, bolo im navrhnuté, aby v dokumentoch, ku ktorým sa dostali, hľadali *klúčové slová*, ktoré priamo súviseli s problémom. Vo vyššie uvedenom prípade nimi boli: rýchlo množivý reaktor, vysokoteplotný reaktor chladený plynom, jadro, nádobu reaktora, rádioaktívny odpad, konštrukčné nehody a iné.¹ Na dosiahnutie tohto cieľa museli lokálne odbory KGB pracovať konsolidovane. Jeden agent získal schémy, iný názor alebo informáciu od vedca, ktorý bol sledovaný a ďalší zase zoznam vedcov, ktorí pracovali pre vyššie uvedené spoločnosti. Preto mohla centrála KGB tieto informácie spracovať a s pomocou odborníkov na vojnové a jadrové technológie napredovať vo vývoji aj bez dostatočného vedeckého a technologického potenciálu v krajine samotnej. V období studenej vojny západné štáty uplatňovali vo vzťahu k Sovietskemu zväzu obmedzenia v obchodných vzťahoch a výmene vedeckých poznatkov. Preto bola priama infiltrácia do korporácií a laboratórií Spojených štátov, Francúzska a Nemecka komplikovaná.

V tomto procese sa tiež využívali snahy o vylepšenie ekonomiky „tretieho sveta“. Spoločnosti a podniky týchto štátov, ktoré spolupracovali so západnými

1 Problém č. 202, Litovské špeciálne archívy, f. K-1, inde. 49, spis 415, s. 8 – 9.

korporáciami, vedeli získať informácie o technológiách. Potom sa napríklad zo záujmu o zloženie chemickej zbrane stal záujem o „pesticídy“ a ich výrobcov v Brazílii (Sintesul, Defensa), Indii (Hindustan Insecticides Ltd., atď.), Argentíne (Compania Quimica S.A., atď.) a Mexiku (SDS Biotech Corp.).

Veda a technika sa stali centrom pozornosti sovietskych bezpečnostných síl v okamihu, keď v istom výskumnom poli došlo ku akémukoľvek pokroku. Keď sa v lete roku 1987 náčelník VII. odboru I. správy KGB, plukovník Zevakin, začal zaujímať o biotechnológiu neživej hmoty, ktorá v tom čase bola vo svojich počiatkoch, náčelník 1. litovskej divízie plukovník Karinauskas nariadil svojmu podriadenému Vaivadovi v prípade operatívnej potreby zozbierať informácie a vypracovať analytickú správu o vyhlídkach v oblasti biotechnológie. KGB sa zaujímala nielen o výsledky genetického inžinierstva, vedeckých centier a o výdavky laboratórií, ale tiež o syntézu strategických a vzácnych kovov.²

Avšak až do zmeny podmienok KGB nepostupovala podľa komplexných spravodajských plánov, ako napríklad v prípade plánu NAUKA-2 (Veda 2). Presadila ho V. správa a VI. lokálny odbor KGB, ktorí zodpovedali za medzinárodne dôležité vedecké centrá v Moskve, Novosibirsku, Irkutsku a iné. Výsledkom rozsiahleho záujmu KGB boli aj štatistiky šírenia AIDS a možnosti vakcíny, hoci vtedy v ZSSR ani v Litve o tejto chorobe neboli k dispozícii dostatočné poznatky.

Na 30 popredných spoločností z USA, Anglicka, Francúzska, Nemecka a iných krajín (Syntex, Genentech, Burroughs Wellcome, Pfizer a iné) bolo nasadené špehovanie za účelom získania vzoriek niektorých preparátov a dát o ich klinických skúškach. Ak bolo možné poľahky vyriešiť problém spojený s AIDS, celý svet by počúval o „pozoruhodných výsledkoch sovietskej vedy“.

Na jar roku 1988 KGB nasmerovala svoju pozornosť aj na zakladanie spoločných podnikov so zahraničnou účasťou, čím sa podnietil rozvoj vo vedecko-technickej špiónaži. Núkali sa mnohé nové príležitosti.

Keď sa začal proces zakladania nových spoločných podnikov, KGB iniciovala aktivity na rozširovanie svojich spravodajských možností. Náместník PGU V. Kirpichenko vydal príkaz, aby sa prvé odbory územných výborov štátnej

2 Poznámka náčelníka VII. odboru I. správy KGB plukovníka Zevakina (30. 7. 1987) O biotechnológii neživej hmoty. *Ibidem*, s. 17.

bezpečnosti postarali o záležitosti spojené so zakladaním spoločných podnikov so zahraničnými partnermi.³

Banky, ktoré fungovali na území Sovietskeho zväzu, sa po prvý raz stali skutočnými prostriedkami medzi KGB a ich agentúrou. Hlavnou z nich bola Vnesnekonombank. Všetci Litovci, ako aj ostatní klienti tejto banky v Sovietskom zväze, boli v tejto banke povinní svoje vklady viesť v cudzej mene.

Bankové účty agentov sa používali na poukázanie prostriedkov v cudzej mene, ktoré sa využívali na zaplatenie tajných obchodov. Agenti mali povolené doláre z týchto účtov voľne prenášať cez hranice. Stačilo, aby o tom vopred informovali náčelníka II. správy KGB generála Markelova (v roku 1988).

Dňa 24. – 26. októbra 1988 sa v Moskve stretla elita KGB a diskutovala o nových formách ekonomickej a vedecko-technickej spolupráce s inými štátmi a ich možné využitie pre potreby KGB. Tohto stretnutia sa zúčastnilo 83 dôstojníkov. Inštitút PGU pripravil pre sovietsko-litovský odbor KGB „prehľad spravodajských záujmov a analytický opis objektu“.⁴ Vo všeobecnosti boli hlavným predmetom záujmu (a zostávajú ním dodnes) ministerstvá obrany a vojenské vedecké výskumné centrá v USA, iných členských štátoch NATO, Japonsku a Číne. Všetky tieto aktivity sa sústredili na implementáciu úloh, ktoré vypracovali odborníci KGB o technologickej špionáži. Najvyšší stupeň pozornosti však nasmerovali na program, ktorý bol v USA známy pod názvom „Hviezdne vojny“. Úlohy č. 104, 108, 115, 132, 134, 145 a 149 sa týkali vesmírnych satelitov rádiového, opticko-elektronického a fotografického prieskumu, ako aj problémov spojených s laserovými zbraňami.

Litovskí agenti a zamestnanci lokálneho odboru KGB sa aktívne zaujímali o litovských emigrantov, ktorí udržiavali kontakt s príbuznými v Litve, najmä ak išlo o príbuzných, ktorí pracovali v uzavretých inštitútoch vojnového priemyslu, pôsobili ako univerzitní vedci alebo prichádzali v rámci svojho povolania do styku s mnohými ľuďmi. Doposiaľ sa však nepreukázalo, že aktivity KGB v Litve vyústili do konkrétnych výsledkov v spravodajských technológiách.

3 Poznámka gen. Kirpiczenka, funkcionára KGB (13. 4. 1988). *Ibidem*, s. 64 – 65.

4 Poznámka náčelníka KGB Správy „PGU“ gen. I. Zaiceva (16. 12. 1988), *Ibidem*, s. 243 – 246.

Doktor humanitných vied, docent **Arvydas Anušauskas**, sa narodil 29. septembra 1963 vo Vilniuse v Litve. Od roku 1997 stojí na čele Oddelenia pre výskum genocídy a odboja v Centre pre výskum genocídy a odboja v Litve. Od roku 2002 pôsobí na Fakulte histórie na Vilniúskej univerzite ako docent. Zameriava sa na modernú históriu, problémy spojené s vyšetrovaním rôznych foriem genocídy a na históriu tajných služieb. Odborne edituje „Genocida a odboj“, je členom redakčnej rady časopisu Univerzity Vytautasa Magnusa „Darbai ir Dienos“ a „Lituanistica“ (Litovská akadémia vied), napísal tiež scenár k 15 dokumentárnym filmom.

Monografie: *Anušauskas A.: Lithuanian secret services (1918 – 1940)* (Litovská tajná služba). Mintis. Vilnius, 1993 (a 2008). 337 p.; *Anušauskas A.: Soviet destruction of the Lithuanian nation in 1940 – 1958* (Zničenie litovského národa Sovietmi v rokoch 1940 – 1958). Vilnius, 1996. s. 494; *Anušauskas A. – Burauskaitė B.: Freedom of the Baltics. Responsibility of the Europeans* (Sloboda na Pobaltí. Zodpovednosť Európanov), V., 2002, s. 288, „Lithuania 1940 – 1990“ (Litva 1940 -1990), V., 2005 (a 2007), 710 p. gen. edit., etc. *Collection of documents and articles: The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States* (Zbierka dokumentov a článkov: Protisovietsky odboj v pobaltských štátoch), Vilnius, 1999 (a 2000, 2001, 2002), 272 p. (A. Anušauskas – hlavný editor); *Protocols of the Provisional Government of Lithuania. Document collection* (Protokoly dočasnej litovskej vlády. Zbierka dokumentov). (Editor A. Anušauskas), V., 2001, 184 p.); a približne 200 odborných článkov a náučno-vedeckých publikácií.

Stefano Bottoni

Bolonská univerzita

Taliansko

Nezvyčajný vzťah. Maďarská rozviedka a Vatikán 1961 – 1978¹

Úvodné poznámky

Tento príspevok sa zameriava na prehľad operatívnych operácií, diverzných plánov a manipulujúceho používania masmediálnych prostriedkov v Maďarsku proti Vatikánu počas studenej vojny – konkrétne v období medzi otvorením II. vatikánskeho koncilu a zvolením Karola Wojtyły za pápeža. *Ostpolitik* je na zozname dlhodobých tém vedeckej a politickej polemiky. Za ukončením komunizmu a rozpadom sovietskeho bloku väčšina západných záznamov vidí aktívny dialóg medzi Východom a Západom, ktorý na začiatku 60. rokov inicioval pápež Ján XXIII. v rámci vatikánskej *ostpolitiky*. Progresívna zahraničná politika, ktorú praktizovali Vatikán a Západné Nemecko, nemala veľmi na výber: bol to jediný spôsob, ako pomôcť východoeurópskym katolíkom prežiť komunizmus.² Maďarské záznamy stále dosť kritizovali ciele a výsledky otvárania

1 Citácie povolené len so súhlasom autora!

2 Pre všeobecný prehľad pozri STEHLE, Hansjakob: *Geheimdiplomatie im Vatikan. Die Päpste und die Kommunisten*. Zürich, Benziger, 1993. Pozri pamäti kard. Casaroliho – CASAROLI, Agostino: *Il martirio della pazienza. La Santa Sede e i paesi comunisti* (1963 – 1989). Torino, Einaudi, 2000, a jeho ospravedlňujúce vykreslenie Santinim – SANTINI, Alceste: *Casaroli, l'uomo del dialogo*. Roma, San Paolo Editore, 1993. Pozitívne hodnotenie vatikánskej *Ostpolitiky* vo vedeckej práci od Melloniho – MELLONI, Alberto: *L'altra Roma. Politica e S. Sede durante il Concilio Vaticano II* (1959-1965). Bologna, Il Mulino, 2000 a MELLONI, Alberto (ed): *Il filo sottile. L'Ostpolitik vaticana di Agostino Casaroli*. Bologna, Il Mulino, 2006, a tiež od Barberiniho – BARBERINI, Giovanni: *L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso*. Bologna, Il Mulino, 2007. Pozri SARESELLA Daniela: *Dal Concilio alla contestazione. Riviste cattoliche negli anni del cambiamento*. Brescia, Morcelliana, 2005 – o pôvode ľavicového katolíckeho hnutia v Taliansku 60. rokov; Pozri RICCARDI, Andrea: *Il Vaticano e Mosca, 1940 – 1990*. Laterza, Roma-Bari, 1992 – skeptickejší postoj; Pozri MARCHETTO, Agostino: *Il Concilio Ecumenico Vaticano II. Contrappunto per la sua storia*. Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2005 – vnímavá kritika prevládajúceho výkladu II. vatikánskeho koncilu ako radikálneho prelomu

sa Vatikánu na Východ.³ Na základe rozsiahlej praktickej práce v maďarských archívoch štátnej bezpečnosti sa pokúsím analyzovať dlhodobé dopady ostpolitiky silne ovplyvnenej spravodajskými službami sovietskeho bloku, na maďarské katolícke hnutie a bilaterálne vzťahy medzi Svätou stolicou a umierneným komunistickým režimom. Som toho názoru, že zväčša katolícka, ale zároveň multikonfesná a sekularizovaná krajina akou bolo Maďarsko, bola najlepšou

v katolíckej cirkvi; od skúseného diplomata vo Vatikáne, ktorý v súčasnosti pôsobí ako tajomník Pápežskej rady pre pastoračnú starostlivosť o presťahovalcov; ORLANDI, Fernando: *Východné cirkvi : čo kážu, a čo robia*. EAST, 13/2007, s. 22 – 29 – stručný súhrn dlhodobých negatívnych následkov komunistickej náboženskej politiky na Poľsko a Maďarsko.

- 3 Pozri pamäti kard. – MINDSZENTY, József: *Memorie*. Milano, Rusconi, 1975 (or. ed. 1974) a jeho zápisky v rokoch, ktoré strávil na americkom veľvyslanectve v Budapešti – MINDSZENTY, József: *Napi jegyzetek. Amerikai követség 1956 – 1971*. Szerk. Csonka Emil. Vaduz, 1979; pohľady z inej perspektívy prezentujú ADRIÁNYI, Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarországon 1939 – 1978*. Budapest, Kairosz, 2004 a MÉSZÁROS, István: *Egy „kultusz” a XXI. században. A Mindszenty-tisztelet története (1975 – 2005)*. Budapest, Kairosz, 2005. Máté – Tóth ponúka dobrú analýzu maďarskej účasti na II. vatikánskom koncile – MÁTÉ-TÓTH, András: *A II. Vatikáni zsinat és a magyar elhárítás* (2003, manuscript, available at http://www.vallastudomany.hu/Members/matetoth/vtmtadocs/m-ta_II_vatikani_zsinat); SZABÓ, Csaba: *A Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár, 2005 – úradný záznam o vzťahu medzi Maďarskom a Vatikánom v 60. rokoch, doložený pôsobivou dokumentáciou; Pozri KAHLER, Frigyes: *ÁVH történelmi olvasókönyv 4. Adalékok az egyházüldözés történetéhez*. Budapest, Kairosz, 2007 – o infiltrovaní tajnej polície do maďarskej katolíckej cirkvi pred rokom 1956; pre nasledujúce obdobie pozri spomienky od autorov – LÉNÁRD, Ödön – TÍMÁR, Ágnes – SZABÓ, Gyula – SOÓS, Viktor Attila (eds): *Utak és útvesztők*. Budapest, Kairosz, 2006; ospravedlňujúci postoj v Tomkovi – TOMKA, Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk (Egyházüldözés 1945 – 1990 és az ügynökkérdés.)* Budapest, Szent István Társulat, 2005. Objektívny záznam o tendenciách v maďarskej katolíckej cirkvi po roku 1956 – BAUQUET, Nicolas: *Entrer en kádarsime: l'Église catholique hongroise de la révolution à la «consolidation»*. COMMUNISME, 88/2006-2007, s. 91 – 106. TABAJDI, Gábor – UNGVÁRY, Krisztián: *Állambiztonsági tanulmányok*. Manuscript, Budapest, 2007 – radikálna kritika všeobecnej práce maďarskej štátnej bezpečnosti za Kádárovho režimu v kapitole venovanej katolíckej cirkvi. Pozri PANKOVITS, József: *Fejezetek a Magyar-olasz politikai kapcsolatok történetéből (1956 – 1977)*. Budapest, Gondolat, 2005 – o maďarsko-talianských diplomatických vzťahoch od roku 1956 do druhej polovice 70. rokov; obzvlášť V. kapitolu, venovanú prípadu Mindszenty.

živnou pôdou pre taktický, a v istom zmysle tiež ideologický kompromis tohto druhu:

- 1) Po prvom období naplnenom konfrontáciou a utrpením väčšina náboženskej hierarchie (kardináli, biskupi, profesori teológie, katolícki novinári a intelektuáli) a vplyvná menšina radových kňazov a veriacich prijala nutnosť spolupráce s Kádárovým režimom. Cena za túto voľbu bola vysoká: v žiadnej východoeurópskej komunistickej krajine nezaznamenalo katolíckej hnutie taký vážny úpadok morálnej autority ako to bolo práve v maďarskej katolíckej cirkvi, čo bolo následkom hlbokého, dlhodobého a ponížujúceho kompromisu s ateistickým štátnym zriadením.
- 2) Začiatkom 60. rokov, keď opätovne odštartovali diplomatické vyjednávania medzi Maďarskom a Vatikánom, Kádárov režim dostal v rámci Varšavskej zmluvy poverenie podniknúť zvláštne spravodajské úlohy smerom k Taliansku a Vatikánu. Premyslená stratégia zahŕňala ideologicky rozvratné aktivity, diplomatické rozhovory a spravodajskú činnosť. Maďarskí politici a predstavitelia štátnej bezpečnosti zodpovední za diplomatickú misiu boli zdvorilí, ovládali taliančinu a odvolávali sa na hodnoty, ktoré boli v Európe po roku 1968 veľmi populárne: propagácia nevyhnutnosti neustáleho „dialógu“ medzi Východom a Západom, presadzovaný ľavičarským, pacifistickým, hlboko protiamerickým a prosovietsky orientovaným novým katolíckym hnutím. Vďaka existencii silnej komunistickej strany a vzostupu ľavicovo orientovanému katolíckemu odporu sa Taliansko javilo ako ideálne prostredie pre tento druh tlmenej ideologickej činnosti.

Použité zdroje

Pri svojom výskume som využil nedávno sprístupnené zložky Maďarskej zahraničnej rozviedky uchovávané v archívoch štátnej bezpečnosti v Budapešti. Bezpochyby najpodstatnejší zdroj tvorí tzv. *objektum dosszié*,⁴ založené v roku 1971 a uzavreté najneskôr do 25 februára 1993,⁵ ktoré obsahuje všetky

4 „Objektum dosszié” je zbierka rozličných materiálov konkrétneho prípadu/problému/územia; používali ich dôstojníci na operatívne účely.

5 Opýtal som sa archivárov a iných vedcov, prečo je tomu tak: zhodne mi odpoveda-

podstatné operatívne informácie spojené so Štátnym sekretariátom vo Vatikáne. Táto pomerne všeobecná zložka dostala krycí názov „Nérók”.⁶ Desat’ z jeho 16 pôvodných zväzkov z Archívu štátnej bezpečnosti chýba. Dokumentácia, ktorá je k dispozícii, predstavuje zväzky 11 – 16 (cca. 1 300 strán) a pokrýva obdobie v rokoch 1972 až 1985. Spisy, ktoré sa predtým radili ku „štátnemu tajomstvu“ (államtitok), boli na základe Zákona č. 3/2003 odtajnené a sprístupnené na účely výskumu.

Ďalšie informácie pochádzajú z niektorých osobných zložiek zahraničných informátorov Maďarskej spravodajskej služby (operatívna zložka „Mozart” z rokov 1962 – 1965; operatívna zložka „Kerekes” z rokov 1966 – 1968; a operatívna zložka „Blanc” z rokov 1972 – 1979), ako aj z publikovaných dokumentov – najmä *objektum dosszié* „Canale” (Channel) o ranej fáze vatikánsko-maďarských vzťahov v rokoch 1962–1965. Ďalší zaujímavý zdroj tvorili zložky pochádzajúce z rezidentúry (z ruského názvu *rezidentura*⁷) pod názvom „Világosság” (Lahkosť), vytvorené maďarskou rozviedkou v rámci štátneho Úradu pre náboženské otázky v roku 1967 s cieľom zlepšenia operatívnej činnosti v radoch „katolíckych reaktívnych síl”.⁸

Musíme mať však na pamäti, že hoci sú prísne tajné záznamy prístupné v Maďarsku a Poľsku, detailne opisujú protináboženskú stratégiu zo strany Moskvy a jej spojencov, nedokážu nám poodhaliť nič z politiky a stratégií Vatikánu, ktoré nadôvažok vykonávala notoricky tajnostkárska byrokracia. Pokiaľ

li, že operatívny spis mohol byť uzavretý dávno po roku 1989. Môžeme uvážliivo predpokladať, že činnosť maďarskej rozviedky vo Vatikáne neskončila pádom komunizmu, a to najmä z dôvodu, že v prvých rokoch prechodu I. správa (zahraničná rozviedka) zodpovedná za vatikánsku líniu (odbor III/I-4-A), nebola z „dôvodov národnej bezpečnosti“ zrušená. Állambiztosági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapešť (ÁBTL): fond 3.2.5, zložka 0-8-552, zv. 11 – 16.

6 Állambiztosági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapešť (ÁBTL): fond 3.2.5, zložka 0-8-552, zv. 11 – 16.

7 Citácia z lexikónu KGB: „*Spravodajská jednotka pracujúca v hlbokom utajení v cieľovej krajine, ktorá vykonáva rozviednu činnosť z legálnej alebo nelegálnej pozície*”. *Lexikón KGB pojmov*. Správa Impedion č. 152, 115. Exemplár k dispozícii v knižnici CSSEO (Levico Terme, Taliansko).

8 SOÓS, Viktor Attila – SZABÓ, Csaba: „*Világosság*”. *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen*. Budapest, Új Ember-Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány, 2006.

v Tajnom archíve Svätej stolice zostávajú kľúčové dokumenty z obdobia po 2. svetovej vojne neprístupné, nedokážeme túto hádanku rozlúštiť. Môžeme predložiť iba čiastočný a pravdepodobne nedobrovoľne neobjektívny náhľad na vec, t. j. náhľad, ktorý sa nám ponúka z dokumentov uložených v postkomunistických archívoch.

Interné faktory: Nová katolícka politika počas Kádárovho režimu

Prvá otázka, ktorou sa chcem zaoberať, sa týka maďarských spravodajských orgánov. Moskva ich vnímala ako okrajové a nevýkonné v porovnaní s československými, východonemeckými, ba dokonca bulharskými tajnými službami až do konca 60. rokov, keď sa začali posudzovať ako efektívny nástroj ideologickej ofenzívy Sovietskeho zväzu proti Západu. V rokoch 1948 – 1956 sa vzťahy medzi komunistickým režimom a katolicizmom v Maďarsku nijako neodlišovali od zväčša všeobecnej východoeurópskej normy. Po vykonštruovanom procese s kardinálom Mindszentym v roku 1949 došlo k zatýkaniu stovák kňazov, mníchov, profesorov teológie, aj bežných veriacich, ktorí dostali tvrdé väzenské tresty; každý oficiálny či neformálny kontakt s Vatikánom bol prísne zakázaný; majetok a školy patriace katolíckej cirkvi boli skonfiškované. Rákosiho režim sa medzitým snažil o vytvorenie oddaného katolíckeho hnutia, ktorého vodcov pápež Pius XII. exkomunikoval v roku 1950 s okamžitou platnosťou. Po pomerne pokojnom období v rokoch 1954–1957 sa začala druhá vlna zatýkaní a politických súdnych procesov s duchovnými (podobne ako v Sovietskom zväze a Rumunsku) počas protináboženskej kampane pod vedením Nikitu Chruščova v rokoch 1958 – 1961.

Rekonštrukcia spravodajskej siete zničenej počas revolúcie v roku 1956, cez staronové tajné služby nadobudla vysoký stupeň dôležitosti. Od roku 1957 do ich služieb najali veľké množstvo kňazov, z ktorých mnohí mali za sebou kratšie alebo dlhšie obdobie väzby. Keďže až do podpísania bilaterálnej dohody 15. septembra 1964 neboli vymenovaní žiadni noví biskupi, štátne orgány si kládli za cieľ vybrať novú katolícku elitu z týchto „dôverných“ kňazov. Za motiváciou kariérneho postupu a možnosťou vycestovať do zahraničia, na druhej strane, stála protislužba spojená s tajnou spoluprácou a verejnou lojalnosťou.

Kombináciou trestných opatrení a sociálnej mobility Kádárov režim položil základ ďalším kompromisom. Druhý útok na katolícku cirkev uzatvoril kapi-

tolu kolektívneho odporu v Maďarsku. Sociologická analýza zaangažovanosti maďarského katolíckeho duchovenstva poukazuje na fakt, že kým celkové percento agentov a zdrojov spočiatku nepresahovalo 6–7%⁹ na 4 000 kňazov, ich počet sa neskôr vyšplhal na 60–70% (v polovici 80. rokov až na 80%¹⁰) biskupov a popredných profesorov teológie (rektorov, hosťujúcich vedcov v Pápežskom maďarskom inštitúte (Pápai Magyar Intézet – PMI). Takmer všetci biskupi vymenovaní po roku 1964 boli pred alebo počas obdobia svojho vymenovania prepojení s rôznymi odbormi maďarskej rozviedky (t.j. sekciou III/I-4 ministerstva vnútra zaoberajúcou sa Talianskom a Vatikánom, rezidentúrami po celom svete, rozmáhajúcou sa Správou III/III-1 ministerstva vnútra, zodpovednou za „katolíckych reakcionárov“). Práca nového „spolupracujúceho“ duchovenstva, alebo lepšie povedané – vytváranie starostlivo vyberanej protielity – podliehalo monitoringu, ba dokonca riadeniu tajnou službou a Štátnym úradom pre kultu, s cieľom nahradiť staromódne a neústupčivé duchovné ikony ako kardinál Mindszenty, Lajos Shvoy, székesfehérvársky biskup, József Pétery, vácsky biskup alebo Arthur Schwartz-Eggenhoffer, vymenovaný za vatikánskeho apoštolského administrátora Esztergomu (bez súhlasu maďarských úradov) po úteku kardinála Mindszentyho na americké veľvyslanectvo. Ľudia ako József Ijjas (vymenovaný za kalocského biskupa v roku 1964), Pál Brezanóczy (vymenovaný za egerského biskupa v roku 1964), teológ Imre Timkó (vymenovaný za grécko-katolíckeho hajdudorogského biskupa v roku 1975), Kornél Pataki, György Zemplén a Árpád Fábián, sa stali najlepšimi kandidátmi na veľvyslancov nového socialistického Maďarska počas a po II. vatikánskom koncile.¹¹

9 Podľa vyjadrenia Andrása Tóth-Máté v roku 1958, z 4 663 príslušníkov aktívneho duchovenstva (3,7%) bolo aktívnymi agentmi len 171 z nich. Nie je žiadnym prekvapením, že najviac sa ich nachádzalo v Budapešti (až 45 z 480 kňazov). V 70. a 80. rokoch sa počet duchovných, ktorí spolupracovali s maďarskou tajnou službou skoro zdvojnásobil vďaka najímaniu mladých teológov a kňazov Správy III./III.-1. (rozviedka).

10 TABAJDI, Gábor – UNGVÁRY, Krisztián: *Állambiztonsági tanulmányok*. Manuscript, Budapest, 2007, s. 290 – 293.

11 *Ibidem*, s. 296 – 300.

Rané spravodajské aktivity proti Vatikánu

V rokoch 1949 – 1963 neexistovali medzi Vatikánom a Maďarskou ľudovou republikou žiadne oficiálne či neoficiálne kontakty. Dôstojníci pracujúci na katolíckej problematike a na rezidentúre v Ríme dostali za úlohu monitorovať aktivity maďarských politických utečencov v Taliansku. Venovali zvláštnu pozornosť duchovným, ktorí pôsobili v Ríme a odmietli sa po komunistickom prevrate v roku 1948 vrátiť do Maďarsku. Začiatkom 50. rokov ÁVH otvorili spis pod názvom „Hontalanok“¹² (Nešťatny), zameraný na takých popredných konzervatívnych duchovných v Ríme, ako boli József Zágon, ktorý odišiel z Maďarska v roku 1949, organizoval maďarskú organizáciu „Actio Catholica“ v Ríme a stal sa najprv rektorom, neskôr členom pápežského dvora (tajomníkom Pápežskej rady pre pastoračnú starostlivosť o presťahovalcov v rokoch 1947 – 1975); mons. István Mester, vicerektor Pápežského maďarského inštitútu (PMI) a hovorca Maďarskej biskupskej konferencie do roku 1964; piaristický kňaz Vince Tomek, vymenovaný za generálneho predstaveného v roku 1947, kde pôsobil do roku 1967; a mons. Sándor Csertő, starší vo vplyvnej kongregácii *Propaganda Fidei*, vymenovaný za *Promotor Iustitiae* (tretia najvýznamnejšia funkcia) konzervatívnym prefektom, záhrebským arcibiskupom Šeperom v roku 1969.¹³ Aj keď bol v roku 1952 otvorený všeobecný spis pod názvom „Vatikánsky štátny sekretariát“, až do smrti Pia XII. nebolo možné do Vatikánu priamo preniknúť.¹⁴ Maďarská štátna bezpečnosť sa mohla jedine pokúsiť o oslabenie pozície maďarských konzervatívnych duchovných, hlásiacich

12 *ÁBTL*, 3. 1. 8. Cs – 687.

13 V ÁEH v Budapešti, a u dôstojníkov pracujúcich na rezidentúre „Világosság“ to vyvolalo nepriaznivé reakcie. pozri SZABÓ, Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár, 2005, s. 397. Spisy „Canale“, „Hontalanok“ and „Nérók“ dokladajú intenzívnu činnosť spojenú s „odporujúcimi“ duchovnými. Začiatkom 70. rokov maďarská rozviedka vyskúšala pri Csertővi, ktorý odmietal akúkoľvek spoluprácu so štátnou bezpečnosťou, priamočiarejší postup. *ÁBTL*, 3.2.5, 0-8-552/15, s. 92 – 97.

14 Maďarský vedec István Bandi pred časom objavil dossiere pod názvom „Pápai Államtitkárság“. 10-zväzkový spis údajne predchádzal spisu „Nérók“, začínajúci zväzkom XI, ktorý sa však bohužiaľ v archíve štátnej bezpečnosti nenachádza. Podľa názoru odborného osadenstva sa väčšina z tohto spisu stratila alebo poškodila počas alebo hneď po revolúcii v roku 1956.

sa otvorene k protikomunistickému krídlu, a podnecovaním vzájomnej rivality a nedorozumení vo Svätej stolici. Do roku 1964 sa jej to však príliš nedarilo. Zaujímavosťou je, že PMI, ktoré riadili emigranti a štátna Maďarská akadémia v Ríme, museli zdieľať Palazzo Falconieri vo Via Giulia, v susedstve piazza Farnese a Campo dei Fiori.

Zvrat vo vatikánsko-maďarských vzťahov nastal, keď nový pápež Ján XXIII. zvolal na 25. januára 1963 vatikánsky koncil.¹⁵ Všetky východoeurópske katolícke cirkvi v tom čase prežívali nanajvýš ťažké obdobie postihnuté intenzívnou protináboženskou kampaňou Nikitu Chruščova rok predtým. Maďarskí stranícki predstavitelia a príslušníci rozviedky sa otázkou koncilu nezaoberali až do oficiálneho pozvania maďarských biskupov v júni 1962. Kardinál Mindszenty a niektorí ďalší biskupi, ktorých oficiálne duchovné funkcie komunistický štát neuznával, spočiatku pozvanie nedostali. Stalo sa tak azda kvôli vnútorným konfliktom na pápežskom dvore medzi ustupujúcimi konzervatívami, ktorí boli ochotní otvorene odsúdiť komunistické režimy, a progresívnym krídlom. To získavalo vplyv, ako aj podporu samotného pápeža, ktorý sa medzi nimi snažil o zmier. Keď nakoniec pozvanie dorazilo, bolo už neskoro: Úrad pre náboženské otázky (AEH) v spolupráci so správami III/III („interné reakčné sily“) a III/I (zahraničná rozviedka) už medzitým vytvorili pre tento účel maďarskú delegáciu. V októbri 1962 sa k oficiálnej delegácii pridalo šesť informátorov a niekoľko operatívnych agentov pôsobiacich v utajení na maďarskom konzuláte v Ríme. Medzi informátormi, ktorí pred odchodom prešli špeciálnym školením, boli tiež budúci biskupi, poprední teológovia a katolícki novinári.¹⁶ V roku 1963 sa počet agentov zvýšil z 9 na 15. Spravodajské správy o prvých maďarských agentoch pracujúcich vo Vatikáne¹⁷

15 SZABÓ, Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár, 2005, s. 20.

16 Pozri MÁTÉ-TÓTH, András: *A II. Vatikáni zsinat és a magyar elhárítás* (2003, manuscript, available at http://www.vallastudomany.hu/Members/matetoth/vtm-tadocs/m-ta_II_vatikani_zsinat) a SZABÓ, Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár, 2005.

17 Podľa Istvána Bandiho, prvé správy o maďarských kňazoch, ktorí emigrovali do Talianska, sa datujú už do roku 1950, ale agenti pracujúci pre maďarskú štátnu bezpečnosť začiatkom 50. rokov nereprezentovali „oficiálnu“ maďarskú cirkev ako ich neskorší nástupcovia.

poukazujú na nedostatočnú spokojnosť s ich prácou, keďže väčšina z nich mala problém zostať v utajení.¹⁸

Maďarskí spravodajskí dôstojníci sa predsa len počas II. vatikánskeho koncilu poučili zo svojich chýb a položili tak základ ďalším operatívnym aktivitám proti Vatikánu. Pod vedením nového veľvyslanca v Taliansku, nepredpojatého a šikovného Józsefa Szálla, menovaného v polovici roku 1962, mohli mladí a dobre vyškolení (hoci ideologicky nepružní) dôstojníci rímskej rezidentúry pracujúci v utajení vstúpiť do vatikánskych záležitostí cez stretnutia s kardinálmi, členmi pápežského dvora, civilnými úradníkmi, kongregáciami, a orgánmi, ako napríklad Sekretariátom pre rozširovanie jednoty kresťanov, založenom v roku 1960, a Sekretariátom pre neveriacich, založenom v roku 1965. Obe sa zameriavali na posilnenie ekumenického dialógu medzi Východom a Západom.¹⁹ V septembri 1962 sa dôstojník *Fekete*, ktorý pracoval pre rímsku rezidentúru (vtedy závislú od služby III/I-3-D – Vatikán), stretol z novinárom Dr. Fritzom Kusenom, pôvodom z Nemecka, ktorý žil v Taliansku od začiatku 30. rokov, od roku 1947 pracoval pre nemeckú sekciu stanice *Radio Vaticana* a bol v styku so západonemeckým veľvyslanectvom v Ríme. Podľa informácií z jeho osobného spisu, Kusen (krycím menom „Mozart”) bol diplomatickou misiou pre službu Canaris poverený už počas 2. svetovej vojny, a po roku 1945 disponoval dobrými stykmi s množstvom východoeurópskych a arabských diplomatov. Maďarská rozviedka si bola istá, že bol nielen dvojitém agentom, ale rozširoval pravdivé či falošné informácie v službách Vatikánu.²⁰

18 SZABÓ, Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár, 2005, s. 143 – 144.

19 János Bogyé, pracovník rezidentúry v rokoch 1960 – 1965, ktorý figuroval pod krycím menom *Tarnai*, sa v roku 1976 stal šéfom maďarskej rozviedky. Ďalšie cenné zdroje informácií poskytovali dôstojníci ako mj. György Földes (krycie meno Dér, referent rímskej rezidentúry pre katolícke otázky v rokoch 1962 – 1966, neskôr šéf sekcie III/I-8, poverený výcvikom neoficiálnych agentov, ktorý mal do roku 1982 na starosti vatikánske záležitosti na Ústredí (odbor III/I-4-A); major Ferenc Garzó (krycie meno *Fekete*; od roku 1962 pracoval v rámci diplomatickej misie pre rímsku rezidentúru v utajení ako agent; bol kľúčovým spojením medzi Vatikánom a rímskou rezidentúrou v rokoch 1973 – 1977); László Róbert (krycie meno *Rezső*; pôsobil ako oficiálny spravodajca pre tlačovú agentúru MTI a noviny *Népszabadság* v Ríme v rokoch 1961 – 1966).

20 ÁBTL, zbierka 3.2.4. K-383 (operatívny spis „Mozart”, 1962 – 1965), s. 137

Hoci sa nikdy nestal „agentom“, a odmietal si nechať platiť za svoje správy a ústne informácie, ktoré podával v rokoch 1963–1964, maďarská rozviedka a vedenie strany považovali jeho expertízu za cennú pomoc pri bilaterálnych rozhovoroch s Vatikánom. Kusen mal skvelý prístup k interným informáciám. Udržiaval blízky vzťah s otcom Sebastianom Trompom, osobným tajomníkom a popredným konzervatívnym kardinálom Ottavianim, ktorý bol urputným odporcom otvorenia dialógu s Moskvou. Počas dôverného rozhovoru 14. apríla 1963 sa od neho Kusen dozvedel, že po úspešnej pápežskej audiencii redaktora „Izvestije“ a Chruščovho zaťa Adžubeja 7. marca a krátko po uverejnení encykliky *Pacem in terris* 11. apríla, v ktorom sa hlava katolíckej cirkvi zriekla používať protikomunistické vyjadrenia,²¹ Vatikán podnikol ďalší krok vpred. Pápež Ján XXIII. sa so sovietskymi vrcholnými činiteľmi dohodol na súkromnej návšteve Chruščova v Ríme a Vatikáne 15. júna 1963. Hoci plán nebol nikdy oficiálne zverejnený a kvôli pápežovej smrti 3. júna stroskotal, spôsobil vážne obavy nielen vo Vatikáne, v prominentných konzervatívnych kruhoch, ale tiež v USA a v západnom Nemecku, kde sa táto správa stretla so zúrivou odozvou kancelára Adenauera.²²

Vďaka „Mozartovi“, maďarským agentom „Pálovi Kékesovi“ a „Bélovi Molnárovi“²³ a oficiálnym zdrojom, ako talianskym novinárom Alcestetovi Santinimu²⁴ a Valeriovi Occhettimu sa maďarskej rozviedke a vedeniu strany podarilo uskutočniť prvé vyjednávania medzi komunistickým štátom a Svätou stolicou z veľmi výhodnej pozície. Vatikánsky vyslanec a viedenský arcibis-

21 MELLONI, Alberto: *L'altra Roma. Política e S. Sede durante il Concilio Vaticano II (1959 – 1965)*. Bologna, Il Mulino, 2000, s. 179

22 *ÁBTL*, zbierka 3.2.4. K-383, s. 118 – 119.

23 Pod krycím menom „Kékes Pál“ sa ukrýval Pál Brezanóczy (1912 – 1972), eger-ský apoštolský administrátor (1959-1964), ktorý bol 28. októbra 1964 vymenovaný za biskupa. Za krycím menom „Molnár Béla“ sa skrýval. Pozri Mihelics, popredný katolícky novinár a redaktor časopisu *Vigilia*.

24 Santini bol uznávaným odborníkom na Vatikán, ktorý na jednej strane pracoval pre komunistické noviny *l'Unità*, ale poskytoval tiež cenné informácie maďarskej štátnej bezpečnosti, (nie ako agent ale ako dôverný zdroj), od začiatku 50. rokov. Do roku 1990 stál na čele tlačovej služby Maďarskej delegácie v Ríme. Santini udržiaval priateľské vzťahy s Casarolim a inými vatikánskymi diplomatmi z progresívneho krídla.

kup Franz König, ktorý navštívil v Budapešti kardinála Mindszentyho koncom apríla 1963, mal o vnútornej situácii v Maďarsku veľmi povrchné vedomosti, podobne ako Agostino Casaroli²⁵ 7. – 9. mája. Kádárov režim naproti tomu disponoval podrobnými informáciami o silnejúcich úmysloch progresívneho krídla vo Vatikáne (stimulovanými internými faktormi, ako aj stupňujúcou sa aktivitou spravodajských služieb Varšavskej zmluvy) presvedčiť kardinála Mindszentyho, aby sa vzdal osobného odporu, odišiel z Budapešti, a vzdal sa svojho postu maďarského prímasa, čím mal umožniť maďarskej cirkvi „prežiť a fungovať“.²⁶

V politike rozširovania a dialógu, ktorú inicioval pápež Ján XXIII., pokračoval aj jeho nástupca Pavol VI., a napriek odmietnutiu Mindszentyho opustil Maďarsko bez úplnej rehabilitácie, rok po intenzívnych bilaterálnych rozhovoroch Agostino Casaroli a József Prantner, šéf ÁEH, podpísali 15. septembra 1964 v Budapešti čiastkovú dohodu, ktorú je nutné považovať za jeden z najväčších úspechov Kádárovho režimu; a to z troch nasledovných dôvodov:

- 1) Následkom lobovania komunistického režimu za vymenovanie politiky lojálnych duchovných namiesto neústupčivých biskupov na pozície biskupov v rokoch 1964 – 1969, nastúpilo na scénu veľké množstvo biskupov a pomocných biskupov, ktorí pracovali pre obe zložky bezpečnostných služieb – vnútroštátnu rozvedku (Správu III/III), aj zahraničnú rozvedku (Správu III/I) – a konferencia maďarských biskupov sa tak dostala pod úplnú kontrolu štátu.²⁷ Moskva začala Maďarsko vnímať ako

25 Päť dní pred príchodom Casaroliho do Budapešti, 2. 5. 1963, odbor III/III-2-a ministerstva vnútra pripravil operatívny plán jeho sledovania, ktorý zahŕňal 17 agentov v Budapešti, Győri, Szegede, Esztergome, Nyíregyháze a Székesfehérváre. SZABÓ, Csaba: *A Szentsek és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár, 2005, s. 97 – 99.

26 MELLONI, Alberto: *L'altra Roma. Politica e S. Sede durante il Concilio Vaticano II (1959-1965)*. Bologna, Il Mulino, 2000, s. 172.

27 ADRIÁNYI, Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939 – 1978*. Budapest, Kairosz, 2004, s. 70 – 71. Podľa triezvych odhadov, bolo 10 z 13 členov Maďarskej biskupskej konferencie buď v minulosti alebo v tom čase agentmi alebo informátormi štátnej bezpečnosti. Pozri UNGVÁRY, Krisztián: *Mozgástér és kényszerpályák. Ecsetvonások egy egyházfő élettrajzához. ÉLET ÉS IRODALOM*,

pozitívny model vzťahu medzi štátom a cirkvou v socialistickom bloku. Náboženské prenasledovanie formou cenzúry, zastrašovania, zatýkání a súdnych procesov ale neprestávalo. Začiatkom roku 1965, teda len pár mesiacov po podpísaní dohody, sa dokonca začala nová vlna represálií. Vatikánska diplomacia sa ju však snažila bagatelizovať a udržať si tak dobré vzťahy s Maďarskom.²⁸

- 2) Maďarský štát prebral kontrolu nad PMI umiestneným na druhom poschodí Palazzo Falconieri v Ríme v roku 1965. Emigrovaní duchovní v Ríme museli svoje pozície opustiť a nahradilo ich nové osadenstvo (rektor, vicerektor, pol tucta profesorov a 4 – 5 študentov ročne, ktorých grant alebo plat určoval maďarský štát). Na základe archívnych záznamov boli všetci poprední rektori inštitútu v rokoch 1965 – 1987 vyškolenými agentmi maďarskej rozviedky. Boli vyškolení vo vedení politických diskusií a používaní technických nástrojov, akými boli napríklad prenosné telefóny.²⁹ Od roku 1965 do konca 70. rokov bol podiel informátorov v radoch hostujúcich profesorov a študentov, z ktorých väčšina navštevovala Gregoriánsku alebo Lateránsku pápežskú univerzitu či *Collegium Germanicum*, nižší, ale stále presahoval 50%.³⁰

2006/5 – Prípád kard. Lászlóa Paskaia, predsedu Maďarskej konferencie biskupov v rokoch 1986 – 1990.

- 28 V polovici 60. rokov (najlepším príkladom je jeho prejav v katakombách Domitila 12. 9. 1965) sa pozeral na Poľsko omnoho nekompromisnejšie. Veľmi ho túžil navštíviť, a to aj napriek oficiálnemu odmietnutiu zo strany miestnych orgánov. Pozri MELLONI, Alberto: *L'altra Roma. Politica e S. Sede durante il Concilio Vaticano II (1959 – 1965)*. Bologna, Il Mulino, 2000, s. 352 – 357 a s. 368 – 371; CASAROLI, Agostino: *Il martirio della pazienza. La Santa Sede e i paesi comunisti (1963 – 1989)*. Torino, Einaudi, 2000, s. 67 – 76 – Postoj pápeža Pavla VI. ku komunizmu.
- 29 György Zemplén (krycím menom *Karl Wittmann*, 1965 – 1968. operatívny spis č. Mt-567/1-2.), Árpád Fábián (*Ludwig Beron*, 1969 – 1972. Spis Mt-807/1-3), István Bagi (*Blanc*, 1973 – 1979. Spis Mt-1109/1-4), Dankó István (*Körmöczy*, 1980 – 1987. Spis M-35493). Aj keď o sieti agentov PMI na konci 80. rokov doteraz nejstviuje veľké množstvo dokumenty, na základe dátumu uzatvorenia operatívneho spisu „Nérók” (1993), môžeme predpokladať, že metodický prienik neskončil do roku 1987.
- 30 BANDI, István: *Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez, állambiztonsági megközelítésben*. EGYHÁZTÖRTÉNETI SZEMLE, 2007/1. (<http://www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/bandiistvan.htm>).

Rektori a profesori Pápežského maďarského inštitútu tvorili hlavný nástroj vykonávania Kádárovej vatikánskej politiky. Vo východoeurópskych otázkach disponovali neobmedzeným stykom s vatikánskymi diplomatmi, ktorými boli do začiatku 70. rokov apríklad Agostino Casaroli a Giovanni Cheli, neskôr Luigi Poggi, Gabriel Montalvo, Angelo Sodano, Ivan Dias a John Bukovsky.

- 3) V roku 1964 dostal PMI poverenie od štátnej bezpečnosti vybrať budúce katolícke elity v Maďarsku, teda stredné a vyššie cirkevné pozície. V roku 1976 maďarská spravodajská služba vydala správu s pochvalným vyjadrením o lojalite bývalých študentov a vyhlásením, že reprodukcia novej katolíckej elity predstavuje pre štátnu bezpečnosť trvalú úlohu, ktorú je možné splniť len vtedy, ak si nebudú môcť „neželané osoby“ budovať kariéru v Ríme. Z „perspektívneho“ hľadiska sa mal PMI³¹ spolu s Maďarským kultúrnym inštitútom stať základom pre „umiernené“ maďarské spravodajské informácie v Taliansku.

1967 – 1971: riešenie otázky Mindszenty

Rok 1967 bol pre maďarské snahy infiltrovať Vatikán bodom obratu. Dňa 26. marca bola uverejnená encyklika pápeža Pavla VI. pod názvom *Populorum progressio*. Katolícka cirkev otvorene prijala modernú dobu, zastávala priznanie spoločenských a politických práv, najmä v Afrike a Latinskej Amerike, a vyhlasovala, že evanjelizácia a volanie po sociálnej spravodlivosti si navzájom nemusia odporovať. Štvrtého júla 1967 sa mons. Casaroli, ktorý vyjadril účasť socialistickým krajinám, stal tajomníkom Rady pre verejné záležitosti cirkvi (ekvivalent ministerstva zahraničných vecí) a 16. júla bol vymenovaný za biskupa.³² Len štyri roky po jeho prvej návšteve Budapešti sa z neho stal hlavný architekt vatikánskej ostpolitiky. Moskva reagovala okamžite. V dňoch 24. – 27. júla sa v Budapešti stretli vysokopostavení predstavitelia spravodajských služieb sovietskeho bloku, aby prediskutovali „*aktivitu proti Vatikánu, opatrenia na diskreditáciu Vatikánu a jeho podporovateľov, ale tiež opatrenia,*

31 Operatívne spisy o PMI sa zhromažďovali v dossiere pod krycím názvom „Palota” (Palace), *ÁBTL*, 3. 1. 5. O-20011.

32 Casaroliho životopisné údaje pozri CASAROLI, Agostino: *Il martirio della pazienza. La Santa Sede e i paesi comunisti (1963 – 1989)*. Torino, Einaudi, 2000, XXXI–XXXV.

ktoré by prispeli k zhoršeniu rozdielov vo Vatikáne a medzi Vatikánom a kapitalistickými krajinami“. Po stretnutí sa začali uplatňovať aktívne opatrenia vedúce k diskreditácii a rozdeleniu zjednotenej cirkvi a k preniknutiu do Vatikánu.³³ Podľa Christophera Andrewa a Vasilija Mitrochina v rokoch 1968–1969 nový šéf KGB Jurij Andropov osobne dohliadal na vykonávanie ctižiadostivého plánu infiltrovať sa do všetkých hlavných častí vatikánskeho byrokratického aparátu. Po úspešnom ovládnutí PMI a marginalizácii katolíckej emigrácie v Ríme, sa Maďarsku dostalo ďalšej úlohy vkradnúť sa do všetkých kongregácií, štátneho sekretariátu na čele s francúzskym kardinálom Jean Villotom a do cirkevných rádov, najmä do rádu jezuitov, ktorého členovia riadili Rádio Vatikán a taliansku katolícku tlač (*Osservatore Romano* a *Avvenire*).³⁴

V rámci snáh o implementáciu bilaterálnej spolupráce potrebnej na vykonanie plánu Vatikánu vybudovať štandardné diplomatické vzťahy, maďarský štát a Svätá stolica neváhali odstrániť prekážky uplatnenia *ostpolitiky* „v plnom rozsahu“. Prvou obeťou bol viedenský arcibiskup Franz König, ktorý bol zástancom ranej *ostpolitiky*, ale na Kádárovu blahosklonnosť sa pozeral skeptickejšie než väčšina jeho vatikánskych kolegov. Koncom 60. rokov zostávala situácia Mindszentyho jedinou nevyriešenou otázkou v citlivých vyjednávaniach medzi Maďarskom, Vatikánom a USA. V septembri 1967, Maďarsko v snahe izolovať Mindszentyho ešte viac, požiadalo Washington a Viedeň, aby u neho

33 Citácia od ANDREW, Christopher – MITROKHIN, Vasili: Mitrochinov archív. KGB v Európe a na Západe. Londýn, Penguin, 1999, s. 651. Podrobnejší opis československých podmienok pozri KAPLAN, Karel: *Těžká cesta. Spor Československa s Vatikánem 1963 – 1973*. Brno, 2001, Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 145 – 152. Pozri tiež HALKO, Jozef: A magyar és a csehszlovák titkosszolgálat együttműködése a II. Vatikáni Zsinat „operatív fedolgozásában“. REGNUM. MAGYAR EGYHÁYTÖRTÉNETI VÁZLATOK, 1-2/2006, s. 81 – 88. Odkazy k stretnutiu z roku 1987 je možné nájsť v archíve bývalej bezpečnostnej služby Securitate: ACNSAS, fond Documentar, dosar 69, zv. 2, 2-21. f. V Maďarských archívoch neexistuje o tomto stretnutí žiadna zmienka.

34 Najvýznamnejším úspechom maďarskej spravodajskej služby v tomto období bolo vymenovanie otca Ferenc Királyho (krycím menom *Falter Ludwig*. Spis Bt-1308/1-3 a Mt-387/1) za *definitor generalis* v ráde františkánov. Túto pozíciu zastával v rokoch 1967 až 1973. V 70. rokoch boli najvýznamnejšími zdrojmi informácií „Bertold“ taliansky novinár pracujúci na oddelení tlačovej agentúry ANSA pre zahraničie, a doposiaľ neidentifikovaní „Krammer“, „Engel“, „Kimmel Johann“, „Nemere“ a „Sigmund Raymond“.

zastavili pravidelné návštevy kard. Königa.³⁵ Podľa správy zahraničnej sekcie Ústredného výboru MSZMP, spôsobovali Königove súkromné rozhovory rozpaky a všeobecný odpor v rámci Maďarskej biskupskej konferencie.³⁶ Kardi-
nál König musel pre tento dôvod prerušiť svoju súbežnú diplomatickú kariéru
a v poslednom kole bilaterálnych rozhovorov v roku 1971 už nezohrával žiad-
nu významnú rolu.³⁷

V rovnakom období skúsený diplomat Štátneho sekretariátu mons. Luigi Bongianino, ktorý zodpovedal od roku 1963 za maďarské záležitosti, podnikol
v marci 1967 prvú osobnú návštevu Maďarska s úmyslom preveriť niektorých
potenciálnych kandidátov na post biskupa.³⁸ Bongianino svojich maďarských
náprotivkov „Kerekesa”³⁹ a „Jánosa Zoltána”⁴⁰ prekvapil svojím nestranným
a „sprisahaneckým” zmýšľaním. Správa o jeho návšteve Budapešti, Egeru, Sze-
gedu a Kalocsa podtrhla politické riziká, ktoré Bongianino zosobňoval, keďže
príliš nedbal na oficiálne správy a prizýval si každého duchovného jednotlivo
na dôverný rozhovor, čo na ich pôsobilo šokujúco: niektorí plakali, chvel sa im
hlas.⁴¹ Bez prítomnosti dostatočného množstva dokumentov, ktoré by svedčili
o maďarskej intervencii, mala ich sťažnosť okamžitý účinok: Bongianino bol

35 SZABÓ, Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár, 2005, s. 308 – 309.

36 ADRIÁNYI, Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939 – 1978*. Budapest, Kairosz, 2004, s. 75 – 76. König navštívil vážne chorého Mindszentyho 7. 5. a 23. 6. 1967.

37 From 1967 to 1971, König navštívil Mindszenty len raz, v októbri 1969. SOÓS, Viktor Attila – SZABÓ, Csaba: „Világosság”. *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen*. Budapest, Új Ember-Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány, 2006.

38 Predtým Maďarsko navštívil spolu s Agostinom Casarolim v 1965 a v 1966.

39 Kornél Pataki bol osobným tajomníkom szegedského biskupa Józsefa Udvardyho; pôsobil ako győrsky biskup (1975 – 1990). Jeho „operatívny spis” v ÁBTL 3.1.2. M-36278/1-2.

40 György Zemplén, rektor PMI v rokoch 1965 až 1968.

41 Správa od agenta menom „Kerekes” o návšteve Luigiho Bongianinoho v Maďarsku. M-36278/2, s. 86 – 92.

zakrátko vo svojich 40 rokoch prepustený z diplomatických služieb a neskôr vymenovaný za biskupa (marec 1968).⁴²

Jeho nástupca mons. Giovanni Cheli sa ako skúsený diplomat do Rímskej kúrie dostal v roku 1967 ako obľúbenec Casaroliho. V septembri 1968⁴³ po prvýkrát navštívil Maďarsko, kde si svojimi priateľskými spôsobmi ihneď získal dôveru svojho maďarského náprotivku.

Po novembrovej návšteve Maďarska roku 1969 kalocský arcibiskup József Ijjas povedal agentovi „Kerekesovi“, že Cheli „*k nám pristupuje omnoho diplomatickejšie a je nám viac naklonený*“.⁴⁴ V nasledujúcich rokoch si Cheliho pozitívny prístup k socialistickému Maďarsku vyslúžil častú chválu strany a správ rozvedky. Cheli zohral kľúčovú úlohu pri riešení chúlостivej záležitosti s Mindszetyim, pri ktorej niekoľkokrát pricestoval do Budapešti, vždy obkolesený príslušníkmi bezpečnosti v utajení a vplyvnými agentmi. Pod tlakom maďarského štátu a progresívneho krídla Kúrie, pápež Pavol VI. zdráhavo pristal na vyriešenie tejto otázky a oznámil rozhodnutie Vatikánu predviesť starého primasa do Ríma 16. apríla 1971 pred maďarského ministra zahraničných vecí Jánosa Pétera, ktorý sám bol kalvínskym biskupom. Podľa správy Pétera Politickému výboru MSZMP pápež počas stretnutia neprejavil o osud Mindszentyho veľký záujem a nazval ho „*obeťou histórie, ktorý skutočne spôsobuje veľa ťažkostí Vatikánu aj maďarskej vláde*“.⁴⁵ O päť dní neskôr zástupca Vatikánu Giovanni Cheli a predseda ÁEH Imre Miklós podpísali tajnú dohodu, podľa ktorej Vatikán rozhodol o zrušení exkomunikácie troch maďarských duchovných z roku 1958 (Miklósa Berestóczyho, Richarda Horvátha a Imre Várkonyiho), ktorí boli zvolení do komunistického parlamentu

42 Bol vyslaný do mestečka Alba v Piedmonte, neskôr do Vercelli (1970) a Tortona (1975).

43 SOÓS, Viktor Attila – SZABÓ, Csaba: „*Világosság*”. *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen*. Budapest, Új Ember-Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány, 2006, dokument č. 3.

44 Správa agenta pod menom „Kerekes” o návšteve Giovanni Cheliho v Maďarsku (18. – 19. 11. 1969). M-36278/2, s. 188.

45 SZABÓ, Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár, 2005, s. 408.

bez ohľadu na oficiálny zákaz.⁴⁶ Na základe hodnotenia Komunistickej strany Maďarska bolo toto rozhodnutie významné aj pre maďarskú zahraničnú politiku, pretože uľahčilo „*spoluprácu medzi ľavicovými hnutiami a progresívnymi katolíckymi silami na Západe*“.⁴⁷ Na požiadanie Vatikánu bola formálna rehabilitácia kňazov – kolaborantov, ktorú by konzervatívna mienka verejnosť označila za zradu, zverejnená až 13. októbra 1971. V tom čase bol už kard. Mindszenty v Ríme, konkrétne po tom, čo Giovanni Cheli 9. septembra podpísal dohodu, ktorá Mindszentyemu umožnila opustiť Maďarsko. Podmienky uvalené na osobu Mindszentyho boli ponížujúce: právna rehabilitácia v Maďarsku mu bola odopretá a nemohol sa angažovať v maďarských záležitostiach. Vatikán súhlasil, že zostúpi z pozície prímasa, keď dovŕši 80 rokov, (čo bolo v roku 1972).⁴⁸ Vatikán tieto okolnosti Mindszentyemu oznámil až 10. októbra 1971 prostredníctvom apoštolského vyslanca vo Viedni. Mindszenty sa tak len po 4 týždňoch strávených v Ríme rozhodol presídlieť do Viedne, kde v roku 1975 zomrel. Jeho odchod za daných podmienok znamenal pre maďarskú štátnu bezpečnosť obrovský úspech, keďže podpísané dohody vyhovovali maďarským záujmom, a tiež dokazoval, že „progresívne katolícke sily“ vo Vatikáne získavali väčší vplyv.⁴⁹

Počas obdobia po prvom operatívnom stretnutí ohľadom Vatikánu v roku 1967 sa Maďarsku podarilo skonsolidovať svoj pozitívny imidž, čím prispelo k postupnej marginalizácii vnútorných (Mindszenty) i vonkajších ideologických nepriateľov (kard. Ottaviani, kard. Benelli, pôvodom chorvátsky kard. Franjo Šeper či mníchovský kard. Döpfner). V kontexte interného plánu zohrávala kľúčovú úlohu rezidentúra „Világosság“, založená v novembri roku 1968 pri Štátnom úrade pre kultu, ktorá podliehala 4. odboru Správy III/I zodpovednej za Taliansko, Vatikán a Izrael. Za šéfa 5-členného osadenstva bol vymenovaný major József Orosz, krycím menom *Vági*, ktorého Sándor Rajnai, náčelník ma-

46 BALOGH, Margit – GERGELY, Jenő: *Egyházak az újokori Magyarországon 1790 – 1992*. Kronológia. Budapest, História-MTA Törtéttudományi Intézet, 1993, s. 344.

47 ADRIÁNYI, Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939 – 1978*. Budapest, Kairosz, 2004, s. 117 – 118.

48 *Ibidem*, s. 213.

49 *ÁBTL* 3.2.5 0-8-552/12, s. 45 – 53. Správa odboru III/I-4 ohľadom aktuálnych trendov vatikánskej zahraničnej politiky. Budapešť, 2. októbra 1972.

d'arskej Správy pre zahraničnú rozvedku, poveril úlohou udržiavať a spracovávať dôverné informácie prichádzajúce či už zo strany maďarských duchovných pri ich pobyte v Ríme (školení informátori alebo „dôverné zdroje“, teda nedobrovoľní informátori) alebo od vatikánskych diplomatov počas ich návštevy Maďarska; výnimočnej pozornosti sa tu dostávalo zvláštnemu vyslancovi Vatikánu v Maďarsku Giovanni Chelimu a jeho asistentovi, mons. Gabrielovi Montalvovi, ktorí mali blízko k mons. Casarolimu.⁵⁰ Viac než 3 roky rezidentúra spolu s inými zložkami rozvedky, Štátneho úradu pre kultu a Odboru propagandy pri Ústrednom výbore strany pomáhala v „prípravách“ maďarských biskupov na ich pravidelné návštevy Ríma – na rozsievanie odporu k *ostpolitik*e na jednej strane a na presvedčanie Vatikánu, že je maďarská otázka vyriešená, na strane druhej.⁵¹

Maďarská sieť agentov a objektov vo Vatikáne počas 70. rokov

Operatívna výkonnosť a politický vplyv maďarskej rozvedky vo vzťahu k Vatikánu vrcholili v 70. rokoch pred pochopiteľne prekvapivým zvratom, ktorý nastal zvolením poľského kardinála Karola Wojtyły za pápeža (16. októbra 1978), a zasiahol dynamiku studenej vojny s okamžitou a dôslednou platnosťou. Rozštiepením odporu maďarského katolíckeho hnutia a podpísaním výhodných dohôd v prípade Mindszenty nadobudli maďarské orgány začiatkom 70. rokov pocit, že sú pripravené zintenzívniť svoju spravodajskú činnosť vo Vatikáne a v celom Taliansku. Pre svoju rastúcu politickú nestabilitu a hospodársku krízu Moskva vnímalo Taliansko ako najzraniteľnejšiu západnú krajinu, najpríhodnejšiu pre ľahké presadenie operatívnych záujmov.

Od rokov 1972/73, bola „vatikánska línia“ výkladnou skriňou úspechu maďarskej rozvedky. Spočiatku ju viedol ju Sándor Rajnai (1967 – 1976), neskôr

50 ÁBTL 2.2.1 Operatív nyilvántartás II/2 –7. doboz (Operatívne spisy – Giovanni Cheli). Montalvo sa zaoberal východoeurópskymi záležitosťami v rokoch 1964 až 1974, neskôr sa stal apoštolským delegátom pre Nikaraguu, Alžírsko, Tunisko a Líbyu do roku 1986, potom pronunciom pre Juhosláviu (1986-96) a veľvyslancom pre USA (1999 – 2005). Ďalšie životopisné údaje viď „Gabriel Montalvo; Archbishop, Vatican Envoy to U.S.” („Gabriel Montalvo; Arcbiskup, Vatikánsky vyslanec v USA“). *Washington Post*, 4. 8. 2006.

51 Rezidentúra „Világosság”, SOÓS, Viktor Attila – SZABÓ, Csaba: „Világosság”. *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen*. Budapest, Új Ember-Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány, 2006.

János Bogye (do novembra 1989), ktorý pôsobil ako príslušník rezidentúry v Ríme v 60. rokoch, a hovoril plynulou taliančinou a španielčinou.⁵² Na Ústredí sa Talianskom zaoberal jeden z najvýznamnejších odborov I. správy (III/I-4⁵³), ktorý operoval v 3 líniiach/službách:

- **III/I-4-A:** spravodajské služby zamerané voči Vatikánu a katolícka emigrácia do krajín Západu⁵⁴,
- **III/I-4-B:** spravodajské služby zamerané proti objektom NATO v Taliansku (obzvlášť Rímska univerzita obrany NATO⁵⁵),
- **III/I-4-C:** spravodajské služby zamerané proti sionistickým hnutiam a izraelským objektom v Taliansku.

Vysoký stupeň operatívnej výkonnosti, ktorý maďarská služba vo Vatikáne dosiahla, možno najprv ozrejmiť niekoľkými štatistickými údajmi. Je možné predpokladať, že v druhej polovici 70. rokov maďarská štátna bezpečnosť kulminovala v počte dobre vyškolených, po taliansky hovoriacich dôstojníkov rozvedky, ktorí operovali po celom svete buď pod diplomatickou zásterkou, alebo „nelegálne“ pre službu III/I-8. Najvyššia koncentrácia takýchto dôstojníkov bola v Taliansku, kde na hlavnej rezidentúre v Ríme pracovalo 6 – 7 dôstojníkov pre Vatikán z celkového počtu 21 – 22 členov osadenstva (z toho 12 boli operatívni dôstojníci).⁵⁶

52 UNGVÁRY, Krisztián: *Kik voltak, mit akartak? Egyenes út a csúcsra: Harangozó Szilveszter. Egy állambiztonsági főcsoporthőnök karrierje.* RUBICON, 2007/1, s. 34 – 35.

53 Pozri URBÁN, Aladár: *Kádár politikai rendőrsége. A BM III. (Állambiztonsági) Főcsoporthőnökség felépítése és működése.* RUBICON, 2002/6-7, s. 58 – 65 – prehľadný záznam o III. Hlavnej správe Ministerstva pre vnútorné záležitosti.

54 Dôstojníci, ktorí stále v čele vatikánskej služby (III/I-4-A) od 1972 do začiatku 80. rokov: kapitán György Kósa, podporučík János Knopp, podplukovník Ferenc Garzó a podporučík János Rostási. Odbor III/I-4 viedol plukovník János Bogye, podplukovník György Földes, podplukovník Ferenc Zsigmond, neskôr Gábor Patkó a Oszkár Kiss.

55 *ÁBTL*, 3.2.6. 8-346/1-4 (Nato Defence College, 1968 – 1988).

56 Číselné údaje pochádzajú z *ÁBTL*, 3.2.6. 0-200/IX, s. 29 a s. 77 – 78 (Operatívny spis Velence – Maďarské veľvyslanectvo v Ríme, 1976 – 1987). Pre porovnanie – „legálna“ rezidentúra KGB v Ríme mala 35 zamestnancov a disponovalo o čosi menej než 20 agentmi. ANDREW, Christopher – MITROKHIN, Vasili: *Mitrochinov archiv. KGB v Európe a na Západe.* Londýn, Penguin, 1999, s. 620.

Podľa správy pokrývajúcej obdobie od januára 1973 do júna 1977 maďarská rozviedka zozbierala 880 informácií a správ po vatikánskej línii – 686 z nich dostalo od Odboru III/I-6 (pre dokumentáciu, analýza a prognózovanie) hodnotenie „použiteľné“. Dve tretiny informácií (565) pochádzalo z rozličných rezidentúr – najúspešnejšia bola práve rezidentúra v Ríme s 548 správami, tajnými dokumentmi a *informáciami* (461 použiteľných, 85 nepoužiteľných), ale ďalšie informácie prúdili tiež z Viedne (počas pobytu Mindszentyho do roku 1975 z jeho okruhu; neskôr zo suity kard. Königa), Paríža (monitorovanie Francúzskej biskupskej konferencie do roku 1977), Kolína (s dvomi vplyvnými konzervatívnymi arcibiskupmi – Josefom Fringsom – 1942 – 1969 a Josepom Höffnerom – 1969 – 1987⁵⁷), Zürichu a tiež z New Yorku (rezidentúra pri OSN), kde sa mohli dôstojníci maďarskej rozviedky opäť stretnúť s vatikánskymi diplomatmi pôsobiacimi v USA.

Ďalších 295 informácií (z ktorých 216 dostalo hodnotenie „užitočné pri operatívnych úlohách“) sa zozbieralo cez sieť agentov. V tom čase počet agentov presiahol 20, pričom väčšina z nich žila a pracovala v Ríme. Pozoruhodné je, že v polovici 70. rokov väčšina agentov a dôverných zdrojov boli Taliani alebo ľudia pracujúci pre Vatikán. Poskytovali maďarskej rozviedke tajné informácie o vatikánskej *ostpolitike*, politických a osobných konfliktoch, ktoré bolo možné využiť v súlade so záujmami sovietskeho bloku.⁵⁸ Podľa dostupných údajov sa

57 Pápež Benedikt XVI pôsobil ako konzultant pre teologické otázky u kard. Fringsa pri 2. vatikánskom koncile. Neskôr bol ako popredný profesor teológie v Münsteri a Tübingene maďarskej štátnej bezpečnosti dobre známy pre svoj konzervatívny postoj po roku 1968.

58 *ÁBTL*, 3.2.5 0-8-552/13, s. 159 – 173. Najvýznamnejším zahraničným agentom, ktorý pracoval pre maďarskú rozviedku v Taliansku bol „Von Schiller“, západo-nemecký novinár akreditovaný v Taliansku. Na zozname jeho dôverných zdrojov (určíte nevediac o jeho pravých úmysloch) figurovali: „T-1“ – diplomat veľvyslanectva NSR, „V-2“ – tajomník generálneho prestaveného rádu jezuitov a „V-4“, vysoko postavený príslušník Sekretariátu pre kresťanov. Ďalšími významnými zdrojmi boli „Bertold“, novinár tlačovej agentúry ANSA, „Braun Franz“, novinár Rádia Slobodná Európa pôsobiaci v Ríme, „Heine“, riaditeľ ľavicovo orientovanej katolíckej tlačovej agentúry ADISTA, „Ägel“, taliansky poslanec s príslušnosťou k Talianskej socialistickej strane, „Müde“, „Scherring“ a „Böhm“ (otec z rádu cisterciánov, ktorý vyučoval na Lateránskej univerzite). Jedným z jeho dôverných zdrojov bol tiež známy Hansjakob Stehle, hlavný korešpondent v Ríme za noviny „Die Zeit“ a ARD, a autor kníh o vatikánskej *Ostpolitike*.

tok správ po roku 1978 ešte zintenzívnil. V rokoch 1980–1981, rímska rezidentúra postupovala Ústrediu mesačne 30 – 35 správ. Väčšina z nich sa týkala vatikánskej zahraničnej politiky a hlavných operatívnych objektov, akými boli napríklad Radio Vaticana (krycí názov *Son*), inštitút PMI (krycí názov *Palota*), a rád jezuitov (krycí názov *Fekete Ház*).⁵⁹

V druhej polovici 70. rokov dôstojníci na rezidentúrach a operatívne riadili zložitú a viacúrovňovú sieť v Ríme. Najvyšší stupeň zodpovedal „hivatásos munkatárs” (*vyškolený agent – HMT*), „titkos munkatárs” (*TMT – tajný agent*) a „hírszerző ügynök” (*HÜ – spravodajský agent*). Všetci *TMT* a väčšina *HMT* a *HÜ* boli pôvodom Maďari (osadenstvo PMI a Maďarského kultúrneho inštitútu, novinári, intelektuáli a vedci), ktorí ešte dostali pred presídlením do Talianska špeciálny výcvik. Hlavným operatívnym bodom aktivít zameraných proti Vatikánu bol Palazzo Falconieri, t.j. sídlo PMI: tu boli odpočúvané všetky rokovacie miestnosti a kancelárie, aby tak spravodajská služba mohla čo najlepšie využiť oficiálne ceremónie, koncerty a iné kultúrne podujatia. Druhú úroveň agentov tvorili duchovní (kňazi, mnísi, teológovia, úradníci pri univerzitách a kongregáciách), pôvodom taktiež Maďari. Tretiu úroveň, bezpochyby najúspešnejšiu, predstavovali všetky tie talianske a vatikánske zdroje, ktoré vedome alebo nevedome (pri vyprovokovaní príslušníkmi spravodajstva použitím operatívnej psychologickej metódy, napríklad „čierneho kanálu”) odovzdávali maďarskej rozviedke kompromitujúce alebo dôverné informácie. Väčšina z nich bola úprimne presvedčená o oddanosti Maďarska rozvíjať priateľské bilaterálne vzťahy s Vatikánom a Talianskom a nepovažovala Kádárov režim za skutočne komunistický.

Na základe archívnych záznamov dosiahla spolupráca medzi rôznymi vetvami štátnej bezpečnosti vyššiu operatívnu úroveň aj vďaka technickému pokroku v 70. rokoch (tvorba elektronickej databázy). „Legálne“ rezidentúry (ako rímska, ktorá podliehala odboru III/I-4) si vymieňali informácie nielen s Ústredím (odbory III/I-4, III/I-6, ale aj „nelegálny” III/I-8 a hlavná rezidentúra „Akadémia“ poverená kontrolou kultúrnych vzťahov so Západom, ktorej činnosť nie je doposiaľ prebádaná), ale tiež s odborom III/III-1, ktorý zodpovedal za „katolícky problém“ pri I. správe, II. správe kontrarozviedky, ktorá dohliadala na cudzincov pri návšteve Maďarska, s ministerstvom zahraničných

59 *ÁBTL*, 3.2.5 0-8-552/14, s. 165 – 169.

vecí a Štátnym úradom pre kultu.⁶⁰ Spisy „Nérók” dokladajú pravidelné výmeny operatívnych a osobných údajov zahraničných duchovných medzi niektorými východoeurópskymi tajnými službami. S Poľskom a NDR si vybudovali ešte intenzívnejšiu spoluprácu – ich diplomati a/alebo spravodajskí dôstojníci sa v Ríme pravidelne stretávali so svojimi maďarskými kolegami. Maďarskú rozvedku využívali krajiny Varšavskej zmluvy, ktoré mali s Vatikánom zlé alebo žiadne vzťahy, čím mali nepomerne sťaženú pozíciu preniknúť do jeho tajomstiev, ako v prípade Československa, Bulharska, ale aj Sovietskeho zväzu. Na druhej strane tu však neexistovalo žiadne spojenie s rumunskou zahraničnom rozvedkou, ktorá operovala pomerne nezávisle a prejavovala o Taliansko veľký záujem.⁶¹

***Ostpolitik* v plnom prúde a prvé znaky krízy**

Od druhej polovice 60. rokov krajiny Varšavskej zmluvy vynakladali obrovské úsilie podkopať pozíciu Vatikánu, oslabiť jej morálny vplyv a preorientovať ho od prozápadného, teologicky a spoločensky konzervatívneho postoja ku ideologickému nerozlišovaniu medzi kapitalizmom a socializmom. Pri čítaní sebavedomých maďarských správ o vážnych politických škodách, ktoré prostredníctvom aktívnych opatrení v 70. rokoch spôsobili „kňazským reakčným silám“ (vo Vatikáne a Maďarsku), nie je možné nezapochybovať o ich dôveryhodnosti a spoľahlivosti z historického hľadiska: s prihliadaním na vývoj *ostpolitiky* v posledných rokoch služby pápeža Pavla VI. sa javí, že spôsob, akým Maďarsko mohlo preniknúť a ovplyvniť vatikánsku politiku voči sovietskemu bloku, bol dosť podobný spoločným akciám KGB a Stasi a operatívne spojeniu síl voči popredným západonemeckým politikom, akými boli napríklad Willy Brandt a Helmut Schimdt.⁶² V oboch prípadoch úspech nezávisel od pria-

60 Na každej návšteve vatikánskych diplomatov sa spoločne podieľali všetky tri Správy a Štátny úrad pre kultu. Počas návštevy Giovanni Cheliho a Angela Sodana v Maďarsku v apríli 1972, bol pre nich napríklad pripravený jednodňový výlet na Balaton, aby mohli dôstojníci bezpečnosti v tom čase prehľadať ich hotelové izby, s cieľom nájsť dôverné dokumenty, ktoré by mohli nakopírovať. *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/11, s. 31 – 35.

61 Rád by som poďakoval Chrisovi Davisovi za jeho výstižné pripomienky k tejto časti štúdie.

62 ANDREW, Christopher – MITROKHIN, Vasili: *Mitrochinov archív. KGB v Euró-*

meho zverbovania objektov, ale od vytvorenia stálych kanálov medzi personálom ich poradcov, čím získavali informácie a mohli ovplyvniť ich rozhodnutia pozitívnou propagandou či dezinformovanosťou.

Priaznivá konštelácia globálneho vrenia v roku 1968 napomohla medzi katolíckymi veriacimi šíriť predstavu jasnej ukážky hospodárskej, psychologickkej a azda aj morálnej krízy v západnom svete kapitalizmu. Správy rozviedky založené na dôverných rozhovoroch s vatikánskymi diplomatmi sa nevyhli porovnaniu „sekularizovaného“ Západu, kde sa katolícky svet zdal byť rozdelený teologickými spormi a opozičné skupiny pochybovali o morálnej autorite pápeža, s Východom, kde katolicizmus nielenže prežil, ale uchoval si oddanosť a poslušnosť Rímu.⁶³ O dva roky neskôr v roku 1972 sa maďarská spravodajská služba dozvedela, že počas dôverného stretnutia Kongregácie pre verejné záležitosti (vatikánskeho „ministerstva zahraničia“ na čele s kard. Casarolim v rokoch 1968 až 1978) kard. Jean Villot, vatikánsky štátny tajomník a pôvodom Francúz, sa vyjadril ešte otvorenejšie, keď priznal, že socialistické režimy mimovoľne budovali stenu pred rozširovaním materializmu a hedonizmu do východnej Európy.⁶⁴ V októbri 1972 vyšla všeobecná správa maďarskej tajnej služby o trendoch vo vatikánskej zahraničnej politike, ktorá zdôrazňovala, že v súčasnosti Svätá stolica prikladá najväčší význam získavaniu spoľahlivých informácií spoza železnej opony a povýšeniu svojej hierarchie, (čo pre Československo predstavovalo pozoruhodnú dilemu, keďže väčšinu biskupov vymenovaných Rímom štát neuznával). KGB v tom čase varovala všetky socialistické krajiny pred plánom Vatikánu spojeným s „ideologickým podvratníctvom“, ktorý bol oficiálne motivovaný všeobecným zápasom o mier a odzbrojenie a mal byť realizovaný prostredníctvom intenzívnejšieho kontaktu s miestnymi orgánmi a súkromnými osobami. Maďarská rozviedka však o tieto poplašné správy neprejavila prílišný záujem. Vnútna sekcia kúrie bola z maďarskej strany naopak pochvaľovaná za opozíciu ostpolitiky kard. Giovannim Benellim (zástupca štátneho tajomníka) a ultrakonzervatívnym kard. Ottavianim, ktorí si vzali na mušku Villota, ale tiež Casaroliho a „liberálne“

pe a na Západe. Londýn, Penguin, 1999, s. 594 – 595.

63 SZABÓ, Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat-Magyar Országos Levéltár, 2005, s. 38 a s. 400 – 401 (správa rezidentúry „Világosság” o návšteve Agostina Casaroliho a Giovanniho Cheliho v Budapešti v januári 1970).

64 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 164 – 166.

osadenstvo v jeho okruhu.⁶⁵ Podľa Villota sa mala katolícka cirkev vyhýbať budovaniu vzťahov so socialistickým zriadením, pretože v prípade kapitalizmu už Vatikán urobil podobnú chybu, ktorá sa prejavila v jeho prílišnej závislosti na tomto systéme. Svätá stolica si podľa neho mala udržať „neutralitu“, vnímať socializmus s dávkou „súcitú“, a napomôcť zvýšenie morálnej úrovne v spoločnostiach východnej Európy bez podkopávania politickej legitimacy vládnych marxistických strán. Hoci Kádárov režim s obavami sledoval rozširovanie komunít v otvorenej opozícii ku kolaborujúcim duchovným, dobre informovaná rozviedka vyhlasovala, že podľa Villota by Vatikán nepristal na existenciu komunity odporu v socialistickom svete, kde sa rekonštrukcia oficiálne uznanej štruktúry stala hlavným – a mnohokrát jediným – cieľom vatikánskej diplomacie.⁶⁶

Informácie poľského vicepremiéra pre zahraničné záležitosti hovorilo o názore Agostina Casaroliho, ktorý tvrdil, že sa pápež Pavol VI. snažil vyhnúť väčším konfliktom so socialistickým táborom. Casaroli dodal, že je osobne presvedčený o rozšírení katolicizmu a socializmu na dominantné „ideológie“ vo svete za ďalších desať rokov, preto bolo potrebné, aby naši spoločnú reč.⁶⁷

Rok 1973 zaznamenal medzinárodné napätie najmä pre historicky prvú ropnú krízu a pre Vatikán predstavoval nepokojné obdobie, v ktorom sa zjavne zrealizoval prehlasovaný úmysel dištancovať sa od Spojených štátov a zohrávať aktívnu a nezávislú rolu pri rokovaníach o európskej bezpečnosti.⁶⁸ Dňa 7. februára 1973 sa maďarská spravodajská služba dozvedela o dvoch agentoch CIA, ktorí v utajení pracovali na Vatikánskom štátnom sekretariáte ako „minutanti“

65 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/15, s. 62. Podľa správy rímskej rezidentúry z novembra 1974 kolovali v Kúrii fámy o odstavení Agostina Casaroliho, ktorý sa nepohodol s kard. Benelli a očakávala sa, že sa stane turínskym arcibiskupom.

66 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 45 – 53. Správa odboru III/I-4 o vatikánskej zahraničnej politike. Budapešť, 2. október 1972. Viď tiež 3.2.5. 0-8-552/12, s. 164 – 166. Rím, 7. február 1974. Správa od agenta „Engel“ o interných konfliktoch vo Vatikáne.

67 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 157 – 159. Záznám o stretnutí medzi poľským vicepremiérom zahraničných vecí a maďarským veľvyslancom v Poľsku. Varšava, 30. november 1973.

68 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 157 – 159. Záznám o stretnutí medzi poľským vicepremiérom zahraničných vecí a maďarským veľvyslancom v Poľsku. Varšava, 30. november 1973.

a boli len prednedávnym odhalením a odsúdením na odpykanie trestu v Ugande a Južnej Afrike ako *vicenunciovia*.⁶⁹ O niekoľko dní neskôr, konkrétne 28. júla 1973, *Osservatore Romano* zverejnil krátke komuniké s informáciou, že sa vysokopostavený diplomat Giovanni Cheli, spojený s udržiavaním kontaktov s maďarskými činiteľmi,⁷⁰ stal apoštolským delegátom pri OSN v New Yorku. Napriek diskretnému prístupu Vatikánu maďarská rozviedka informovala Ústredie a vedenie strany o odstavení Cheliho už 18. júla, teda dávno predtým, než sa správa dostala na verejnosť. Maďarské zdroje tiež informovali o skutočnom dôvode jeho odstránenia – udaní Károlyho Fábiana, maďarského duchovného v talianskej emigrácii, pápežovi Pavlovi VI. Fábian, ktorý pôsobil ako vyšší redaktor Rádia Slobodná Európa, otvorene obvinil Cheliho z toho, že je „komunistickým agentom“.⁷¹ Túto klebetu potvrdil aj samotný Cheli, ktorý seabavedome povedal agentovi „Blanc“ (rektor PMI István Bagi), že skutočným cieľom konzervatívnej kritiky bol Casaroli. Tým bol pápež, ktorý sa vždy snažil o udržanie rovnováhy medzi oboma krídlami, vystavený tlaku, pod ktorým sa rozhodol Cheliho obetovať v snahe o zachovanie jednotnej línie.⁷² Cheliho nerozvážnosť bola maďarskej rozviedke užitočná, keďže si tým uvedomila politické riziká spojené s dôvernými zdrojmi na najvyšších miestach. Cheliho nahradil mons. Luigi Poggi, ďalší vysoký diplomat z Casaroliho krídla, ktorý bol však omnoho menej nadšený pre maďarskú náboženskú politiku než jeho kolega.⁷³

69 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 94.

70 Popri oficiálnych rozhovoroch s maďarskými zástupcami, Cheli viedol aj súkromné a prísne dôverné rozhovory 8. 1. a 29. 5. 1973 v reštaurácii v Ríme s dôstojníkom v utajení György Földesom, krycím menom Dér. Počas týchto rozhovorov s hlavnou témou Mindszenty, sa Cheli ponúkol poskytovať maďarským diplomatom informácie z prvej ruky o aktuálnom vývoji vatikánskej *ostpolitiky*. Správa agenta Dér v *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 77 – 82 a s. 108 – 113.

71 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/11, s. 142 – 144. Správa odboru III/I-6 o odstránení vatikánskeho diplomata zodpovedného za maďarské otázky. Budapešť, 19. 7. 1973.

72 *Ibidem*, s. 143.

73 Na zozname vatikánskych diplomatov, bývalých maďarských agentov „Szakértő 90“ okrem mien John Bukovsky a Francesco Colasuonno tiež figuruje meno Luigi Poggi. Zoznam bol po prvý raz zverejnený v roku 2005. Na základe dostupných záznamov (spisy „Nérók“ a jeho osobný spis: *ÁBTL* 2.7.1 NOIJ Névmutató Kartton – Luigi Poggi) je nutné vylúčiť akékoľvek priame prepojenie medzi Poggim

V roku 1973 muselo vatikánske konzervatívne krídlo po desiatich rokoch intenzívneho a zjavne jednostranného otvárania sa Východu čeliť rovnakým obvineniam z nedôslednej politiky, ktoré už v 50. rokoch predniesla mladšia generácia diplomatov starším konzervatívcom; ani odpor ani dialóg totiž očividne nemali žiaden väčší vplyv na vnútorné usporiadanie komunistického režimu, ale dialóg im aspoň pomohol zvýšiť ich legitímnosť a váhu na medzinárodnej scéne. Casaroli sa zdal byť nespokojný so svojou vlastnou politikou.⁷⁴ Podľa správ maďarskej spravodajskej služby počas konferencie apoštolských delegátov v roku 1974 vo Frascati pri Ríme Casaroli poznamenal, že napriek rozšíreným očakávaniam na Západe sa nesmel dialóg s Východom rovnáť „ideologického kompromisu“ s komunizmom. Povedal tiež, že aj napriek „neuspokojivým výsledkom“ nesmie Vatikán od tejto stratégie upustiť, pretože pokiaľ „*prebieha dialóg cirkvi vo východnej Európe, nie sú v ohrození*“.⁷⁵

Bolo pomerne ľahké postupovať podľa podobnej politiky v Maďarsku, kde intenzívnej spolupráci medzi katolíckou cirkvou a Kádárovým režimom po nútenej rezignácii Mindszentyho⁷⁶ viac nestáli v ceste žiadne prekážky. V roku 1976 tak bolo možné do pozície maďarského prímasa dosadiť jedného z najochotnejšie kolaborujúcich biskupov Lászlóa Lékaia. Bolo omnoho náročnejšie dosiahnuť, aby sa poľská katolícka politika a Konferencia západonemeckých biskupov podrobila požiadavkám vatikánskej vecnej politiky. Vo februári roku 1974 maďarská spravodajská služba s uspokojením registrovala nebývalý konflikt medzi Poľskou biskupskou konferenciou a Vatikánskym štátnym sekretariátom pri oficiálnej návšteve Casaroliho v Poľsku na pozvanie poľskej vlády. Keď Casaroli dokončil kázeň v Katedrále sv. Jána Krstiteľa vo Varšave, kde sa

a maďarskou spravodajskou službou. Podobne ako iní členovia Štátneho sekretariátu, aj on používal časté rozhovory s maďarskými diplomatmi/dôstojníkmi ako nástroj výmeny informácií a presadzovania stanoviska Vatikánu.

74 Pozri CASAROLI, Agostino: *Il martirio della pazienza. La Santa Sede e i paesi comunisti (1963 – 1989)*. Torino, Einaudi, 2000, kapitoly IX a XI o jeho diplomatických snahách v Československu a Poľsku.

75 ÁBTL, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 216 – 224. Správa odboru III/-6 o nových trendoch vo vatikánskej politike. Budapešť, 7. 6. 1974.

76 Súvislý materiál, ktorý uvádza operatívne opatrenia maďarských orgánov a Vatikánu za účelom vylepšiť verejnú mienku, sa nachádza v spisoch „Nérok“, „Blanc“ (ÁBTL, 3.2.3. Mt-1109/2) a v operatívnych spisoch „Kerkai“ (ÁBTL, 3.2.3. Mt-988/1).

pochvalne vyjadril o prebiehajúcom zmierovaní medzi cirkvou a štátom, kardináli Wyszyński a Wojtyła ho otvorene obvinili z „oslabovania pozície Poľskej biskupskej konferencie“ a z „podnecovania nedorozumení v poľskom duchovenstve“. ⁷⁷ Odmietli sa tiež na protest zúčastniť recepcie, ktorú organizovalo ministerstvo zahraničných vecí. Podľa istého poľského diplomata si Varšava uvedomovala, že Casaroli potreboval lepšie znejúce sľuby, aby odolal kritike, ale rozhodla sa zväziť jeho návrh na vytvorenie normálnych diplomatických vzťahov. Poľská vláda však nemala žiaden vážny záujem modifikovať bilaterálne vzťahy s Vatikánom, ktoré sa im zdali byť z poľského pohľadu uspokojivé a priaznivé. ⁷⁸ Poľský novinár Dominik Morawski, pôsobiaci v Ríme, maďarskému agentovi „Nemere“ povedal, že sa poľská vláda v súčasnosti obávala náhlejšej smrti pápeža Pavla VI., čím by mohla Casaroliho práca, ktorú vykonal, vyjsť nazmar. ⁷⁹

V tom čase poľsko-maďarská spolupráca v náboženských otázkach nabrala také intenzívne tempo, že sa začiatkom septembra roku 1973 obaja ministri zahraničných vecí – Stefan Olszowski a János Péter – stretli, aby prediskutovali ďalšie vzťahy s Vatikánom. Olszowski sa posťažoval na odmietavý postoj Wyszyńskiego k spolupráci, ktorý sa nápadne rozchádzal s prezentovanou „harmonickou spoluexistenciou“ v Maďarsku. ⁸⁰ Napätie medzi Vatikánom a poľským duchovenstvom kulminovalo v bode, keď Štátny sekretariát (na popud Casaroliho) podrobil výraznej cenzúre nadmieru kritický prejav voči ostpolike a negatívnym dopadom „dialógu“ na cirkvi vo východnej Európe, ktorý mal kardinál Wyszyński predniesť na biskupskej synode v Ríme v októbri 1974. ⁸¹ Dôvernú informáciu, ktorú otec Jozef Penkowsky poskytol agentovi pod menom „Kimmel Johann“, si Budapešť vysvetlila ako znamenie, že „operatívna práca“ vo Vatikáne prináša ovocie; na zastavenie kritických hlasov *ostpolitiky*

77 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 199 – 202. Správa odboru III/I-4 o vatikánsko-poľských rozhovoroch. Budapešť, 22. 2. 1974.

78 *Ibidem*, s. 200.

79 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 225 – 228. Správu vypracoval „Nemere“. Rím, 10. 6. 1974.

80 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/15, s. 39 – 41. Správa Jánosa Pétera o rozhovoroch s poľským ministrom zahraničných vecí. Budapešť, 13. 9. 1973.

81 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/12, s. 266 – 268. Správu vypracoval „Kimmel Johann“. Rím, 14. 11. 1974.

už nebola viac potrebná intervencia zo strany krajín východného bloku, Vatikán si na to vystačil sám.

Dlhá cesta k prelomu

Do roku 1975 legitímnosť vatikánskej *ostpolitiky* podkopala nielen kríza spojená s poľským duchovenstvom, ale tiež pretrvávajúci konflikt so západným Nemeckom pri snahách o diplomatické uznanie východného Nemecka či neúspechy v Československu, Rumunsku, Juhoslávii a ZSSR. Maďarská spravodajská služba sa vo Vatikáne dostala do výbornej pozície, pretože „dvojitá lojalnosť“ Maďarskej biskupskej konferencie komunistickému štátu aj pápežovi sa cenila vysoko a významnou mierou prispievala ku marginalizácii „kňazských reakčných síl“ v Maďarsku aj mimo neho. Vysoko postavení maďarskí politici navštevovali Vatikán: premiér György Lázár v roku 1975 a János Kádár, ktorý počas procesu s Mindszentym⁸² úradoval v pozícii ministra vnútra v júni 1977. Návšteva Kádára vo Vatikáne vzbudila len občasné námietky, čím Maďarsku a jeho „nejasnému socializmu“ a umiernenej, hoci veľmi efektívnej spravodajskej službe vyslúžila malé víťazstvo. Ale ani najoptimistickejšie ohľady na presvedčenie Vatikánu presadzovať *ostpolitiku* neobstoja pri skutočnosti, že sa po helsinskej konferencii a zvolení Jimmyho Cartera za amerického prezidenta niečo v zahraničnej politike zmenilo.

Správa rozvedky z roku 1975 dokladuje výbornú predpoveď možných nástupcov pápeža Pavla VI. Kardinál Wojtyła sa ocitol na 3. až 4. mieste potenciálnych kandidátov spolu s kardinálom Ugom Polettim a dvomi nemeckymi hovoriacimi duchovnými – Alfredom Benschom z Berlína, ktorý bol úprimne oddaný *ostpolitike* a Franzovi Königovi z Viedne, ktorý spočiatku zohrával významnú rolu pri otvaraní Vatikánu na Východ, ale v 70. rokoch upadal v tejto otázke do stále väčšieho skepticizmu. Maďarská spravodajská služba označila možnosť zvolenia krakovského arcibiskupa Karola Wojtyły za „potenciálne najnebezpečnejšiu“ a predpovedala „podstatné následky pre svetovú politiku“ či hlboké zmeny, ktorých stredom malo byť Poľsko.⁸³ Po dosiahnutí

82 PANKOVITS, József: *Fejezetek a Magyar-olasz politikai kapcsolatok történetéből (1956 – 1977)*. Budapest, Gondolat, 2005, s. 141 – 152.

83 *ÁBTL*, 3.2.5. 0-8-552/15, s. 90. Analýza odhadov o možnom nástupcovi pápeža Pavla VI. Budapešť, 15. 8. 1975.

plnej zdatnosti vo veciach Vatikánu dokázali maďarské tajné služby predpovedať približujúci sa koniec zlatej éry *ostpolitiky*, ale neboli dostatočne silné na to, aby tomu zabránili.

Stefano Bottoni získal doktorandský titul v roku 2005 na Univerzite v Bologni v odbore história Európy. Odvtedy tam prednáša o dejinách východnej Európy. Získal grant Bolyaia Jánosa Maďarskej akadémie vied na obdobie 2006 – 2009. V rokoch 2002 – 2006 vykonával svoj výskum v Archíve Národnej rady na skúmanie archívov Securitate – ACNSAS v Bukurešti, od júla do septembra 2006 pôsobil v Bukurešti ako konzultant pri Prezidentskej komisii na analýzu komunistického diktátorského režimu v Rumunsku, a od februára do júla 2007 pracoval v Budapešti v Historickom archíve štátnobezpečnostných služieb so zameraním na vzťahy medzi Maďarskom a Vatikánom.

Andrzej Grajewski

Katolícky týždenník „Nedeľný host“

Poľsko

Tajné služby Poľskej ľudovej republiky proti Vatikánu v rokoch 1956 – 1978

Vatikán je jedno zo svetových centier. Niet preto divu, že bol odjakživa predmetom záujmu tajných služieb mnohých krajín. Je viac než isté, že nikdy predtým neboli štruktúry Vatikánu poprepletané takou komplexnou a nebezpečnou pavúčou sieťou, ako v povojnových rokoch, keď sa katolícka cirkev stala ideologickou odnožou komunistického režimu. Po roku 1945 nadobudli aktivity tajných služieb východného bloku nepredvídateľný rozmer. Koordinovala ich Moskva, ktorá nielenže mala politickú kontrolu nad týmto regiónom, ale budovala tiež tajnú politickú políciu. Vatikán bol považovaný za hlavného ideologického nepriateľa komunizmu a zničenie katolíckej cirkvi bolo teda jedným z hlavných cieľov internej politiky krajín východného bloku. Keďže nebolo možné bojovať s cirkvou efektívne bez útoku na jej „srdce“, t. j. Vatikán, nazhromaždilo sa množstvo veľkých operácií zameraných na provokáciu, dezinformovanie a infiltráciu do štruktúr Svätej stolice.

Tieto aktivity nadobudli nový rozmer po roku 1958, keď voľba pápeža Jána XXIII. priniesla výrazné zmeny v politike Vatikánu voči krajinám východného bloku. Spomenuté zmeny sa týkali najmä začatia dialógu s komunistickými predstaviteľmi moci v mene zlepšenia postavenia katolíkov v uvedených krajinách. Počas pontifikátu Pavla VI. sa stala východná stratégia jednou z priorít Svätej stolice. To viedlo k zvýšenému záujmu tajných služieb Poľskej ľudovej republiky o náboženské záležitosti. Obzvlášť zjavné to bolo počas II. vatikánskeho koncilu a v súvislosti s aktivitami arcibiskupa Agostina Casaroliho v aspekte východu. Počnúc týmito udalosťami sa pri snahe infiltrovať do systému Rímskej kúrie zisťovalo, či je možné využívať vatikánske „aggiornamento“ na účely zahraničnej politiky Moskvy a jej spojencov. Voľba poľského pápeža viedla k takej intenzite operácií proti Vatikánu, že si zaslúžia samostatnú kapitolu.

Bezpečnostné služby Poľskej ľudovej republiky zohrali významnú rolu v aktivitách proti vatikánskemu frontu v rokoch 1958 – 1978. Rád by som svoj argument založil hlavne na dosiaľ publikovaných materiáloch, obzvlášť na zdrojoch publikovaných Inštitútom pamäti národa (Instytut Pamięci Narodowej – IPN). Vo svojom vystúpení budem prezentovať niektoré z charakteristických črt operácií proti Vatikánu. Takisto sa vo svojej výpovedi upriamim na fenomén výmeny údajov medzi tajnými službami krajín východného bloku, vďaka ktorej sa dosiahla koordinácia akcií a zvýšila ich efektívnosť. Chcel by som zdôrazniť, že tento príspevok je všeobecnou prezentáciou. Len hlbší a systematický výskum môže odhaliť plnú škálu metód a prostriedkov používaných komunistickými tajnými službami.

Orgány vytvorené na boj proti katolíckej cirkvi

Ministerstvo vnútra (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – MSW) po roku 1956 sústredilo svoje informačné služby na aktivity proti Vatikánu. Hneď v roku 1958 ministerské vedenia zdôraznili potrebu zhromaždenia informácií a taktického plánovania operácií voči Vatikánu. Sieť agentov sa rozrástla dokonca aj o príslušníkov cirkvi. Na získanie týchto agentov sa využívala tzv. „pasová“ taktika. Uchádzači o cirkevné štúdium v Ríme museli súhlasiť so spoluprácou s tajnými službami Poľskej ľudovej republiky (Polska Rzeczpospolita Ludowa – PRL),¹ aby získali pas a mohli vycestovať za štúdiom. III. oddelenie ministerstva vnútra, zodpovedné za potláčanie ideologických nepriateľov, vykonávalo väčšinu operatívnych aktivít medzi príslušníkmi cirkvi koncom 50. rokov a počiatkom 60. rokov. V tom období nastala potreba reformy systému a vytvorenia nového oddelenia, ktoré by sa špecializovalo výlučne na boj proti cirkvi, a ktorého hlavnou aktivitou by bol boj proti Vatikánu.²

Od júna 1962 boli všetky proticirkevné aktivity sústredené v IV. oddelení ministerstva vnútra, takzvanom 4. odbore tajnej služby (Służba Bezpieczeństwa – SB). Bola to špecializovaná jednotka SB, ktorej úlohou bolo pozorovanie a zneškodnenie „nepriateľa“, čo bol výraz označujúci aktivity katolíckej cirkvi, iných náboženských združení a katolíkov laikov. Oddelenie malo svoje

1 DOMINICZAK, Henryk: *PRL bezpečnostné štruktúry 1944 – 1990. Rozvoj a aktivity podľa MSW dokumentácie*. Varšava 1997, s. 212 – 213.

2 *Ibidem*, s. 153.

územné odbory, nazvané IV. sekcie vojvodského riaditeľstva Ľudových milícií (Milicja Obywatelska – MO). Ako v ostatných krajinách východného bloku, pri všetkých aktivitách voči Vatikánu, jednotky IV. oddelenia úzko spolupracovali s I. oddelením ministerstva vnútra a zahraničnou spravodajskou službou PLR. Táto spolupráca sa riadila detailnými inštrukciami, ako vykonávať jednotlivé úlohy. Obsahovali tiež rady, ako uskutočňovať výmenu agentov. Je potrebné zdôrazniť, že v spoločných akciách zohrávalo IV. oddelenie vedúcu rolu.³ I. oddelenie ministerstva vnútra plnilo poradnú a koordinačnú funkciu v aktivitách spravodajskej služby ostatných jednotiek MSW. Oddelenie fungovalo na základe vyhlášky 0045/70 z roku 1970 vydané ministrom vnútra. Vplyv Vatikánu bol výrazný najmä v operatívnej činnosti. Jednotlivé inštitúcie Rímskej kúrie, poľské cirkevné inštitúcie v Ríme a monastické komunity boli vystavené neustálemu sledovaniu.⁴

Za záležitosti Vatikánu bola v rámci I. oddelenia zodpovedná III. sekcia. V 60. rokoch to bola IV. sekcia. Úlohy III. sekcie I. oddelenia ministerstva vnútra stanovovala vyhláška z 15. januára 1971. Jej úlohy zahŕňali prienik spravodajských služieb do štruktúr NATO a vládnych inštitúcií západných štátov vrátane Francúzska, Veľkej Británie, Talianska, Belgicka, a tiež Vatikánu. Operácie spravodajských služieb sa sústredili na „(...) *vyšetrovanie aktivít poľských cirkevných autorít vo Vatikáne, zhromažďovanie tajných dokumentov a informácií z Vatikánu, týkajúcich sa kľúčových medzinárodných záležitostí, prevažne tých, ktoré súviseli s PLR a inými socialistickými štátmi; sústreďovanie informácií o spojeníctve Vatikánu a jeho spolupráce s Spolkovou republikou Nemecko v akciách namierených voči PLR.*“⁵

3 Przedsiewzięcia w zakresie współdziałania z jednostkami operacyjnymi MSW. Załącznik do planu 2-letniego na okres 1978 – 1979. In: *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972 – 1979* (Akcje w obszarze współpracy z operacyjnymi jednostkami MSW. Annex 2. ročnému plánu pre roky 1978 – 1979. In: *Plány aktivít IV. oddelenia MSW*). Úvod Paweł Tomasik. Výber a edícia Mirosław Niełasko, Anna K. Piekarska, Paweł Tomasik, Cyprian Wilanowski. Inštitút národnej pamäti (IPN). Warsaw 2007, s. 240.

4 PIOTROWSKI, Paweł: Štruktúra bezpečnostnej služby (SB) MSW 1975 – 1990. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, č. 1/3/2003, s. 58.

5 Vyhláška č. 008 vedúceho I. oddelenia MSW col. M. Milewski, z 15. 1. 1971, *Archív IPN*, Dokumentácia a Výkonný výbor – (IPN Bu) č. 01821/3, s. 284 – 287

Stojí za zmienku, že v operatívnych aktivitách poľských spravodajských služieb voči Vatikánu sa najväčší dôraz kládol na ich zosúladenie s aktivitami IV. oddelenia ministerstva vnútra.⁶ SB vypočúvalo počas ich pobytu v Poľsku osoby, o ktoré prejavilo záujem I. oddelenie ministerstva vnútra. Bolo to mimoriadne dôležité v prípade kňazov, ktorých trvalo zamestnávali cirkevné inštitúcie vo Vatikáne alebo v Ríme. Sieť agentov „4. odboru“ pomerne často postupovala zhromaždené inkriminujúce materiály riadiacim orgánom I. oddelenia, ktoré koordinovalo všetky operácie proti Vatikánu. Tento postup sa využíval v operáciách proti reverendovi Adamovi Bonieckemu, ktorý vydával poľské vydanie „Osservatore Romano“ vo Vatikáne od roku 1979.⁷

V mnohých prípadoch boli príslušníci IV. odboru predstaviteľmi zahraničných spravodajských služieb poverení, aby vykonávali dodatočné prehliadky alebo kontroly. Odovzdať informáciu I. oddeleniu MSW nejakým kňazom, ktorý bol registrovaný IV. odborom, pri jeho odchode na štúdium alebo za prácou do zahraničia, bola už len rutinná záležitosť. Často sa pritom stalo, že osoba, ktorá pôvodne pracovala pre IV. odbor, bola postúpená na následné využitie v spravodajských službách PLR. Príkladom takýchto praktík bol arcibiskup Stanislaw Wielgus, ktorý bol najprv monitorovaný územnými oddeleniami IV. odboru v Lubline. Keď zistili, že bude vyslaný do zahraničia, jeho prípad bol postúpený spravodajským agentom na ďalší rozbor.⁸ Podobné praktiky boli zaužívané vo vzťahu ku kňazom, ktorí začali svoju službu vo Vatikáne a ktorí predtým podstúpili registráciu SB z akýchkoľvek dôvodov.⁹ Tu je možné de-

6 *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972 – 1979* (Plány aktivít IV. oddelenia MSW v rokoch 1972 – 1979), Varšava 2007, s. 66 – 67.

7 Analýza akčných materiálov týkajúcich sa rev. Adama Bonieckieho v TEOK č. 32242 a v materiáloch 9720/I. IPN Bu 02014/122.

8 List vedúceho sekcie I. oddelenia vedúcemu IV. sekcie Vojvodiny HQ občianskych milícií (KW MO) v Lubline z 29. 11. 1975 pojednávajúci o presune dokumentov tajného kolaboranta „Adama“. Dokument „Jacket“ č. 7207. *Archívy IPN*, Varšava.

9 Podobná situácia sa udiala v prípade otca Konráda Hejma. Keď bol v roku 1980 umiestnený do Ríma, bol presunutý príslušníkmi SB do jeho rímskej rezidencie. Súčasne, počas jeho návštevy Poľska, sa stretol s príslušníkmi IV. oddelenia. Detaily týchto mítingov boli postúpené spravodajstvu HQ vo Varšave. Tento prípad je podrobne spracovaný na webstránke IPN v dokumente: GRAJEWSKI, Andrzej – MACHEWICZ, Paweł – ŻARYN, Jan: Raport: *Sprawa Ojca Konrada Hejmo Działania Służby Bezpieczeństwa przeciwko Kościołowi Katolickiemu w latach*

dukovať, že úzka spolupráca medzi I. oddelením a IV. odborom vyústila do vypracovania rutínnej procedúry, ktorá sa zameriavala na najímanie nových kolaborantov so spravodajskými službami. Tieto praktiky sa neustále využívali pri plnení ďalších úloh a hodnotiacom procese. Využili sa napríklad aj počas operatívnych aktivít proti reverendovi Józefovi Wesolowskému, ktorý sa neskôr stal apoštolským nunciom v postsovietskych republikách.¹⁰

Vo svojich operáciách vo Vatikáne využívalo I. oddelenie takzvanú diplomatickú „zásterku“. Príslušníkov spravodajských služieb viedli ako diplomatický personál v rozličných sekciách ambasády Poľskej ľudovej republiky v Ríme. Boli taktiež v Skupine pre pracovné kontakty medzi vládou PŁR a Svätou stolicou, ktorá operovala v rámci diplomatických misií v Ríme.

Proces najímania sa začínal na I. oddelení otvorením tzv. počiatočného dokumentu na zhromaždenie základných informácií o cieľenej osobe, ktorá sa mala podieľať na následných operáciách, buď ako „figúrka“ v operácii alebo potenciálny kandidát na stálu prácu.

Náboroví príslušníci spravodajských služieb v Ríme, ktorí, ako už bolo uvedené, operovali pod diplomatickou zásterkou, boli v týchto operáciách obzvlášť aktívni. Konzulárna sekcia bola v tomto smere najaktívnejšia.

Kňazi v Ríme zvyčajne dostali pas, ktorý im umožňoval trvalý pobyt, pričom boli povinní udržiavať pravidelný kontakt s ambasádou. Táto výsada bola využívaná na iniciovanie dialógu za účelom identifikovania prípadných regrútov, alebo na získanie informácií užitočných pre ďalšie operácie. Kompromitujúce materiály zozbierané v Poľsku sekciou SB sa často využívali práve pri týchto operáciách buď za účelom vydierania, alebo v snahe najat' nových členov do radov spravodajských služieb. Ak najatie osoby nebolo uskutočniteľné, z dôvodu jej odmietnutia alebo nezáujmu o spoluprácu, jej materiály sa využili na jej následnú diskreditáciu. Bol to trest za odmietnutie spolupráce so spravodajskými službami PŁR.¹¹

1975 – 1988 (Správa: prípad otca Konrada Hejma. Aktivita spravodajskej služby voči katolíckej cirkvi v rokoch 1975 – 1988).

10 Rev. ZALESKI, Tadeusz Isakowicz: *Księża wobec bezpieki na przykładzie Archidiecezji Krakowskiej* (Kňazi proti bezpečnostným službám – prípad Krakovskej arcidiecézy). Krakov 2007, s. 125 – 126, 129.

11 *Ibidem*, s. 189.

Špeciálnu rolu v operáciách spravodajskej služby PER voči Vatikánu zohrávala tzv. diskreditačná sieť agentov, ktorá bola založená v Poľsku orgánmi IV. odboru, aby plnila naliehavé potreby spravodajskej služby a vykonávala príslušné operácie. Termín sa vzťahoval na ľudí, ktorí, hoci mali základňu v Poľsku, mali prístup k najrozličnejším vplyvným kruhom vo Vatikáne, alebo disponovali obšírnymi vedomosťami o cirkevných záležitostiach, ktoré sa hodili na účely spravodajských služieb PER.

V prípade potreby diskreditačnú sieť využívalo I. oddelenie pre vatikánske operácie. Aj agentov, ktorí boli členmi rodín katolíckych kňazov, angažovali na operácie proti Vatikánu. Julian Polan-Haraschin, švager krakovského metropolitu kardinála Franciszka Macharského, pôsobil ako agent od 70. rokov¹². Diskreditačná sieť sa využívala aj neskôr, napríklad počas návštevy Jána Pavla II. v Poľsku, ako aj počas kombinovaných zahraničných operácií, iniciovaných SB a tajnými službami.¹³

Potenciál aktivít v takejto forme je zreteľný napríklad v tom, že počas operácie „Leto 79“, t. j. sprevádzanie Jána Pavla II. na jeho prvej púti do Poľska v júni 1979, bolo použitých 480 tajných kolaborantov, pričom väčšina z nich bola z cirkevných radov. IV. sekcia riadiacich orgánov vojvodiny v Krakove mala sieť 136 agentov zloženú prevažne z príslušníkov diskreditačnej siete.

Novinári akreditovaní v Ríme, ako aj tajní kolaboranti z radov spravodajských služieb, zohrali podstatnú rolu v operáciách proti vatikánskym kruhom.

Ignacy Krasicki, oficiálne delegát pracovnej agentúry a poľského rozhlasu, bol podstatným prvkom v infiltrovaní kruhov katolíckej cirkvi v 60. rokoch. V skutočnosti bol tiež tajným kolaborantom I. oddelenia MSW, výnimočne aktívnym v 60. rokoch. Pochádzal z aristokratickej rodiny s mnohými kontaktmi v zahraničí, vrátane Ríma. Umožnilo mu to ľahký prístup k rozličným cirkevným kruhom a mohol získať informácie oficiálnym, ako aj neoficiálnym spôsobom. Zohral obzvlášť významnú rolu počas II. vatikánskeho koncilu, kde bol akreditovaný ako zástupca poľských médií.

12 POLAN- HARASCHIN, Julian (1912 – 1984, sudca v Krakove): Aparat represji w Polsce Ludowej 1944 – 1989 (Represívny aparát v Poľskej ľudovej republike v rokoch 1944 – 1989). Rzeszów zv.1/1/2004, s. 415.

13 LASOTA, Marek: Donos na Wojtyłę (Denunciácia proti Wojtyłovi). Krakov 2005, s. 296, 305.

Pozorovatelia koncilu

Druhý vatikánsky koncil vzbudil pozornosť tajnej polície hneď, keď Ján XXIII. oznámil jeho konanie. Dokumenty zhromaždené MSW potvrdili, že sa spravodajská služba PLR od počiatku usilovala monitorovať prácu prípravného výboru koncilu, ktorý sa zaoberal zoskupením materiálov, potrebných pre úspešný priebeh koncilu. Taktiež podnikla operatívne akcie proti poľským účastníkom koncilu.¹⁴ Je možné úplne oprávnene tvrdiť, že medzi poľskými duchovnými, ktorí boli pod záštitou zástupcov médií nominovaní ako pozorovatelia koncilu, bol aspoň jeden tajný kolaborant – reverend Michal Czajkowski, známa kňazská autorita a biblista, neskôr spojený s opozičnými kruhmi. Rev. Czajkowski, tajný spojenec SB, vystupujúci pod prezývkou Jankowski, postúpil poľskej spravodajskej službe informácie o aktivitách poľských biskupov – účastníkov koncilu, ako aj o činnosti Rímskej kúrie. Zostával v kontakte rovnako s rímskou rezidentúrou, ako aj svojou riadiacou jednotkou zo IV. oddelenia MSW v Poľsku.¹⁵

Zdá sa, že MSW získavalo informácie o koncile oficiálnou cestou – prostredníctvom novinárov akreditovaných vatikánskou tlačovou agentúrou, ako aj neoficiálnym spôsobom – pomocou siete agentov. Okrem záznamov z operatívnych akcií a správ sa MSW snažila zozbierať kompletnú dokumentáciu o koncile s nesmiernym dôrazom na postoj katolíckej cirkvi voči spoločenským a politickým záležitostiam, ako aj výsostne náboženským otázkam, napr. ekumenickému a vnútronáboženskému dialógu.

Aktivity poľského kardinála Stefana Wyszyńskiego, ktorý od začiatku pôsobil v niekoľkých komisiách koncilu, sa takisto zaznamenávali so zvláštnou pozornosťou. Svedčí o tom rozsiahly dokument korešpondenta pracovnej agentúry a poľského rozhlasu v Ríme, Ignacyja Krasického,¹⁶ nazvaný „Správa o situácii

14 Druhý vatikánsky koncil. Dokumenty IV. sekcie. *IPN* Bu 0445/11.

15 FRISZKE, Andrzej – KARONŃ-OSTROWSKA, Anna – NOSOWSKI, Zbigniew – WIŚCICKI, Tomasz: T.w. „Jankowski”. Historia współpracy (Tajný kolaborant „Jankowski”. História kolaborácie). In: „*Więź*” č. 7-8/20006, s. 81 – 140. Operatívne dokumenty v tomto prípade boli sčasti filmované a sú v súčasnosti k dispozícii ako: dokument „Jacket” č. 2612, *IPN* Bu 01168/385.

16 CENCKIEWICZ, Sławomir: Polska Ludowa a kontrowersje wokół Soboru Watykańskiego. Wypisy źródłowe z materiałów Służby Bezpieczeństwa o genezie i początkach Vaticanum II (Poľská ľudová republika a kontroverznosti týkajúce sa Druhého vatikánskeho koncilu. Extrakty z materiálov SB o pôvode a počiatkoch

vo Vatikáne pred Druhým vatikánskym koncilom“, v ktorej sa, okrem iného, zmieňuje o tom, že po návšteve kardinála Wyszyńskiego v Ríme, spravodajské služby PŁR a SB prejavili veľký záujem o záležitosti spojené s prípravami na biskupský koncil, reformami Rímskej kúrie, zmenami v liturgiách alebo novým prístupom k mnohým otázkam spoločenského života, akými sú napr. regulácia pôrodnosti alebo nemožnosť rozviazania manželského sľubu.¹⁷

Riadiace orgány ministerstva vnútra sa usilovali pripraviť ofenzívnejšie plány namierené proti cirkvi, a to na základe materiálov prichádzajúcich z Vatikánu. V roku 1964 IV. oddelenie MSW informovalo centrálnu komisiu Poľskej zjednotenej robotníckej strany (PZPR) o rozdieloch medzi Rímskou kúriou a poľským kardinálskym úradom Stefana Wyszyńskiego, ktoré sa týkali nastoľovania diplomatických vzťahov medzi Svätou stolicou a vládou PŁR a viedli k začatiu rozhovorov vo Vatikáne o jeho funkcii v úrade kardinála.¹⁸

Akcie sa nekončili pri nazhromaždení potrebných dát, hoci zachované dokumenty na to poukazujú. V záujme udržiavania tempa s postupom príprav na koncil sa vyvíjali neustále snahy zvýšiť záber aktivít rímskej rezidentúry. Zozbierané materiály slúžili nielen ako podklad na vypracovanie správ o aktuálnom dianí na koncile pre stranické a vládne orgány, ale tvorili tiež základ pre vypracovanie operatívnych plánov zameraných na vyprovokovanie nezhôd medzi biskupmi tým, že ich primäli k rozličnému vnímaniu reforiem prijatých koncilom. Taktiež slúžili na to, aby roznieťli kontestačné poryvy zamerané na rozdelenie cirkvi zvnútra.¹⁹

MSW pripravovalo obežník o údajných zvrátenostiach kultu Panny Márie. Operácia spojená s menom poľského kardinála Stefana Wyszyńskiego bola príkladom obzvlášť zvrhlej operácie tajných služieb proti II. vatikánskemu

Vaticanum II). In: *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PŁR* (Videné pohľadom tajných služieb. Eseje a dokumenty o histórii bezpečnostného aparátu PŁR). Krakov 2004, s. 555.

17 Druhý vatikánsky koncil. Dokumenty IV. sekcie. *IPN Bu* 0445/11.

18 Obežník riaditeľa IV. oddelenia MSW Stanisława Morawskiego z 14. 5. 1964 . r. Peter Raina, In: *Cele polityki władz PŁR wobec Watykanu* (Ciele PŁR politiky voči Vatikánu. Tajné dokumenty 1967 – 1989). Varšava 2001, s. 42 – 43.

19 LASOTA, Marek: O raporcie sejmowej komisji poświęconym Samodzielnej Grupie „D” w MSW (Správa parlamentnej komisie o nezávislej skupine „D” v MSW). In: *IPN Buletin* č. 1/24/2003, s. 35.

koncilu.²⁰ Túto provokáciu veľmi starostlivo niekoľko mesiacov pripravoval Stanislaw Morawski, riaditeľ IV. oddelenia ministerstva vnútra. Hneď začiatkom novembra pripravil obežník o príprave a využití materiálov o teologických omyloch v kardinálovom výklade kultu Panny Márie. Asi tucet duchovných, kolaborantov SB a takisto expertov v oblasti teológie a kultu Panny Márie, sa dobrovoľne pustilo do prípravy tohto dokumentu. Konečnú verziu vypracoval tajný kolaborant pod prezývkou Stolarski, známy biblista a kňaz Varšavskej diecézy. Obežník bol doručený predstaviteľom koncilu a koloval v cirkevných kruhoch Ríma a iných veľkomestách západnej Európy. Spôsobil nevidaný rozruch a bezpochyby na nejaký čas oslabil kardinálovo postavenie v Rade koncilu, čím akcia splnila svoj hlavný cieľ.²¹

Spravodajská služba PĽR ostrážito monitorovala okolnosti spojené s vytvorením listu poľských biskupov, ktorý bol adresovaný ich nemeckým kolegom a bol podpísaný vo Vatikáne 18. novembra 1965. Slová „*odpúšťame a žiadame o odpustenie*“ neboli len gestom kresťanského zmierenia, ale aj odvážnym politickým aktom. Zmierenie prekračujúce múry a hranice dvoch politických systémov bolo mimo chápania komunistických predstaviteľov moci. Po uverejnení listu komunistické autority spustili gigantickú kampaň pod heslom „*My neodpustíme, my nezabudneme*“. Kardinál a biskupi boli obvinení zo zrady národných záujmov.²²

Obsah obširneho listu bol predmetom diskusií niekoľko nasledujúcich mesiacov. Nakoniec ho na jeseň roku 1965 v Nemecku editoval arcibiskup Boleslav Kominek, wrocławský metropolita. List bol pozvaním na účasť osláv

20 „Do Ojców Soboru. Memoriał o niektórych aspektach kultu maryjnego w Polsce” („Otcem koncilu. Obežník o vybraných aspektoch kultu Panny Márie v Poľsku“) pripravené IV. oddelením MSW v spolupráci s kňazmi kolaborujúcimi s SB. CENCKIEWICZ, Sławomir: Sprawa antymaryjnego memoriału, czyli o tym jak bezpieka uczestniczyła w Soborze Watykańskim II. (Prípad proti-Máriinho obežníka alebo ako sa tajné služby zúčastňovali Druhého vatikánskeho koncilu). In: *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL* (Videné pohľadom tajných služieb. Eseje a dokumenty o histórii bezpečnostného aparátu PĽR). Krakov 2004 s. 598 – 613.

21 *Ibidem*, s. 555.

22 Materiál pod názvom „Klimat polityczny w jakim został opracowany list biskupów polskich do niemieckich“ („Politická klíma pre prípravu listu poľských biskupov nemeckým biskupom“). *IPN Bu*, 0445/12. zv.1, zložka č. 3.

milénia poľského kresťanstva, ktoré sa malo konať nasledujúci rok. Podobné pozvania rozoslali poľskí biskupi episkopátom 56 krajín. V dokumente ministerstva vnútra sa uvádza, že kardinál Wyszyński mal poveriť arcibiskupa Wojtyły delikátnou úlohou konzultovať obsah listu s predstaviteľmi Rímskej kúrie. Wojtylovým partnerom v rokovaní bol arcibiskup Giovanni Benelli, jeden z najbližších spolupracovníkov Pavla IV. Konečnú verziu listu mali osobne prekonzultovať kardinál Wyszyński a arcibiskup Antonio Samorém z Kongregácie pre mimoriadne záležitosti katolíckej cirkvi, ktorá bola, okrem iných povinností, zodpovedná za kontakty s krajinami východného bloku.

Podľa informátorov spravodajskej služby PLR Pavol VI. navrhol poľským biskupom, aby sa list stal verejným aktom zmierenia. Podporil tiež myšlienku výmeny listov. Informácie zhromaždené spravodajskou službou PLR mali vyvolať propagandistické útoky na katolícku cirkev v Poľsku. Biskupi boli obvinení z toho, že list iniciovali pronemecké kruhy v Rímskej kúrii, ktorá, ako sa predpokladalo, mala veľký vplyv na rozhodnutia Pavla VI.

Štvrtá strana trojuholníka

Špecifikum Poľskej ľudovej republiky bolo zrejmé nielen v jej unikátnom postavení v katolíckej cirkvi, čo jej umožňovalo ovplyvňovať spoločenský a dokonca aj politický život, ale tiež v osobitej pozícii kardinála Stefana Wyszyńskiego v štáte. Žiaden iný biskup ktorejkoľvek z východoeurópskych krajín sa netešil takému významnému postaveniu a nebol v takej silnej pozícii, jednak vzhľadom na komunistické authority, ako aj Svätú stolicu. Pre predstaviteľov moci v PLR, znamenal Wyszyński problematickejšieho partnera ako celá diplomatická misia Svätej stolice. Prejavilo sa to najmä vtedy, keď začiatkom 60. rokov začal arcibiskup Agostino Casaroli viesť aktívny dialóg s komunistickými autoritami, čo sa označovalo termínom „vatikánska východná politika“.²³ V júli 1974 vyšlo

- 23 Riaditeľ IV. oddelenia MSW plk. Zenon Goroński počas briefingu dôstojníkov IV. odboru v apríli 1969 vo Wisle povedal nasledovné: „*vatikánska rada cirkvi v socialistických krajinách znie – mlčte, keďže nikto sa vám nechystá pomôcť* (...)“. „Meniť staré, tradičné formy protikomunistických aktivít je srdcom novej politiky Vatikánu. Poznámky majora Zygmunta Nikiela z SB v Katowiciach po prednáške riaditeľa IV. oddelenia MSW plk. Zenona Goroňského, počas prípravného kurzu dôstojníkov pre miestne pobočky SB, organizovanom vo Wisle začiatkom apríla 1969. DYUROK, Adam: „Ignorować Wyszyńskiego. My go przeżyjemy i zwyciężymy” („Ignorujte Wyszyńskiego. My ho prežijeme a zvíťazíme!“). Poznámky

rozhodnutie, ktoré malo prispieť k snahe vybudovať stále kontakty medzi vládou Poľskej ľudovej republiky a Svätou stolicou. Zriadil sa tím pre stále pracovné kontakty so Svätou stolicou, na čele s ministrom Kazimierzom Szablewskim, ktorý bol neustále v spojení s veľvyslanectvom PĽR v Ríme. Arcibiskup Luigi Poggi, zodpovedný za vatikánsku stranu, sa nachádzal vo Vatikáne.

Na základe intervencie kardinála Wyszyńskiego a ostatných poľských biskupov sa v 70. rokoch uskutočňoval dialóg v trojuholníku: diplomati Svätej stolice – predstavitelia moci PĽR – poľskí biskupi. Vzhľadom na to museli bezpečnostné služby čeliť namáhavej úlohe ovplyvňovať Vatikán tak, aby vatikánski diplomati v rozhovoroch s poľskými biskupmi odprezentovali postoj prijateľný pre poľské authority. Jedným z nevyhnutných prvkov tejto taktiky bolo zdiskreditovať poľského prímasa v kruhoch blízkych arcibiskupovi Agostinovi Casarolimu, ktorý bol v tom čase zodpovedný za aktivity Svätej stolice voči komunistickým krajinám Európy.²⁴ V 1972 bol vypracovaný plán dezintegrčných akcií. V stati pod názvom „*Ohľadom vzťahu Wyszyński – Vatikán*“ sa otvorene uvádzalo, že „*je potrebné zdiskreditovať kardinála Wyszyńskiego všetkými dostupnými prostriedkami*“.²⁵ SB sa jednoducho v 70. rokoch usilovala stať štvrtou stranou tohto trojuholníka. Zreteľne to vyplýva najmä z úloh, ktorými boli poverené jednotky SB v 70. rokoch. Tieto úlohy, okrem iného, zahŕňali identifikáciu a operatívne aktivity vykonávané voči osobám podozrivým zo spojenectva s Vatikánom.²⁶

z prednášky riaditeľa IV. oddelenia MSW col. Zenona Gorońskiego v apríli 1969; Aparat represji w Polsce Ludowej 1944 – 1989 (Represívny aparát v Poľskej ľudovej republike v rokoch 1944 – 1989). In: *Rzeszów* č. 2/4/2006, s. 259.

24 Kierunki działań dezintegracyjnych Departamentu IV MSW wobec kard. Stefana Wyszyńskiego (Smernice k disintegračným aktivitám IV. oddelenia MSW proti kardinálovi Stefanovi Wyszyńskému). Varšava 1972. In: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945 – 1989* (Operatívne metódy bezpečnostného aparátu proti cirkvi a náboženským spolkom 1945 – 1989). Warsaw 2004, s. 488.

25 *Ibidem*.

26 Wytyczne dyrektora Departamentu IV MSW z dnia 15 czerwca 1973 r. w sprawie form i metod działań operacyjnych Departamentu IV i jego odpowiedników w terenie (Inštrukcie riaditeľa IV. oddelenia MSW z 15. 6. 1973, týkajúce sa foriem a metód operatívnej činnosti IV. oddelenia a jeho miestnych pobočiek). In: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945 – 1989* (Operatívne metódy bezpečnostného aparátu voči cir-

Sieť agentov zahraničnej rozviedky a IV. oddelenia MSW vo Vatikáne sa využívala najmä na prípravu návštev vatikánskych delegácií v Poľsku. „*Špecifikovať následnú sériu operácií, aktivovať identifikované zdroje, použiť všetky prostriedky a využiť všetky okolnosti na to, aby sa odhalili snahy, koncepty a taktika vatikánskych diplomatických aktivít voči Poľsku a iným socialistickým krajinám*“ – uvádzalo sa v dokumente pod názvom „Všeobecné nariadenia politickej a akčnej činnosti IV. oddelenia MSW a jeho oblastných pobočiek v rokoch 1974 – 1975.“²⁷ Akčné schopnosti IV. oddelenia sa tiež využili počas dezinformačných operácií vo Vatikáne, obzvlášť proti biskupom, ktorých poľskí predstavitelia moci považovali za „nepohodlných“, napríklad biskupa Ignacy Tokarczuka z Przemysłu. Tieto akcie odobrila Centrálna komisia Poľskej zjednotenej robotníckej strany.²⁸

Podobné úlohy dostávala špeciálna jednotka v rámci IV. oddelenia, takzvanej Nezávislej skupiny „D“. Bola to elitná formácia, zložená z najskúsenejších a najdôveryhodnejších dôstojníkov, poverených dezintegráciou cirkvi prostredníctvom dezinformačných a dezintegračných akcií. Nezávislú skupinu „D“ v rámci IV. oddelenia MSW zriadil 19. novembra 1973 minister vnútra Stanisław Kowalczyk. Podávala správy priamo riaditeľovi IV. oddelenia a bola zodpovedná za koordináciu a organizáciu proticirkevných dezintegračných akcií na centrálnej úrovni. Pôvodne pozostávala z 5 dôstojníkov, vrátane plk. Konrada Straszewského, ktorý bol v tom čase jej riaditeľom a zároveň jej zakladateľom a prvým veliacim dôstojníkom. Z dôvodu rozšírenia dezintegračných aktivít z nej v roku 1977 vznikla samostatná sekcia IV. oddelenia MSW. S nárastom záberu aktivít sa počet dôstojníkov v Skupine „D“, ako aj ostatných zamestnancov zahrnutých do dezintegračných aktivít, neustále zvyšoval.²⁹

kvi a náboženským spolkom 1945 – 1989). Varšava 2004, s. 471.

27 *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972 – 1979* (Plány aktivít IV. oddelenia MSW pre roky 1972 – 1979) s. 66 – 67.

28 *Propozycje ograniczenia szkodliwej działalności bpa Tokarczuka przygotowane przez Departament IV MSW dla Komitetu Centralnego PZPR aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945 – 1989* (Návrhy na zozbieranie materiálov o kompromitujúcich aktivitách biskupa Tokarczuka, pripravené IV. oddelením MSW pre Centrálnu komisiu Poľskej zjednotenej robotníckej strany v operatívnych metódach bezpečnostného aparátu 1945 – 1989). Varšava 2004, s. 456.

29 GRAJEWSKI, Andrzej: *Kompleks Judasza, Kościół zraniony. Chrześcijan*

Príslušníci skupiny „D“ boli aktívni v operáciách spojených s Vatikánom, so zvláštnou pozornosťou na poľskú sekciu Rádia Vatikán. Veľkú úlohu v týchto akciách zohrali tajní kolaboranti, obzvlášť tí z radov jezuitov, františkánov a kristových pátrov, ktorí boli poverení prezentáciou „*názorov na situáciu v cirkvi v Poľsku v súlade s našimi záujmami*“ vo Vatikáne. Tieto akcie sa vykonávali v spolupráci s I. oddelením MSW. Stojí určite za zmienku, že veľa vedúcich predstaviteľov skupiny „D“ zostalo v oficiálnom, ako aj súkromnom kontakte s príslušníkmi KGB.³⁰ Ako príklad slúžia spoločne zostavené materiály, ktoré mali za úlohu skompromitovať biskupa Ignacy Tokarczuka. Generál Zenon Platek, hlava IV. odboru v Rzeszówe, v tom čase a neskôr v 80. rokoch riaditeľ IV. oddelenia MSW, sa na týchto akciách priamo podieľal.³¹

Poslanie bezpečnostných služieb Poľskej ľudovej republiky sa v akciách namierených voči Vatikánu neobmedzovalo na zhromažďovanie údajov alebo spúšťanie dezinformačných aktivít. Dalo by sa povedať, že IV. oddelenie MSW hralo vedúcu rolu medzi vládnymi inštitúciami, ktoré sa zaoberali katolíckou cirkvou, najmä jej vzťahmi voči Svätej stolici a Rímskej kúrii. Závislosť Úradu pre náboženské denominácie bola od informovanosti a inštrukcií ministerstva vnútra viac ako zjavná. Kazimierz Kąkol, dlho úradujúci riaditeľ úradu, o tom píše vo svojich memoároch, a uvádza, že štátnu politiku v náboženských záležitostiach v najvýznamnejšej miere tvorili práve bezpečnostné služby.³² Vplyv ministerstva vnútra sa tiež výrazne prejavil v prípade nadväzovania oficiálnych diplomatických kontaktov so Svätou stolicou rôznymi agentúrami ministerstva zahraničných vecí vo Varšave. Záznamy z rokovaní MSW zo 70., ako aj 80. rokov špecifikujú témy rokovaní s poľským diplomatom povereným rokovaniami s vatikánskymi delegáciami, a politické priority tzv. vatikánskej politiky.³³

w Europie Środkowo-Wschodniej między oporem a kolaboracją (Judášov komplex, Ranená cirkev, Kresťania v strednej a východnej Európe medzi odporom a kolaboráciou). Poznań 1999, s. 201 – 206.

30 *Ibidem*, s. 217 – 218.

31 BONIECKI, Tadeusz Fredro: *Zwycięstwo ks. Jerzego. Rozmowy z Grzegorzem Piotrowskim* (Rev. Jerzy Popiełuszko's Victory. Rozhovory s Grzegorzom Piotrowskim). Varšava 1990, s. 15.

32 KĄKOL, Kazimierz: Spowiedź „pogromcy Kościoła” (Spoved' toho, čo „si podrobil“ Cirkev). Olsztyn 1994, s. 15.

33 Informacja dot. Lobby polskiego w Watykanie oraz wpływu jego działalności

Sovietska podpora

Praktiky, ktoré sovietska bezpečnostná služba vytvorila a testovala, boli veľmi dôležité pre operácie bezpečnostných inštitúcií PLR. Nielenže boli založené na rovnakom ideologickom základe, ktorý vymedzoval fungovanie bezpečnostných inštitúcií komunistických štátov, ale sledovali takisto rovnaké ciele, používali rovnaké metódy a zaoberali sa podobnými úlohami. Generál Czesław Kiszczak, minister vnútra v rokoch 1981 – 1990, predtým hlava kontrašpionáže Štátnej milície (Wojskowa Służba Wewnętrzna – WSW) a vojenskej rozviedky II. správy Poľskej ľudovej armády (Ludowe Wojsko Polskie – LWP), spomína, že medzi SB a KGB bola v 60. a 70. rokoch naozaj veľmi dobrá spolupráca. *„Pravidelne sa konali bilaterálne rokovania na rozličných úrovniach, a okrem toho sa v každej socialistickej krajine (v abecednom poradí), každoročne uskutočnila výročná konferencia vrcholných vedúcich predstaviteľov spravodajských služieb.“*³⁴

Mnoho príslušníkov MSW bolo školených v centrálnych bezpečnostných služieb v Moskve a vo Varšave. Nachádzali sa tam vždy početné a vplyvné skupiny sovietskych dôstojníkov, zväčša v roli poradcov, ktorí mali možnosť koordinovať operatívne akcie a mali prístup k mnohým detailom o aktuálnych operáciách. Sovietsky dohľad v rámci IV. odboru bol aktívny nielen vo Varšave, ale aj mimo hlavného mesta, najmä v Krakove.³⁵ Napríklad, na kontakty katolíckej cirkvi v ZSSR s cirkvou v Poľsku a Vatikánom dohliadala spoločná operácia.³⁶

na podziały w Episkopacie Polskim. Przygotowana przez Departament I MSW 14. 6.1983 r. (Informácie o poľskej loby vo Vatikáne a jej vplyve na rozdelenie v rámci poľského episkopátu, pripravené I. oddelením MSW 14. 6. 1983), IPN Bu 2320/188, zv.3.

- 34 BEREŚ, Witold – SKOCZYŁAS, Jerzy: *General Kiszczak mówi ... prawie wszystko* (General Kiszczak odhaľuje ... takmer všetko). Varšava 1991, s. 52, 166.
- 35 GŁĘBOCKI, Henryk: *Rezerwa kadrowa. Pod znakiem sierpa i młota* (Kádrová rezerva. Pod kosákom a kladivom). Krakov 2006, s. 123.
- 36 Jan Widacki, zástupca ministra vnútra v rokoch 1989–1990 sa vyjadril, že IV. oddelenie zotrvalo v stálom a úzkom kontakte s V. správou KGB. In: WIDACKI, Jan: *Czego nie powiedział general Kiszczak. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski* (Čo generál Kiszczak nepovedal. Interview Jána Widackieho s Wojciechom Wróblewskim). Varšava 1991, s. 73 – 74.

Je potrebné venovať pozornosť modelu boja proti náboženským združeniam, ktorý bol vypracovaný v 50. a začiatkom 60. rokov v Sovietskom zväze. Model bol upravený komisiou pre štátnu bezpečnosť ZSSR (Komitet Gosudarstvennoj Bezopasnosti SSSR – KGB) v 60. rokoch. Hlavnou koncepciou modelu bolo zriadiť špeciálnu jednotku, ktorá by bola zodpovedná za potláčanie ideologickej diverzie. Takéto kategórie boli zaužívané u sovietskych analytikov, ktorí nimi označovali potláčanie akýchkoľvek foriem náboženských aktivít, prevažne v katolíckej cirkvi. Predtým akcie voči cirkvi vykonávali jednotky I. hlavnej správy KGB, vrátane sovietskej občianskej spravodajskej služby.

V júli 1967 vtedajšia hlava KGB Jurij Andropov založil V. hlavnú správu. Bola to inštitúcia zodpovedná za potláčanie disidentského hnutia, náboženských komunit a nezávislého spoločenského hnutia. V. sekcia bola zodpovedná za katolícku cirkev, vrátane katolíkov žijúcich v ZSSR a zahraničí. V. hlavné vedenie viedol jeden z najsľubnejších agentov bezpečnosti z radov mladej generácie generál Filip Bobkov. Takmer 15 rokov bol jedným z najlepších expertov v náboženských záležitostiach.³⁷

Na základe Bobkovovej iniciatívy sa podpísalo niekoľko dohôd medzi organizáciami zodpovednými za infiltráciu do katolíckej cirkvi vo všetkých krajinách východného bloku.

V rámci tajných služieb sa v oveľa väčšej miere jednalo o jednotky zodpovedné za boj proti ideologickým nepriateľom, ktoré viedli boj s cirkvou, než o orgány spravodajských služieb. Svoje úlohy však vykonávali s využitím zdrojov a dát, ktoré zozbierali spravodajské služby. V. hlavné vedenie využívalo informácie pochádzajúce zo zdrojov z cirkevných kruhov, ktoré predtým iniciovali sovietske tajné služby.

Správa pod názvom „Nové tendencie v politike voči Vatikánu“, ktorá prišla do Poľska v apríli 1959, môže slúžiť ako názorný príklad výmeny informácií medzi poľskými a sovietskymi bezpečnostnými službami.³⁸ Správa bola dostupná len najvyššiemu veleniu ministerstva vnútra vo Varšave, ktorý ju následne postúpil Władysławowi Gomułkovi.

37 BOBKOW, Filip: KGB i własť (KGB a moc). Moskva, 1995, s. 335 – 360.

38 „O nowych tendencjach w polityce Watikana” („Nové tendencie vo vatikánskej politike“). 24. 4. 1959. Č. 592. Ruský text obsahoval stranu s poznámkou pre Władysława Gomułku: „*Príkladám odkaz od sovietskych bratov. Je čiastočne v líni s našimi informáciami.*“ Alster, 27. 4. 1959. IPN Bu č. 0648/31.

Dokument bol s najväčšou pravdepodobnosťou pripravený I. hlavnou správou KGB pod vedením jedného z najschopnejších agentov spravodajskej služby Alexandra Sacharowského. Ten vyvinul sieť agentov v západnej Európe, ktorá sa infiltrovala do západoeurópskeho komunistického hnutia, do vedúcich strán krajín, inštitúcií a cirkví. Nie je známe, ako bola sovietska spravodajská služba schopná zrekonštruovať priebeh konklávy, ktorá sa začala 25. októbra 1958 a skončila tri dni neskôr voľbou kardinála Giuseppeho Roncalliho, ktorý prijal meno Ján XXIII. Najpravdepodobnejším vysvetlením je, že sa tak stalo nie na základe informácií od účastníkov konklávy, ale skôr prostredníctvom nepriamych informácií zozbieraných neskôr. Táto domnienka je podložená faktom, že dokument bol pripravený niekoľko mesiacov pred menovaním Jána XXIII.

Podľa zdrojov sovietskych spravodajských služieb bol jednou z vedúcich autorít konklávy poľský kardinál Stefan Wyszyński. Jeho prejav významne ovplyvnil konečný výsledok volieb. Kardinál Maurice Feltin, parížsky arcibiskup, bol dôležitým spojencom kardinála Wyszyńskiego počas rokovania konklávy. Hovorí sa, že sa pred konklávou poľský kardinál chystal poslať všetkým jej účastníkom obežník poľských biskupov. V obežníku opisoval všetky problémy katolíckej cirkvi nielen v Poľsku, ale aj v ostatných komunistických krajinách. Vo svojom prejave na konkláve kardinál apeloval na potrebu zmeny existujúcej politiky Svätej stolice voči krajinám východnej Európy. Zdôraznil v ňom potrebu stále nosiť v mysli prenasledovanie cirkvi. Žiadal, aby sa pre Východ hľadali nové riešenia. Taktiež apeloval na Svätú stolicu, aby uznala poľské národné hranice a založila cirkevné štruktúry na západe a severe Poľska.

Debata iniciovaná Wyszyńským, podľa sovietskych analytikov, významne ovplyvnila ďalšie rokovania a viedla ku konečnému úspechu kardinála Roncalliho, ktorý sa 28. októbra 1958 stal pápežom a prijal meno Ján XXIII. Stojí za zmienku, že opis priebehu konklávy, ako sa uvádza v sovietskom dokumente, neskôr odobrili cirkevní historici, ktorí sa – na základe informácií nahromadených účastníkmi – snažili identifikovať štádia voľby Jána XXIII.³⁹

V roku 1975 sa organizoval seminár na tému „kontrašpionážne diverzné aktivity proti socializmu vykonávané z náboženských postov“. Zúčastnili sa ho delegáti socialistických krajín, vrátane Kuby. V rovnakom roku ministerstvo

39 AGOSTINI, Cesare de: *Konklawe XX wieku. Kulisy wyborów papieży* (Konkláva 20. storočia. Tajnosti okolo voľby pápežov). Krakov 2005, s. 127 – 156.

vnútra podpísalo novú dohodu o spolupráci s KGB a ministerstvami vnútra Československej republiky a Maďarska, ktorá bola zameraná na koordináciu akcií proti Vatikánu.

V rámci spolupráce s KGB, inštitúty poľskej bezpečnosti asistovali pri infiltrácii do vatikánskych štruktúr zodpovedných za politiku východnej Európy, obzvlášť do cirkvi latinského obradu na území Ukrajiny, Bieloruska a Litvy.⁴⁰

Moskva mala dobré poznatky o operatívnych postupoch poľských tajných služieb. Bývalý šéf spravodajstva PLR, generál Władysław Pożoga, spomína na situáciu v 70. rokoch, kedy ako príslušník KGB a občan Varšavy dostával originálne dokumenty z práve prebiehajúcich operácií a cvičení spravodajskej služby.⁴¹ Gen. Vitalij Pavlov, veliteľ sídla KGB vo Varšave, taktiež potvrdil, že vzťahy medzi cirkvou a predstaviteľmi moci vo Varšave a pri Svätej stolici boli stredobodom záujmu ústredia v Moskve.⁴²

Môžeme preto predpokladať, že vďaka takejto spolupráci bola KGB dobre informovaná o podrobnostiach operatívnych aktivít PLR, spravodajstva a IV. oddelenia MSW vo Vatikáne. Svedčí o tom aj obežník zo 16. júna 1980, ktorý uvádza, že Varšavské sídlo KGB podalo Moskve správu nasledovného znenia: *„Naši priatelia (SB) majú silnú operatívnu pozíciu (sieť agentov) vo Vatikáne, ktorá im umožňuje priamy vplyv na pápeža a rímsku kongregáciu. Okrem skúsených agentov, ktorí sa tešia kladnému prístupu pápeža Jána Pavla, a ktorí dokážu pritiahnuť publikum kedykoľvek je to potrebné, naši priatelia vybudovali zdroje informovanosti spomedzi vodcov hnutia katolíckej mládeže, ktorí*

40 Przedsięwzięcia w zakresie współdziałania z jednostkami operacyjnymi MSW. W zakresie współdziałania ze służbami bezpieczeństwa krajów socjalistycznych. Załącznik do planu 2-letniego na okres 1978 – 1979 (Aktivity v oblasti spolupráce s operatívnymi jednotkami MSW. Spolupráca s bezpečnostnými službami ostatných socialistických štátov. Annex k 2 ročnému líhplánu na roky 1978 – 1979) In: *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972 – 1979* (Plány a aktivity IV. oddelenia MSW na roky 1972 – 1979), s. 240.

41 „Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie” Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca ministra spraw wewnętrznych gen. dywizji Władysław Pożoga (Wojciech Jaruzelski to nigdy niepowie. Elaboraty generała Władysława Pożoga, byłego szefa sprawodajstwa a kontrarozwiedky, zastupca ministra vnútra). Written by Henryk Piecuch. Warsaw 1992, s. 55 – 57

42 Gen. PAWŁOW: *Byłem rezydentem KGB w Polsce. Protokoły, których nie przywiózł Jelcyń* (Bol som členom KGB umiestneným v Poľsku. Protokoły, ktoré Jelcyn nepriniesol). Varšava 1994, s. 205.

udržiavajú stále kontakty s obdobnými kruhmi vo Vatikáne a majú dosah na dianie vo vatikánskom rádiu a na pápežskom sekretariáte.“⁴³

Správu, ktorú z Moskvy zaslal šéf tajných služieb krajín východnej Európy mesiac po zvolení Karola Wojtyły za pápeža, je významným dokladom spolupráce tajných služieb vo východnom bloku v boji proti Vatikánu. Tento dokument obsahuje obsírnú osobnostnú analýzu kardinála Karola Wojtyły a presné predpovede vývoja jeho pontifikátu. Tvrdilo sa, že dokument bol pripravený za asistencie „poľských priateľov“ a bol postúpený, okrem iných, aj do východného Berlína. Bol určený výlučne pre zrak generála Markusa Wolfa, hlavu spravodajskej služby Nemeckej demokratickej republiky a generála Rudi Mittiga.⁴⁴

Materiál obsahuje detaily o živote kardinála Wojtyły, jeho priateľov a známych, o jeho záujmoch a záľubách, vrátane umenia a športu. Podľa autora, voľba kardinála Wojtyły znamenala obrovskú výzvu pre celý komunistický systém. Predpokladalo sa, že to dokonca môže viesť k obnoveniu náboženského života vo východnej Európe.

Sovietski analytici na základe informácií poľských bezpečnostných služieb správne predvídali, že rokovania medzi reprezentantmi socialistických štátov a Svätou stolicou budú odteraz omnoho náročnejšie, pretože cirkev bola teraz vedená „*biskupom, ktorý pridobre pozná realitu socialistických štátov*“.

Záver

Prehľad akcií bezpečnostných služieb PLR voči Vatikánu naznačuje, aký dôležitý bol tento každodenný kurz aktivít tajnej politickej polície PLR. Silná pozícia katolíckej cirkvi v Poľsku, s ktorou sa zaobchádzalo ako s hlavnou ideologickou odnožou, viedla k situácii, v ktorej vedenie Poľskej zjednotenej robotníckej strany prejavilo záujem o pravidelný prísun informácií z tejto oblasti. IV. oddelenie MSW, ktorého štruktúry pokrývali celú škálu operácií voči cirkvi, hralo rozhodujúcu rolu v získavaní takýchto údajov. Keďže centrum cirkvi pre výkon rozhodnutí bolo mimo Poľska, zahraničné spravodajské jednotky boli

43 ANDREW, Christopher – MITROCHIN, Wasilij: *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie* (Mitrochinove archívy. KGB v Európe a na západe). Varšava 2001, s. 899.

44 Information der Sicherheitsorgane der VR Polen über die Wahl des Kardinals Wojtyła zum Papst. Berlin 16. 11. 1978. Übersetzung aus dem Russischen. w. Zentralarchiv MfS, HA XX/4, BStU 000020.

taktiež zahrnuté do operácií. Charakteristickou črtou týchto operácií bolo hlboké preniknutie do štruktúr a sietí agentov. Dôstojníci, ktorí predtým získali skúsenosti v oblasti operatívnych aktivít v „4. odbore“, sa často využívali pri operáciách proti Vatikánu. Keďže vykonávali úlohy v zahraničí, bolo dôležité, aby mali skúsenosť v jednaní s duchovnými, poznali hlavné oblasti záujmu MSW, disponovali nevyhnutnými vedomosťami o dianí v cirkvi a vedeli tieto znalosti náležite využiť v plnení svojich úloh.⁴⁵

Bolo tiež celkom bežné presúvať agentov SB do štruktúr I. oddelenia.⁴⁶ Tento proces bol spravidla sprevádzaný podpisom nových povinností kandidátov na spoluprácu so spravodajskou službou, ako aj potrebou podstúpiť jej školenie. Zdá sa, že agenti 4. odboru považovali prácu pre spravodajskú službu za určitý druh „výsady“ so všetkými výhodami, ako boli cesty do cudziny alebo dlhodobé pobyty v západných krajinách. Počas spoločných operácií si oba odbory (IV. a I.) systematicky vymieňali informácie, hoci bolo zreteľné, že spravodajské štruktúry si neželali zverejňovať žiadne operatívne záležitosti.

Systematická výmena informácií medzi spravodajskými službami podobného charakteru vo východnom bloku bola ďalším elementom v operáciách spravodajských služieb PŁR proti Vatikánu.

Uvedené materiály a dokumenty, ktoré si komunistické tajné služby vymieňali medzi sebou, potvrdzujú vysokú úroveň koordinovanosti operatívneho plánovania a následného výkonu operácií. Príklady obojstrannej výmeny agentov za účelom výkonu operácií v inej krajine alebo ich využitia v operatívnych hrách proti Vatikánu sú taktiež dobre známe. Je možné vyvodiť, že obdobie sledovania Vatikánu vyformovalo dôležitý operatívny cieľ pre tajnú politickú políciu PŁR.

45 Aplikovanie postupu navrhnutého riaditeľom I. oddelenia MSW generálom Jánom Słowikowskim (14. 10. 1978), do presunu senior inšpektora IV. sekcie IV. oddelenia nadpor. Edwarda Kotowského do rímskeho sídla na post 2. sekretára v tíme pre kontakty s Vatikánom poľskej ambasády v Ríme. Kotowski bol poverený vykonávaním súbežných operatívnych zadaní v rímskej rezidencii, podľa príslušných dohôd medzi I. oddelením a IV. oddelením MSW. *IPN* Bu 0604/1338.

46 Informacja o działaniach operacyjno-politycznych Departamenty IV MSW we wrześniu 1976 r (Informácie o politických a operatívnych aktivitách IV. oddelenia MSW v septembri 1976). In: *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945 – 1989* (Metódy operatívnej činnosti bezpečnostného aparátu proti cirkvám a náboženským spolkom v rokoch 1945 – 1989). Varšava 2004, s. 518.

Po voľbe kardinála Karola Wojtyły za pápeža dôležitosť tejto línie nadobudla rozmery väčšie, než kedykoľvek predtým.

Andrzej Grajewski, narodený v roku 1953. Získal doktorát v odbore história. Ukončil štúdium na Sliezskej univerzite v Katoviciach. Pracoval pre Sliezske vedecké inštitút. Člen Solidarity od roku 1980. Bol členom Inštitútu pamäti národa (1998 – 2005). Do roku 2007 bol zástupcom šéfredaktora katolíckeho týždenníka „Gość Niedzielny” („Nedelný hosť”). V súčasnosti je riaditeľom medzinárodnej pobočky rovnomenného týždenníka. Autor (medzi inými):

1. „Kompleks Judasza: Kościół zraniony : chrześcijaństwo w Europie Środkowo-Wschodniej między oporem a kolaboracją” (Judášov komplex: ranená cirkev: Kresťania vo východnej a strednej Európe medzi kolaboráciou a odporom; do češtiny preložené ako: Jidášův komplex: zraněná církev: Křesťané ve střední a východní Evropě mezi odporem a kolaborací.)
2. „Tarcza i miecz: rosyjskie służby specjalne 1991 – 1998” (Štít a meč ruských špeciálnych služieb 1991 – 1998)
3. *Trudne pojednanie: stosunki czesko-niemieckie 1989 – 1999* (Neľahké zmierenie. Česko-nemecké vzťahy 1989 – 1999).

Sławomir Łukasiewicz

Inštitút pamäti národa

Poľsko

Aktivity poľskej komunistickej spravodajskej služby nasmerované voči Európskemu hospodárskemu spoločenstvu (EHS)

Pri analýze aktivít poľskej komunistickej spravodajskej služby voči Európskemu spoločenstvu v období rokov 1958 až 1989 je nutné mať na pamäti, že boli súčasťou omnoho širšej konfrontácie, ktorú možno vnímať ako stret dvoch integračných modelov. Príčiny rozporu presahovali bežné spravodajské postupy. Sovietsky zväz predložil model integrácie, ktorý dominoval politickej scéne strednej a východnej Európy po roku 1945.

Je ironické, že sa Sovietsky zväz, „čisto“ demokratická svetová veľmoc na základe Stalinovej ústavy z roku 1935, mohol nazývať federáciou.¹ Špecifické pomenovania a ich význam, s ktorými Sovieti narábali, boli pre západných pozorovateľov často nepochopiteľné, ba priam niekedy unikali porozumeniu profesionálnych sovietológov. Studená vojna predsa len umožnila lepšie pochopiť rozdiely medzi západnou demokraciou a ľudovou demokraciou, ktorú ponúkal Sovietsky zväz.

Hlavný impulz pre integráciu západných krajín po druhej svetovej vojne bol založený na dvojacom základe. Európania sa predovšetkým obávali, že sa bude história, a najmä obdobie „30-ročných vojen“ (1914 – 1945), ktoré zdevastovalo celý kontinent, opakovať.

Po kolapse jedného totalitného režimu (nacistického), bol druhý (komunistický) ešte stále aktívny. Západný svet ho preto rýchlo začal vnímať ako veľmi nebezpečnú hrozbu. Tieto dva dôvody postačovali na stimulovanie integrácie, ktorá sa považuje za spôsob zamedzenia minulých a prítomných hrozieb.

Obdobný proces sa začal vo východnej časti Európy, ale pre presnosť ho nazvime skôr zjednotenie než integrácia. Od západného modelu sa líšil hlavne v tom, že spočíval v slobode výberu: pridať sa do procesu alebo nie. Druhý rozdiel sa zakladal na záruke národnej a štátnej identity, ktorú západná Európa

1 Pozri ANCEWICZ, F.: *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich*, Lublin 2001.

poskytovala, pričom vo východnej Európe musel každý štát prijať sovietsky model vládnutia. Tretí rozpor vychádzal z faktu, že ku zmenám v západnej Európe dochádzalo prostredníctvom demokratických postupov, no východný blok pracoval s jediným scenárom – politickou manipuláciou spojenou s vojenskou silou Červenej armády. Zoznam rozdielností je určite dlhší, ale myslím si, že som spomenul tie najdôležitejšie.

To vysvetľuje fakt, prečo integráciu v západnej Európe museli Sovieti a ich satelitné štáty skôr či neskôr uznať za ideologickú, ekonomickú, ba dokonca vojenskú hrozbu. Rozširovanie západnej integrácie mohlo totiž zastaviť expanziu komunizmu. Nadôvažok sa Európe vo svojom boji dostávala podpora od Spojených štátov, ktoré boli najväčším rivalom Sovietskeho zväzu. Dnes si môžeme byť istí, že bez americkej politickej, ekonomickej a vojenskej pomoci mohla Európa vo svojom úsilí zlyhať. Tajné služby Spojených štátov sa zaujímali o podporu procesu európskej integrácie od samého počiatku, o čom nedávno Richard Aldrich napísal vo svojej knihe s názvom *Skrytá ruka ...*²

Po Jaltskej dohode a po skončení druhej svetovej vojny sa procesov integrácie mohla zúčastniť len západná časť Európy. Aj v tomto prípade bol však odpor Sovietskeho zväzu veľmi silný. Po odštartovaní Marshallovoho plánu a vyhlásení studenej vojny zo strany USA sa ešte umocnil. Sovietske nádeje o potenciálnom konflikte medzi USA a Veľkou Britániou sa tým rozplynuli. Na druhej strane to však poskytlo príležitosť na opätovné vybudovanie európskej ekonomiky, vrátane nemeckej. V neposlednom rade to medzi západnou Európou a USA vytváralo spojenie založené na finančnej a materiálnej pomoci. Aby Stalin zabránil podobným tendenciám, rozhodol sa, že najprv podnikne propagandistickú kampaň prostredníctvom ľavicových sympatizantov na Západe. Prišla so sloganmi, ktoré znevažovali kapitalizmus a varovali pred nebezpečenstvom rekonštrukcie nemeckej moci. Súčasní odborníci sa domnievajú, že prílišným upätým a nápadným preukazovaním takéhoto postoja sovietske autority dosiahli opačnú reakciu. Bezprostredná hrozba podnietila hlbšiu a rýchlejšiu európsku integráciu. Podľa Vladislava Zubka sa sovietski vodcovia priveľmi sústredili na ideologické otázky a podcenili pri tom dôležitosť ekonomických

2 ALDRICH, R.: *The Hidden Hand. Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (Skrytá ruka. Británia, Amerika a tajné spravodajské služby počas studenej vojny), London 2001, s. 343 a ďalej.

zmien, ktoré so sebou proces integrácie priniesol.³ Vytvorenie Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) v roku 1949 v ich mysliach predstavovalo primeranú odozvu na Marshallov plán. Konsolidáciou európskeho trhu, najmä vznikom EHS v rokoch 1957 – 1958, začali komunistickí odborníci vnímať hospodársky rozvoj v Európe ako hrozbu. Nepovažovali ho za výlučne hospodársku ale skôr politickú hrozbu spojenú s posilňujúcou sa pozíciou západného Nemecka. Komunistická ideológia stavala hospodársku hrozbu hneď vedľa ideologickej, pretože hospodárstvo a plánovanie boli významnou časťou komunizmu. Toto štádium trvalo aspoň do 70. rokov, keď sa po zmenách na medzinárodnej scéne Moskva spolu s krajinami RVHP konečne rozhodli akceptovať existenciu európskych štruktúr, medzi inými aj EHS.⁴ Všetky spomenuté fakty ovplyvnili politiku Poľskej ľudovej republiky, ktorá pod nátlakom Moskvy zavrhla Marshallov plán, vstúpila do RVHP a len s problémami dokázala akceptovať rastúcu dôležitosť zjednotenej západnej Európy.

Nedokážeme podať ucelený obraz o krokoch, ktoré východný blok podnikol v kontexte integrácie západnej Európy. Táto úloha zostáva aj naďalej problematická, pretože stále nemáme k dispozícii dosť podkladov o rozhodnutiach zo strany Moskvy. Ľahšia cesta vedie cez archívy krajín strednej Európy, medzi inými aj cez archívy Poľskej komunistickej strany a administratívne spisy ministerstva zahraničných vecí alebo ministerstva vnútra, ktoré sú uložené v Inštitúte národnej pamäti. V tomto príspevku som použil materiály ministerstva vnútra a sústredil som sa na činnosť poľského komunistického bezpečnostného aparátu.

Po vytvorení Európskeho hospodárskeho spoločenstva na základe Rímskej zmluvy sa európske inštitúcie v Bruseli, Paríži, Štrasburgu a Luxemburgu stali v súlade s pokynmi zástupcu ministra vnútra Mieczysława Mocзара v roku 1957 predmetom sledovania spravodajských služieb.⁵ V tom čase bol Moczar

3 ZUBOK, V.: *The Soviet Union and European Integration from Stalin to Gorbachev*, „*Journal of European Integration History*” (Sovietsky zväz a európska integrácia od Stalina po Gorbačeva, „Denník dejín európskej integrácie“), 1996, č. 2, s. 90.

4 Por. CZIOMER, E.: *Stanowisko ZSRR wobec integracji zachodnioeuropejskiej*. In: *Z dziejów prób integracji europejskiej od średniowiecza do współczesności*, red. M. Pułaski, Kraków 2000, s. 185 – 190.

5 Smernica č. 00173/58 vydaná zástupcom ministra Mieczysławom Moczarom ope-

zodpovedný za koordinovanie rozviedky a kontrarozviedky. Dodnes sa nám však nepodarilo nájsť materiály vytvorené počas operácií proti inštitúciám EHS v 60. a 70. rokoch. Stopy ako študijné materiály, ktoré pre školiace účely ministerstva vnútra napísal v roku 1972 minister Miroslaw Milewski, sú vzácné. Popri politických očakávaniach komunistických vodcov v nich spomenul vzťahy krajín EHS so socialistickou komunitou.⁶

Nemáme k dispozícii dost' dôkazov o tom, že by sa sovietsky aparát riadil rovnakými prioritami. Podľa Christophera Andrewa a Olega Gordijewského sovietski rezidenti boli do roku 1976 informovaní, že Európske spoločenstvo nebolo predmetom moskovských záujmov. Situácia sa však zmenila, keď sa v roku 1975 belgický premiér Leo Tindemans zasadzoval za zrušenie medzery medzi hospodárskou integráciou a politickou dimenziou EHS. Predložil tiež požiadavku na vytvorenie spoločnej zahraničnej a obrannej politiky Spoločenstva. Tieto signály sprevádzal zvýšený záujem Číny o Európske spoločenstvo – v septembri 1975 Čína otvorila svoju ambasádu v EHS. Pre Vladimira Kriučkova, náčelníka sovietskej zahraničnej spravodajskej služby, t. j. I. hlavnej správy KGB, to bol dôkaz nebezpečného protisovietskeho komplotu. Vydal preto obežník, ktorý rezidentov inštruoval, aby využili akúkoľvek príležitosť na získanie maximálneho množstva informácií o politike Európskeho spoločenstva. Ďalšie obežníky, ktoré nasledovali, naznačovali, že hlavným účelom EHS je sabotáž zahraničnej politiky socialistických krajín a že sa riadiace kruhy EHS snažia o podvrtné aktivity vo vnútri komunistického bloku. Odvtedy bola EHS vystavená pozornému sledovaniu sovietskych spravodajských služieb, a to najmä počas významných udalostí, ako napríklad počas volieb do Európskeho parlamentu v roku 1978. Nové úlohy si vyžadovali prehĺbenie infiltrácie, ktorá vyústila do širšej koordinácie aktivít rezidentov v západných krajinách. Začalo sa rozsiahle verbovanie nových agentov v inštitúciách ako College of Europe v Brugách, European University Institute vo Florencii a European Institute

ratvínkej činnosti bezpečnostnej služby v zahraničí (v kapitalistických krajinách). In: CENCKIEWICZ, S.: *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL* (V očiach Bezpieky. Náčrty a materiály z histórie bezpečnostného aparátu Poľskej ľudovej republiky), Kraków 2004, s. 118 – 120.

6 MILEWSKI, M.: *Rola i zadania wywiadu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych* (Rola a úlohy spravodajstva Ministerstva vnútra), Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1972, IPN BU 01522/443, diel 1.

v Amsterdame,⁷ ktoré vzdelávali budúce elity. Každá rezidentúra dostala tiež za úlohu zaslať aktuálny telefónny zoznam a menoslov diplomatov a novinárov akreditovaných v EHS. Moskva žiadala podniknutie aktívnych opatrení, ktorými by sa predišlo udalostiam, ako napríklad voľbám do Európskeho parlamentu, a ktorými by ovplyvňovali západnú verejnú mienku o súperení medzi západoeurópskymi krajinami, ako aj medzi EHS, USA a Japonskom.⁸

Poľská spravodajská služba tiež reagovala na tieto tendencie v sovietskej politike, ale pokiaľ dáme Andrewovi a Gordijewskému za pravdu – musíme skonštatovať, že poľský bezpečnostný aparát mal s pozorovaním EHS dlhšie skúsenosti. Najprv je potrebné povedať, že v archívoch IPN sa nachádzajú materiály, podľa ktorých sa záležitostiam okolo EHS venovali VII. a VIII. odbory I. oddelenia (rozvedka) ministerstva vnútra od počiatku 70. rokov (určite pred rokom 1973). Jeho krycí názov „Zmluva“ veľa napovedá. Nanešťastie 2 zväzky materiálov, ktoré boli v tejto súvislosti nazhromaždené do roku 1988, boli v januári 1990 úplne zničené.⁹

V ranom období poľská komunistická spravodajská služba sledovala veľmi zaujímavého človeka poľského pôvodu, profesora Jerzyho Łukaszwského, ktorý sa v roku 1972 stal rektorom College of Europe v Brugách. V skutočnosti sa jednalo o pokračovanie prípadu, ktorý sa začal v roku 1956 v Poľsku, keď bol Łukaszewski profesorom Katolíckej univerzity v meste Lublin. V roku 1958 utiekol na Západ a vybudoval si pomerne pôsobivú kariéru, ktorú korunovala jeho pozícia v Brugách. Podľa názorov poľských dôstojníkov, ktoré sa nachádzajú v jednom z dokumentov prípadu pod názvom „Giorgio“, College of Europe bola jednou z najvýznamnejších inštitúcií, pretože jej študenti boli potenciálnymi zamestnancami NATO, OSN alebo EHS. Všetky tieto inštitúcie boli predmetom operatívneho záujmu spravodajských služieb.¹⁰

7 O úspechu či neúspechu akcie nemáme žiadne podklady na vytvorenie odhadu.

8 ANDREW, Ch. – GORDIJEWSKI, O.: *KGB*, Warszawa 1999, s. 494 – 497.

9 Pozri Protokół z komisijnego zniszczenia dokumentów (Protokol výboru pre zničenie dokumentov), Warszawa 1990-01-10, ktorý podpísal náčelník VIII. odboru I. oddelenia Ministerstva vnútra, plk Wiktor Borodziej, IPN BU 02336/143, k. 16.

10 Notatka dotycząca sprawy rozpracowania operacyjnego krypt[onim] „Giorgio” (Poznámka ohľadom operácie pod krycím názvom „Giorgio”), ktorú vypracoval druhý dôstojník Zygmunta Cebulę, inšpektor VI. odboru I. oddelenia MSW, Warszawa, 4.. 12. 1974, IPN BU 01285/714.

I. oddelenie podniklo prostredníctvom agenta menom „Rycki” špeciálnu akciu pre „spracovanie“ Łukaszewského. „Rycki” sa pokúsil využiť Łukaszewského poľské korene, ako to bolo v prípade iniciovania rozhovoru s Łukaszewským pre belgickú televíziu, keď sa Ján Pavol II. stal pápežom. Snažil sa tiež podniknúť oficiálnu výmenu s Hlavnou školou plánovania a štatistiky (Szkola Główna Planowania i Statystyki) a Katolíckou univerzitou v Lubline. „Rycki”, ako oficiálny zamestnanec Poľskej ambasády v Bruseli, vytváral dojem, že sa s Łukaszewským dobre pozná, čo vzbudilo pozornosť „sovietskeho súdruha”,¹¹ ktorý chcel byť dokonca Łukaszewskému predstavený. Nakoniec však všetky spomenuté pokusy zlyhali, a preto v decembri 1982 III. odbor I. oddelenia prípad uzavrel. Bol to bezpochyby neúspech, najmä ak uvážime fakt, že očakávania od prípadu boli veľké. Nebol to pravdepodobne jediný prípad, keď sa Poľská ambasáda v Bruseli pokúsila infiltrovať európske inštitúcie.

V tom čase informačný odbor spravodajského oddelenia vytvoril najvýznamnejší dokument, ktorý opisoval EHS pod názvom „Niektoré problémy vnútornej a zahraničnej politiky EHS z perspektívy informačného a operatívneho záujmu spravodajskej služby Poľskej ľudovej republiky”.¹² Dokument existoval v dvoch verziách – jednej pre ústredie vo Varšave a agentov spravodajskej služby a druhej pre lokálne odbory bezpečnostného aparátu.¹³ Obe verzie obsahovali dva podstatné rozdiely v úvodoch a záveroch. Lokálne odbory v Poľsku dostali menej podrobné informácie o genéze dokumentu, aj o indikáciách do budúcnosti. Najdôležitejšia časť sa pre nich nachádzala v strede dokumentu a mala poväčšine informatívny charakter.

Pokúsme sa teraz zrekonštruovať hlavné línie tohto 3-dielneho textu. Na začiatku hodnotenia spravodajského záujmu autori vyjadrili názor, že väčšina operatívnych oddelení mala veľmi chabé poznatky o EHS v rámci „integračného procesu v západnej Európe“, ako aj o štruktúre EHS. Dokument mal

11 „Rycki”, Notatka służbowa ze spotkania z „Gorgio” (oficiálne poznámky zo stretnutia s „Giorgiom”), Bruksela 22. 10. 1978, IPN BU 01285/714.

12 Niektóre problemy wewnętrznej i zagranicznej polityki EWG w aspekcie informacyjnego i operacyjnego zainteresowania wywiadu PRL, MSW, I. oddelenie, ktoré spadalo pod XVII. odbor, Warszawa 1978, IPN BU 02108/5. Prvú informáciu o tomto dokumente som dostal od prof. A. Paczkowskíhho.

13 Môžeme napríklad túto verziu dokumentu nájsť v Lubline pod číslom spisu IPN Lu-0341/469

vzniknutú situáciu zmeniť. Autori tiež tvrdili, že pre budúce štúdie nebude zber informácií prostredníctvom rezidentúr postačovať. Najdôležitejšiu prácu toho času vykonávali jednotliví spravodajskí dôstojníci, ktorí využívali aj iné zdroje informácií (napríklad oficiálne odborné štúdie¹⁴) a analytické metódy.

Prvý problém, ktorý autori rozpracovali, mal technický charakter. Uviedli, že spravodajské služby nedisponujú dostatočným množstvom dát o obehu dokumentov a informácií v rámci EHS. Špeciálne mali na mysli utajené informácie. Druhý problém sa týkal nezrovnalosti medzi operatívnym potenciálom VIII. odboru (zodpovedného za 1. oddelenie infiltrácie EHS) a skutočnými potrebami spravodajstva v politických, hospodárskych a iných ohľadoch. Tretí problém autori videli v potrebe neustáleho výcviku spravodajských dôstojníkov v teréne. Odporúčali tiež systematické vydávanie aktuálnych publikácií interných štúdií o EHS – ďalšia bola naplánovaná na nasledujúci rok, pričom mala obsahovať viac lepších analýz spravodajských informácií.

Po opise histórie európskej integrácie a postojov jednotlivých členských štátov voči EHS autori zanalyzovali zahraničnú politiku EHS; najzaujímavejšia časť sa venovala vzťahom s komunistickými krajinami. Tie boli založené na spoločnej politike obchodu, ktorou sa EHS začala riadiť od 1. januára 1975, čím sa obchodné dohody, colné postupy, alebo dovoz roľníckych či potravinárskych výrobkov vyňali spod kompetencie jednotlivých členských štátov EHS. Takáto situácia narušila zaužívanú prax vyplývajúcu z bilaterálnych dohôd medzi jednotlivými krajinami západnej a východnej Európy. RVHP nebola schopná prekonať nové problémy. Rada dokonca nechcela oficiálne uznať politickú identitu inštitúcií EHS, ako napríklad Komisie EHS. Pre „malé“ socialistické krajiny nastala takmer neprekonateľná dilema. RVHP predsa len s EHS vyjednávať začalo, ale prognózy tohto procesu boli naplnené skepticizmom a pozorovatelia mu predpovedali dlhú a ťažkú budúcnosť. V tomto bode je vhodné pripomenúť, že v roku 1982 EHS uvalila hospodárske sankcie na Poľskú ľudovú republiku, ktoré znamenali, že akékoľvek vyjednávania v ďalších 7 rokoch nebudú. Tieto

14 Citovali napríklad knihu, ktorú napísal P. Landau a vydal Poľský inštitút medzinárodných záležitostí: *Spór o jedność polityczną Europy* (Spor o politickej jednote Európy).

obmedzenia boli o to viac bolestivé, o čo bol obrovský poľský dlh voči EHS porovnateľný už len so Sovietskym zväzom!¹⁵

Priama kontrarozviedka v štruktúrach európskych inštitúcií predstavovala ďalšiu rovinu problémov pri pozorovaní EHS. Táto služba bola zriadená v roku 1977 výlučne na boj proti spravodajským aktivitám socialistických krajín. Podporovala ju tiež belgická kontrarozviedka a polícia. Je zaujímavé, že sa všetky tieto služby domnievali, že socialistické krajiny vykonávajú svoje spravodajské operácie len z pozície oficiálnych postov.

Najdôležitejšia posledná časť analýzy obsahovala podrobné návody postupov pre spravodajskú službu do ďalších rokov. Hlavným zdrojom obáv boli potenciálne negatívne následky politiky EHS voči socialistickým krajinám, najmä v hospodárskej sfére. Spravodajské služby mali sledovať možné hrozby na hranici Poľska s EHS a RVHP s EHS. Autori odporučili podrobnejšie pokyny k infiltrácii, ktorá mala napomôcť lepšie ohodnotiť vnútornú štruktúru EHS, a tiež zahraničné vzťahy s krajinami ako USA, Japonsko alebo Čína. Medzi operatívne záujmy spravodajstva zaradili aj vládne inštitúcie krajín ako západné Nemecko, Francúzsko, Veľká Británia, Taliansko a Belgicko. Riadili nasadenie agentov napríklad v Generálnom oddelení A a E Generálneho sekretariátu Rady ministrov EHS, v COREPER (Výbore stálych reprezentantov) a Generálnej administratíve Komisie EHS. Ani Európska rada, ktorá sa schádzala trikrát do roka, neunikla stredobodu záujmu spravodajstva. Činnosť bezpečnostnej služby a bezpečnostných postupov EHS bol problém sám osebe.

Nadmieru zaujímavé sú tiež odhady budúcich trendov v rámci európskej integrácie. Uviedli, že za 20 rokov od podpísania Rímskej zmluvy EHS dosiahlo rozmach v oblastiach politiky, obchodu, poľnohospodárstva, priemyslu alebo regionálnej politiky. Zhodnotili, že tento proces bude aj naďalej pokračovať a rozšíri sa do ďalších krajín, ktoré majú o vstup do EHS záujem – Grécko, Španielsko, Portugalsko, a čo stojí za povšimnutie, tiež Turecko! Vo vzdialenejšej perspektíve sa rozšíri aj o Európsku asociáciu voľného obchodu (EFTA). Hospodársky rast bude viesť k prehlbeniu politických a vojenských vzťahov

15 Informácie tohto druhu sa vyskytovali v neskorších dokumentoch, ktoré vypracovalo Ministerstvo zahraničnej hospodárskej spolupráce (Ministerstwo Współpracy Gospodarczej z Zagranicą) a Ministerstvo zahraničných vecí, pod názvom Aktualne stosunki dwustronne Polska EWG oraz perspektywa jednolitego rynku Wspólnoty po roku 1992, IPN BU 02336/143, k. 50s.

v spolupráci s USA. Tieto tendencie z EHS urobia dôležitého aktéra v medzinárodnej aréne, čo podľa poľského komunistického spravodajstva spôsobí zhoršenie vzťahov medzi EHS, USA a Japonskom na jednej strane a socialistickými krajinami na strane druhej. Z pohľadu Poľskej ľudovej republiky bol nasledovný záver najdôležitejší: „*Pokračovanie integrácie EHS bude mať stále škodlivejší dopad na výsledky zahraničného obchodu, a v konečnom dôsledku aj na dosiahnutie sociálno-hospodárskeho programu národného rozvoja*”¹⁶. Opakujúc tézu o nedostatočných znalostiach o EHS, autori sa dovoľávali, aby si každý dôstojník 1. oddelenia hlboko vštepil do mysle, že západoeurópske krajiny predstavujú jeden previazaný systém, nastavený proti socialistickým krajinám, a najmä proti Poľsku. Je potrebné priznať, že hoci sa autori dokumentu nového politického zoskupenia, ktoré odhalili, báli, boli ním aj trochu fascinovaní.¹⁷ Nanešťastie nemáme k dispozícii dostatok materiálov na opísanie činnosti poľského bezpečnostného aparátu voči EHS v 80. rokoch, pretože, ako som už spomenul, relevantné podklady boli v roku 1990 zničené. Nedokážeme preto zhodnotiť ani vplyvy návodov z roku 1978.

Z literatúry ale vieme, že v očiach komunistického spravodajstva EHS stále rástla na dôležitosť. Napríklad, zástupca náčelníka I. hlavnej správy KGB Viktor Gruško v roku 1984 ešte raz dôrazne vyzdvihol, že európska integrácia je v každom pohľade v protiklade so záujmami Sovietskeho zväzu. Práve z tohto dôvodu Ústredný výbor komunistickej strany označil EHS za jeden z „hlavných objektov infiltrácie“, čím sa dostalo na úroveň USA, NATO a Číny.¹⁸

16 Niektóre problemy wewnętrznej i zagranicznej polityki EWG w aspekcie informacyjnego i operacyjnego zainteresowania wywiadu PRL, MSW, Departament I, opracował Wydział XVII, Warszawa 1978, IPN BU 02108/5, k. 80.

17 Štúdia zároveň obsahuje niekoľko príloh: návrhy rozhodnutí EHS, informácie o legislatívnom procese a opis štruktúr inštitúcií EHS, ako aj ich etnické zloženie. Na konci autori navrhli podrobný návrh ďalšej publikácie s opisom zodpovednosti za jednotlivé kapitoly. Na tomto základe môžeme predpokladať, že nový dokument by pripravili dva odbory 1. oddelenia – VIII. a XVII. V rámci XVII. odboru, nazývaného tiež informačný odbor, autori vnímali potrebu angažovať nasledovné jednotky: ekonomickú, nemeckú, americkú a európsku. Eventuálne uvažovali o predložení požiadavky PR – t. j. sovietskym priateľom. Zodpovednosť za celý projekt niesli B. Żuławnik a R. Iwicki, ktorí boli pravdepodobne príslušníkmi európskej jednotky.

18 ANDREW, Ch. – GORDIJEWSKI, O.: *KGB*, Warszawa 1999, s. 496.

Poľské archívy bezpečnostnej služby obsahujú ešte iný druh materiálu: zložku dokumentov, ktorú v rokoch 1988 až 1990 zozbieralo 1. oddelenie,¹⁹ a to výlučne za obdobie transformácie. Pokračovali v prípade „Zmluva“, o ktorom padla zmienka vyššie, ale dokumenty mali pomerne dokumentárny charakter. Tak či onak, nám poslúžia ako zdroj niektorých zaujímavých faktov.

1. oddelenie pod vedením gen. Zdzisława Sarewicza²⁰ vnímalo oblasť ekonomiky ako stret kapitalizmu so socializmom. Anonymní autori aktualizovaného dokumentu vyhlásili, že „*hrozba kapitalizmu rastie s úrovňou organizácie a mierou integrácie nepriateľa*“²¹. Keďže usúdili, že plánovaný a neustály rozvoj európskej integrácie dosiahol svetovú úroveň, zasadzovali sa tiež za to, aby sa „*infiltrácia EHS stala prioritnou úlohou spravodajstva*“.²² Zároveň varovali pred rozširovaním aktivít v Bruseli, kde bolo možné ľahšie všimnúť si koncentráciu činnosti spravodajskej služby. Odporučili hľadať informácie v jednotlivých členských štátoch, ale aj z tzv. pozície krajiny (*z pozycji kraju*). Znamenalo to využívanie kontaktov medzi tajnými kolaborantmi žijúcimi v Poľsku a ich kolegami pracujúcimi pre inštitúcie EHS. Autori tu videli prídavný úžitok v tom, že EHS vlastnila najdôležitejšie informácie, ktoré sa týkali multilaterálnych vzťahov v Európe, a dobré zdroje z EHS mohli ujasniť mnohé informačné problémy spravodajstva.

Posledný známy fakt spájajúci činnosť komunistického spravodajstva a EHS sa nachádza v dokumente z roku 1989, a to v čase, keď bola vytvorená Komisia na čele so Jacquesom Delorsom. Dokument je pozoruhodný celý, pretože potvrdzuje výmenu informácií medzi poľským komunistickým spravodajstvom a sovietskou spravodajskou službou, t. j. medzi 1. oddelením ministerstva vnútra a I. hlavnou správou KGB.²³ Rád by som citoval prvú vetu dokumentu: „*EHS*

19 Je vhodné spomenúť, že tzv. predmetná dokumentácia bola predovšetkým založená na správach a informáciách, ktoré získali zamestnanci ministerstva zahraničných vecí. Medzi nimi nájdeme aj meno Jana Truszczyńskiego, ktorý sa v roku 2001 priznal ku spolupráci s komunistickou spravodajskou službou.

20 Bol riaditeľom I. oddelenia ministerstva vnútra od septembra 1983 do októbra 1989.

21 IPN BU 02336/143, k. 18.

22 IPN BU 02336/143, k. 18 – 19.

23 Tezy do rozmów nt. EWG z przedstawicielami I Głównego Zarządu KBP (Podkłady rozmóworow o EHS s przedstawicielmi I. hlavnej správy KGB), 1989, IPN BU02336/143, k. 104 – 108.

musí zostať prioritným záujmom spravodajstva našich krajín z dôvodu svojho politického a hospodárskeho významu pre svetovú ekonomiku.” Okrem iného, poľské spravodajstvo opisuje technické ťažkosti pri získavaní informácií kvôli intenzívnym kontrarozviednym opatreniam v Bruseli, v klíme veľmi nepriaznivej pre socialistické krajiny. Aj napriek tomu spravodajské služby opisujú, čo tvorili hlavné body ich záujmu, ktoré boli stále aktuálne v prvej polovici roku 1989, napríklad finančnú a úverovú politiku voči Poľsku, odhady EHS o ekonomickej a politickej situácii v Poľsku, možné fluktuácie obmedzení voči Poľsku a iným socialistickým krajinám, ako aj perspektívu dialógu medzi RVHP a EHS. Nakoniec poľskí spravodajskí dôstojníci zhrnuli tieto body a ukončili ich tým, že je potrebné ich vziať do úvahy v rámci spolupráce medzi spravodajskými službami. Ako dôkaz predošlej spolupráce uviedli 11 rôznych informácií, ktoré poskytli „sovietskym priateľom“ od posledného stretnutia.

Historický prelom v roku 1989 sa v istých ohľadoch spája s postojom EHS k Poľskej ľudovej republike. Generál Wojciech Jaruzelski priznal túto skutočnosť počas rozhovorov so Jacquesom Delorsom, vtedy predsedom Komisie európskych spoločenstiev, pričom bolo len 5 dní po voľbách, ktoré sa konali 4. júna 1989. Otvorene vyhlásil, že sankcie, ktoré EHS uvalilo na Poľsko v roku 1982 po vyhlásení stanného práva, mali škodlivé následky na poľský štát a spoločnosť. Ako povedal sám Jaruzelski, po siedmich rokoch obmedzení „*vládne všeobecný názor, že pokrok nie je možný bez dôkladnej reformy ekonomiky*”.²⁴ Európa bola pripravená Poľsku pomôcť prekonať ťažkosti pri transformácii svojej ekonomiky, o čom svedčí aj ekonomická pomoc Poľsku a Maďarsku od 7 najbohatších krajín sveta po summite v Paríži v júni 1989. Je však samozrejmé, že tieto rozhodnutia boli vopred prerokované medzi Poľskou ľudovou republikou a EHS. Komisia európskych spoločenstiev mala program pomoci spravovať. O mesiac neskôr bol Jan Kułakowski, poľský emigrant a predseda Svetovej organizácie práce, vymenovaný za prvého poľského veľvyslanca pre Európske spoločenstvá v Bruseli.

Na záver tejto kapitoly dejín je potrebné spomenúť, že v septembri 1989 vláda Tadeusza Mazowieckého podpísala prvú zmluvu medzi Poľskou ľudou-

24 Stretnutie predsedu Štátnej rady, generála Wojciecha Jaruzelskiho s predsedom Komisie európskych spoločenstiev, Jacques Delorsom, Brusel 09.06.1989 (celý záznam rozhovorov), *IPN BU 02336/143*, k. 90.

vou republikou (vtedy ešte stále oficiálny názov krajiny) a EHS. Po ďalších 2 rokoch vyjednávani Leszek Balcerowicz v mene poľskej vlády podpísal asociačnú dohodu s európskymi spoločenstvami. Bol to obrovský krok na ceste k zjednoteniu oboch častí Európy – západnej i východnej.

***Sławomir Łukasiewicz, PhD., 34.** V súčasnosti pracuje ako historik na Vedeckom oddelení Inštitútu pamäti národa (IPN) v Lubline. Podieľa sa na nasledovných výskumných projektoch Inštitútu: bezpečnostný aparát, poľská emigrácia a Diaspóra, štruktúra a metódy civilných spravodajských služieb Poľskej ľudovej republiky. Hlavné záujmy: história európskej integrácie, história spravodajských služieb, história politickej emigrácie v strednej Európe 20. storočia. Svoj výskum vykonával v Poľsku, USA, Veľkej Británii, Francúzsku a Taliansku, za podpory grantov Kosciuszkovej nadácie, Nadácie Polonskej pomoci, Fondu Jána a Suzanne Brzękowski a Európskeho centra Natolin pri výskumnom laboratóriu Inštitútu Európskej univerzity.*

Walter Süß

*Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR
Nemecko*

Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe z pohľadu východone- meckej tajnej služby v 70. rokoch

Predmetom môjho referátu je **proces KBSE 70. rokov z perspektívy tajnej služby NDR**. Ide o prvé výsledky dlhodobejšieho prieskumného projektu. V súčasnosti ešte iba zbieram a triedim materiál. To na začiatok ako ospravedlnenie za dočasný stav mojich poznatkov.

Ide o konferenciu pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe, na ktorú sa pri pohľade späť treba dívať ako na klinec do rakvy pre sovietske impérium. Z nemeckej perspektívy bol tento vývoj v úzkom súvisе so zmenou vzťahov medzi Spolkovou republikou a NDR začiatkom 70. rokov. Ďalej ide o to, ako s touto výzvou a s dôsledkami Záverečnej listiny zaobchádzali tajné služby komunistických štátov a obzvlášť Ministerstvo štátnej bezpečnosti NDR (MŠB) v spolupráci s KGB. K tomu určite patrí aj otázka, prečo nakoniec so svojimi snahami stroskotali, avšak tejto témy sa na tomto mieste nechcem dotýkať, keďže sa obmedzím na 70. roky.

Pre NDR mala KBSE trocha iný význam než pre zvyšné štáty Varšavskej zmluvy, pretože bola ako druhý nemecký štát s takýmto vývojom, ktorý sa touto konferenciou spustil, konfrontovaná už skôr. Predpoklady na to, že západná strana vôbec na takúto konferenciu pristúpila, boli dohody medzi oboma nemeckými štátmi, ktoré sa uzavreli v súlade so štyrmi víťaznými mocnosťami. Niektoré z úspechov procesu KBSE od polovice 70. rokov boli v nemecko-nemeckých rokovaníach dojednané už skôr a hrali tým úlohu priekopníka. Predovšetkým pri tom išlo o priepustnosť hraníc. Aby to bolo trocha plastickejšie, poďme si zaspomínať na situáciu v rokoch predtým a na zmeny, ktoré potom nastali, a štátnej bezpečnosti pripravili značné problémy:

- Obyvatelia západného Berlína najprv nesmeli cestovať do východného Berlína a do ostatnej NDR, len v prípade zvláštnych rodinných záležitostí, ako svadby alebo úmrtia.

- Spolkovým občanom bolo cestovanie dovolené výlučne kvôli takýmto rodinným návštevám. Cesty z turistických dôvodov neboli dovolené.
- Neexistovali žiadne súkromné telefónne hovory medzi východným a západným Berlínom.¹

Ďalej len niekoľko príkladov. Nemecko-nemeckými zmluvami bolo možných oveľa viac cestovaní zo Západu, a to aj v opačnom smere, z Východu na Západ, boli do budúcnosti dovolené cesty v „naliehavých rodinných záležitostiach“.

Novootvorené možnosti sa aj využívali. Aby sme to spresnili niekoľkými číslami:

- Počet ciest zo Spolkovej republiky a západného Berlína do NDR stúpol od roku 1971 do 1976 z 1,2 na približne 7 miliónov.
- Na tranzitných trasách medzi Spolkovou republikou a západným Berlínom prešlo v roku 1971 asi 8 miliónov cestujúcich, o päť rokov neskôr to bolo 15 miliónov.²
- K tomu prišlo zintenzívnenie poštového a leteckého styku, kultúrnych vzťahov atď.

Z pohľadu štátnej bezpečnosti toto všetko znamenalo rozšírenie východiskových bodov pre nepriateľskú špionáž a ideologickú infiltráciu. Takéto obavy neboli celkom neoprávnené, lebo – ako ukazujú najnovšie výsledky prieskumu Matthiasa Uhla a Armina Wagnera, napríklad Spolková spravodajská služba (BND) intenzívne využívala možnosti cestovania na vojenskú špionáž.³

1 Porovnaj BENDER, Peter: *Die ›Neue Ostpolitik‹ und ihre Folgen. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung* (›Nová východná politika‹ a jej dôsledky. Od výstavby múru až po zjednotenie) München 1995, 3. prepracované vyd., s. 189 – 193; Manuál GDR; Publikovaný Fed. ministerstvom zahraničných vecí; Vedúci výskumu: Hartmut Zimmermann, 2Bde., 3. prepracované a rozšírené vydanie. Kolín: Verlag Wissenschaft und Politik, 1985, s. 634 a nasl.

2 Porovnaj BENDER, Peter: *Die ›Neue Ostpolitik‹ und ihre Folgen. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung* (›Nová východná politika‹ a jej dôsledky. Od výstavby múru až po zjednotenie) München 1995, 3. prepracované vyd., s. 361.

3 WAGNER, Armin – UHL, Matthias: BND contra Sowjetarmee: Westdeutsche Militärschpionage in der DDR (BND kontra Sovietska armáda: Západonemecká vojenská špionáž v NDR) In: *Militärgeschichte der DDR* (Vojenské dejiny NDR; 14). Berlin 2007.

MŠB a KGB v predvečer konferencie

Avšak späť ku KBSE. V čase, keď už bolo viac-menej určené, že by došlo k celoeurópskej konferencii, ale ešte pred prvou prípravnou fázou od novembra 1972, sa už rysoval trvalý konflikt o hlavnom predmete tejto konferencie. Štáty Varšavskej zmluvy sa pod vedením Sovietskeho zväzu snažili o medzinárodné uznanie status quo v Európe. Na západnej strane sa naproti tomu presadzoval predovšetkým ten náhľad na európsku iniciatívu, že takáto konferencia má zmysel len vtedy, keby bola spojená so zreteľnými zlepšeniami na spoločenskej úrovni. Alebo – slovami rozhodnutia Severoatlantickej rady z mája 1970 – len vtedy, keď prispeje k „väčšej slobode pohybu človeka, ideí a informácií.“⁴ To, že bol na agendu medzinárodnej konferencie daný tento bod, bolo, mimochodom nové a nezvyčajné a v žiadnom prípade nebolo jasné, aký význam by nadobudol.⁵

Štáty Varšavskej zmluvy, samozrejme, rokovali pod vedením a s inštrukciou Sovietskeho zväzu a tón, primerane na úrovni tajných služieb, udávala KGB. Bolo preto pochopiteľné, že v tejto fáze minister štátnej bezpečnosti NDR viackrát intervenoval v Moskve. Našli sa z toho len koncepty jeho rozhovorov. Z nich vychádza, že si robil veľké starosti. Tak sa Mielke začiatkom roka 1972 opýtal: „Ako oceňujú sovietski súdruhovia snahy NSR, [...] funkčne premeniť konferenciu v zmysle politicko-ideologickej diverzie proti európskym socialis-

4 „Schlusskommuniqué der Ministertagung des Nordatlantikrates in Rom vom 27. Mai 1970“ (Záverečné komuniké rokovania ministrov Severoatlantickej rady v Ríme z 27. mája 1970), In: JACOBSEN, Hans-Adolf – MALLMANN, Wolfgang – MEIER, Christian (vyd.): *Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa (KSZE): Analyse und Dokumentation* (Bezpečnosť a spolupráca v Európe – KBSE: Analýza a dokumentácia). Köln 1973 (Dokumenty k zahraničnej politike ; 2), s. 212 – 215.

5 Porovnaj HENZE, Gerhard: Neue Aufgaben der Entspannungspolitik (Nové úlohy politiky uvoľňovania), In: VOLLE, Hermann – WAGNER, Wolfgang (vyd.): *KSZE. Konferenz über Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa in Beiträgen aus dem Europa-Archiv* (KBSE. Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe v príspevkoch z Európskeho archívu), Bonn 1976. s. 77 – 86, tu 86; RISSE, Thomas – SIKKINK, Kathryn: The socialization of international human rights norms into domestic practices: Introduction. In: RISSE, Thomas – ROPP, Stephen C. – SIKKINK, Kathryn (vyd.): *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*. Cambridge 1999, s. 1 – 28; THOMAS, Daniel C.: *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights, and the Demise of Communism*. Princeton 2001, s. 27 – 54.

*tickým štátom? [...] Ako ďaleko je možné skutočne vyjsť v ústrety Západu? Od čoho by sa malo upustiť, aby sme nepomohli nepriateľským zámerom?“*⁶

Popri týchto základných úvahách požadoval Mielke od Andropova lepšiu koordináciu výmeny názorov s procesom KBSE na úrovni tajných služieb. Štáty NATO sú v tomto vzťahu ďalej.⁷

Táto Mielkeho prosba bola v nasledujúcich rokoch vypočutá. Okrem iného sa teraz v pravidelných intervaloch realizovali konferencie tajných služieb východného bloku o spoločnom boji proti „ideologickej diverzii“. Prvé z týchto rokovaní sa uskutočnilo v roku 1974, to znamená ešte pred schválením Záverečnej listiny z Helsínk. Bola zriadená spoločná elektronická databáza tajných služieb východného bloku o nepriateľských silách z protivníkovho tábora, ktorá však bola funkčná až začiatkom 80. rokov.⁸ Čo sa týka pracovných miest, boli s rôznymi tajnými službami organizované „operatívne akcie“ – v 70. rokoch proti Svetovému zväzu psychiatrie, proti rádiu Slobodná Európa a proti Amnesty International.⁹ Okrem toho boli na úrovni služobných jednotiek organizo-

6 Thesen (Probleme) für Gespräche des Gen. Minister mit führenden Vertretern der sowjetischen Sicherheitsorgane (Anfang Februar 1972) Tézy (problémy) pre rozhovory gen. ministra s vedúcimi zástupcami sovietskych bezpečnostných orgánov (začiatok februára 1972)); *BStU, MŠB, ZAIG* (Centrálne informačná a vyhodnocovacia skupina) 5134, list 1 – 17.

7 Themen und Fragen für die Diskussion und Konsultation mit den leitenden Genossen des KfS (Témy a otázky pre diskusiu a konzultáciu s vedúcimi súdruhmi KfS); bez dátumu, z prílohy (list 1) vychádza z toho, že ide o prípravu cesty delegácie MŠB pod vedením Mielkeho v apríli 1972 do Moskvy; *BStU, MŠB, ZAIG* 5135, list 3 – 7.

8 Porovnaj WEGMANN, Bodo – TANTZSCHER, Monika: *Soud. Das geheimdienstliche Datennetz des östlichen Bündnissystems* (Dátová sieť tajnej služby východného spojeneckého systému), Oddelenie vzdelávania a výskumu BStU, Séria B analýz a správy 1/96), Berlin 1996. Soud znamená Sistema Objedinnenogo Utscheta Dанных (o protiwnike), t. j. Systém zjednotenej evidencie údajov (o protivníkovi).

9 Porovnaj MIHR, Anja: *Amnesty International in der DDR: Der Einsatz für Menschenrechte im Visier der Stasi* (Amnesty International v NDR: Boj za ľudské práva vo vizíre Stasi). Berlin 2002; MACHCEWICZ, Pawel: „*The Munich Menagerie*“. *The Battle Against Radio Free Europe 1950 – 1989* („Monachijska menážeria“. Walka z Radiem Wolna Europa 1950 – 1989). Varšava 2007; SÜß, Sonja: *Politisch mißbraucht? Psychiatrie und Staatssicherheit in der DDR* (Politicky zneužití? Psychiatria a štátna bezpečnosť v NDR), Vedská séria diel BStU; 14.

vané pravidelné stretnutia, predovšetkým medzi hlavným XX. oddelením MŠB a V. správou KGB, obe boli zodpovedné za vnútornú represiu.

Po vrchole KBSE

U KBSE šlo v jadre o uznanie štátneho statusu quo proti predovšetkým deklaratórnej povinnosti ľudských práv a k viac spoločenským kontaktom cez železnú oponu. O to sa zápasilo oveľa dlhšie, než sa pôvodne plánovalo. Ale nakoniec sa v roku 1975 dohodlo na Záverečnej listine, ktorá pri pohľade späť predstavuje míľnik na ceste k jednej Európe tým, že úcta k ľudským právam sa stala centrálnym kritériom medzinárodnej reputácie štátov.

Vrcholnou konferenciou z Helsínk koncom júla 1975 bol prekročený vrchol politiky zmierňovania napätia ako blok presahujúce medzištátne zblíženie. V nasledujúcich rokoch išlo o praktické presadenie dohôd. Vedúci západní politici už krátko po podpísaní zdôraznili, že mali zámer vyžadovať aj záväzky, ktoré štáty Varšavskej zmluvy prijali v katalógu princípov a v známom koši III.¹⁰ Kôš III – tak bolo poukázané na posolstvá USA zbierať informácie o implementácii dohôd – čo bola okolnosť, ktorá neostala komunistickým tajným službám skrytá.¹¹

Sovietske určenie polohy vzhľadom na túto perspektívu sa uskutočnilo do jedného mesiaca po vrcholnej konferencii. V základnom článku vo vládnom orgáne *Izvestija* bol tento názor ostro odmietnutý, Kôš III mal byť odmenou, ktorú mal Sovietsky zväz zaplatiť Západu za uznanie v Európe existujúcich hraníc.¹² A veľmi jednoznačne bolo vysvetlené, že nie sú pripravení zaplatiť zisk vonkajšej bezpečnosti ohrozením vnútornej stability.

Berlin 1998, 2. vyd., s. 648 – 670.

10 Porovnaj MASTNY, Vojtech: *Helsinki, Human Rights, and European Security. Analysis and Documentation*. Durham 1986, s. 99 a nasl.

11 Porovnaj MŠB: Information über westliche Aktivitäten nach der KSZE (Sonderfassung) (Informácia o dôležitých aktivitách po KBSE (Zvláštne znenie)); 23. 2. 1976; Information 129/76; *BSiU*, MŠB, HVA 122, list 10 – 13.

12 Článok Georgija Arbatova v *Izvestiji* zo 4. 9. 1975 bol odvysielaný cudzojazyčnou službou v Rádiu Moskva do celého sveta, aby sa podčiarkol jeho význam. Podrobné zhrnutie in: *Archiv der Gegenwart* (AdG) (Archív prítomnosti), CD-ROM vydanie 2000, s. 19683. V NDR boli formulácie z tohto článku o týždeň neskôr prebraté do prejavu generálneho sekretára SED Honeckera (Honecker podľa Radio DDR dňa 11. 9. 1975 pred eskadrou stíhacích letcov „Heinrich Rauh“/Rostock

Ale aj zo sovietskeho hľadiska nebolo uznaním európskych povojnových hraníc všetko dokonané. Existovalo ešte množstvo otvorených otázok medzi Východom a Západom, na riešení ktorých mali záujem aj štáty Varšavskej zmluvy. Preto síce bol možný pokus o zabránenie dôsledkov Záverečnej listiny, nebolo ale možné úplne ich ignorovať, ani v ich tretej časti. Výsledkom tejto konštelácie bola taktika, ústupky v jednotlivých otázkach, aj z Koša III, kombinovaná s tvrdou politikou v základnej oblasti, zachovanie monopolu moci komunistických strán.

Reakcie štátnej bezpečnosti na Helsinkí

Službám štátnej bezpečnosti teraz prináležali úlohy na rozličných poliach:

- zisťovanie nálady medzi obyvateľstvom po vrcholnej konferencii v Helsinkách;
- vnútorná represia,
- špionáž.

Nálada

K reakciám, ktoré spustilo uverejnenie „Záverečnej listiny“ v NDR, vyhotovilo MŠB ešte v auguste 1975 prehľad. Bolo oznámené: Dokument narazil u občanov na „veľký záujem“ a ľudia ho prevažne „privítali“. Mohli by sme si myslieť, že inak Stasi ani nemohla informovať, koniec koncov bol Erich Honecker, šéf Zjednotenej soc. strany Nemecka (SED), sám v Helsinkách, podpísal „Záverečnú listinu“; text bol zverejnený v ústrednom orgáne strany. Tak si bolo možné popis rezonancie medzi obyvateľstvom prečítať ako v takýchto správach o náladách bežnú afirmáciu vládnucej politiky. Avšak analytici štátnej bezpečnosti dali najavo, že išlo o pravé reakcie, ktoré ich znepokojovali. Dôvod: „*U značnej časti občanov sa opierajú „súhlasné vyjadrenia o špekulatívne očakávania“, ktoré „sú posilnené vypočutím hlásení a komentárov západných staníc“.*¹³

ku výsledkom KBSE – AdG, s. 19744).

13 ZAIG (Centrálna informačná a vyhodnocovacia skupina): Zhrnutie doteraz známych reakcií v súvislosti s ukončením KBSE a s tým spojených problémov; August 1975; *BSiU*, MŠB, ZAIG 4646, list 1 – 28.

To na jednej strane znamená, že vedeniu SED a jej médiám sa nepodarilo vo vlastnej krajine získať vznešenosť výkladu Záverečnej listiny. Na druhej strane sa dokument stal len referenčným bodom požiadaviek na štát. Napríklad štátna bezpečnosť vymenúva nádeje na uľahčenie návštev zo Západu a na predaj západných publikácií v NDR a, ešte bizarnejšie, na povolenie opustiť krajinu.

Aby bolo možné pôsobiť proti načrtnutému vývoju, dalo vedenie štátnej bezpečnosti 6. augusta 1975, len niekoľko dní po vrcholnej konferencii v Hel-sinkách, pokyny na ďalší postup.¹⁴ Šlo o význam Záverečnej listiny. Podľa nariadenia generálneho sekretára SED mala byť chápaná výlučne ako „*multilaterálne zakotvenie teritoriálnych a politických výsledkov vojnového a po-vojnového vývoja v Európe*“.¹⁵ V tejto interpretácii nebolo plánované vyťahovať vnútropolitické učenie, azda vzhľadom na dodržiavanie ľudských práv. To bola politická predloha. Štátna bezpečnosť teraz musela počítat' so zmenami v „politicko-operatívnej nálade“. A to sa v pravý čas stalo. Poukazovalo sa na „*očakávania a špekulácie v súvislosti s výsledkami obsiahnutými v záverečnom dokumente*“ a možné „*vystúpenie osôb s demonštratívnym a iným provokač-ným jednaním s ohľadom na výsledky KBSE*“. Rovnako bolo treba počítat' so zvýšenými pokusmi „*podávať žiadosti na presídlenie s odvolaním sa na vý-sledky KBSE [...]*“.

Vnútna kontrola a represia

Tí, ktorí chceli vycestovať, a špeciálne tí, ktorí neakceptovali odmietnutie ich zámeru štátom, boli z pohľadu MŠB najdôležitejšou problémovou skupinou. Preto boli v tejto oblasti urobené prvé organizačné a právne opatrenia. Spome-nieme predovšetkým zriadenie novej služobnej jednotky s názvom „Ústredná koordinačná skupina“ (ÚKS) s pôvodne približne sto pracovníkmi. Ich funkcia mala bezprostredne do činenia s nádejami, ktoré prebudila KBSE: Mala zdo-lávať úteky a pomoc pri útekoch a koordinovať postup pri tých žiadostiach

14 List Mielkeho vedúcemu služobných jednotiek k ukončeniu KBSE zo 6. 8. 1975; *BSiU*, MŠB, BdL/Dok 004787.

15 To zodpovedalo interpretácii, ktorú mal šéf SED Honecker v interview k výsledkom KBSE, ktoré boli vydané v ten istý deň. In: *Neues Deutschland* (Nové Ne-mecko) 6. 8. 1975.

o vycestovanie, pre ktoré neexistoval podľa práva NDR žiaden zákonný základ a ktoré preto boli považované za „protiprávne“.¹⁶

Tí, ktorí chceli opustiť NDR, mohli uplatniť do Helsínk, že štáty podpísané v Záverečnej listine dali najavo svoj zámer, „*priaznivo kontrolovať žiadosti o vycestovanie s cieľom dovoliť [...] cestovať osobám za účelom návštevy svojich rodín*“ a „*v pozitívnom a humánnom duchu posudzovať žiadosti osôb, ktoré sa chceli spojiť s príslušníkmi svojich rodín*“.¹⁷

Pracovníci Ľudovej polície a v Radách pre vnútorné záležitosti, ktorí sa museli potýkať s takýmito argumentmi, to privádzalo do mnohých ťažkostí.

Aby sa zamedzilo odbojnému vystupovaniu, bolo v apríli 1977 za spolupôsobenia štátnej bezpečnosti zmenené trestné právo. Jeden dôstojník Stasi, ktorý sa podieľal na zmene tohto zákona, vysvetlil v jednom internom rozhovore účel zákona: Ide o to – vytvoriť právny argument na „*odvrátenie agresívneho zneužívania [...] Záverečnej listiny z Helsínk*“.¹⁸ V budúcnosti sa už pozeralo na upozornenie na protesty medzi právnou praxou NDR a Záverečnou listinou KBSE ako „na pohrdanie zákonmi“ (§ 214) NDR alebo ako ich „znižovanie“ (§ 220 Trestného zákonníka). Spojené to bolo s hrozbou trestu až do výšky troch rokov väzenia. Nešlo ale pritom len o hrozby, ale v nasledujúcich rokoch skutočne vzrástol počet rozsudkov podľa týchto paragrafov a rovnako podiely trestov na slobode.¹⁹

16 Porovnaj EISENFELD, Bernd: *Die Zentrale Koordinierungsgruppe. Bekämpfung von Flucht und Übersiedlung* (Centrálna koordinačná skupina. Boj proti útekom a presídľovaniu), Príručka MŠB, diel III/17, BStU, Berlin 1995.

17 *Konferenz für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa – Schlussakte*. (Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe – záverečný spis.) Helsinky 1975, s. 52 (Kôš III).

18 Cit. podľa RASCHKA, Johannes: Die Entwicklung des politischen Strafrechts im ersten Jahrzehnt der Amtszeit Honeckers, (Vývoj politického trestného práva v prvom desaťročí úradovania Honeckera) In: ENGELMANN, Roger – VOLLNHALS, Clemens (vyd.): *Justiz im Dienste der Parteiherrschaft: Rechtspraxis und Staatssicherheit in der DDR* (Súdnictvo v službách strany: Právna prax a štátna bezpečnosť v NDR), Berlin 1999, Vedecká séria diel spolkového poverenca pre podklady Stasi; 16, s. 273 – 302, tu 286.

19 Porovnaj RASCHKA, Johannes: *Justizpolitik im SED-Staat: Anpassung und Wandel des Strafrechts während der Amtszeit Honeckers* (Justičná politika v štáte SED: Pris pôsobenie a zmena trestného práva počas úradovania Honeckera), Spisy Inštitútu Hannah Arendt pre výskum totalitarizmu; 13. Köln o.i. 2000, s. 105 – 124, 317 a nasl.

Špionáž

Na poli špionáže platilo predovšetkým vyzvedanie, aké ďalšie plány mali západné štáty ohľadom vzťahov Východ – Západ. Na realizáciu tejto úlohy sa našli dôležité indicie v takzvanej databáze SIRA, v Systéme informačných rešerší Agitácie hlavnej správy (HVA). V tejto databáze boli zaznamenávané vstupné informácie špionážneho oddelenia (nie ukoristené dokumenty a ostatné samotné informácie, ale len ich tituly).²⁰ V ešte prebiehajúcej rešerši boli zachytené tisíce záznamov s priamym alebo nepriamym vzťahom ku KBSE. Informácie explicitné ku KBSE²¹ boli spravidla posielané „sovietskym priateľom“.²²

Tajná služba a vedenie strany – a rovnako sovietski „priatelia“ – boli vďaka týmto informáciám relatívne presne v obraze ohľadom diskusií, ktoré sa viedli na opačnej strane predovšetkým vo vládnom aparáte a v stranách zastúpených v Spolkovom sneme. Okrem toho boli v spolupráci s inými východoeurópskymi tajnými službami vysledené organizácie medzinárodne činné v oblasti ľudských práv a boli zničené tie západné rozhlasové stanice, ktoré prelomili informačný monopol oficiálnych médií v štátoch východného bloku.

Asimilačné procesy Štátnej bezpečnosti

Zmenám v medzinárodnom prostredí a novým výzvam sa musela štátna bezpečnosť prispôbiť aj na organizačnej úrovni. Preto bol vybudovaný Aparát štátnej bezpečnosti. Počet platených pracovníkov vzrástol od roku 1970 do

- 20 Porovnaj HERBSTTRITT, Georg: *Bundesbürger im Dienst der DDR-Spionage: Eine analytische Studie* (Spolkový občan v službách špionáže NDR: Analytická štúdia), Analýzy a dokumenty BStU; 29. Göttingen 2007, s. 54 – 64; KONOPATZKY, Stefan: Možnosti a hranice databáz SIRA, In: HERBSTTRITT, Georg – MÜLLER-ENBERGS, Helmut (vyd.): *„Das Gesicht dem Westen zu ...“ DDR-Spionage gegen die Bundesrepublik Deutschland* („Tvár smerom na západ ...“ Špionáž NDR proti Spolkovej republike Nemecko). Bremen 2003, Analýzy a dokumenty BStU; 23, s. 112 – 132.
- 21 HVA zaobchádzala od roku 1975 s vydávaním hesla „Proces KBSE“ veľmi štedro.
- 22 Pre 70. roky, o ktoré tu ide, vychádza z rozdeľovníka správ HVA, ktoré boli vypracované z týchto informácií. V príslušnej čiastkovej databáze SIRA 12 boli adresáti východiskových informácií zaznamenávaní až od roku 1980, preto sa na tento účel pre 70. roky nedajú vyhotoviť presnejšie štatistické údaje. Porovnaj HERBSTTRITT: *Bundesbürger* (Spolkový občan) (2007), s. 56.

roku 1979, teda v rokoch politiky zmierenia napätia, zo 43 na 72 tisíc, to znamená o 67 percent.²³ Počet ich neoficiálnych pracovníkov vzrástol v rovnakom období (1970 až 1980) zo 139 na 170 tisíc, teda o 22 percent.²⁴ Túto expanziu bolo treba, samozrejme, financovať, a na tom sa nešetrilo: Rozpočet MŠB sa od 1970 do 1979 takmer zdvojnásobil: z 1,3 na 2,5 mld. mariek, pričom najväčší nárast sa uskutočnil v rokoch 1975 a 1976.²⁵ Popri byrokracii boli v centrále Stasi vybudované predovšetkým operatívne služobné jednotky, ktoré mali kontrolovať vzťahy Východ – Západ.

Záver

Z pohľadu štátov Varšavskej zmluvy išlo u KBSE o nárast vonkajšej bezpečnosti, zlepšenie ich medzinárodného statusu a zintenzívnenie hospodárskych vzťahov. Kúpilo sa to draho, pripravenosťou aspoň rokovať o zhustených vzťahoch a rozšírenej výmene ideí na spoločenskej úrovni. Vedeniam štátov Varšavskej zmluvy bolo – varovaním ich tajnými službami – úplne známe, že tým podstupovali riziko. Ale mysleli si, že sú proti tomu obrnení, pretože, na jednej strane sa mohli oprieť o osvedčené princípy medzinárodného práva, ako princíp suverenity a nemiešanie sa do vnútorných záležitostí, a na druhej strane preto, lebo ich bezpečnostné aparáty mali vtedy situáciu ešte pevne pod kontrolou. Vedenie štátnej bezpečnosti by bezpochyby uprednostnilo pokračovanie striktného zatienenia rozsahu komunistickej moci – to v príslušných dokumentoch zaznieva stále znova. Včas rozpoznalo s otvorením spojené nebezpečenstvá pre

23 Porovnaj GIESEKE, Jens: *Die hauptamtlichen Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit* (Spolupracovníci hlavného úradu Ministerstva štátnej bezpečnosti), Príručka MŠB, IV/1. Berlin 1995, s. 98 – 101.

24 Porovnaj GIESEKE, Jens: German Democratic Republic, In: PERSAK, Krzysztof – KAMINSKI, Lukasz (vyd.): *A handbook of the communist security apparatus in East Central Europe 1944 – 1989*. Varšava 2005, s. 163 – 219, tu 199.

25 Porovnaj GIESEKE, Jens: *Die hauptamtlichen Mitarbeiter der Staatssicherheit. Personalstruktur und Lebenswelt 1950 – 1989/1990* (Spolupracovníci hlavného úradu Ministerstva štátnej bezpečnosti. Personálna štruktúra a život 1950 – 1989/1990), Vedecká séria diel spolkového poverenca pre podklady Stasi; 20. Berlin 2000, s. 558. Čísla sa vzťahujú len na príspevok zo štátneho rozpočtu. K tomu by bolo treba pripočítať ešte vlastné príjmy MŠB, čo by ale obraz nezmenilo.

režim, ale verilo, že sa s tým vyrovná, keď sa uskutočnia niektoré asimilačné procesy. To znamenalo:

- Musel byť vybudovaný kontrolný aparát a museli byť zjemnené represívne metódy.
- Bolo potrebné prispôsobiť politické trestné právo novým výzvam.
- Musela byť prehĺbená medzinárodná spolupráca bezpečnostných aparátov vzájomnými rokovaniami, výmenou informácií a spoločnými „operatívnymi hrami“, zvlášť pri zdolávaní západnej podpory občianskeho angažovania sa na Východe.

Pri pohľade späť by sa ľahko dalo povedať, že všetko toto nič neprinieslo. To je však otázka časového horizontu. Do konca 70. rokov to fungovalo. Bola to ale len zdanlivá konsolidácia situácie, pretože s politikou zmierovania napätia a KBSE sa dali do pohybu aj trendy, ktoré pôsobili dlhodobo:

- Otvorenie vzťahov Východ – Západ prebudilo spoločenské nádeje, ktoré boli najprv sklamané, ale podprahovo trvali ďalej.
- Ľudské práva sa stali agendou medzinárodných rokovaní; odvtedy nemohli byť ignorované. Záverečná listina prispela k vzniku medzinárodného hnutia za ľudské práva a stala sa najmä pre vnútornú opozíciu referenčným dokumentom pre občianske práva.
- Ďalšie funkcie, ktoré systém z dlhodobého hľadiska podmínoval, sa pridali: zhustená komunikácia vďaka zvýšenému cestovnému ruchu a – urýchlená vďaka bezprostrednému vzhľadu – narastajúca atraktivita Západu, jeho životných pomerov, ako aj životného štandardu.

Iba tieto trendy by ale pravdepodobne nestačili na prekonanie komunistických diktatúr. Museli sa pridať iné faktory. To ale v tomto referáte, v ktorom ide o 70. roky, nechcem ďalej prehlbovať. Dlhodobý význam KBSE bol v tom, že ukázala cestu na prekonanie konfrontácie blokov v Európe, a síce tak elitám moci, ako aj ich vnútrospoločenským kontrahentom. Predpokladom na to, aby sa na túto cestu skutočne aj vykročilo, bolo, aby prišiel ten správny čas. Na to musel byť priestor na rokovanie komunistických elit moci taký zmърštený, že by boli nútené vážne sa podujat' na politické riešenie ich chronickej krízy systému. Proti tomu by potom nemohli nič namietat' ani aparáty štátnej bezpečnosti.

Walter Süß, Dr., narodený roku 1947 v Norimbergu. Od 1967 do 1973 študoval politickú vedu v Erlangene na Free University Berlin. Od 1974 do 1977 sa venoval výskumnej činnosti v oblasti „Sovietsky zväz a oblasť jeho vplyvu od roku 1917“, ktorú finančne podporovala DFG (Nemecká asociácia pre výskum) pri FU Berlin. V roku 1979 promoval s témou „Priemyselné podniky v ZSSR. Pozícia, organizácia a riadenie, 1917 – 1932“. V rokoch 1979 až 1982 sa venoval postgraduálnemu výskumu v rámci projektu „Industrializácia a stalinizácia“ v ZSSR. V rokoch 1983 – 1984 pôsobil ako pomocný editor pre východonemecké noviny „Tageszeitung“. Od 1984 do 1989 sa podieľal na výskume GDR pri FU Berlin. V rokoch 1989 až 1992 pracoval ako novinár a publicista. Od novembra roku 1992 pôsobí ako vedúci výskumný pracovník na Oddelení pre výskum a vzdelávanie na Úrade spolkového zmocnenca pre dokumenty Stasi v Berlíne.

Peter Rendek

Ústav pamäti národa

Slovensko

Operácia ALAN – vzájomná spolupráca československej spravodajskej služby a sovietskej KGB v jednom z najväčších prípadov úniku bezpečnostných informácií NATO v období 1982 – 1986.

Úvod

Na sklonku studenej vojny koncom osemdesiatych rokov minulého storočia americké a západonemecké spravodajské služby¹ odhalili a postavili pred súd špionážnu skupinu z radov bývalých príslušníkov americkej armády pôsobiacich na území Nemeckej spolkovej republiky (NSR). Svojou ilegálnou činnosťou veľmi vážne ohrozili bezpečnosť a stabilitu Severoatlantickej aliancie (NATO) a Spojených štátov amerických. Počas sedemnástich rokov skupina, dnes známa pod názvom špionážna skupina Clydea Lee Conrada, predávala do rúk členských krajín Varšavskej zmluvy kópie prísne tajných dokumentov vojensko-strategického charakteru týkajúce sa operačných plánov, predpisov, postupov, taktiky a stratégie či nukleárnej výzbroje a vedecko-technických poznatkov ozbrojených síl NATO. Išlo o taký závažný únik citlivých materiálov, že predsedajúci sudca Dr. Ferdinand Schüth v júni 1990 pri vynesení rozsudku nad Clydeom Lee Conradom konštatoval: *„Ak by vypukol vojnový konflikt medzi Severoatlantickou alianciou a krajinami Varšavskej zmluvy, Západ by stál pred istou porážkou. NATO by bolo rýchlo prinútené voľiť medzi kapituláciou*

1 Prvé informácie o úniku citlivých tajných materiálov zaznamenala Ústredná spravodajská služba (CIA) koncom 70. rokov. Na základe týchto skutočností vojenská kontrarozviedka americkej armády FCA (Foreign Counterintelligence Activities US Army) začala v Nemecku s niekoľkoročnou pátracou akciou s krycím názvom CANASTA PLAYER (Hráč kanasty), pričom okrem americkej CIA a Federálneho úradu pre vyšetrovanie (FBI) k spolupráci prizvali západonemeckú kontrarozviedku – Spolkový úrad na ochranu ústavy (Bundesamt für Verfassungsschutz), Spolkový kriminálny úrad (Bundeskriminalamt – BKA), švédsku tajnú políciu (SAPO), rakúsky Staatschutz, ako aj talianske úrady. Porov.: HERRINGTON, S.: *Traitors among us – Inside the spy catcher's world. USA 1999*, s. 63 – 247.

alebo použitím jadrových zbraní na území Nemecka, čím by bola krajina odsúdená stať sa nukleárnym bojiskom.“²

Desať rokov pred vynesením rozsudku sovietska (GRU – *Glavnoje razvedyvatelnoje upravlenije*) a maďarská vojenská rozviedka (MNVK/2) naopak tlmočili toto stanovisko: „*Conrad je najlepši agent, ktorého východný blok získal od konca II. svetovej vojny.*“³

Prípád začína emigráciou mladého Zoltána Szabóa do Spojených štátov amerických z Maďarska po revolúcii 1956. Neskôr dobrovoľne vstupuje k americkým ozbrojeným zložkám a po čase nastúpil v hodnosti seržanta 1. triedy na veliteľstvo americkej 8. pešej divízie k štábnej operačnej a plánovacej sekcii G-3. Veliteľstvo divízie sídlilo v západonemeckom Bad Kreuznachu a divízia bola súčasťou amerického V. armádneho zboru v Európe.

Szabóa si vytipovala a v roku 1971 naverbovala maďarská vojenská rozviedka. Ako pracovník s bezpečnostnou previerkou pre prácu s tajnými dokumentmi začal s kopírovaním a predávaním tajných materiálov, ktoré Budapešť doručovala sovietskej vojenskej rozviedke (GRU).

Ako kuriéra maďarská služba nasadila spolupracovníka – ďalšieho emigranta Šándora Kercsika (krycie meno ALEX), ktorý sa usadil a pracoval v neutrálnom Švédsku ako lekár. Od začiatku osemdesiatych rokov zapojili do tejto činnosti aj jeho mladšieho brata Imreho Kercsika (VIKTOR).

V roku 1975 Szabo naverboval do siete svojho podriadeného seržanta 1. triedy Američana Clydea Lee Conrada (krycie meno CHARLIE). Skupina v tomto zložení „pracovala“ až do roku 1979, keď Szabó odchádza do dôchodku a „šéfom“ skupiny sa stal Conrad, nakoľko ostal jediný s priamym prístupom k materiálom. Szabó naďalej pôsobil ako kuriér a spojka s Budapešťou.⁴ O jeho ďalších aktivitách vieme, že okrem získania Conrada sa angažoval aj pri verbovke ďalších troch Američanov.⁵ V roku 1983 Conrad naverboval seržanta

2 *Ibidem*, s. 388.

3 *Ibidem*, s. 159.

4 Plk. Herrington opisuje, ako sa Szabó v roku 1989 vzdal rakúskym úradom pod podmienkou, že ho nevydadajú do rúk Nemcom alebo Američanom, za čo ochotne prisľúbil, že pomôže usvedčiť Conrada a vyzradiť všetko o ich špiónskej minulosti. Za svoju „ústretoivosť“ dostal od rakúskej strany v roku 1989 len 10-mesačný podmienený trest. *Ibidem*, s. 401.

5 Bývalý americký výsadkář talianskeho pôvodu **Thomas Mortati** bol usvedčený

Roddericka Jamesa Ramsaya (v dokumentoch čs. rozviedky vystupuje pod krycím menom RUDOLF) ako aj seržantku Theresu Warrenovú. S Ramsayom do nelegálnej činnosti ďalej zapojili amerických vojakov Jeffa Gregoryho a Jeffreya Rondeaua. Skupina bola aktívna až do zatknutia Clydea Lee Conrada nemeckými úradmi 23. augusta 1988. V súdnych procesoch napokon z 11 členov obvinili a usvedčili zo špionáže deviatich.

Operácia ALAN⁶ (1982 – 1986)

Conrad so Szabóom sa vo vidine získania ďalších peňazí rozhodli dobrovoľne nakontaktovať československú stranu. Prvý kontakt uskutočnil Zoltán Szabó 15. marca 1982, keď prišiel na ZÚ ČSSR v Bonne, kde pod menom Novák žiadal o stretnutie s pracovníkom, ktorý pracoval na úseku bezpečnosti. Stretnutie z čs. strany viedol priamo rezident – dôstojník Hlavnej správy rozviedky Federálneho ministerstva vnútra ČSSR Josef Kodrle „KŘENEK“.⁷ V rozhovore vystupoval pod legalizačným krytím ako zástupca titulára pre personálne otázky. Z hlásenia rezidentúry pražskej centrále sa dozvedáme, že Szabó vo svojom, ako aj v mene svojho priateľa ponúkol predávanie prísne

zo špionáže a odsúdený talianskym súdom na 20-mesačný podmienený trest. Vrchnému seržantovi **Eckartovi Steiningerovi** vyšetrovatelia špionáž nedokázali a v prípade seržanta I. triedy **Gunara Amolinsa** (GARY) nedošlo k súdnemu stíhaniu, keďže bol skutok premlčaný. *Ibidem*, s. 378 – 379.

- 6 Prípadosť sa vo svojej publikácii venuje aj Karel Pacner v kapitole Operácia MASON, no s niektorými tvrdeniami autora nesúhlasíme. Porov.: PACNER, K.: *Československo ve zvláštních službách: pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914 – 1989*. Díl IV. 1961 – 1989, Praha 2002, s. 597 – 606; RENDEK, P.: „Červení kovboji“ – špionážna skupina Clydea Lee Conrada v dokumentoch čs. rozviedky. In: *Pamät' národa*, 3/2006, s. 28.
- 7 Pplk. JUDr. **Josef Kodrle** „KŘENEK“ (1929). Ako vyučený sústružník nastúpil na VII. správu MV (voj. kontrarozviedka) v roku 1952. V roku 1954 prevelený k I. správe MV. V rokoch 1956 – 1958 dvojročné štúdium na rozviednej škole KGB v Moskve. V rokoch 1959 – 1963 st. referent rezidentúry Viedeň, v období 1968 – 1970 st. referent rezidentúry záp. Berlín. V rokoch 1974 – 1980 náčelník skupiny OBP na odbornej škole I. správy ZNB. V roku 1979 ukončil Právnickú fakultu KU v Prahe. Od roku 1981 až do odchodu do dôchodku v roku 1987 vedúci st. referent špecialista 26. odboru I. správy ZNB. V období 1981 – 1984 vyslaný na rezidentúru v Bonne ako bezpečnostný dôstojník. Od februára 1982 do júla 1983 dočasne poverený riadením rezidentúry. V KSČ od roku 1948, najvyššia stranická funkcia: predseda ZO KSČ.

tajných vojensko-strategických dokumentov NATO. Ako motív činnosti uviedol finančné a čiastočne ideologické pohnútky. Na dôkaz serióznosti priniesol aj 45 kinofilmov s tajným materiálom.⁸ V prípade, ak by čs. strana súhlasila so spoluprácou, navrhoval stretnutie začiatkom mája na železničnej stanici vo Frankfurte nad Mohanom.

Rezident KŘENEK prevzal materiál od Szabóa s poznámkou: „*V souladu se závěrečným protokolem z Helsinek má docházet mezi národy k výměně informací, aby se tyto lépe poznávaly. Z toho důvodu jsem ochoten věci převzít a požádat, aby byly v Praze předány těm, kteří by je mohli posoudit.*“⁹ Stretnutie v hlásení vyhodnotil ako možnú provokáciu a požiadal centrálu o ďalšie pokyny a súhlas, či má vo veci kontaktovať sovietsku rezidentúru. Materiály dopravili do Prahy, odkiaľ putovali ďalej na analýzu do rúk sovietskej I. hlavnej správy Výboru pre štátnu bezpečnosť (rozviedka KGB), a tiež k Spravodajskej správe Generálneho štábu Ministerstva národnej obrany (ZS GŠ MNO).¹⁰

Centrála medzitým navrhla rezidentúre Bonn dôsledne vyhodnotiť operatívnu situáciu v okolí ZÚ, ktorá by buď potvrdila, resp. vylúčila spravodajské aktivity „nepriateľských“ služieb v čase návštevy Nováka. Sovietsku stranu požiadali o vyhodnotenie akcie „PRÍSTROJ“. V rámci nej sovietska rezidentúra v Bonne monitorovala a lokalizovala šifrované vysielanie sledovacích útvarov protivníka.¹¹ Sovietska strana výsledky kontroly a analýzu odovzdala. Spravodajská aktivita proti zastupiteľskému úradu ČSSR sa nepotvrdila. Na požiadavku, či sovietsku ambasádu nenavštívil muž s charakteristikou Nováka, odpovedali záporne.¹²

8 Išlo napr. o operačný plán americkej 3. obrnenej divízie, V. zbor – spravodajský odhad, Francúzska pozemná armáda – sily do protiútok, Výstavba chemických systémov, V. zbor – doplnok k plánu nasadenia, operačný plán 12. delostreleckej divízie NSR, informácie o jadrových zbraniach, V. zbor – operačný plán, atď.

9 *Archív Ústavu paměti národa* (ďalej A ÚPN), f. I. správa ZNB, č. zv.: 47930/020, Záznam o rozhovoru s pracovníkem US Army v NSR, s. 1 – 5.

10 Predbežná analýza od ZS GŠ MNO bola vyhotovená 7. 4. 1982 a zaslaná I. správe ZNB. Pozri: A ÚPN, f. I. správa ZNB, č. zv.: 47930, Hodnocení předložených materiálů, II. část osobného zväzku, s. 12 – 13.

11 Rovnako sa vyhodnotila kombinovaná operatívna akcia „ORLON“, ktorá mala za cieľ odhaliť možnú podstavu protivníka.

12 *Ibidem*, Správka (Novák – odpoveď), II. část osobného zväzku, s. 10.

Vyhodnotenie prvých materiálov KGB doručila o mesiac – 11. apríla 1982. Zo správy sa dozvedáme: „Na základe analýzy možno konštatovať, že nám prameň odovzdal rad cenných materiálov, o odhalenie ktorých by nepriateľ nemal záujem... Vedenie našej služby úprimne ďakuje československým priateľom za prinesený cenný vklad, ktorý posilní bezpečnosť našich krajín.“¹³

Na základe previerok a prvých informácií začala rozviedka s prípravou operácie ALAN v tesnej súčinnosti so sovietskou stranou. Pod týmto krycím menom začala čs. rozviedka vo svojich dokumentoch označovať Zoltána Szabóa. Na oboch mužov po čase zaviedla čs. rozviedka podľa príslušných smerníc agentúrno-operatívny zväzok tajného spolupracovníka.¹⁴

Prípád od začiatku pripravoval a riadil 37. odbor I. správy ZNB (zameranie NSR a Rakúsko). Náčelníkom odboru bol mjr. PhDr. Vilém Václavek „KAINAR“,¹⁵ ktorý na základe predbežného hodnotenia materiálov čs. vojenskej rozviedky žiadal uskutočniť akciu aj za cenu možného rizika. V marci 1985 bol povýšený do funkcie zástupcu náčelníka I. správy ZNB a z tejto pozície naďalej riadil celú operáciu. Náčelníkom 37. odboru sa stal dovtedajší zástupca odboru mjr. Oldřich Vaca „DRTINA“.¹⁶

13 *Ibidem*, Spravka (Hodnocení správy USA vojska v Evropě), II. část osobného zväzku, s. 14.

14 K problematike bližšie viď: ŽÁČEK, Pavel: Registrace, vedení a archivace svazků ve směrnicích čs. komunistické rozvědky. In: *Paměť národa*, č. 2/2006, s. 57 – 68. RENDEK, Peter: Agentúrno-operatívne zväzky v informačnom systéme československej rozviedky. In: *Paměť národa*, č. 2/2006, s. 68 – 73.

15 Pplk. PhDr. Vilém Václavek „KAINAR“ (1944). Do služieb ZNB vstúpil v roku 1967. Do roku 1971 referent 1. odboru správy „A“. Po reorganizácii I. správy ZNB, referent 2. oddelenia 37. odboru. V roku 1978 absolvoval 3-mesačný kurz KGB v Moskve. Od júla 1981 náčelník 37. odboru. Od júna 1984 dočasne poverený a od marca 1985 ustanovený do funkcie zástupcu náčelníka I. správy ZNB. V apríli 1984 vyslaný na kurz pre nomenklátúrne kádre ÚV KSČ pri Vysokej škole KGB v Moskve. V roku 1989 poverený riadením I. správy ZNB. V januári 1990 z funkcií odvolaný.

16 Pplk. Oldřich Vaca „DRTINA“ (1943). V ZNB od roku 1961. V rokoch 1963 – 1969 referent O-ŠtB Frýdek Místek. Od 1970 premiestnený k I. správe ZNB – OO Ostrava. V roku 1974 absolvent jednoročnej rozviedkovej školy KGB v Moskve. V období 1981 – 1983 st. referent špecialista 37. odboru I. S-ZNB. V roku 1984 trojmesačný odborný kurz KGB v Moskve, vzápätí dočasne poverený náčelník 37. odboru a od roku 1985 ustanovený do funkcie náčelníka odboru.

Počas trvania prípadu okrem dôstojníkov 37. odboru boli nevyhnutné informácie predkladané náčelníkovi I. správy ZNB genmjr. Karelovi Sochorovi,¹⁷ jeho I. zástupcovi plk. Ing. Štefanovi Viedenskému,¹⁸ ministrom vnútra ČSSR Jaromírovi Obzinovi a od roku 1983 Vratislavovi Vajnarovi. Z partnerskej strany dokumenty spomínajú náčelníka I. hlavnej správy rozviedky KGB genplk. Vladimíra Alexandroviča Kriučkova, jeho zástupcu gen. Leonova či zástupcu náčelníka odboru po línii NSR súdruha Abraškina.¹⁹ Keďže charakter získaných materiálov bol takmer výlučne k vojenskej problematike, KGB ho vyhodnocovala spoločne s vojenskou rozviedkou GRU.²⁰ V ČSSR ho tiež vyhodnocovala ZS GŠ MNO. Na jej čele v tomto období stál genpor. Ing. Josef Brož. Komunikáciu s I. správou ZNB viedol jeho zástupca a náčelník informačnej služby ZS GŠ MNO genmjr. Ing. Oldřich Frank.

-
- 17 Genmjr. **Karel Sochor** (1930) vstúpil do čs. armády v októbri 1948. Po absolvovaní Vojensko-politickej akadémie Klementa Gottwalda v auguste 1958 pridelený k ZS GŠ MNO ako dôstojník III. časti 55. rádiového pluku. V rokoch 1967 – 1970 vojenský pridelenec I. kategórie na ambasáde ČSSR v Káhire. 1973 – 1977 rôzne veliteľské funkcie v hodnosti plukovníka a od roku 1977 zástupca náčelníka ZS GŠ MNO. V roku 1981 prevelený k FMV do funkcie náčelníka I. správy ZNB. Funkciu vykonával do roku 1989, keď odišiel do starobného dôchodku. Od roku 1983 člen predsedníctva HV KSČ na FMV.
 - 18 Plk. Ing. **Štefan Viedenský**, „VRŠINSKÝ“ (1931). Člen KSČ od januára 1948. V roku 1956 ukončil Chemicko-technologický inštitút D. I. Mendelejeva v Moskve. Do služieb MV vstúpil v roku 1956 na 11. odbor (vedecko-technická rozviedka) I. správy MV. V období 1961 – 1965 pôsobil na rezidentúre Londýn po línii VTR legalizovaný ako delegát Chemapolu. V rokoch 1968 – 1972 rezidentúra Tokio, legalizovaný ako 3. ekonom. tajomník. 1973 – 1974 a 1976 rozviedna škola KGB v Moskve. Od roku 1977 v činnnej zálohe. V roku 1979 ukončil postgraduálne štúdium VŠ politickej ÚV KSČ a obhájil záverečnú prácu: Úloha vedecko-technickej revolúcie v rozvoji materiálno-technologického zabezpečenia ekonomiky rozvinutého socializmu. Od roku 1980 zástupca náčelníka správy a v r. 1984 po odchode plk. Ondreja Dovinu menovaný 1. zástupcom náčelníka správy. Od roku 1988 ZNS pre problematiku blízkeho stredného a ďalekého Východu. Od januára 1989 do marca 1990 rezident v Pekingu (47. odbor).
 - 19 Genmjr. **Nikolaj S. Leonov**, náčelník Správy „I“, neskôr zástupca náčelníka rozviedky KGB, pracoval na problematike USA po línii politickej rozviedky a priamo riadil 1. (USA a Kanada), 2. (NSR a Rakúsko), a 19. odbor (krajania v zahraničí) I. hlavnej správy KGB. Plk. Jurij Ivanovič Abraškin (1936), zástupca náčelníka 2. odboru (NSR a Rakúsko) po línii politickej rozviedky. V minulosti pôsobil v Berlíne a v NSR.
 - 20 Na čele sovietskej rozviedky (GRU) stál v období 1963 – 1986 Piotr Ivanovič Ivašutin.

Operáciu čs. rozviedka viedla po línii využitia v problematike hlavný nepriateľ USA a NATO,²¹ ako aj v prioritnej úlohe komunistických rozvediek, ktorá bola zameraná na odhaľovanie príprav NATO na náhly jadrový útok Západu na komunistické krajiny (NRJAN). Československá strana úlohu tiež označovala skratkou INN – *index náhleho napadnutia*.²²

Na základe žiadosti o operatívnu súčinnosť „priateľov“ zo ZSSR v akcii ALAN,²³ uskutočnil mesiac po prvom kontakte rezident KŘENEK na zastupiteľskom úrade ZSSR v Bonne celkom tri porady so sovietskym rezidentom, ktorý rovnako potvrdil, že čs. strana má v rukách „zlato, pretože získané materiály sú v Moskve vysoko hodnotené.“²⁴ Rezidenti posúdili niekoľko možných variant priebehu akcie. Keďže sa stretnutie malo uskutočniť podľa návrhu Szabóa a Conrada vo Frankfurte, teda na území západného Nemecka, čo bolo vyhodnotené ako vysoko rizikové, rezidentúra ZSSR po dohode so svojou centrálou odporučila čs. strane do prípadu zaangažovať minimum pracovníkov s diplomatickými pasmi a so zodpovedajúcimi legendami, uskutočniť krátky kontakt s ALANOM a primäť ho k stretnutiu na odľahlom, menej rušnom mieste. Ako miesto ďalších stretnutí mu mali navrhnúť neutrálne Rakúsko.²⁵

21 *Smernica pre rozvednu práci I. správy ZNB z roku 1983* definovala hlavného nepriateľa ako imperialistický štát alebo zoskupenie, ktorého sily a prostriedky, vrátane vedecko-technického potenciálu sú rozhodujúcou základňou pre organizovanie a koordináciu agresívnych politických, vojenských, hospodárskych, špiónážnych a ideodiverzných akcií proti svetovému soc. spoločenstvu (vrátane ČSSR), medzinárodnému komunistickému a robotníckemu hnutiu atď. Smernica za hlavného nepriateľa označila USA a NATO, ktorého popredným členom v Európe bola NSR. Dostupné na: <http://archiv.uzsi.cz/>

22 Problematika NRJAN (akcia ÚDER) v 80. rokoch primárna a globálna úloha rozvediek komunistických krajín pod taktovkou Moskvy. Išlo o sledovanie neočakávaných zmien u protivníka, ktoré naznačovali možnú prípravu k útoku v oblasti politickej, ekonomickej (napr. sledovanie vývoja na Newyorskej burze), vojenskej (vojenské základne, jednotky atď.), spravodajskej činnosti protivníka a v oblasti civilnej obrany (napr. aktivity americkej Federálnej agentúry pre riadenie núdzových situácií – FEMA a pod.).

23 *A ÚPN*, f. I. správa ZNB, č. zv.: 47930/020, Akcie ALAN – vyhodnocení situace, provedení opatření a návrh na další postup, s. 25 – 37.

24 *Ibidem*, Záznam z jednání o akci ALAN se sov. rezidentem, s. 82 – 87; Návrh na realizaci kontaktu ALANa konzultovaný se sovětským rezidentem v Bonnu, s. 88 – 92.

25 *A ÚPN*, f. I. správa ZNB, č. zv.: 47930, Zpráva od přátel (Spravka), s. 15 – 16.

Československá strana postupovala podľa pripomienok sovietskej strany, akciu detailne naplánovala a stretnutie zrealizovala v Saalburgu pri Frankfurtu.²⁶ V deň schôdzky pritom sovietska a československá strana (akcia „VAZBA“ v okolí Norimbergu) v inom priestore na území NSR vykonávala dve krycie akcie s cieľom upútať na seba pozornosť „nepriateľskej“ sledovačky.²⁷

Po úspešnom stretnutí 7. mája 1982 náčelník rozviedky genmjr. Sochor informoval ministra vnútra ČSSR Jaromíra Obzinu o „dobrožetateľoch“, ktorí ponúkli spoluprácu. Minister následne odporučil „zahájit věcné jednání se sovětskými přáteli, protože my nejsme schopni ani tak vysoké částky uhradit, ani zcela získané materiály využít, neboť mají globální charakter.“²⁸ Genmjr. Sochor predložil aj návrh na finančnú odmenu pre ALANA vo výške 40 000 amerických dolárov s odôvodnením: „Finanční odměna je za materiály, mající vojensko-strategický charakter a význam pro velení Varšavské smlouvy.“²⁹ Obzina odmenu schválil.

Schôdzkovú činnosť s ALANOM viedol pracovník 37. odboru kpt. Július Cacka „PANÝREK“.³⁰ Ďalšie stretnutia sa už odohrali na území Rakúska, prevažne vo Viedni a okolí.³¹ Stretnutia s RICHARDOM (pod týmto menom vy-

26 Stretnutie s rozviedkou uskutočnil Szabóa a dianie na železničnej stanici vo Frankfurtu nad Mohanom sledoval z bezpečného miesta aj Clyde Lee Conrad.

27 *A ÚPN*, f. I. správa ZNB, č. zv: 47930/020, Návrh na uskutečnení klamně akce, s. 121 – 122.

28 *A ÚPN*, f. I. správa ZNB, č. zv: 47930/021, Informácia náčelníka I. správy ZNB genmjr. K. Sochora ministrovi vnútra ČSSR J. Obzinovi k akcii ALAN, s. 38 – 40.

29 *A ÚPN*, f. I. správa ZNB, č. zv: 47930/020, Návrh na finanční odměnu v akci ALAN, s. 1.

30 Mjr. Ing. **Július Cacka „PANÝREK“** (1947). V rokoch 1965 – 1970 poslucháč Vojenskej akadémie Antonína Zápotockého. Do služieb I. správy ZNB vstúpil v roku 1972 a dlhšiu dobu pôsobil v legalizácii na federálnom ministerstve zahraničného obchodu, oficiálne bol zaradený na 37. odbor I. správy ZNB. V rokoch 1976 – 1982 pracoval na rezidentúre Bonn v legalizácii ako ekonóm OBO Kolín. V roku 1983 absolvoval ročnú rozviednu školu KGB v Moskve. Na 37. odbore plnil úlohu koordinátora po línii INN. Od roku 1987 opätovne na rezidentúre Bonn, legalizovaný ako ekonomický radca FMZV.

31 Stretnutia sa uskutočnili 15. a 22. 5. 1982, pričom na oboch sa do rúk čs. rozviedky dostali ďalšie tajné materiály NATO. Pre doplnenie 17. – 21. 5. 1982 sa v Moskve uskutočnila porada vedúcich činiteľov rozviedok bezpečnostných orgánov kra-

stupoval Conrad) viedol spravodajský dôstojník pplk. Jiří Černý „NEDBAL“,³² kvôli prípadu prevelený z odbornej školy I. správy ZNB. Černý pre rozvedku kontinuálne pracoval od päťdesiatych rokov. Za aktívnu spoluprácu medzi bezpečnostnými zložkami ČSSR a ZSSR mu KGB v roku 1978 udelila titul „*čestný príslušník KGB*“.³³ Pri stretnutiach s Conradom vystupoval pod legendou švédskeho obchodníka s krycím menom Sven Börnström (Börgströhm).

Rozvedka rovnako ako u Szabóa nepoznala identitu Clydea Lee Conrada, ktorý sa začal zúčastňovať stretnutí. Spočiatku v dokumentoch rozvedky vystupuje ako DVOJKA, neskôr ako RICHARD a v operatívnom zväzku ho viedli pod krycím menom MESON.

Dňa 14. mája 1982 Moskva odporučila čs. strane odovzdať ALANOVI do dvadsaťtisíc dolárov a opätovne potvrdili pravdivosť odovzdaných materiálov cez dokumenty v držbe Ministerstva obrany ZSSR, ako aj kontrolou cez „*sjednócené hodnocení v komputeru vojsk VS*“.³⁴

jín socialistického spoločenstva. BLR, ČSSR, Kuba, MLR, MoLR, NDR, PLR, ZSSR a VSR v záverečnom dokumente jasne deklarovali hlavnú úlohu rozvedok neprehliadnúť prípravu protivníka na vojenský útok proti krajinám soc. spoločenstva, získavať vierohodné a tajné informácie, hlavne vojensko-strategických dokumentov NATO a pod. Porov: *Závěrečný dokument Moskevské porady vedoucích činitelů rozvědek bezpečnostních orgánů zemí socialistického společenství*. č.j.: A-0062/12-1-82. Dostupné na: <http://archiv.uzsi.cz/>

- 32 Pplk. Jiří Černý „NEDBAL“ (1928). Členom KSČ bol od roku 1946. K ZNB prijatý v roku 1950. V rokoch 1951 – 1953 zástupca rezidenta vo Washingtone. 1954 – 1955 st. referent 6. odboru I. správy MV v legalizácii na ČTK. V služobnom hodnotení z roku 1954: „*Angličtinu ovládá veľmi dobre, je jedným z prvých v cele Správe.*“ Do roku 1958 zástupca rezidenta a v období 1958 – 1961 rezident v Káhire s vynikajúcim hodnotením. V roku 1964 absolvoval operatívnu školu KGB v Moskve. V rokoch 1967 – 1970 rezident na rezidentúre Štokholm a operatívny pracovník po línii NATO a VTR. V roku 1971 náčelník odboru A/2 (42. odbor). O rok neskôr vyslaný ako zástupca rezidenta do Londýna. Od roku 1974 sa na 31. odbore venuje problematike „sionizmus“. Od roku 1980 odborný učiteľ 1. st. na odbornej škole I. správy ZNB. V roku 1985 odišiel do dôchodku.
- 33 V služobnom hodnotení sa uvádza, že v spolupráci s KGB z roku 1981 stále aktívne riadi niektoré akcie. *Archív bezpečnostních složek*, personálny spis Jiří Černý; s. 121.
- 34 *A ÚPN*, f. I. správa ZNB, č. zv. : 47930/022, Akce „ALAN“ – návrh na uskutočnení schůzky, príloha č. 1, s. 95 – 98.

Na stretnutí 15. mája 1982 vo Viedni ALAN doručil spolu s ďalším tajným materiálom aj dopis od Conrada (RICHARD), kde špecifikuje a potvrdzuje ochotu spolupracovať s čs. rozviedkou. Po tejto schôdzke 37. odbor na Centrále založil agentúrno-operatívny zväzok tajného spolupracovníka s krycím menom MESON.³⁵ Špecialisti sovietskej rozviedky a GŠ ozbrojených síl ZSSR materiál z májovej schôdzky vyhodnotili: „*Jde o závažné materiály tajného charakteru. Velký význam mají především americké plány využití jaderných zbraní ve střední Evropě z r. 1982, detailní otázky použití chemických a biologických zbraní na území Francie, Itálie a NSR. Jako cenná označena zpráva – rozbor o možnostech USA a ZSSR v oblasti vedení chemické války. Sovětské přátelé doporučují vyjasnit znovu možnosti DVOJKY (Conrad – pozn. P. R.) pokud jde o jednotlivé materiály, abychom mohli stanovit zájem o určité materiály. Zvláštní zájem je na všech dokumentech plánů štábu NATO – SIOP.*“³⁶

Na základe záverov moskovského jednania spriatelených rozviedok v máji 1982 bolo pre Moskvu a jej spojencov kľúčovým získavanie materiálov k problematike príprav USA a NATO na nukleárny útok proti krajinám soc. spoločenstva (NRJAN).³⁷ V tomto prípade KGB žiadala od Conrada americký operačný plán nasadenia jadrových zbraní v prípade vypuknutia nukleárnej vojny označovaný ako SIOP (*single integrated operational plan – jednotný integrovaný operačný plán*). V júni 1982 Moskva napríklad žiada: „*Pri stanovení dálejší činnosti v případě je podľa názoru naší služby potřebné sa přičinít předovšetkým o vyjasnění reálných rozvedných možností RICHARDA, ustanovit k akým tajným materiálom má přístup. ... ubezpečit RICHARDA o tom, že poznání těchto otázek umožní rozvedce vylúčit předávání nepotřebných materiálů, a tím pádom zmenší riziko, kterému je RICHARD vystavený při ich nadobudání*

35 37. odbor I. S-ZNB založil 17. 5. 1982 agentúrno-operatívny zväzok č. 47930 s krycím menom MESON na meno James Noon. Druhú osobu vo zväzku evidovali pod menom Richard Robert After. Pri ukončení a archivácii v apríli 1988 zaevidovali pravé meno agenta – Clyde Lee Conrad. V apríli 1984 37. odbor založil zväzok č. 48555 s krycím menom LEF na meno Karl Heinz Albrecht. Išlo už o samostatný zväzok agenta Zoltána Szabóa (ALAN). Vo zväzku figuruje ako pomocná agentúra a spojka v Rakúsku.

36 A ÚPN, f. I. správa ZNB, č. zv.: 47930/021, Akce ALAN – návrh na uskutečnení schůzky s DVOJKOU, s. 135 – 141.

37 Pozri poznámku č. 427.

... *Obnosy, ktoré požaduje ALAN a RICHARD sú podľa názoru našej služby prehnané a nezodpovedajú hodnote odovzdaných materiálov. Ako príklad kvality, ktorý má pre nás informačnú hodnotu, môžete RICHARDOVI oznámiť, že v prípade, ak odovzdá všetky dokumenty plánov štábu NATO SIOP, môže rátať s primeranou odmenou.*“³⁸

Sovietska strana jasne určovala prioritné požiadavky a československá rozviedka v kontakte s Conradom a Szabóom ich tlmočila ako záujem „našej“ strany. KGB dokumenty SIOP opakovane žiadala ešte v roku 1984, no zo strany Conrada ich nezískala, nakoľko sám odmietol ísť do rizika, ktoré znamenalo podľa jeho slov elektrické kreslo.

Čo sa týka „obchodných“ podmienok – teda finančnej stránky, po niekoľkých stretnutiach došlo k vzájomnej dohode v tom duchu, že sa čs. strana po konzultáciách s KGB rozhodla vyplácať dohodnutú odmenu až po odovzdaní a vyhodnotení materiálov. Cieľom sovietskej a čs. strany bolo stlačiť finančné výdavky na obojstranne prijateľnú úroveň. Moskva rovnako prejavila záujem finančne sa spolupodieľať na vyplácaní odmien³⁹ (finanč. podzv. sa nezachoval, Obzina. Kriučkov).

Počiatočné vysoké nároky Conrada, keď spočiatku žiadal 100 000 dolárov (napr. v septembri 1982 požadoval za zásielku 60 000 amerických dolárov), KGB vyhodnotila ako prehnané. V súvislosti s týmto KGB čs. strane odporučilo naďalej udržiavať iniciatívu, kontakt so skupinou a byť pánom situácie, nakoľko vychádzali zo záveru, že ak činnosť RICHARDA a ALANA je skutočne založená iba na materiálnom prospechu, tak od spolupráce odstúpia len ťažko.⁴⁰ S týmto priamo súvisela aj požiadavka KGB vykonať ustanovku oboch mužov (identifikácia osôb, určenie služobného postavenia, vyjasnenie spravodajských možností, prístup k materiálom a pod.). Z predchádzajúcich zásielok došla KGB k zisteniam, že Ministerstvo obrany ZSSR má z iných zdrojov kópie materiálov, ktoré čs. strane odovzdávajú RICHARD s ALANOM. Domnievali sa preto, že obaja mohli mať kontakt na GRU, resp. na niektorú východoeurópsku spravodajskú službu. Žiadali preto od čs. strany vykonať previerku RICHARDA aj na detektore lži.

38 *A ÚPN*, f. I. správa ZNB, č. zv.: 47930, Spravka (Zpráva od přátel), s. 20.

39 *Ibidem*, Spravka (Akce RICHARD a ALLAN sdělení), s. 36 – 37.

40 *Ibidem*, Spravka (Zpráva od přátel), s. 27 – 28.

Stretnutie vo Viedni 4. septembra 1982 zabezpečovala aj sovietska strana. Rezident mjr. Ladislav Slezáček „AKRMAN“⁴¹ podľa pokynov centrály navštívil sovietsku rezidentúru a s „priateľmi“ dohodol v stanovený čas rádiovú kontrolu proti sledovacím útvarom nepriateľa. Dôstojníci čs. rozviedky sa okrem vizuálneho pozorovania zabezpečovali aj pomocou prístroja METROPAGER, ktorým si v prípade núdze signalizovali hroziace nebezpečenstvo. Dohodlo sa, že sovietska strana vyšle signál len v prípade zistenia podozrivých okolností. Táto schôdzka sa však uskutočnila bez rušivých momentov.

Po desiatich stretnutiach sa skupina v novembri 1982 odmlčala. Až neskôr (viď ďalej), po opätovnom nakontaktovaní uviedol Conrad ako dôvod prerušenia to, že v prítomnosti NEDBALA sa necítil dobre. Mal pocit, že ho neustále ohrozuje a chýbalo mu priateľské jednanie.⁴²

Medzitým Praha stále nevylučovala spravodajskú hru, resp. podstavu nepriateľských služieb, nakoľko správanie dvojice nebolo štandardné (neobsadzovanie dohodnutých termínov, resp. na schôdzku prišiel namiesto Conrada Szabó, a pod.). Podľa smernice nešlo tiež o „klasického“ agenta, pretože nepoznali identitu ani jedného z nich. V decembri 1982 preto náčelník rozviedky genmjr. Sochor rozhodol okamžite realizovať previerku na identifikáciu oboch

41 Pplk. RSDr. *Ladislav Slezáček* „AKRMAN“ (1939). S ukončením troch tried meštianky, vyučený za chovateľa koní vstúpil do služieb MV v roku 1960 na OPK Praha – Ruzyň. V roku 1969 premiestnený ku KS ZNB S ŠtB Praha na 2. odbor. Od roku 1972 premiestnený k I. správe ZNB ako referent 36. odboru. V roku 1975 a v roku 1978 absolvoval rozviednu školu KGB v Moskve. 1976 – 1981 študoval diaľkovo Vysokú školu politickú ÚV KSČ. V roku 1979 premiestnený na 33. odbor ako zást. náč. odboru. V apríli 1982 premiestnený k 37. odboru a zaradený do legalizácie na rezidentúru Viedeň, poverený riadením rezidentúry a rozpracovaním hlavného nepriateľa USA. Od roku 1984 do roku 1990 pracovník 36. odboru v problematike „aktívne a vplyvové opatrenia“ proti ideodiverzným centráram.

42 K priblíženiu atmosféry zo schôdzky 31. 7. 1982 vo Viedni vieme, že v rozhovore Conrad vyprovokoval pplk. Čierneho „NEDBAL“ narázkami v tom zmysle, že ak má byť spolupráca úspešná, musí to byť predovšetkým v jeho osobnom záujme, za čo potom dostane peniaze a vyznamenanie. Na to NEDBAL podráždene reagoval: „Dick! Jednou provždy na takovéto nesmysly zapomeňte a již nikdy něco takového neříkejte. Mým jediným zájmem je prospěch naší služby, posílení síly VŠ (Varšavské smlouvy – pozn. P. R.) a zachování míru. Pokud jde o mé postavení v naší službě a hodnost – tak mám takovou, že vyšší mít nemohu a nechci! Nikdy to již takto na mne nezkoušejte!“

mužov, zaevidovať ALANA ako pomocnú agentúru a spojku, navrhnúť spôsob odmeňovania a pod.

Takmer celý rok 1983 prebiehala akcia čs. rozvedky na identifikáciu a opätovné nakontaktovanie skupiny. Jediné čoho sa mohli držať, boli fotky mužov a Zoltánovo auto s nemeckou ŠPZ, ktoré vo Viedni zachytili. Fingovaním menšieho poškodenia vozidla rozvedka pomocou agenta 23. odboru (nelegálnej rozvedky) zo záznamov nemeckej poisťovne identifikovala osobu Zoltána Szabóa. V auguste 1983 náčelník rozvedky odsúhlasil nakontaktovanie Szabóa, pričom ak by odmietol ďalšiu spoluprácu, mali byť v krajnom prípade použité aj vyhrožky (vyzradenie totožnosti USA a NSR!).

Čs. rozvedke sa nakoniec podarilo nakontaktovať skupinu a dohodnúť ďalšie podmienky. V marci 1984 sa uskutočnilo stretnutie, na ktorom odovzdali filmy s 2 170 stranami tajných materiálov. Rozvedka z nich vypracovala 143 informačných podkladov. Materiály bol opätovne vysoko hodnotené sovietskou stranou. Minister vnútra ČSSR JUDr. Vratislav Vajnar odsúhlasil odmenu vo výške 25 000 amerických dolárov. Ďalšie schôdzky sa na úrovni „šéfov“ konali medzi Clydeom Lee Conradom a mjr. Vilémom Václavekom, ktorý nahradil pplk. Jiřího Černého. Vystupoval s krycím menom Paul Lang. Z prepisov nahrávok rozvedky sa o motívoch Conrada napríklad dozvedáme:⁴³

Conrad: „Chcem, aby ste vedeli, že ja teda urobím všetko najlepšie, čo je v mojich silách, pri obstarávaní dokumentov. A môžem veľa. Od vás očakávam, že so mnou budete jednať seriózne, nebudete moje dokumenty podhodnocovať, budeme si vzájomne dôverovať a náš vzťah bude bez nátlakov a vydierania. Ja nebudem klásť také požiadavky, ktoré vy nebudete môcť plniť. Keď budem spokojný ja, budete spokojní aj vy. Keď stratím ja, stratíte aj vy.“

Václavek: „Ako dlho s nami chcete spolupracovať?“

Conrad: „V prípade, že všetko pôjde normálne, veľmi dlho.“

Na stretnutí v júni 1984 Václavek predložil ďalšie požiadavky, ktoré žiadala Moskva. Conrad uviedol, že väčšinu z nich dokáže získať a doručil ich na mimoriadnu schôdzku v auguste ((Poplachový systém amerických vojsk v Európe

43 Napríklad na schôdzke 29. 6. 1984 Conrad dostal 30 500 amerických dolárov ako fixný plat a prémie.

(EAP – Emergency Action Procedures, vol. I, vol III.), či plán jadrových operácií hlavného velenia NATO)).⁴⁴

Moskovské rokovanie

V dňoch 25. – 28. septembra 1984 sa v Moskve uskutočnilo pracovné stretnutie predstaviteľov rozvediek ČSSR a ZSSR. Československú delegáciu viedol poverený zástupca náčelníka I. správy ZNB pplk. Vilém Václavek (KAI-NAR), ktorý v informácii pre náčelníka rozvedky KGB genplk. Kriučkova „ocenil otvorený prístup sovietskej strany k rozhovorom a praktickú pomoc sovietskej rozvedky pri ich rozviednej činnosti“.⁴⁵

Kriučkov poukázal na význam rozviednej práce proti USA, NATO zvlášť z hľadiska získavania vojensko-strategických informácií a materiálov o úmysloch nepriateľa napadnúť krajiny socialistického tábora. Uviedol, že z ich strany to bola prioritná oblasť, ktorej dávajú plnú podporu, vrátane finančných prostriedkov. Za ďalšie dôležité oblasti označil ekonomiku a oblasť vedy a techniky. Konštatoval, že čs. rozvedka má výsledky v oblasti vojensko-strategickej, v oblasti vedecko-technickej rozvedky a v poslednej dobe zlepšili prácu v oblasti nelegálnej rozvedky, ktorej sovietska strana vždy prikladala veľký význam.⁴⁶

V ďalšej časti rokovaní došlo k stretnutiu medzi Kriučkovom a Václavkom k operácii ALAN – RICHARD. Kriučkov potvrdil, že je o prípade plne informovaný a označil ho za dôležitý z hľadiska prínosu vojensko-strategických materiálov. V rozhovore potom hovorili na tému odmeňovania, kde Kriučkov poznamenal, že počiatočná nákladnosť akcie sa dá časom upraviť. Václavek informoval, že v prípade došlo k dohode a spolupracovník pôvodné požiadavky

44 K problematike NRJAN sa uskutočnila v Prahe v dňoch 10. – 14. 12. 1984 schôdzka medzi čs. rozvedkou a KGB. Za I. hlavnú správu rozvedky KGB sa konzultácií zúčastnili: I. zástupca náčelníka rozvedky KGB genmjr. Lev Nikolajevič Šapkin, zástupca náč. informačnej služby a náčelník 10. odboru Informačnej služby plk. Boris Semionovič Finagin a zástupca náčelníka 10. odboru plk. Andrej Dmitrijevič Žukov a predstaviteľ KGB pri I. správe ZNB plk. Vladimír Iljič Gorovoj. Československú stranu viedol ZNS mjr. PhDr. Vilém Václavek.

45 RENDEK, P.: *Červení kovboji...*, s. 33.

46 *A ÚPN*, f. I. správa ZNB, č. zv.:47930/024, Záznam z rokovania s gen. Kriučkovom, náčelníkom PHS – VSB, s. 61 – 68.

znižil pod riadením čs. strany na akceptovateľnú úroveň a súhlasil s fixným mesačným platom 4 000 dolárov plus prémiami za veľmi kvalitné materiály.⁴⁷

Kriučkov konštatoval, že akcia je veľmi dôležitá a je ju potrebné naďalej udržať. Zdôrazňoval nutnosť konšpirácie a pýtal sa, ako je akcia zakonšpirovaná na čs. strane. Václavek uviedol, že v danej fáze mal o akcii plné informácie iba náčelník genmjr. Sochor a on, ktorý ju osobne riadil. Všetky nové postupy v akcii sa prejednávali len na tejto úrovni.

Kriučkova potom informoval o vývoji situácie vo vzťahu RICHARD – ALAN. Kriučkov odporučil vypojenie ALANA z akcie pod vhodnou legendou. Nepokladal za vhodné, aby čs. rozviedka sa zmienila pred ALANOM, že Praha vie o jeho spolupráci s Maďarmi.⁴⁸

ZNS Václavek požiadal tiež Kriučkova o pomoc sovietskej strany pri zistení, či ALAN skutočne spolupracuje s maďarskou vojenskou rozviedkou. Náčelník rozviedky KGB prisľúbil, že urobí príslušné opatrenia na zistenie čs. požiadaviek.

Posledná vec, o ktorej Václavek s Kriučkovom diskutovali, bol RICHARDOV plán (z júnovej schôdzky) umiestniť do štábu americkej armády v Európe svojho agenta.⁴⁹ Kriučkov označil návrh za celkovo zaujímavý s tým, že sovietska strana preskúma možnosti. Rozhovor k tejto záležitosti ukončil Kriučkov konštatovaním, že bude o tom rokovať so svojim zástupcom Leonovom a dá mu príslušné pokyny na realizáciu ďalších opatrení.

O akcii Václavek rokoval aj s gen. Leonovom, ktorý prisľúbil, že sa budú vecou z operatívneho hľadiska ďalej zaoberať a v prípade záujmu čs. strany bude k dispozícii na aktuálne operatívne konzultácie.

V novembri 1984 odhalil Conrad svoju totožnosť (ukázal svoj cestovný pas) a čs. rozviedka tak konečne mala identitu oboch mužov. Vzájomná spolupráca pokračovala aj nasledujúci rok.

Čs. rozviedka využívala v hojnej miere Bratislavu na koordinačné porady pred jednotlivými výjazdmi do Rakúska (schôdzkami vo Viedni).

47 Minister vnútra ČSSR Vratislav Vajnar podpísal mesačný plat a odmeny 21. 12. 1984. Ibidem, Schválení finančních odměn v akci ALAN, s. 1.

48 V jeseň 1984 Praha po dohode s Conradom Szabóa z ďalšej spolupráce vylúčila.

49 Takto sa na najvyššej úrovni prejednával Conradov plán umiestniť svojho podriadeného Roddericka Ramsaya (RUDOLF) na plánovanú pozíciu. Tento plán sa však nerealizoval.

V dňoch 26. septembra – 2. októbra 1985 sa v mestskej časti Lamač vo vile ministra vnútra SSR Štefana Lazara uskutočnila jediná schôdzka s Conradom na území ČSSR. Stretnutie viedol zástupca náčelníka správy pplk. Václavek. Krátkodobým stiahnutím na územie Československa sledovali predovšetkým vlastné ciele, a to: dôkladne vyťažiť spolupracovníka pri dovtedajšej spolupráci, vyjasniť ďalšie perspektívy a úlohy, prekonzultovať otázky bezpečnosti či budovania novej agentúry, nakoľko od 1. septembra 1985 bol Conrad vo výsluhovom dôchodku a jedinou osobou s prístupom k citlivým materiálom v štábnej sekcii G-3 zostal Rodderick Ramsay (RUDOLF).

Schôdzka priniesla skonkretizovanie ďalšej činnosti agenta. Z úloh sa veľký dôraz kládol predovšetkým na získavanie materiálov k problematike NR-JAN a budovanie novej agentúry. Dohodla sa legenda spojenia a naplánovali sa aj termíny nasledujúcich riadnych a predávajúcich schôdzok. Na schôdzku v ČSSR priniesol Conrad ďalšie tajné materiály, kópie ktorých rovnako putovali do rúk sovietskych priateľov a Ministerstva národnej obrany.

V súvislosti s realizáciou schôdzky v ČSSR 18. odbor I. správy ZNB pre Conrada vystavil diplomatický pas na meno a funkciu Ing. Richard Novák – I. veľvyslanecký tajomník. 6. odbor Správy kontrarozvedky v Bratislave (XII. správa ZNB) zabezpečoval odposluch.⁵⁰

Po bratislavskom stretnutí sa uskutočnili ešte štyri schôdzky, pričom záverečná sa uskutočnila 7. júna 1986 na ktorej Conradovi odovzdali poslednú odmenu (\$16 000). Potom došlo k definitívnej odmlke.⁵¹ V tom čase ho už americká vojenská kontrarozvedka niekoľko týždňov sledovala v mieste jeho bydliska. Československá strana ešte niekoľkokrát obsadila dohodnuté termíny, po

50 ZTÚ DIAGRAM zaviedli na meno Dr. Alois Müller.

51 Je ťažké špekulovať, čo bolo príčinou odmlky, ale niektoré skutočnosti nám dávajú čiastočný obraz o situácii. Začiatkom roku 1986 Američania identifikovali Conrada ako hlavného podozrivého. Začali ho v mieste jeho bydliska tajne sledovať, pričom do jeho blízkosti nasadili agenta (*Controlled Source 170*). V jesenných mesiacoch došlo k veľkej protidrogovej akcii u amerických jednotiek v Nemecku. Posledný člen skupiny s priamym prístupom k materiálom R. Ramsay (RUDOLF) neprešiel testami a musel opustiť armádu. Tak stratil Conrad priamy prístup k materiálom. Československá rozvedka vo veci žiadala východonemeckú službu o pomoc získať menné zoznamy osôb, ktoré boli „namočené“ do drogovej aféry. Informácie od východných Nemcov nepotvrdili skutočnosť, že v prípade figuruje osoba Conrada, resp. Ramsaya. Posledný dokument KGB vo zväzku TS MESON je datovaný 3. júla 1986.

ktorých sa rozhodli začiatkom roku 1987 uskutočniť akciu s názvom LAMBERT. Išlo o previerku Clydea Lee Conrada v mieste jeho bydliska v západo-nemeckom Bad Kreuznachu Bosenheime (previerka bydliska, či sa môže voľne pohybovať, dodržiavanie denného režimu, či dochádza do kasární, v prípade záchytu či je sledovaný a pod.). Rozviedke sa nepodarilo tajného spolupracovníka nakontaktovať a centrála sa nakoniec rozhodla prípad uzavrieť. O štyri roky neskôr takmer presne na deň po poslednej schôdzke s čs. úradmi bol Conrad v Nemecku odsúdený na doživotie za vlastizradu.

Na záver

*„Za obdobie spolupráce sa podarilo získať veľké množstvo tajných dokumentov špecifického charakteru, ktoré boli využité prevažne sovietskymi priateľmi. Akcia splnila svoje ciele.“*⁵² Od začiatku až do samotného konca bola rozviedka KGB spoľahlivo informovaná o dianí a zapojená do hodnotenia materiálov (stupeň utajenia, vierohodnosť, aktuálnosť, vojensko-politický a strategický význam), resp. ustanovky osôb. V priebehu operácie aktívne vykonávala previerkovú činnosť a v prípade materiálov priamo úkolovala čs. stranu, čo má na stretnutiach požadovať.

Analýza materiálov sa vykonávala aj so zapojením odborníkov z GRU a hlásenia Moskvy potvrdili identický materiál v archíve MO ZSSR. Vzájomná spolupráca bezpečnostných zložiek jasne odkrýva realitu a „modus operandi“ východoeurópskych rozviadok. V skutočnosti *stav podriadenosti* pretrvával od vzniku až po zánik komunistickej Štátnej bezpečnosti na základe obojstranných vzájomných dohôd, ktorý v konečnom dôsledku podčiarkovala i prítomnosť sovietskych dôstojníkov pri útvaroch ministerstva vnútra. Tento jav bol oveľa charakteristickejší práve pre rozviedku vďaka jej postaveniu a úlohám.

Význam operácie pre velenie Varšavskej zmluvy je rovnako nespochybniteľný. Získané informácie predstavovali seriózný podklad pre charakteristiku základnej situácie vo vojenských objektoch USA a NATO v Nemeckej spolkovej republike a súčasne dávali orientáciu pre ďalšie sledovanie kľúčových úsekov v prípade prechodu ozbrojených síl NATO z mierového na vojnový stav.

Niektoré materiály priniesli úžitok aj východonemeckému politickému a vojenskému veleniu. Obsah niektorých adresoval náčelník I. správy ZNB

52 RENDEK, P.: *Červení kovboji...*, s. 27

genmjr. Karel Sochor svojmu náprotivku, šéfovi východonemeckej rozviedky genplk. Marcusovi Wolfovi.⁵³

Szabó a Conrad boli na základe množstva odovzdaného materiálu hodnotení komunistickými službami ako legendy a najlepši agenti východného bloku.

Za celé obdobie spolupráce Conradova skupina dostala viac než milión dolárov od maďarskej strany a od Československa 209 000 dolárov, pričom odovzdali celkom 366 veľmi cenných, 76 cenných a 20 zaujímavých dokumentov.

Známy fakt, že v období 1974 až 1988 stál na čele rozviedky KGB Vladimir Alexandrovič Kriučkov a na čele GRU v rokoch 1963 – 1986 Piotr Ivanovič Ivašutin, jedni z najdlhšie slúžiacich náčelníkov rozviedok ZSSR, svedčí aj o tom, že špiónážne aktivity ZSSR a jeho satelitov zaknihovali v tomto období úspechy.

Niekoľko rokov pred kolapsom ZSSR boli tri zdroje americkej CIA, ktoré poskytli významné informácie vedúce k identifikácii Conrada, odhalené a odsúdené na trest smrti. Jedným z nich bol aj dôstojník GRU Vladimir Vasilev, ktorého vyzradil pracovník CIA a agent KGB Aldrich Ames. Spolu s Conradom patrí do prvej päťky špiónov,⁵⁴ ktorí za svoju činnosť získali viac než milión dolárov.

Demokraticky zvolená maďarská vláda sa v roku 1990 nemeckej strane ospravedlnila a od celého prípadu sa dištancovala, keďže bol „súčasťou mylnej politiky bývalého politického a vojenského vedenia, ktoré náležite zlyhalo v otázkach národných záujmov krajiny“.⁵⁵

Peter Rendek, Mgr., 30. Ústav pamäti národa, absolvent Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku. Pracuje v Ústave pamäti národa na oddelení IT, kde sa zaoberá odbornou analýzou a transformáciou bývalých databázových systémov Československej Štátnej bezpečnosti, za účelom sprístupňovania a historického výskumu obdobia neslobody.

53 *Ibidem*, s. 35; A ÚPN, f. I. správa ZNB, č. zv.: 47930/022, Předání dokumentů, s. 209 – 210.

54 Patria sem: Aldrich Ames, Larry Wu-Tai Chin, Robert Hanssen a John Walker. Porov.: HERBIG, K. – WISKOFF M.: *Espionage against the United States by american citizens 1947 – 2001*. Defence Personnel Security Research Center 2002.

55 HERRINGTON, S.: *Traitors among us...*, s. 387.

IV. PANEL

SPOLUPRÁCA NKVD/KGB SO SATELITNÝMI ŠTÁTNOBEZPEČNOSTNÝMI SLUŽBAMI*

* V zborníku sa nenachádzajú dve štúdie, ktoré odzneli v podobe prednášky na konferencii, zhodou okolností obe vo IV. paneli. Pán László Ritter z Maďarska bez udania dôvodu štúdiu nezaslal. Pán Bernd-Rainer Barth z Nemecka, bohužiaľ, nemohol do uzávierky dopracovať štúdiu zo zdravotných dôvodov. Ich štúdie boli nahradené abstraktami. (*poznámka zostavovateľa*)

Władysław Bulhak – moderátor

Inštitút pamäti národa

Poľsko

Narodil sa v roku 1965, v súčasnosti je vedúcim Výskumného odboru pre výskum, expertízu, dokumentáciu a knižničný fond na Úrade verejného vzdelávania Inštitútu pamäti národa (Varšava, Poľsko); predtým jeden zo spoluorganizátorov a zástupca riaditeľa Úradu pre verejné vzdelávanie INR (2000 – 2005), projektový manažér PROFILE Oddelenia pre styk s verejnosťou (1997 – 1999); doktorandský kandidát v Ústave histórie poľskej Akadémie vied (1991 – 1992, 1994 – 1997); odborník Centra pre východné štúdie (Varšava, Poľsko), pôsobil na Ministerstve zahraničných vecí Poľskej republiky (1992 – 1994).

Ukončil odbor história na Varšavskej univerzite (1990). Je držiteľom titulu PhD. v odbore história. Publikoval štúdie o rôznorodých aspektoch poľsko-ruských (sovietskych) vzťahov v 19. a 20. stor., ako aj o spravodajských službách a kontrarozviedke poľskej domobrany (1939 – 1945). Pokračuje tiež vo výskume témy zameranej na poľskú komunistickú civilnú spravodajskú službu (Oddelenie I). Publikoval: „Dmowski – Rosja a kwestia polska. U źródeł orientacji rosyjskiej obozu narodowego 1886 – 1908” („Dmowski – Rusko a poľská otázka. O vývoji ruskej orientácie národného tábora 1886 – 1908“), Varšava 2000. Ako spoluautor (s A. K. Kunertom): „Kontrwywiad Podziemnej Warszawy 1939 – 1944” („Kontrarozviedka poľského protivládneho hnutia vo Varšave 1939 – 1944”).

László Ritter

Ústav histórie Maďarskej akadémie vied

Maďarsko

Spolupráca medzi sovietskou a maďarskou spravodajskou službou v ranom období studenej vojny

Príspevok sa pokúsi analyzovať rolu Sovietov v upevňovaní Maďarskej civilnej spravodajskej služby a jej operácie na západe. Súčasťou štúdie je Titova Juhoslávia v ranom období studenej vojny. Ustanovizeň, sprvoti známa ako VIII. oddelenie maďarskej štátnej bezpečnosti (zahraničná spravodajská služba), neskôr ako II. správa ministerstva vnútra (spravodajská služba), môžeme bez zveličovania opísať ako podriadenú organizáciu svojho sovietskeho partnera. Okrem skutočnosti, že samotná organizácia bola založená na základe podnetu MGB na jeseň roku 1950, všetky jej projekty riadil tím sovietskych poradcov pod vedením plukovníka Filatova, neskôr plukovníkov Tiskova a Jelisejeva.

Príspevok najprv poskytne stručný súhrn aktivít predchodcov spravodajskej služby, potom zanalyzuje iniciatívu MGB a následnú sovietsko-maďarskú medzištátnu dohodu o spolupráci medzi spravodajskými službami v máji 1950. Po preskúmaní organizačnej štruktúry a personálu sa príspevok zaoberá rozborom hlavnej náplne činnosti služby, ktorou bolo „*odhaliť nepriateľských agentov operujúcich na maďarskom území a prieniknúť do ich spravodajských služieb a kontrašpionáže za účelom zabezpečenia štátnej bezpečnosti Maďarskej ľudovej republiky*“. Príspevok odhaľuje fakt, že hoci bola Titova Juhoslávia do roku 1953 hlavným cieľom jej záujmu, spravodajská služba taktiež vykonávala zložité operácie v západnej Európe a Amerikách (vrátane operácií „pod falošnou vlajkou“). Nakoniec príspevok objasňuje, že medzi sovietskou a maďarskou stranou neexistovalo rovnocenné partnerstvo ani produktívna spolupráca (výmena informácií, kolaborácia v rámci špecifických operácií). Sovietski poradcovia len odovzdali maďarským partnerom svoje poznatky a dostali všetky informácie a zdroje, ktoré potrebovali.

Prezentácia je založená na dokumentoch z Maďarských národných archívov (MOL) a Historického archívu štátnobezpečnostných služieb v Maďarsku

(ÁBTL). Nesmierne hodnotné sú tu najmä nedávno odtajnené spisy maďarskej štátnej bezpečnosti. Prezentácia sa opiera o historické rozhovory s kľúčovými očitými svedkami, v ústnom podaní, ktoré viedol samotný autor. Zahŕňajú rozhovor s Vladimirom Farkasom, bývalým šéfom spravodajského oddelenia (1950–1954), Miklósom Bauerom, bývalým šéfom oddelenia západoeurópskej sekcie (1950–1953) a Sándorom Fehérom, bývalým šéfom oddelenia rezidentúra vo Washingtone D.C. (1950–1952).

László Ritter, historik, M.A., 30. absolvent Univerzity umenia a vedy Eötvösa Lóránda v Budapešti. Magisterský titul v odbore história obhájil na Stredoeurópskej univerzite, tiež v Budapešti. V súčasnosti pracuje na svojej doktorandskej práci. Od roku 2001 pracuje vo výskume v Ústave histórie Maďarskej akadémie vied. Ťažiskom jeho výskumu sú juhoslovansko-maďarské vzťahy, maďarská bezpečnostná politika a vojenské plánovanie, aktivity britskej spravodajskej služby v Maďarsku počas 2. svetovej vojny a rané obdobie studenej vojny. Poslednými zo série jeho publikácií v anglickom jazyku sú: „Vojna Titovej Juhoslávie? Maďarská armáda v sovietskej stratégii v ranom období studenej vojny“, určený pre projekt v oblasti histórie o bezpečnostnej spolupráce (PHP) <http://www.php.isn.ethz.ch/collections/colltopic.cfm?lng=en&id=15463>), a „Maďarská revolúcia z roku 1956“ (s Erwinom A. Schmidlom), publikované v novembri 2006 (http://www.ospreypublishing.com/title_detail.php/title=T079).

Petr Blažek

Odbor archiv bezpečnostních složek MV

Česko

Rezidentura FMV v Sovětském svazu. Postavení, činnost a personální obsazení v roce 1989

Rezidentura je termín, který se běžně používá pro označení základny zpravodajské služby v jiné zemi. O československých rezidenturách z období před listopadem 1989 se většinou hovoří pouze v souvislosti s činností komunistické rozvědky (krycím jménem I. správa), která od počátku padesátých let vybuďovala rozsáhlou síť rezidentur při zastupitelských úřadech v zemích ležících mimo sovětský blok.¹

Ve skutečnosti rezidentury působily od počátku sedmdesátých let také v několika socialistických zemích (Sovětský svaz, Východní Německo, Polsko, Maďarsko a Bulharsko). Jejich operativní činnost řídily kontrarozvědné složky tajné policie. Postupně vznikly takto zaměřené rezidentury i v dalších prosovětsky orientovaných státech (v roce 1989 existovaly vedle uvedených zemích také v Afghánistánu, v Etiopii, v Iráku, na Kubě, v Libyi, v Nikaragui, v Mongolsku a ve Vietnamu). Jejich postavení bylo vedle příslušných interních směrnic upraveno také mezinárodními smlouvami, které se zahraničními partnery uzavíralo federální ministerstvo vnitra.²

Největší „kontrarozvědně“ zaměřená rezidentura působila v Sovětském svazu – její pracovníci vyvíjeli aktivity zejména v Moskvě, Leningradu a Kyjevě, kde existovaly československé zastupitelské úřady. Tamní rezidentura měla důležitou úlohu již jen proto, že udržovala a zprostředkovávala přímé kontakty s vedením

1 Srov. CHURANĚ, Milan a kol.: *Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti. Libri*, Praha 2005, s. 295; ROEWER, Helmut – SCHÄFER, Stefan – UHL, Matthias: *Encyklopedie tajných služeb ve 20. století. Euromedia Group*, Praha 2006, s. 376.

2 *Archiv bezpečnostních složek (ABS)*, f. II. S-SNB (A 34/1), inv. jedn. 412, Personální obsazení čs. ZÚ v zahraničí 1988, 1989 (MLR, Nikaragua, Kuba, Irák, Afghánistán). Přibližně ve stejné době byly také vytvořeny operativní skupiny Ministerstva pro státní bezpečnost NDR. Srov. TANTZSCHER, Monika: *Grupy operacyjne Stasi w krajach bloku wschodniego*, In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, č. 1 (9), 2006.

Výboru pro státní bezpečnost SSSR (KGB). Současně v Sovětském svazu působil v různých rolích několik tisíc československých občanů, jejichž „kontra-rozvědná“ kontrola byla jedním z jejích hlavních úkolů. Protože nebyly doposud kvalitně uspořádány všechny relevantní archivní prameny, je tato studie věnována postavení, činnosti a personálnímu obsazení rezidentury pouze v roce 1989.³

Postavení a činnost rezidentury

Činnost rezidentur Ministerstva vnitra ČSSR v členských státech Varšavské smlouvy upravovala poprvé zvláštní směrnice, kterou schválil ministr vnitra ČSSR Radko Kaska 16. prosince 1970. Ve směrnici byly obecně vymezeny pravomoci, úkoly a vztahy představitele federálního ministerstva vnitra a pracovníků rezidentury ve Svazu sovětských socialistických republik, v Polské lidové republice, v Německé demokratické republice, v Maďarské lidové republice a v Bulharské lidové republice. Územní pravomoci představitele FMV, zřizování a činnost rezidentur pak konkrétně upravovaly mezinárodní resortní dohody.⁴

Představitel FMV byl jmenován ministrem vnitra ČSSR na návrh náčelníka odboru pro mezinárodní styky (OMS), který však nejdříve svůj výběr konzultoval s náčelníky operativních součástí FMV. Za plnění úkolů představitel sice odpovídal přímo federálnímu ministrovi vnitra, ovšem „agenturně-operativní“ úkoly mu ukládal příslušný náčelník operativní správy prostřednictvím OMS. Představitel odpovídal za činnost celé rezidentury a v „agenturně-operativní činnosti“⁵ koordinoval práci jejích jednotlivých pracovníků, kteří mu podléhali bez ohledu na své kmenové zařazení. Byl také reprezentantem všech úseků FMV vůči příslušným partnerům ve státě, kde působil. Současně plnil úkoly vyplývající z jeho legalizačního postavení a projednával s titulářem všechny

3 K tomuto období je v ABS dochována torzovitá dokumentace ve fondu II. správy SNB (A 34/1) a v objektovém svazku, reg. č. 1523 MV, zejména podsvazek IX/1 (Moskva 1989)

4 ABS, f. RMV ČSSR, Směrnice pro činnost představitele FMV ve státech Varšavské smlouvy, 16. 12. 1970.

5 Operativní činnost rezidentury je možné přibližně rozdělit na tři okruhy. Prvním byla „linie vnějšího protivníka“, pod níž se skrývalo především zjišťování aktivit pracovníků zastupitelských úřadů a občanů „nepřátelských“ států (zejména USA, SRN, Iránu a Číny), druhým byl „boj proti vnitřnímu nepříteli“ a posledním kontra-rozvědná ochrana ekonomiky.

otázky související s obranným a ochranným režimem československého zastupitelského úřadu.⁶

Rezidentura byla organizačním útvarům FMV, kterou tvořili představitel, pracovníci rezidentury, šifér a případně další pracovníci technické služby z řad příslušníků Sboru národní bezpečnosti. Přestože většina pracovníků rezidentury působila na zastupitelském úřadě, směrnice předpokládala také možnost působení mimo diplomatické prostory. Výběr, přípravu a legalizaci pracovníků rezidentury, kteří se zabývali „agenturně-operativní činností“, šifrovací a spojovací službou, prováděl příslušný náčelník. Pracovník rezidentury tedy vykonával jak úkoly vyplývající z jeho legalizačního zařazení, tak úkoly „agenturně-operativní povahy“ ukládané mu představitelem a příslušnou vysílající částí. Konkrétní úkoly pracovníků vyplývaly z ročního plánu práce a z plánů ke konkrétním akcím. Zabývali se zejména podchycováním a prověřováním kontaktů československých občanů se západními cizinci. Rezidentura měla být podle citované směrnice „budována na základě přísné konspirace zejména před kapitalistickými rozvědkami.“⁷

Tab. 1 Přehled počtu operativních pracovníků rezidentur socialistických států a svazků spolupracovníků (říjen 1988)⁸

rezidentura (města)	počet operativních pracovníků	tajní spolupracovníci	kandidáti tajné spolupráce	důvěrníci
Moskva, Kyjev, Leningrad	1 + 8	40	6	111
Varšava	1 + 2	14	0	19
Sofie	1 + 1	4	1	12
Budapešť	1 + 1	0	0	8
Berlín	1 + 3	19	1	22
Hanoj	1	0	0	7

6 ABS, f. RMV ČSSR, Směrnice pro činnost představitele FMV ve státech Varšavské smlouvy, 16. 12. 1970.

7 *Ibidem.*

8 ABS, f. A 34/1, inv. jedn. 411, K problematice pracoviště ZSS – II. správy SNB, 31. 10. 1988.

Bagdád	1	0	0	3
Kábul	1	2	0	3
Addis Abeba	1	1	0	3
Havana	1	0	0	6
Managua	1	0	0	2
Ulanbátar	1	1	1	7
Celkem	27	58 (?)	9	206

V následujících dvaceti letech se postavení rezidentur v socialistických státech příliš nezměnilo. Představitel FMV a ostatní příslušníci rezidentury byli na konci osmdesátých let zařazeni v činných zálohách kanceláře ministra vnitra ČSSR, jejíž náčelníkovi kádrově a kázeňsky podléhali. Administrativně řídil rezidentury podle jeho pokynů Odbor mezinárodních styků KMV ČSSR, jehož náčelníkem byl na konci osmdesátých let pplk. JUDr. František Kubánek. Po reorganizaci tajné policie byla v srpnu 1988 vytvořena Hlavní správa kontrarozvědky Státní bezpečnosti (krycím názvem II. správa SNB), do jejíž kompetence přešly také příprava a řízení operativní činnosti rezidentur v socialistických zemích.

Několik pracovníků 3. oddělení analytického odboru II. správy SNB vedle jiného připravovalo plány rezidentur ve dvanácti zemích,⁹ pomáhalo s výběrem vhodných osob ke spolupráci po jejich následném příjezdu do zahraničí a administrativně vedlo jejich svazky (k 31. říjnu 1988 vykazoval odbor 90 tajných spolupracovníků, 9 kandidátů tajné spolupráce a 206 důvěrníků, z toho přibližně polovinu řídili pracovníci rezidentury v Sovětském svazu). Zabezpečovalo také materiální chod rezidentury, připravovalo smluvní dokumenty s hostitelskou zemí a zajišťovalo školení nově vyjíždějících pracovníků rezidentur. Výčet aktivit je na první pohled sice ohromující, ale skutečnost byla bezpochyby nepoměrně prozaičtější. Na konci října 1988 si pracovník 3. oddělení analytického odboru II. správy SNB pplk. František Pitra stěžoval, že nemůže všechny stanovené úkoly splnit, neboť má k dispozici jen čtyři opera-

9 Srov. přílohu, dokument č. 1.

tivní pracovníky. Řada úkolů tak zůstávala pouze na papíře a jiné byly plněny pouze mechanicky.¹⁰

Personální obsazení

Posledním šéfem rezidentury v SSSR před listopadem 1989 byl sedmapadesátiletý plk. Jaroslav Krtička, pro něhož byla tato funkce vrcholem jeho dlouholeté kariéry na ministerstvu vnitra. Krtička absolvoval střední průmyslovou školu stavební a v roce 1958 Vysokou školu ekonomickou. Krátce po promoci se stal příslušníkem SNB a postupně se vypracoval z řadového referenta až do vedoucích funkcí u Státní bezpečnosti. Později také zastával řadu funkcí v KSČ a za svou činnost získal několik vyznamenání. K mocenskému vzestupu mu napomohla skutečnost, že v období Pražského jara nezakolísal a dokonce v srpnu 1968 osobně spolupracoval s KGB, když okupační jednotky obsazovaly hlavní město Československa. Odměněn byl funkcí náčelníka IV. odboru II. správy FMV a poté funkcí zástupce náčelníka XI. správy FMV (ekonomická kontrarozvědka). V polovině sedmdesátých let zahájil studium externí vědecké aspirantury na Vysoké škole F. E. Dzeržinského KGB v Moskvě. Po návratu v roce 1982 přednášel o kontrarozvědné ochraně československé ekonomiky studentům Fakulty Státní bezpečnosti VŠ SNB. Ve stejné době se rozvedl a vzal si o více než dvacet let mladší příslušnici StB, která pracovala jako sekretářka a tlumočnice sovětského poradce – zástupce KGB na XI. správě SNB. Dne 1. srpna 1987 byl jmenován zástupcem náčelníka správy, kádrové a materiální péče Kanceláře ministra vnitra ČSSR. Přesně o rok později byl převeden do činné zálohy a poslán v listopadu 1987 jako představitel FMV do Sovětského svazu. Dne 31. července 1990 byl na vlastní žádost uvolněn ze služebního poměru příslušníka SNB a odešel do starobního důchodu. Na doporučení občanské komise mu ministr vnitra ČSFR odmítl přiznat odchodné.¹¹

10 *ABS*, f. A 34/1. inv. jedn. 411, K problematice pracovišť ZSS – II. správy SNB, 11. 10. 1988, 10 stran A4 strojopisu

11 *ABS*, Personální spis příslušníka SNB Jaroslava Krtičky (1932).

Plk. ing. Jaroslav Krtička, CSc. na fotografii uložené v jeho personálním spisu; Zdroj: ABS

Tab. 2 Přehled personálního obsazení rezidentury FMV v SSSR (prosinec 1989)¹²

Pracovník	datum nástupu	legalizovaná funkce	nelegalizovaná funkce	poslední zařazení ⁴⁶⁶
plk. Jaroslav Krtička (1932)	17. 11. 1987	rada velvyslanectví	představitel FMV	zástupce náčelníka XI. S-SNB ⁴⁶⁷
plk. Antonín Všaha (1934)	1. 11. 1987	I. tajemník	představitel FMV pro VB	náčelník Správy VB KS SNB Plzeň
pplk. Stanislav Balcárek (1932)	5. 11. 1986	III. tajemník		zástupce náčelníka OS SNB pro polit.-výchovnou práci
pplk. Andrej Kupec (1933)	30. 6. 1987	obchodní ataše		náčelník analyticko-inform. odboru XII. S-SNB ⁴⁶⁸

12 Tabulka je sestavena z několika zdrojů. Srov. ABS, f. A 34/1, inv. jedn. 411, Kádrové obsazení a pracovní náplň R Moskva, 29. 6. 1989, 6 stran A4 strojopisu.

13 Krycí názvy správ tajné policie odpovídají době nástupu do funkce.

14 XI. S-SNB – v r. 1987 krycí název Správy kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky.

15 XII. S-SNB – v r. 1987 krycí název Správy kontrarozvědky v Bratislavě.

pplk. Josef Koudelný (1941)	1. 12. 1989 ⁴⁶⁹		I. tajemník	zástupce náčelníka IV. odboru II. S-SNB ⁴⁷⁰
mjr. Petr Bucháček (19)	16. 10. 1985 ⁴⁷¹		II. tajemník	starší referent specialista II. odboru II. S-SNB ⁴⁷²
kpt. Jan Sloup (1948)	1.8.1988		I. tajemník	náčelník analyticko-informačního a plánovacího odboru X. S-SNB ⁴⁷³

-
- 16 Pplk. Josef Koudelný měl podle schváleného návrhu vystřídat pplk. Stanislava Šaška (na rezidentuře pracoval již od r. 1983) již 1. srpna 1989, poté bylo střídání odloženo o tři měsíce. Nakonec pplk. Koudelný začal na rezidentuře v Moskvě pracovat až 1. prosince 1989. ABS, f. A 34/1, inv. jedn. 411, Návrh 3. oddělení AO II. S-SNB na vystřídání operativního pracovníka II. správy SNB na rezidentuře v Moskvě s. pplk. ing. Šaška – předložení, 9. 3. 1989.
- 17 II. S-SNB – v r. 1989 krycí název Hlavní správy kontrarozvědky SNB. Podle dobových termínů se příslušníci IV. odboru II. S-SNB tehdy zaměřovali na kontrarozvědnou kontrolu vyčleněných zastupitelských úřadů afrických a asijských států, kontrarozvědné rozpracování mezinárodního terorismu, převaděčských organizací a ochranu sovětských vojsk.
- 18 Mjr. Petr Bucháček měl být podle schváleného návrhu vystřídán 1. srpna 1989, resp. 1. listopadu 1989 kpt. Ctislavem Haklem (1951). Patrně do prosince 1989 již nebyla výměna uskutečněna. Ibidem, Návrh 3. oddělení AO II. S-SNB na vystřídání operativního pracovníka II. správy SNB na rezidentuře v Moskvě s. mjr. Bucháčka – předložení, 16. 2. 1989.
- 19 II. S-SNB – v r. 1985 krycí název Správy kontrarozvědky pro boj s vnějším protivníkem. Podle dobových termínů se tehdy příslušníci II. odboru II. S-SNB zaměřovali na rozpracování zastupitelských úřadů Rakouska a Spolkové republiky Německo.
- 20 X. S-SNB – do 1. 8. 1988 krycí název Správy kontrarozvědky pro boj s vnitřním protivníkem.

pplk. Milan Nováček (1943)	15. 11. 1985		I. tajemník GK-Kyjev ⁴⁷⁴	zástupce náčelníka OS ⁴⁷⁵ SNB Poprad
pplk. Antonín Tábor (1935)	20. 10. 1988		I. tajemník K-Leningrad ⁴⁷⁶	ředitel kádrového a personálního odboru Správy sledování diplomatického sboru FMZV ⁴⁷⁷ (legalizován)
mjr. František Caska (1939)	11. 10. 1989		operativní pracovník kriminální služby Dolínská	starší referent specialista 2. odd. FKÚ FS VB ⁴⁷⁸
mjr. Zdeňka Staňková (1935)	1. 9. 1988		sekretářka rezidentury	st. referent 50. odboru I. S-SNB ⁴⁷⁹
kpt. Jaroslav Pinkava (1948)	1987		integrační akce „Progress“	KS SNB Ostrava ⁴⁸⁰
pplk. Jaroslav Šofr (1943)	1987		integrační akce „Dolínská“	XI. S-SNB ⁴⁸¹
pplk. Miloš Holeček (1942)	1988		integrační akce „Karačagan“	II. S-SNB ⁴⁸²

21 GK – generální konzulát.

22 OS – okresní správa.

23 K – konzulát.

24 FMZV – Federální ministerstvo zahraničních věcí.

25 FKÚ FS VB – Federální kriminální ústředna Federální správy Veřejné bezpečnosti.

26 I. S-SNB – krycí název pro rozvědku Státní bezpečnosti.

27 KS – krajská správa.

28 XI. S-SNB – v r. 1987 krycí název Správy kontrarozvědky pro ochranu ekonomiky.

29 II. S-SNB – v r. 1989 krycí název Hlavní správy kontrarozvědky Sboru národní bezpečnosti.

Na rezidentuře v Sovětském svazu pracovalo v roce 1989 celkem čtrnáct pracovníků, mezi nimiž převládali muži – pouze jedna žena působila ve funkci sekretářky rezidentury (jako jediná působila před svým nástupem u I. S-SNB, tedy u rozvědky). Na generálním konzulátu v Kyjevě zastupoval rezidenturu pplk. Milan Nováček a na leningradském konzulátu působil pplk. Antonín Tábor. Podle interních „zásad“ měli příslušníci na rezidenturách pracovat obvykle na období tři let, ale ve skutečnosti z nich někteří v zahraničí zůstávali na stejné pozici delší dobu. Nejdéle tehdy působil v Moskvě mjr. Petr Bucháček, který do nelegalizované funkce II. tajemníka nastoupil 16. října 1985.³⁰

Závěrem

Činnost rezidentury v Sovětském svazu byla výrazně limitována počtem jejích pracovníků. Z tohoto důvodu se tradičně soustřeďovali na „rozpracovávání“ vybraných zastupitelských úřadů, sledování československých institucí a občanů (většinou studentů, turistů, diplomatů, novinářů a dalších zaměstnanců) v Sovětském svazu. V hodnocení z června 1989 byla činnost rezidentury

30 Srov. tab. č. 2. Podle souhrnné zprávy 3. oddělení Analytického odboru II. S-SNB o činnosti rezidentury z června 1989 působil „nad plán“ v Moskvě také npor. ing. Hladný ve funkci operativního pracovníka: „*Jeho zařazení bylo provedeno rozhodnutím bývalého MV ČSSR [Vratislava Vajnara] v souvislosti s pracovním zařazením manželky s. Hladného (pracovnice FMZV) do funkce sekretářky velvyslance ČSSR. Předpokládá se, že po ukončení pracovní činnosti s. Hladné se místo s. Hladného nebude obsazovat.*“ ABS, f. A 34/1, inv. jedn. 411, Kádrové obsazení a pracovní náplň R Moskva, 29. 6. 1989, 6 stran A4 strojopisu.

rozdělena podle tří okruhů: 1. „po linii vnějšího protivníka“³¹, „po linii ekonomiky“³² a „po linii vnitřního protivníka“.³³

Důležitým okruhem činnosti pracovníků rezidentury bylo v neposlední řadě zprostředkování požadavků představitelů sovětského bezpečnostního aparátu a zasílání různých informačních zpráv. Podle podkladů z července 1989 obdržela centrála za první pololetí z moskevské rezidentury pouze 53 souhrnných zpráv, z nichž 32 bylo věnováno „problematicce studentů, mládeže, neformálním sdružením a organizacím, sionismu“. Na druhou stranu příslušníci rezidentury měli podle výkazů řídit poměrně vysoký počet spolupracovníků, které mělo v uvedeném období řídit osm operativních pracovníků: kpt. Sloup – 31, mjr. Bucháček – 21, pplk. Šašek – 21, pplk. Kupec – 12, mjr. Hladný – 12, pplk. Nováček – 22, pplk. Tábor – 21, pplk. Balcárek – 3. Značná část z nich byla vysokoškolskými studenty, mezi nimiž pracovníci rezidentur pravidelně vybí-

31 Za linii „vnějšího nepřítele“ byl odpovědný mjr. Bucháček. Zabýval se ochranou zastupitelských úřadů ČSSR, studentů MGIMO (budoucích pracovníků ministerstva zahraničí), diplomatické akademie, cestovní kanceláře Čedok, Cestovní kanceláře mládeže a „čs. kolonie“. Mjr. Bucháček řídil v červnu 1989 celkem 2 tajné spolupracovníky a 19 důvěrníků. Současně „rozpracovával“ následující akce: „Filip“ (ZÚ USA), „Jalovec“ (ZÚ ČLR), „Zájem“ (ZÚ ČLR), „Aspirant I.“, „A – II.“ (pracovník ZÚ ČSSR v Moskvě). *ABS*, f. A 34/1, inv. jedn. 411, Kádrové obsazení a pracovní náplň R Moskva, 29. 6. 1989, 6 stran A4 strojopisu.

32 Npor. Hladný zodpovídal za sekretariát a další orgány RVHP. V dané „problematicce“ řídil v červnu 1989 8 tajných spolupracovníků a 5 důvěrníků a „rozpracovával“ akci „Inturist“. Pplk. Kupec měl na starost obchodní zastoupení ČSSR, v červnu 1989 řídil 7 tajných spolupracovníků a 5 důvěrníků. Pplk. Šašek se věnoval mezinárodním bankám (Mezinárodní investiční banka, Mezinárodní banka hospodářské pomoci), Spojenému ústavu jaderného výzkumu v Dubně, v červnu 1989 řídil 10 tajných spolupracovníků a 11 důvěrníků. *Ibidem*.

33 Po linii „vnitřního protivníka“ zajišťovala rezidentura v SSSR zejména „kontrarozvědnou ochranu“ československých občanů. Pplk. Nováček zajišťoval uvedenou činnost v Kyjevě, Minsku a Kyšiněvu, zároveň odpovídal za „kontrarozvědnou ochranu“ generálního konzulátu ČSSR v Kyjevě. V červnu 1989 řídil v této „problematicce“ celkem 3 tajné spolupracovníky a 18 důvěrníků. Kpt. Sloup řídil v Moskvě celkem 3 tajné spolupracovníky a 28 důvěrníků. „Kontrarozvědnou ochranu“ Československého společenského domu v Moskvě, diplomatické kurýrní pošty a leteckého speciálu zajišťoval pplk. Balcárek, který v červnu 1989 řídil celkem tři důvěrníky. *Ibidem*.

rali také několik svých budoucích kolegů, kteří měli po návratu ze Sovětského svazu nastoupit ke Státní bezpečnosti.³⁴

Ačkoliv se ve většině zpráv z roku 1989 objevují teze o přátelských vztazích s představiteli Výboru pro státní bezpečnost (KGB) SSSR a o pevném řízení státu komunistickou stranou, museli být pracovníci rezidentury jistě překvapeni, jak rychle a jakým směrem se situace v Sovětském svazu vyvíjela. Dokládají to také některé dochované informace o událostech v zemi, která byla pro ně do této doby vyzdvihovaným vzorem. Například v červnu 1989 pplk. Antonín Tábor informoval o bouřlivých ohlasech na jednání Sjezdu lidových poslanců v Leningradě, kde zazněla nezvykle kritická slova na adresu komunistické strany.³⁵ Jiným příznakem byl nový přístup sovětského vedení k domácím disentu. Od února 1989 úkolovala moskevská rezidentura důvěrníka s krycím jménem „Jaromír“, pomocí něhož se snažila kontrolovat do té doby spíše ojedinělé kontakty signatářů Charty 77 s ruskými disidenty.³⁶ Konečně poslední vybraný příklad – postupně se zhoršovaly podmínky na sovětských vysokých školách, kde studovali českoslovenští občané. Někteří z nich, ačkoliv v drtivé většině pocházeli z prověřených komunistických rodin, si poměrně otevřeně stěžovali na často obtížné sociální podmínky, nekvalitní výuku a nesplněné sliby, které dostali před odjezdem.³⁷

Pracovníci rezidentury byli nakonec také svědky výrazných změn v samotné KGB. V říjnu 1989 se kpt. Jan Sloup setkal s představiteli sovětské tajné služby pplk. O. N. Kuzminem a plk. V. I. Timoševským, kteří ho podrobně informovali o organizačních změnách. Rozkazem předsedy KGB z 28. srpna 1989 byla zrušena V. správa KGB (politická kontrarozvědka) a nově byla vytvořena Správa ochrany sovětského ústavního zřízení (krycím názvem Správa

34 *Ibidem*.

35 *ABS*, OB 1523 MV, Ohlas na jednání Sjezdu lidových poslanců v Leningradě, 15. 6. 1989, 3 strany A4 strojopisu.

36 Důvěrník „Jaromír“ (Jaromír Veselý, nar. 1957, reg. číslo svazku 35885) byl II. správou SNB úkolován k Petru Pospíchalovi a Alexandru Podrabinkovi. Perspektivně měl být také zaměřen na Jana Urbana. *Ibidem*, Objekt akce „JAROMÍR“ – sdělení, 3. 2. 1989, 2 strany A4 strojopisu.

37 *Ibidem*, Zpráva ze služební cesty do MINSKA ve dnech 9. – 12. 10. 1989, 7 stran A4 strojopisu.

Z).³⁸ Obdobný název pro nově budovanou tajnou službu byl později použit také v Československu. Po svém stažení ovšem byla většina pracovníků rezidentury – na rozdíl od svých sovětských kolegů – ze služebního poměru propuštěna.

Příloha:

D 1

Praha, 1988, – Plán práce rezidentury FMV v Sovětském svazu na rok 1989, který vypracovali příslušníci 3. oddělení Analytického odboru II. správy SNB.

[...]³⁹

I.

Operativní skupina FMV v SSSR (dále jen operativní skupina) se ve své práci řídí rozkazy a pokyny ministra vnitra ČSSR, náčelníka II. HS SNB a zásadami Směrnice OMS-VOS FMV k činnosti představitelů MV ČSSR v zahraničí.

Zaměření a hlavní úkoly pro rok 1989 vycházejí ze základních zaměření služební činnosti SNB, PS⁴⁰ a vojsk MV, z úkolů dohody o spolupráci MV ČSSR a V StB SSSR, z plánu představitelů MV ČSSR pro rok 1989. Přednostně je třeba:

- 1) V součinnosti s příslušnými útvary V-StB orientovat kontrarozvědnou ochranu na řešení konkrétních úkolů proti působení nepřátelských rozvědek, zejména jejich činnosti proti chráněným zájmům na ZÚ (OBO), v orgánech a organizacích RVHP,⁴¹ čs. občanům, kteří v SSSR dlouhodobě plní úkoly vědecko-technické a hospodářské spolupráce a studují na vysokých školách v Sovětském svazu.

38 Srov. přílohu, dokument č. 2 a 3.

39 Dokument předložil náčelník Analytického odboru II. S-SNB pplk. ing. Miroslav Třoska a schválil náčelník II. S-SNB plk. PhDr. Karel Vykypěl.

40 PS – Pohraniční stráž.

41 RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci.

- 2) Ochranu organizovat na odhalování nepřátelských záměrů a činnosti protisocialisticky orientovaných osob v prostředí čs. kolonie a pokusů za jejich pomoci internacionalizovat antisocialistickou činnost v SSSR.
- 3) V návaznosti na systém ochrany utajovaných skutečností na ZÚ (OBO) organizovat kontrarozvědnou ochranu státního tajemství a jeho nositelů. Úkol zajistit i ve vztahu k sekretariátu stálého představitele ČSSR v RHVP.
- 4) Při plnění úkolů ochrany obou národních ekonomik včas signalizovat, včas předcházet a odhalovat úmyslné narušení nebo jiné poškození, vědecko-technické a hospodářské spolupráce.
- 5) Informovat, a tím i předcházet škodám, o případech poškozování kontrarozvědkou chráněných zájmů a státního tajemství, o tendencích, formách a metodách nepřítele internacionalizovat a přenášet ideodiversní činnost z území jednoho socialistického státu na druhé.
- 6) Při plnění kontrarozvědných úkolů napomáhat přátelům⁴² odhalovat záměry, předcházet, zamezovat případným pokusům národních teroristických a extrémistických organizací, skupin a jednotlivců organizovat nepřátelské nebo jiné násilné akce na území SSSR.

V roce 1989 je třeba předejít k aktivní formě kontrarozvědné ochrany určených zájmů ČSSR a kategorií čs. občanů dlouhodobě žijících v SSSR. V plánu jsou uvedeny pouze hlavní úkoly a opatření, tj. nejsou uvedena opatření, která musí plnit operativní pracovník průběžně a opakují se každý rok.

II.

A) Agenturně-operativní ochrana a preventivní činnost.

- 1) Hlavním úkolem je agenturně-operativními prostředky chránit před činností nepřítele a zejména jeho speciálních služeb státní tajemství a stanovené zájmy ČSSR na ZÚ (OBO) v SSSR a čs. občany, kteří s ním pracují; obdobně čs. zájmy a čs. občany v orgánech a organizacích RVHP v SSSR; čs. občany, kteří studují na vysokých školách v Sovětském svazu. Jako základní a prioritní metodu při kontrarozvědné ochraně využívat

42 Tradiční výraz pro KGB.

profylaktické a preventivně výchovná opatření. Provádět je v úzké součinnosti s příslušným odpovědným vedoucím pracovníkem, MV KSČ a SSM. Úkoly přednostně organizovat a průběžně plnit:

- a) Na ZÚ a nově zřízením KIS – vedení, politické, ekonomické a kulturní oddělení.
Zodpovídá: mjr. BUCHÁČEK
 - b) Na konzulárním oddělení v Leningradě a Kyjevě.
Zodpovídá: pplk. TÁBOR
pplk. NOVÁČEK
 - c) Na OBO a jeho 13 jmenovitě určených úsecích navazujících na KRO čs. ekonomiky.
Zodpovídá: pplk. KUPEC
npor. HLADNÝ
 - d) Na úseku ochrany čs. zájmů a čs. občanů, pracujících v sekretariátu RVHP, orgánech a organizacích RVHP v SSSR v návaznosti na úkoly tohoto charakteru, zajišťované II. HS SNB.
Zodpovídá: pplk. ŠAŠEK
npor. HLADNÝ
 - e) K čs. občanům, studujícím na vysokých školách
 - v Moskvě
Zodpovídá: kpt. SLOUP
 - v Kyjevě, Lvově, Oděse, Dněpropetrovsku, Charkově, Záporoží
Zodpovídá: pplk. NOVÁČEK
 - v Leningradě
Zodpovídá: pplk. TÁBOR
- 2) V souvislosti se signalizovanou tendencí protivníka internacionalizovat v jednotlivých SZ⁴³ antisocialistickou činnost a využívat ji k podvratné činnosti, především agenturně operativními prostředky odhalovat a včas předcházet zneužívání čs. občanů dlouhodobě žijících v SSSR k činnosti tohoto charakteru. Zvláštní pozornost věnovat zneužívání mládeže a čs. občanů, studujících na vysokých školách v SSSR k ideodiverzní činnosti.
- Termín: kpt. SLOUP
pplk. NOVÁČEK
pplk. TÁBOR

Návrh organ[izačního] zajištění do 15. 1. 1989 předloží kpt. SLOUP

43 SZ – socialistické země.

B) Vyhledávání, prověřování a dokumentace trestné činnosti.

- 1) Ve spolupráci s III. HS V StB agenturními prostředky rezidentury prověřit, zda protivník nevyužívá legálních možností – diplomatických a jiných styků pracovníků ZÚ (OBO) NSR, USA akreditovaných v SSSR s pracovníky ZÚ (OBO) ČSSR k nepřátelské činnosti proti ČSSR a SSSR; obdobně styků s ostatními občany dlouhodobě žijícími v SSSR, především těch, kteří pracují v orgánech a organizacích RVHP v SSSR nebo zde studují na vysokých školách.

Termín: 31. 10. 1989

Zodpovídá a návrh organizačního opatření do 15. 1. 1989 předloží mjr. BUCHÁČEK za spolupráce s npor. HLADNÝM, pplk. KUPCEM

- 2) Dokončit prověrku poznatků evidovaných v SPO:

INTURIST

Termín: 30. 10. 1989

Zodpovídá: pplk. KUPEC

PALEC

Termín: 30. 3. 1989

Zodpovídá: npor. HLADNÝ

MATĚJ

Termín: 30. 4. 1989

Zodpovídá: pplk. NOVÁČEK

JANA

Termín: 30. 4. 1989

Zodpovídá: pplk. NOVÁČEK

- 3) Základní prověrku nového poznatku, získaného od spolupracovníka rezidentury ukončit do 1 měsíce tak, aby mohlo být rozhodnuto o dalším postupu a využití.

Zodpovídá: všichni OP⁴⁴

- 4) V určených objektech, problematikách byly upřesněny kategorie osob, které mají vztah na KS⁴⁵ – zájmové organizace, firmy, včetně zájmových firem, které mají zastoupení v SSSR. Dokončit jejich základní StB prověrku a posoudit využitelnost získaných poznatků.

Termín: 30. 3. 1989

Zodpovídá: všichni OP

44 OP – operativní pracovníci.

45 KS – kapitalistické státy.

C) Práce se spolupracovníky rezidentury.

- 1) Hlavním úkolem při práci se spolupracovníky operativní skupiny je rozšířit jejich možnosti, případně podle potřeby doplnit síť agentů tak, aby mohly být plněny úkoly aktivní agenturní ochrany stanovených zájmů a kategorií čs. občanů před činností speciálních služeb hlavního protivníka.

K zajištění úkolu je třeba získat nebo připravit spolupracovníka:

- a) Po linii ochrany čs. občanů, ZÚ proti působení speciálních služeb hlavních států NATO (jmenovitě USA, NSR).

Termín: 30. 3. 1989

Zodpovídá: mjr. BUCHÁČEK

- b) Po linii ochrany ekonomiky obdobně problematiky zájmových firem a čs. občanů, kteří v SSSR plní úkoly vzájemné hospodářské spolupráce.

Termín: 30. 5. 1989

Zodpovídá: pplk. ŠAŠEK

- c) Po linii ochrany RVHP v problematice spolupráce s EHS⁴⁶ a styků čs. občanů s mezinárodními organizacemi v SSSR.

Termín: 30. 5. 1989

Zodpovídá: npor. HLADNÝ

Návrh na organizační zajištění úkolu předloží uvedení operativní pracovníci do 15. 1. 1989.

- 2) Dořešit způsob využití a řízení spolupracovníků na úseku kontrarozvědné ochrany čs. občanů studujících na vysokých školách v SSSR mimo Moskvu, Kyjev a Leningrad.

Termín: 30. 3. 1989

Navrhne ve spolupráci se ss. pplk. NOVÁČEK a za splnění zodpovídá kpt. SLOUP.

46 EHS – Evropské hospodářské společenství.

- c) Tendence a poznatky zjištěné o zájmech vnějšího nepřítele na úseku ochrany čs. sekretariátu v RVHP a čs. účasti v orgánech a organizacích RHVP v SSSR.
Termín: březen, listopad 1989
Zodpovídá: npor. HLADNÝ
- d) K ochraně čs. občanů, kteří pracují s utajovanými skutečnostmi.
Termín: duben, listopad 1989
Zodpovídá: pplk. BALCÁREK
pplk. KUPEC
- e) K problematice kontrarozvědné ochrany mládeže a zároveň ke zkušenostem orgánů V StB a MV SSSR.
Termín: květen 1989
Zodpovídá: kpt. SLOUP
- f) Perspektivy, problémy a StB aspekty ochrany při zakládání volných ekonomických zón na území SSSR.
Termín: duben 1989
Zodpovídá: mjr. BUCHÁČEK
- g) Postavení sovětských Němců v SSSR, jejich vystěhovalectví do NSR, StB aspekty problému.
Termín: květen 1989
Zodpovídá: mjr. BUCHÁČEK
- h) Zhodnocení poznatků o čs. emigrantech a jejich vazbě na pracovníky SUJV Dubna.
Termín: březen 1989
Zodpovídá: pplk. ŠAŠEK
- i) Informace o vztazích čs. občanů, pracujících v SSSR k představitelům kapitalistických bank.
Termín: květen 1989
Zodpovídá: pplk. ŠAŠEK

E) Ostatní opatření.

- 1) Upřesnit osobní plány pracovníků operativní skupiny, které byly předběžně projednány v listopadu 1989 podle připomínek k plánům představitele FMV a operativní skupiny a s každým projednat organizační zajištění jeho úkolu.
Termín: 20. 1. 1989
Zodpovídá: plk. KRTIČKA

2)

- a) Zajistit spolupráci a součinnost s příslušnými útvary V StB pro plnění KRO čs. investičních akcí v Ukrajinské SSR.

Termín: průběžně

Zodpovídá: pplk. NOVÁČEK

- b) Obdobně pokud jde o investiční akci KARAČAGAN.

Termín: průběžně

Zodpovídá: plk. KRTIČKA

- 3) Za spolupráci s vedoucími odpovědnými pracovníky MV KSČ a SSM při zajišťování ochrany zájmů ČSSR, čs. občanů v SSSR a při provádění PVO zodpovídá a organizuje ji představitel FMV.

- 4) Kontrola úkolů je prováděna 1x měsíčně představitelem FMV v SSSR, čtvrtletně na poradě rezidentury.

- 5) Vyhodnocení plnění plánu za 1. pololetí 1989 předložit do 30. května 1989 do 15. 11. 1989

Zodpovídá: plk. Krtička

- 6) Zpracovat a do 15. 11. 1989 II. HS SNB předložit návrh plánu operativní skupiny na rok 1990.

DOPLNĚK

k plánu práce „R“ MOSKVA na rok 1989 po linii „E“⁴⁸

- zaměřit své AOP⁴⁹ k včasnému získávání informací do problematiky společných podniků vytvářených mezi čs. hospodářskými organizacemi a sovětskými partnery s cílem vytvoření ve spolupráci s centrálou takových AO⁵⁰ podmínek, které by zabránily případným negativním dopadům na čs. ekonomiku;

Termín: průběžně

Zodpovídá: pplk. ŠAŠEK

pplk. KUPEC

npor. HLADNÝ

- v souvislosti s neustále se prohlubující diferenciací přístupů vyspělých kapitalistických států vůči jednotlivým socialistickým zemím, věnovat po-

48 E – ekonomika (linie kontrarozvědné ochrany ekonomiky).

49 AOP – agenturně operativní prostředky.

50 AO – agenturně operativní.

zornost zástupcům kapitalistických firem při jednání s našimi představiteli na OBO s cílem získat včas informace o možném narušení jednotného postupu v rámci RVHP;

Termín: průběžně

Zodpovídá: pplk. ŠAŠEK

pplk. KUPEC

npor. HLADNÝ

- ve spolupráci se sovětskými přáteli zvýšit operativní kontrolu personálu lůžkových vozů ČSD jezdících v soupravách expresů PRAGA a DUKLA do Moskvy. Z hlediska získání poznatků k převozu ideodiverzních materiálů, popřípadě páchání jiné trestné činnosti,

Termín: průběžně

Zodpovídá: pplk. ŠAŠEK

pplk. KUPEC

npor. HLADNÝ

- provádět operativní kontrolu zástupce ČSA⁵¹ a železniční dopravy, včetně místních sil a podle možností získávat informace o jejich stycích na zastupce západních společností.

Termín: průběžně

Zodpovídá: pplk. KUPEC⁵²

ABS, f. A 34/1, inv. jedn. 413, Plán práce rezidentury MOSKVA na rok 1989, 12 stran A4 strojopisu.

51 ČSA – Československé aerolinie.

52 Přeskrtnuto rukou. V „organizačním dopise“ 3. oddělení Analytického odboru II. S-SNB bylo v červnu 1989 sděleno představiteli FMV v Moskvě, že souhlasí s jeho návrhem na vypuštění posledních dvou bodů, neboť je zajišťovala Správa StB Praha. Pravidelné plnění ze strany rezidentury v SSSR by navíc „bylo velmi náročné a nepřineslo by žádoucí výsledek“. ABS, OB 1523 MV, podsvazek IX/1 (Moskva 1989), Organizační dopis, 29. 6. 1989, 2 strany A4 strojopisu.

D 2

Moskva, 1989, 17. říjen – Záznam kpt. Jana Sloupa o jednání s představiteli Správy ochrany sovětského ústavního zřízení KGB SSSR.

[...] ⁵³

Dne 16. 10. 1988 jsem uskutečnil jednání na Správě „Z“ KGB SSSR s náčelníkem 12. skupiny pplk. O. N. KUZMINEM a náčelníkem 4. odboru plk. V. I. TIMOŠEVSKÝM. Předmětem jednání se shora uvedenými funkcionáři bylo:

1. pplk. KUZMIN mě informoval o změně názvu součástí, ustanovení náčelnického sestavu a liniích kontrarozvědné činnosti jednotlivých operativních odborů – viz zpracovaná informace.⁵⁴
2. plk. TIMOŠEVSKÝ v provedené besedě upřesnil okruh zájmů odboru na konkrétní spolupráci s R – Moskva.⁵⁵ Uvedl, že zejména v problematice uniatské církve ve Lvově, Zakarpatí, Ternopolu je zájem o využití v této problematice případné čs. agenturně důvěrnické sítě, tj. využití jejích případných možností k zavedení do prostředí, popřípadě do konkrétních akcí.

Z uvedeného vyplývá uskutečnit v součinnosti se s. Nováčkem služební cestu do Lvova, kde na místě posoudit s čs. odpovědnými pracovníky Ivanou FRANKOVSKA [!] a dalšími konkrétní situaci, agenturní a operativní možnosti a navrhnout okruhy spolupráce v této problematice.

Stanovený úkol vyplývá i ze záznamu ze služební cesty do Kyjeva představitele FMV ČSSR při KGB SSSR s. Krtičky.

ABS, OB 1523 MV, podsvazek IX/1 (Moskva 1989), 1 strana A4 strojopisu, mikrofíš.

53 V záhlaví dokumentu je uvedeno, že se jedná o přílohu: K-6/12/2/89.

54 Srov. příloha, dokument č. 3.

55 R – rezidentura.

D 3

Moskva, 1989, 17. října – Informace kpt. Jana Sloupa o zrušení V. správy KGB SSSR a vzniku Správy ochrany sovětského ústavního zřízení KGB SSSR.

Rozkazem předsedy Výboru KGB SSSR ze dne 28. 8. 1989⁵⁶ byla zrušena V. správa Výboru KGB SSSR [!]⁵⁷ a zároveň vytvořena „Správa ochrany sovětského ústavního zřízení“ „Správa Z“.⁵⁸ Současně byl ustanoven následující náčelnický sestav a linie kontrarozvědné práce jednotlivých odborů:

náčelník správy Z – IVANOV Jevgenij Fjodorovič

1. zást[upce] náč[elníka] správy – DENISOV Jurij Vladimirovič

zástupce náč[elníka] správy – KARBAINOV Alexandr Nikolajevič

zástupce náč[elníka] správy – PERFILJEV Igor Valentijevič

zástupce náč[elníka] správy – VOROTNIKOV Valerij Pavlovič

náčelník 1. odboru – DĚKŤJANIKOV Viktor Vasiljevič

náplň činnosti – NTS,⁵⁹ zahraniční IDC⁶⁰ (Rádio SVOBODA, RSR, AMNESTY INTERNATIONAL)

náčelník 2. odboru – BALEV Jurij Vladimirovič

[náplň činnosti] – vnitřní nacionalismus a zahraniční nacionalistická centra

náčelník 3. odboru – POPOV Jevgenij Alexejevič

[náplň činnosti] – antisovětské struktury, neformální organizace, sionismus

56 Jednalo se o rozkaz č. 00124, podle ruských pramenů byl vydán až 29. srpna 1989. Srov. ŽÁČEK, Pavel – KOŠICKÝ, Patrik (eds.): Československo-sovětská agenturně operativní spolupráce. StB a KGB proti tzv. ideodiverzním centrům, 1987 – 1989, In: *Památ národa*, roč. 2, č. 3 (2006), s. 38. Předsedou KGB SSSR byl v letech 1988 – 1991 Vladimir Alexandrovič Krjučkov (1924).

57 Správně V. správa KGB SSSR.

58 Organizační struktura správy „Z“ byla stanovena rozkazem č. 00140 z 26. září 1989. Srov. ŽÁČEK, Pavel – KOŠICKÝ, Patrik (eds.): Československo-sovětská agenturně operativní spolupráce. StB a KGB proti tzv. ideodiverzním centrům, 1987 – 1989, In: *Památ národa*, roč. 2, č. 3 (2006), s. 38.

59 NTS – Narodotrudovoj sojuz.

60 IDC – ideodiverzní centrála.

náčelník 4. odboru – [TIMOŠEVSKIJ V. I.]⁶¹

[náplň činnosti] – církev, zahraniční církevní organizace a židovské organizace

náčelník 5. odboru – IMAMBAJEV Bulat Bazerbajevič

[náplň činnosti] – organizovaná trestná činnost a masové nepokoje

náčelník 6. odboru – BASKAKOV Vladimir Konstantinovič

[náplň činnosti] – vnitřní i zahraniční terorismus

náčelník 7. odboru – KASPAROV Eduard Jemeljanovič

[náplň činnosti] – pátrání po autorech anonymních protisocialistických materiálů

náčelník 8. odboru – BLAGOVIDOV Andrej Pavlovič

[náplň činnosti] – kanály mezinárodní výměny (kultura, sport, věda, společenské organizace, kromě studentů)

náčelník 9. odboru – PETRENKO Viktor Alexandrovič

[náplň činnosti] – problematika mládeže a zahraničních studentů

náčelník 10. odboru – MASLENIKOV Vladimír Fadějevič

[náplň činnosti] – analyticko-informační odbor

náčelník 11. odboru – MOROZ Alexandr Vasiljevič

[náplň činnosti] – společné podniky v problematikách správy Z

náčelník 12. skupiny – KUZMIN Oleg Nikolajevič

[náplň činnosti] – problematika OMS⁶²

ABS, OB 1523 MV, podsvazek IX/1 (Moskva 1989), 2 strany A4 strojopisu, mikrofš.

61 V dokumentu náčelník 4. odboru není uveden, srov. příloha, dokument č. 2.

62 OMS – odbor mezinárodních styků.

Petr Blažek; český historik, PhDr., 34. Je vedoucí oddělení výzkumu Odboru archiv bezpečnostních složek MV. Zabývá se dějinami komunistického režimu v Československu a československo-polskými vztahy ve 20. století. Editor a autor řady odborných studií, např. *Lennonova zeď* v Praze. Neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980 – 1989 (Praha 2003, spoluautor), *Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944/45 – 1989* (Warsaw 2005, spoluautor), „Tentokrát to bouchne“. Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77 (leden – únor 1977) a Polsko a Československo v roce 1968 (Praha 2006, spoluautor).

V současnosti vznikly dvě nové instituce (Ústav pro studium totalitních režimů a Archiv bezpečnostních složek), které k 1. únoru 2008 převezmou pracovníky a úkoly odboru. Odbor archiv bezpečnostních složek MV je archivní institucí, která shromažďuje, uspořádává a zpřístupňuje archivní prameny z provenience bezpečnostního aparátu v Československu 1945 – 1992. Provádí také odbornou, vědeckou a publikační činnost v oblasti archivnictví, pomocných věd historických a vědních oborů souvisejících s obsahem uložených archivních fondů a sbírek.

Prokop Tomek

Ústav pro studium totalitních režimů

Česko

SOUD a jeho využívání v československých podmínkách

Systém sjednocené evidence poznatků o nepříteli – SSEP (Sistema objediněnnovo učeta dannych o protivnike – SOUD) byl ojedinělým projektem. Pod dlouhým názvem se skrývala přísně tajná databáze nepřátel Sovětského svazu a jeho satelitů.¹ Byl to jeden z prvních a hlavních kroků na cestě k integraci státních bezpečností sovětského bloku a do doby vzniku pravděpodobně neměl ve světě obdoby. Dodnes se o něm příliš nehovoří, ačkoliv pravděpodobně stále ještě existuje.

Do současné doby byly publikovány odborné studie zabývající se SOUDEM jen o bývalém Československu a o NDR.² O výsledcích využívání SOUDu v ostatních bývalých účastnických zemích zatím zveřejněny informace nebyly.

Nelze říci, že před uzavřením dohody o SOUD neexistovala výměna informací mezi bezpečnostními aparáty východního bloku. Dá se datovat od druhé poloviny padesátých let. Výměna byla ale upravena dvoustrannými smlouvami, které neměly jednotnou osnovu. Informace byly nabízeny jen podle vlastní úvahy. Výměna závisela na vlastní iniciativě. Nezřídka byly nabízeny informace druhé straně již běžně známé. Naproti tomu SOUD měl nabízet informace týkající se nepřátel, nebezpečných pro celý blok.

Systém byl připravován od poloviny sedmdesátých let a fakticky budován od roku 1978. Byl tedy bezpochyby důsledkem období uvoľnenia. V tomto pří-

1 Ruský název: Sistema objediněnnovo učeta dannych o protivnike – SOUD byl užíván v SSSR, NDR i dalších účastnických zemích. Přestože se v ČSSR používal překlad názvu a jeho zkratky (SSEP), pro obecnou srozumitelnost se přikláním k mezinárodně zavedené zkratce – SOUD.

2 TANTZSCHER, Monika – WEGMANN, Bodo: *SOUD – Das geheimdienstliche Datennetz des östlichen Bündnisystems*. BStU, Berlin 1996; TOMEK, Prokop: Ambiciózní, ale neúspěšný pokus. Systém sjednocené evidence poznatků o nepříteli. In: *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*, ed. Petr Blažek, Ústav českých dějin FF UK Praha a Dokořán Praha 2005, s. 223 – 243; RENDEK, Peter: Systém zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi. In: *Pamät' národa*, 2/2005, s. 62 – 74.

padě zvyšujícího se počtu osob cestujících z nejrůznějších důvodů mezi bloky, zvyšující se výměny informací a zájmu Západu o dění na Východě. V první polovině sedmdesátých let byly podepsány smlouvy mezi Sovětským svazem a jeho satelity se Spolkovou republikou Německo a byly navázány vzájemné diplomatické styky. V roce 1975 byl podepsán závěrečný dokument Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. S mírnou nadsázkou lze říci, že pro státní bezpečnosti východního bloku byl každý cizinec cestující ze Západu na Východ emisar ideodiverzních center, zpravodajských služeb nebo terorista. Dlouhá desetiletí předtím se dařilo východní blok izolovat a uvolňování znamenalo novou situaci. Zmapovat a pak izolovat společné nepřátele ze Západu se zdálo být užitečným nástrojem jak reagovat na složitější podmínky.

Od druhé poloviny padesátých let se stala výměna informací běžnou praxí mezi státními bezpečnostmi východního bloku. Byla upravena dvoustrannými smlouvami, které neměly jednotnou osnovu. Informace byly zahraničním partnerům nabízeny podle vlastní úvahy a výměna závisela na vlastní iniciativě. Nezřídka byly nabízeny informace druhé straně již běžně známé.

V archivu Úřadu spolkového pověřence pro materiály Státní bezpečnosti bývalé Německé demokratické republiky jsou dochovány záznamy z jednání předsedy Výboru pro státní bezpečnost SSSR (KGB) Jurije Andropova a ministra státní bezpečnosti (MfS) NDR Ericha Mielkeho z konce roku 1973 o spolupráci KGB a MfS. Jedním z bodů smlouvy, podepsané oběma představiteli 6. prosince 1973, je záměr vyvinout v rámci tzv. socialistického společenství systém centralizované evidence, prověřování a vyhledávání konkrétních okruhů osob a objektů. Možná toto jednání stálo na počátku vývoje SOUD. V roce 1975 byly v rámci Federálního ministerstva vnitra ČSSR zpracovávány varianty integrace a rozvíjení spolupráce s partnery se zahraničí. Na první místě plánu byl uveden centrální integrovaný informační systém, tedy i v rámci československé Státní bezpečnosti došli k podobnému závěru.

Smlouva o SOUDu byla podepsána koncem roku 1977. Účastníky byli: Sovětský svaz, Bulharská lidová republika, Maďarská lidová republika, Německá demokratická republika, Kuba, Mongolská lidová republika, Polská lidová republika, Československá socialistická republika a od roku 1982 i Vietnam. O co šlo? Byla budována databáze osob nebezpečných pro stabilitu komunistického režimů: pracovníci a agenti spec. služeb nepřítelů, zaměstnanci ide-

ocenter, teroristé, nepřátelské organizace (sionisté, emigranti, náboženské organizace), rizikovní cizinci (byly pochybnosti o jejich úmyslech) provokatéři, obchodníci s informacemi, vyhoštěné osoby, diplomaté NATO, Japonska, Číny, Thajska, zahraniční novináři, pašeráci ...

Uživatelé SOUDu byly výhradně součástí bezpečnostního aparátu zajišťující bezpečnost účastnického státu. První etapou bylo vybudování databáze osob. Druhou etapou SOUD měla být databáze objektů (organizací, služeb...), která ale začala být připravována až v roce 1989 a nebyla již uvedena do provozu. Pracovní aparát SOUD, jediné pracoviště, na němž byla soustředěna všechna data se nacházel v Moskvě. Jednalo se o výpočetní středisko I. hlavní správy KGB (rozvědky) a pracovalo tam 80 lidí. Podle dohody měl být pracovní aparát obsazen pracovníky všech účastníků dohody. Ve skutečnosti v něm byli zařazeni výhradně příslušníci KGB. Systém byl prvním krůčkem do světa moderních informačních technologií, protože byl provozován na počítači. Počítač byl EC 1060 a byl patrně vyvinut jako jeden z řady v rámci společného projektu jednotného systému elektronických počítačů Rady vzájemné hospodářské pomoci. Kádrové obsazení dokazuje mj., že systém byl iniciován sovětským KGB a postaven podle jeho potřeb. KGB jej ovládal organizačně, personálně i technicky.

Systém sbíral informace o nepřátelích, tedy měl mít obranný charakter. Největším vkladatelem z čs. strany byla kontrarozvědka StB. Ovšem SOUD provozovala rozvědka KGB. Zpočátku bylo koordinační pracoviště pro Československo (útvary pro součinnost se SOUD) umístěno na informačním a analytickém pracovišti sekretariátu ministra vnitra, po několika letech bylo přemístěno rovněž na rozvědku – I. správu SNB, odbor 55 – mechanická evidence. V NDR, o jediné další zemi, o níž jsou zprávy, byl útvar pro součinnost se SOUD umístěn po celou dobu na centrální vyhodnocovací a informační skupině, podřízené ministru st. bezpečnosti.

V systému spojení měli svoji zprostředkující úlohu v jednotlivých zemích i sovětské poradci. V ČSSR působil představitel KGB pověřený přímo zajišťováním spolupráce mezi PA SOUD a útvarem pro součinnost v ČSSR. Tato funkce byla obsazena minimálně v letech 1988 – 1989 pplk. Sergejem Alexandrovičem Generalovem. Mezi KGB a FMV se konalo i několik dvoustranných pracovních setkání na téma SOUD. Podle dostupných údajů navštívili Česko-

slovensko za účelem jednání týkajících se problematiky výpočetní techniky, informací a Soud v osmdesátých letech tři delegace vysokých představitelů KGB. Ve dnech 30. května až 3. června 1983 čtyřčlenná delegace, jejíž členem byl i náčelník pracovního aparátu Soud plk. Boris Dmitrijevič Jurinov, 2. až 6. března 1987 delegace včetně zástupce náčelníka PA Soud pplk. Alexandra Grigorjeviče Bulanova a ještě 16. až 19. října 1989 pětičlenná delegace, včetně tehdejšího náčelníka PA Soud plk. Anatolije Vasiljeviče Smirnova a sovětského poradce v ČSSR, již zmíněného pplk. S. A. Generalova.³

Do systému byla vkládána převážně data osob žijících mimo území účastnických států ale byla i celá řada výjimek. Vkladatel musel určit stupeň snadnosti přístupu poznatku pro další uživatelské země a mohl jej kontrolovat. Dotazy mohly být buď ke konkrétní osobě nebo od září 1985 tematické (dotaz na osobu neznámé totožnosti, splňující určitá kritéria).

Ačkoliv se jednalo o počítačovou databázi, neexistovalo k ní přímé připojení účastníků, vklady a dotazy byly zasílány do Moskvy písemně nebo dálkopisem. V letech 1978 – 1980 probíhal vývoj, budování a zkoušky systému, od května 1980 zkušební a od prosince 1980 běžný provoz.

Konkrétní budování databáze znamenalo v československých podmínkách zpracovávání velkého množství archivovaných poznatků. Pro analytiku StB z toho plynulo velké časové zatížení a potřebu mimořádných sil. Například na centrální kontrarozvědné správě Státní bezpečnosti, II. správě SNB, to byli po několik let tři analytici a kromě toho čtyři důchodci-StBáci. Jeden pracovník znalý ruštiny a orientující se v operativní činnosti vyplnil za den pouze zhruba 10 dotazníků. Zpracovávání poznatků pro Soud tak mělo v ČSSR zpoždění pěti let. Celý proces vkládání byl složitý, rozsáhlý a složitý dotazník v ruském jazyce, získávání a ověřování údajů z několika evidencí. Ruština jako pracovní jazyk a azbuka pro mapování zemí výhradně používajících latinu byly očividně nepraktické.

Problém pak nastával s kvalitou informace: výchozí podklady měly různou úroveň přesnosti a podrobnosti. Dotazníky nebyly vyplňovány jednotně, přesně a trvale se nedařilo problém odstranit. V roce 1985 náčelník II. správy SNB

3 ZIKMUNDOVSKÝ, Zdeněk – MÁLEK, Jiří: *Přehled o činnosti a struktuře StB v letech 1988 – 1990*, rukopis, Praha 1991.

konstatuje, že z krajských správ pouze Ostrava posílá trvale dotazy v žádoucí kvalitě.

Jistým čs. specifikem byla rivalita, která nastala v otázce SOUDu mezi rozvědkou a kontrarozvědkou. Kontrarozvědka si budovala zvláštní postavení v systému tím, že přes ni šly poznatky z kontrarozvědných odborů krajských správ StB, tedy měla nad těmito údaji kontrolu a budovala z nich a ze svých poznatků vlastní databázi. Tato duplicitní databáze se nelíbila rozvědce, která navíc usilovala o přímé zasilání poznatků z krajských správ na své pracoviště, tedy obejít II. správu SNB. V roce 1985 požádala II. správa SNB I. správu o poskytnutí těch vkladů do SOUD, které zasílala samostatně rozvědce XII. správa SNB – Správa kontrarozvědky na Slovensku. Kontrarozvědka uvedla jako důvod budování své databáze sloužící k zpřesňování úkolů agentů vyjíždějících do zahraničí a k rozpracovávání cizinců. I. správa požadavek odmítla a navíc opět napadla budování duplicitní databáze kontrarozvědky. Rozepře pokračovala i v roce 1986. Přitom právě kontrarozvědka, II. správa SNB vkládala do SOUDu okolo 70% čs. vkladů. Rozvědka v roce 1989 vytýkala kontrarozvědce menší zájem o vkládání poznatků do SOUD po sloučení tří kontrarozvědných správ v létě 1988.

Tolik k organizaci systému a jejímu vývoji. Druhou rovinou existence SOUDu byla pochopitelně úspěšnost a efektivita vynaloženého úsilí zúčastněných.

Kritické posouzení SOUDu leží z hlediska vlastního obsahu systému ve dvou oblastech: výběr zájmových osob a skladba vkládaných dat. Do systému byla vkládána často data osob, jejich nebezpečnost pro účastnické země byla velmi pochybná. U řady z nich neexistovaly důkazy o nějaké nepřátelské činnosti, jen velmi vágní hypotézy. Podezřelý byl vlastně každý cizinec, který přijel na území účastnického státu z jakýchkoliv důvodů. Příkladem může být americký spisovatel William Styron, který navštívil v dubnu 1985 Prahu a projevil zájem o osobu Václava Havla. Žádné další poznatky o nepřátelské činnosti W. Styrona kontrarozvědka StB neměla a těžko určit, do jaké z kategorií SOUDu jej řadila. (Styronovo číslo v SOUDu je 8100000341, režim výdeje dat A – tzn. bez omezení).⁴ Byla vkládána například i data čs. občanů, kteří byli odsouzeni za vyzvědačství k dlouholetým trestům odnětí svobody. I po pro-

4 *ABS*, fond A 34/1 (II. správa SNB), inv. j. 1101, s. 214 – 215.

puštění z vězení bylo velice nepravděpodobné, že by jim bylo kdy umožněno vycestovat do zahraničí, a tedy jejich „nebezpečnost“ nebyla internacionální.

Záplava dat objektivně neškodných osob tedy snižovala hodnotu poznatku: i v případě kladného výsledku dotazu mohla být informace bezcenná, protože nesignalizovala skutečné nebezpečí.

Jako extrémní příklad pochybnosti vkládaných osob příklad: V roce 1988 se MfS NDR dotazovalo, proč byla do SOUD v kategorii teroristů vložena II. správou SNB filmová režisérka a kritička Monika Maurer, která každoročně navštěvuje festival dokumentárních filmů v Lipsku. StB sdělila, že vložila do SOUDu data ze seznamu teroristů, který byl v roce 1978 v SRN předán generálnímu tajemníkovi a prezidentu ČSSR Gustávu Husákovi při státní návštěvě. Dodatečně bylo zjištěno, že v seznamu figurují i osoby „pokrokového smýšlení“ a proto uvedené osoby ze SOUD vyřadila. Pomineme-li, že u některých osob se hranice mezi terorismem a tzv. pokrokovým smýšlením prolínala, je tento příklad ukázkou jak seriózní a „ověřené“ informace bývaly podkladem pro zařazení do SOUD. Zde dokonce byly zdrojem úřady SRN. Pokud byl v pozadí záměr dezinformovat čs. StB, tak se dokonale zdařil.

Jistě ale nelze věc zcela generalizovat a jistě lze najít případy, kdy se SOUD ukázal alespoň částečně jako užitečný nástroj. V prosinci 1986 sdělil Výkonny aparát SOUDu X. správě SNB údaje o dánském novináři polského původu Janu Jakobu Floryanovi. V roce 1986 jej X. správa SNB zařadila do SOUD v režimu výdeje poznatků „B“. Jak ze sdělení vyplývá, již v roce 1982 jej zařadila do SOUDu KGB, ale s mírnějším režimem výdeje dat „A“, stejně jako polská SB v roce 1985. SOUD tedy shromáždil k jedné osobě tři poznatky, které informovaly o aktivitách novináře ve třech zemích a v různých obdobích. Jednalo se vždy o styky s opozicí a psaní „nepřátelských“ článků.⁵

Druhým hodnotícím kritériem je skladba vkládaných údajů. Jsou to osobní data, někdy i nepřesná. Údaje o aktivitách byly často jen neověřenými předpoklady. Nic nezaručovalo, že i když bude dotaz pozitivní, odpověď posune tazatele někam dál.

Po vytvoření systému a vkladu jistého množství dat nastala počátkem 80. let fáze využívání systému. Účast na budování SOUDu byla internacionálním úkolem, jehož účelnost čs. strana přes řadu dílčích kritik a protestů oficiálně

5 ABS, fond A 34/1, inv. J. 1101, s. 246 – 247.

nijak nezpochybňovala. Výsledky využívání systému se dají snadno spočítat: počet dotazů a pozitivních odpovědí. Drtivá většina odpovědí byla negativních (to mohlo znamenat buď, že osoba je ze státně bezpečnostního hlediska nezávadná, nebo že o osobě ještě nebyly zaznamenány žádné negativní informace). Druhým kritériem je věcná hodnota případných kladných odpovědí. Snad jen v ojedinělých případech mohlo jít o podstatné poznatky, které byly přínosem pro tazatele. Lhůty zodpovězení dotazu byly ale natolik dlouhé, že odpověď musela přijít často pozdě.

Za období 1981 – 1985 II. správa SNB: 701 dotazů II. správy a krajských správ StB, kladných odpovědí: 62. Několik desítek poznatků bylo ale sděleno na vyžádání „přátelům“ v SSSR a NDR.

Dotazy se týkaly většinou nově akreditovaných západních diplomatů, cizinců s kontakty na čs. občany, cizince ze Západu s podezřelým chováním apod.

I odpovědi byly ale často nejasné: objevovaly se nesrovnalosti v transskriptu jmen, zaviněné skutečností, že v azbuce byly údaje zapisovány foneticky. Nebylo jisté, zda se jedná o totožnou osobu: příklad „Wizental“ (Wiesenthal).⁶ Nehrála data, poznatky bývaly neúplné.

Československý podíl na SOUD činil (v říjnu 1989) data 24 833 osob, tedy zhruba 1/7 dat 200 000 osob, vložených do SOUD všemi účastníky. Pozoruhodné je ale, číslo z roku 1986. Za tři roky se absolutní číslo československého příspěvku zvýšilo jen asi o 50 jmen! Důvodem bylo ukončení vkládání archivovaných poznatků v roce 1986. Poté byla vkládána již jen aktuální data, kterých bylo menší množství, navíc začaly být postupně z databáze vyřazovány osoby po dosažení hranice věku (muži 80 a ženy 75 let). Srovnání prvních devíti měsíců roku 1988 a prvních devíti měsíců roku 1989 ukazuje pokles vkladů za ČSSR z 1 298 na 821 tedy o 477, tzn. více než o třetinu.

Z ostatních účastníků jsou zatím dostupné počty vložených dotazníků ze strany NDR, velice výkonné MfS vložilo do SOUD 74 884 dotazníků, tedy trojnásobně více než činil československý příspěvek, při podobné velikosti země i její úrovni.

6 Data Simona Wiesenthala byla vložena čs. StB do SOUDu pod číslem 8020001007. Důvodem bylo podezření z nepřátelské činnosti proti ČSSR – vyzvědačství ve prospěch Izraele.

16. – 19. října 1989 se v Praze konala již zmíněná porada delegace I. hlavní správy KGB (vedl ji plk. A. I. Černikov) se zástupci I. správy SNB. Sov. delegace se snažila rozptýlit obavy příslušníků StB, že s ohledem na politický vývoj v Polsku a Maďarsku může dojít k „zneužití“ vložených dat a měli nedůvěru k systému. Podle představitelů KGB nebezpečí nehrozilo a StB byla požádána o další data. Už o měsíc později byly ale obavy naplněny.

Nejasný byl i konec SOUDu v Československu. Zcela novou informací je nalezený dopis s požadavkem náčelníka analyticko-informačního odboru II. správy SNB pplk. ing. Miroslava Třosky ze 7. prosince 1989, adresovaný 55. odboru I. správy SNB. Požadavek zněl na vyjmutí dat ze SOUDu u osob narozených na území ČSSR nebo čs. občanů, vložených II. a bývalými X.a XI. správou SNB. Není jisté, zda požadavek byl realizován, možná se jednalo jen o alibi.

Původní záměr vybudovat funkční systém mezinárodní výměny zpravodajských informací očividně nebyl naplněn. Byla sice vytvořena první etapa SOUDu (databáze osob) ale jen v asi dvoutřetinovém rozsahu oproti plánu. Další etapa (budování databáze objektů) již nebyla ani zahájena.

Oficiální hodnocení systému bylo kladné, SOUD měl být přínosem pro práci StB. V čem konkrétním ale tento přínos spočíval nelze z archivů zjistit. Navíc celé období budování SOUDu v čs. StB je provázeno řadou problémů a kritických připomínek. Tento rozpor si lze vysvětlit snad jen snahou vyhovět Moskvě.

SOUD je ale třeba hodnotit kriticky. Byl to ojedinělý, rozsáhlý a dobře utajený projekt. Praktické výsledky ale uživatelům přinesl malé. Byl ve skutečnosti očividně budován proto, aby KGB mohla rozšířit svoji poznatkovou základnu. Pro satelitní StB znamenal prakticky jen práci navíc. Ovšem imperativ „internacionálního úkolu“ byl neúprosný.

Snad v budoucnosti mohl být systém dobudován smysluplněji. Například v březnu 1988 byl schválen projekt výstavby informačního systému StB Evidence zájmových osob (EZO). Měla být propojena se SOUDEM (všechny osoby v kategorii zvláště nebezpečné) a EZO měla indikovat i čs. vklady. K propojení mělo ale dojít až v letech 1990 – 1991.

Poslední dotazy z II. správy SNB a patrně z československé strany vůbec byly SOUDu adresovány 4. ledna 1990 a týkaly se cizinců arabského půvo-

du. Nejasné zůstávají okolnosti ukončení československé spolupráce na SSEP. Rozkaz o zřízení pracoviště SSEP na I. správě SNB z roku 1982 (RNS 8/1982) byl zrušen rozkazem náčelníka I. správy SNB č. 1 z roku 1990. Z toho by logicky vyplývalo i ukončení čs. spolupráce na SSEP někdy počátkem roku 1990. Ovšem RMV č. 17/1987 (Směrnice pro naplňování a využívání SSEP) byl zrušen teprve Nařízením ministra vnitra ČSFR č. 18/1991. Je velmi pravděpodobné, že spolupráce ustala jaksi sama od sebe, když z ČSSR přestaly přicházet dotazníky a dotazy.

Prokop Tomek je absolvent oboru historie FF UK v Praze, PhDr., (1965). V současné době je pracovníkem Ústavu pro studium totalitních režimů. Zaměření jeho činnosti je: studium otázek vztahů represivního aparátu režimu a občanů v Československu v letech 1948 – 1989.

Z publikací: *Československý uran 1945 – 1989*, Sešity ÚDV č. 1, Praha 1999; *Dvě studie o československém vězeňství 1948 – 1989*, Sešity ÚDV č. 3, Praha 2000; „Objekt ALFA“. *Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa*, Sešity ÚDV č. 14, Praha 2006; *Ambiciózní, ale neúspěšný pokus. Systém sjednocené evidence poznatků o nepříteli*. In: Petr Blažek (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968 – 1989*, Praha, Ústav českých dějin FF UK Praha a Dokořán 2005, s. 223 – 245.

V současnosti vznikl ze zákona Ústav pro studium totalitních režimů a ním přímo řízen Archiv bezpečnostních složek; převezmou pracovníky a úkoly Odboru. Odbor archiv bezpečnostních složek byl archivní institucí, která shromažďovala, uspořádala a zpřístupňovala archivní prameny z provenience bezpečnostního aparátu v Československu 1945 – 1992. Prováděla také odbornou, vědeckou a publikační činnost v oblasti archivnictví, pomocných věd historických a vědních oborů souvisejících s obsahem uložených archivních fondů a sbírek.

Bernd-Rainer Barth

Nemecko

Aféra Noel Field

September 1950: *Neues Deutschland* (Nové Nemecko) zverejnilo vysvetlenie ZK SED (Centrálneho komitétu Zjednotenej socialistickej strany Nemecka) »ku kontaktom bývalých nemeckých politických emigrantov k vedúcemu Unitárneho výboru služieb Noelovi H. Fieldovi «.1 V Maďarsku bol proces proti Lászlóvi Rajkovi a iné, proces – Slánský v Prahe bol ešte len v pláne (1952). Tieto procesy boli nasmerované proti komunistom, ktorí boli do toho času považovaní za korektných. Bez toho, že by bol sám žalovaný alebo vypočúvaný v procesoch, bol občan USA Noel Field zaťažujúcou hlavnou postavou. Fieldovi sa vyčítalo, že je strategický superšpión, ktorý vytvoril vo vedúcom kádri východoeurópskych komunistických strán sieť špiónov z USA alebo špiónov od nich závislých. Dozaista vďaka Stalinovej smrti v marci 1953 v NDR už nedošlo k žiadnemu veľkému verejnému procesu ako v Budapešti, Prahe, a Sofii. Ale samotný fakt, že boli zhanobené prominentné osobnosti, ktoré potenciálne mohli byť aj obžalovaní, je pozoruhodný. Spomenuté vyhlásenie ZK (Centrálneho komitétu) bolo úvodom pre zahanbujúcu kapitolu SED (Zjednotenej socialistickej strany Nemecka) a histórie NDR.

Bernd-Rainer Barth, diplomovaný hungarológ, historik a prekladateľ. Bernd-Rainer Barth sa narodil v roku 1957 v NDR. Od roku 1977 študoval v Budapešti maďarskú filológiu a dejepis a zúčastňoval sa tam na aktivitách ilegálnej demokratickej opozície akými boli aj „Fliegende Universität“ (Lieťajúca univerzita) a publikácia Samisdat. Barth ostal disidentom aj po svojom návrate do NDR – preto preňho štátna bezpečnosť vymohla zákaz výkonu povolania. Od prevratu hlbkovo skúmal predovšetkým východoeurópsky komunizmus na Freie Universität a na Inštitúte 1956 v Budapešti, obzvlášť obdobie stalinistických verejných procesov.

Georg Herbstritt

*Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR
Nemecko*

Odmietnutá spolupráca: Vzťah Stasi – Securitate a snaha Rumunska o nezávislosť

Úvod

22. decembra 1989 padol rumunský diktátor Nicolae Ceaușescu. Po celej Európe sa vtedy šírili šokujúce správy o tisícoch mŕtvych, ktorí údajne prišli o život počas týchto udalostí v Rumunsku. Zodpovednosť za tieto masacre sa prisudzovala predovšetkým rumunskej tajnej službe Securitate. V NDR, ako aj v mnohých iných krajinách, sa konali demonštrácie na prejav sympatie s rumunskými povstalcami. Zároveň mnohí prirovnávali tajnú políciu NDR – „Ministerstvo pre štátnu bezpečnosť“ (MŠB, „Stasi“) k rumunskej Securitate.

V takejto napätej situácii sa tajná služba napokon 23. decembra 1989 v tlačovom vyhlásení verejne od Securitate dištancovala.

„[...]Príslušníci oboch vznikajúcich služieb¹ sa jednoznačne dištancujú od zločinov, ktorých sa dopustila rumunská tajná služba na tamajších občanoch. Ubezpečujú rumunské obyvateľstvo aj ozbrojené sily bojujúce po jeho boku o svojej plnej solidarite.[...]

Ani bývalé Ministerstvo pre štátnu bezpečnosť, ani zrušený Úrad pre národnú bezpečnosť nikdy neudržiavali vzťahy s rumunskou tajnou službou Securitate. Nikdy s týmto orgánom nespolupracovali.“²

Východonemecká tajná polícia mala vtedy, v decembri 1989 dosť svojich vlastných problémov. Nechcela, aby sa jej meno dávalo do súvislosti ešte aj s desivými správami o Securitate. Preto je pochopiteľné, že sa MŠB tak rázne od Securitate dištancovalo.

1 MŠB malo v tom čase za sebou už dve zmeny názvu a práve sa malo rozdeliť na Vnútroštátnu tajnú službu s názvom „Ústavná ochrana“ a „Zahraničnú spravodajskú službu“.

2 *BStU*, MfS BdL/Dok 8407, Bl. 2. Toto tlačové vyhlásenie bolo uverejnené takmer v plnom znení v mienkotvornom denníku NDR „Neues Deutschland“ („Nové Nemecko“) 28. 12. 1989, s. 2.

Ale boli tvrdenia v spomínanom tlačovom vyhlásení naozaj pravdivé? Mohlo byť pravdou, že MŠB a Securitate nikdy nespolupracovali? Odpoveď na túto otázku nie je zaujímavá iba z hľadiska bilaterálnych nemecko-rumunských vzťahov. Je zaujímavá najmä, ak chceme vedieť, čo bolo vôbec možné pod spoločnou strechou KGB. Do akej miery sa mohli jednotlivé komunistické tajné služby, resp. príslušné vedenie štátu či strany slobodne rozhodovať? Tento príspevok sa bude snažiť nájsť odpovede na tieto otázky. Opiera sa výlučne o nemecké spisy MŠB, ktoré sú k dispozícii na Úrade spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti v Berlíne (BStU).³

1. „Rumunskí priatelia“. Spolupráca tajných služieb do r. 1964

Od polovice päťdesiatych rokov udržiavali Securitate a MŠB bežné pracovné vzťahy, rovnako ako tomu bolo aj medzi MŠB a ostatnými komunistickými tajnými službami. Dokazujú to aj materiály MŠB. Securitate mala napríklad v päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov na rumunskej ambasáde vo Východnom Berlíne takzvanú „Operatívnu skupinu“. Bola to skupina dôstojníkov Securitate, ktorí boli oficiálne pracovníkmi rumunskej ambasády, ale v skutočnosti plnili úlohy tajnej služby.⁴ Táto operatívna skupina konala so súhlasom a podporou MŠB v Berlíne. V spisoch MŠB sa označuje aj „rumunská skupina“ či „rumunskí priatelia“.⁵

Táto „rumunská skupina“ bola akýmsi spojovateľom medzi Securitate a MŠB. Kedykoľvek chcelo MŠB odoslať Securitate do Bukurešti otázku alebo informáciu, obrátilo sa na „rumunskú skupinu“ vo východnom Berlíne.⁶ Ru-

3 Pozri aj štúdiu v rumunčine o vzťahoch MŠB a Securitate: OLARU, Stejărel, – HERBSTTRITT, Georg: *Stasi și Securitatea* (Stasi a Securitate). Bukarest 2005.

4 *Ost-Berlin. Agitations- und Zersetzungszentrale für den Angriff gegen den Bestand und die verfassungsmäßige Ordnung der Bundesrepublik Deutschland und Operationsbasis der östlichen Spionagedienste*. Hg.: Bundesamt für Verfassungsschutz, Köln 1960, s. 48. (Východný Berlín. Agitačná a rozvracacia centrála pre útok proti súčasnému stavu a ústavný poriadok SRN a operačná základňa východných špiónážnych služieb. Vyd.: Spolkový úrad na ochranu ústavy, Kolín).

5 Poznámka v spisoch MŠB z 3. 4. 1953 o odovzdaní uneseného Theodora Bucura „rumunským priateľom“; BStU, MfS, AS 76/56, D 1, s. 8. Odpoveď MŠB „Berlínskej skupine“ Securitate z 4. 6. 1960; BStU, MfS, AP 15942/62, sl. 39.

6 Por. príklad spomenutý v predošlej poznámke, odpoveď MŠB „berlínskej skupine“.

munská operatívna skupina smela samostatne sledovať a vyšetrovať.⁷ Významnou cieľovou skupinou boli rumunskí a rumunsko-nemeckí emigranti v SRN a v Západnom Berlíne.⁸ V prípade potreby poskytlo MŠB operatívnej skupine technickú podporu. MŠB napríklad na požiadanie „rumunských priateľov“ sledovalo poštu istých osôb, alebo využívalo svoje laboratóriá na analýzu vzoriek rukopisu či tajomných atramentov.⁹

Operatívna skupina Securitate spolupracovala s MŠB v päťdesiatych rokoch aj pri odvádzaní rumunských exulantov zo Západu a ich návrate do Rumunska. V spisoch MŠB sa doposiaľ podarilo nájsť dva konkrétne prípady. V marci 1953 bol unesený rumunský historik Theodor Bucur, žijúci v západnom Berlíne, keď sa práve nachádzal vo východnej časti mesta. Securitate ho previezla do Rumunska, kde strávil bez udania dôvodu tri roky vo väzbe. Neskôr mal zákaz vrátiť sa k svojej manželke žijúcej v západnom Berlíne.¹⁰ V auguste 1958 v rámci spoločnej akcie MŠB a Securitate zlákali rumunského exulanta Oliviu Beldeanu do východného Berlína a zatkli. V Rumunsku ho vojenský súd v roku 1959 odsúdil na smrť; vo februári 1960 ho v Jilave popravia. Na pozadí tohto únosu bola skutočnosť, že Beldeanu sa v roku 1955 zúčastnil protikomunistického ozbrojeného prepadu rumunskej ambasády v Berne, pri ktorom bol jeden z pracovníkov ambasády zastrelený. Vo Švajčiarsku si za tento čin už predtým odpykal trest.¹¹

7 MŠB však rumunskej operatívnej skupine neudelilo povolenie zatýkať; por. Poznámka v spise od vedúceho odd. X MŠB, Williho Damma z 31. 8. 1958; *BStU*, MfS, AP 5638/70, s. 37.

8 Spolupráca tajných služieb proti emigrantom z Rumunska koncom päťdesiatych a začiatkom šesťdesiatych rokov dokumentuje „Objektvorgang Balkan“ (Objektový prípad Balkán): *BStU*, MfS, AOP 4288/65.

9 MŠB, Odd. X Výmena informácií so sesterskými organizáciami; *BStU*, MfS, AS 312/83, s. 97. List „rumunskej skupiny v Berlíne“ „Štátnemu sekretariátu pre štátnu bezpečnosť“ z 9. 11. 1955; *BStU*, MfS, AS 76/56, D 7, Bl. 5 – 7.

10 Proces s Theodorom Bucurom: *BStU*, MfS, AS 76/56, D 1, Bl. 1 – 10; Pozri tiež OLARU – HERBSTTRITT: *Stasi și Securitatea* (ako pozn. 3), s. 33 – 36.

11 „Proces Beldeanu“; *BStU*, MfS, AP 5638/70, Bl. 5f, 27, 34 – 38. Pozri tiež OLARU – HERBSTTRITT: *Stasi și Securitatea* (ako pozn. 3), s. 49 – 53, ako aj krátka zmienka tohto procesu v TOTOK, William: Medzi autoritárskou demokraciou a pluralistickou transparentnosťou. Tajné služby v totalitnom a post-totalitnom Rumunsku. In: *Polročenka pre juhoeurópske dejiny, Literatúra a politika*. Mimoriadne vydanie 8 (1996)1a, s. 41.

MŠB a Securitate spolupracovali aj v iných oblastiach. Navzájom sa, napríklad, oboznamovali so špiónážnymi technikami, a tiež si odovzdávali informácie získané v rámci celosvetovej špiónážnej činnosti.¹²

Vzťahy medzi Securitate a MŠB v druhej polovici päťdesiatych rokov boli teda štandardné, ako to bolo v tom čase bežné medzi dvoma komunistickými tajnými službami.

Táto spolupráca pokračovala na rôznych úrovniach aj v šesťdesiatych rokoch. V lete roku 1962 navštívili Rumunsko šéf MŠB Erich Mielke a jeho zástupca Markus Wolf.¹³ Markus Wolf bol zároveň vedúcim Oddelenia zahraničnej špiónáže MŠB HV A, takzvaná „Hlavná správa A“, resp. „Hlavná správa Prieskum“. V apríli 1963 pricestoval šéf rumunskej zahraničnej špiónáže, Nicolae Doicaru, na návštevu východného Berlína, a v tom istom roku sa obe tajné služby písomne aj ústne dohodli na prehĺbení spolupráce v oblasti operatívnej techniky.¹⁴

2. 1964/1965: Prerušenie spolupráce tajných služieb

V roku 1964 sa vzťahy medzi týmito dvoma tajnými službami výrazne zmenili. Zo spisov MŠB vyplýva, že zhruba v tomto čase došlo k prerušeniu spolupráce. Na prvý pohľad to nie je príliš prekvapujúce. V apríli 1964 totiž Rumunská strana pracujúcich (RSP) verejne ohlásila svoju vlastnú cestu budovania komunizmu a poradcovia z KGB museli v decembri 1964 z Rumunska odísť. Rok 1964 priniesol teda obrat vo vzťahoch.¹⁵

Nie je však vôbec pravidlom, že zmena *politického* kurzu vedenia strany sa prejavovala aj na úrovni tajných služieb. Rumunská vojenská rozvedka totiž

12 Zbierka materiálov o technickej spolupráci MŠB-Securitate, neočíslované; BStU, MfS, Orig, Zväzok 3112. Zoznamy odovzdaných informácií 1957 – 1973. In: BStU, MfS, AS 291/83 a AS 312/83.

13 OLARU – HERBSTTRITT: *Stasi și Securitatea* (ako pozn. 3), s. 78f.

14 MŠB, Orig., 16. 4. 1963: Záznamy z rokovaní s rumunskými súdruhmi o otázkach operatívnej techniky; BStU, MŠB, Orig., Zväzok 3112, neočíslované.

15 DELETANT, Dennis: Romania. In: PERSAK, Krzysztof – KAMIŃSKI, Łukasz (Vyd.): *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944 – 1989*. Varšava 2005, s. 292f. K Aprílovému vyhláseniu RSP por. tematické vydanie časopisu *Dosarele Istoriei* 9(2004)4.

spolupracovala s vojenskými rozviedkami ostatných štátov východného bloku až do roku 1989.¹⁶ V prípade Securitate to však zjavne bolo iné.

Na tomto mieste spomenieme jeden metodický problém: Securitate sa skutočne v spisoch MŠB po roku 1965 takmer vôbec nespomína. Ale čo to znamená, keď neexistujú spisy o nejakej skutočnosti? Naozaj už po roku 1964 neexistovala spolupráca Securitate a MŠB, alebo len jednoducho o nej nie sú žiadne záznamy?

Existujú isté indície, ktoré sa ako kamienky mozaiky dajú pospájať a vytvoria celkový obraz, aj keď s menšími medzerami. Uvedieme šesť takýchto okolností:

- 1) Z internej poznámky v spisoch MŠB z roku 1969 vyplýva, že spolupráca v oblasti operatívnej techniky, na ktorej sa v roku 1963 dohodli, sa v skutočnosti nikdy nekonala.¹⁷
- 2) V rukopise jedného z dôstojníkov MŠB z roku 1967 sa náhodne spomína, že na rokovaní v Prahe vo februári v roku 1965 vyhlásila Securitate, že sa už nemieni podieľať na spoločnej rádiovkej kontrarozviedke komunikčných tajných služieb.¹⁸
- 3) Zo zoznamu odovzdaných informácií vyplýva, že množstvo informácií, ktoré Securitate odoslala MŠB, po roku 1964 rapidne kleslo. Koncom šesťdesiatych rokov však opäť vzrástlo.¹⁹
- 4) Operatívna skupina Securitate vo Východnom Berlíne sa naposledy spomína v materiáloch MŠB v novembri 1964. V akomsi zozname prijatej a odoslanej pošty Oddelenia X („desať“) MŠB, ktorý pokrýval ob-

16 Ministerstvo národnej obrany, Šéf prieskumu: Správa o konferencii šéfov prieskumu generálnych (hlavných) štábov armád štátov Varšavskej zmluvy z 10. – 13. 04. 1985 v Prahe; *BStU*, MŠB; HA I, 4203, hárky 148 – 154, najmä hárky 149 – 152. Por. tiež WEGMANN, Bodo: *Die Militäraufklärung der NVA. Die zentrale Organisation der militärischen Aufklärung der Streitkräfte der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlín 2005, s. 516.

17 MŠB, Orig: Stretnutie vedúcich; *BStU*, MŠB, Orig. 1620, Hárak. 84.

18 Privítanie účastníkov rokovania Skupiny na koordináciu rádiovkej kontrarozviedky európskych socialistických krajín dňa 20. 11. 1967; *BStU*, MŠB, ZAIG (Centrálna vyhodnocovacia a informačná skupina – jeden z orgánov MŠB) 5101, s. 6 – 9, tu: 8.

19 MŠB, Odd. X: Výmena informácií so sesterskými orgánmi; *BStU*, MŠB, AS 312/83, s. 4 – 89.

dobie rokov 1959 až 1979, sa operatívna skupina („berlínska skupina“) naposledy uvádza ako odosielateľ listu 3. novembra 1964. To málo pošty, o ktorej sú z nasledujúcich rokov záznamy, prišlo vždy priamo z Bukurešti.²⁰

- 5) V apríli 1967 vycestoval šéf MŠB Erich Mielke a jeho dvaja zástupcovia, Markus Wolf a Alfred Scholz, do Moskvy. Stretli sa tam s vtedajším šéfom KGB Vladimirom Semiščastnym a ostatnými vedúcimi pracovníkmi KGB. Kolegovia z KGB ich pritom informovali o aktuálnych vzťahoch so Securitate: Spolupráca bola obmedzená na „sporadickú výmenu informácií o zahraničnopolitických a vojenských otázkach“, ktorá prebiehala prostredníctvom rumunskej ambasády v Moskve. Rumunský minister vnútra údajne navštívil Moskvu v roku 1966, a začiatkom roka 1967 potom navštívila Moskvu aj delegácia operatívno-technického sektora Securitate. Okrem toho prebiehala aj výmena rekreantov, ktorí mohli každoročne využiť 20 zamestnancov tajnej služby z každej krajiny.²¹
- 6) 11. apríla 1968 šéf MŠB Erich Mielke zakázal všetkým pracovníkom MŠB akékoľvek súkromné cesty do Československa a do Rumunska.²²

Z literatúry vieme, že Rumunsko zašlo ešte o krok ďalej: Ihneď po vpáde vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste roku 1968 Nicolae Ceaușescu nariadil zriadenie nového oddelenia vrámci bezpečnostných zložiek. Úlohou tohto nového oddelenia bolo zabezpečovať špiónážnu ochranu pred tajnými službami ostatných socialistických krajín. Bolo to zamerané najmä proti Sovietskemu zväzu a Maďarsku. Od roku 1972 malo toto oddelenie názov UM 0920 (UM = Unitate militară = Vojenská jednotka), od roku 1978 UM 0110. Bolo pridelené Oddeleniu pre zahraničnú špiónáž Securitate DIE. V roku 1989 malo toto oddelenie zhruba 300 stálych zamestnancov. Iba malé podod-

20 MŠB, Odd. X: Kurierbuch SR Rumänien; *BStU*, MŠB, Odd. X, 1042, s. 67.

21 Rokovania s Výborom pre štátnu bezpečnosť ZSSR z 3. – 6. 4. 1967 v Moskve; *BStU* MŠB, SdM 1432, s. 1 -11, tu: 8.

22 MŠB, minister: list z 11. 4. 1968; *BStU*, MŠB, BdL/Dok 2946, s. 1. Toto nariadenie bolo o dva roky neskôr zrušené; por. MŠB, minister: list z 10. 6. 1970; *BStU*, MŠB, BdL/Dok 2994, s. 1.

delenie s asi piatimi zamestnancami malo za úlohu dohľad nad činnosťou MŠB zameranou proti Rumunsku; jeho posledným vedúcim bol Ioan Rušan.²³

MŠB sa o tomto oddelení čoskoro dozvedelo, no nie o všetkých jeho podrobnostiach. 7. februára 1969 predložilo oddelenie HV A analýzu s názvom „Situácia v Rumunskej socialistickej republike a imperialistický vplyv na túto krajinu“. V tejto analýze HV A, teda špionážne oddelenie MŠB, poukázalo na to, že bezpečnostné orgány v Rumunsku sa „*sústredia už iba na ‚zahraničnú‘ rozvratnícku resp. špionážnu činnosť vo všeobecnosti, a nerozlišujú pritom medzi socialistickými a imperialistickými krajinami*“.²⁴ To znamenalo, že pre Rumunsko už, podľa analýzy, neexistoval rozdiel medzi spriatelенými socialistickými a nepriateľskými západnými tajnými službami.

Oddelenie zahraničnej špionáže MŠB, HV A, zareagovalo takmer v tom istom momente veľmi podobným opatrením. Pravdepodobne ešte v októbri 1968, možno o niečo neskôr, zriadilo HV A na ambasáde NDR v Bukurešti „zákonne chránené sídlo“, teda špionážnu základňu, o ktorej sa rumunská strana nemala dozvedieť.²⁵ HV A postupne takéto základne zriadila takmer na všetkých ambasádach NDR po celom svete. Rumunsko však bolo výnimočné tým, že to bola jediná krajina východného bloku, v ktorej HV A zriadila vyslovene zákonne chránené sídlo v pravom zmysle slova, ktorého cieľom bola aktívna špionáž. V tejto súvislosti za spomenutie stojí aj to, že HV A kategorizovala svoje špionážne základne podľa krajín: V skupine A boli krajiny NATO, v skupine B ostatné demokratické krajiny západnej Európy, v skupine C boli

23 K činnosti UM 0920 resp. UM 0110 por. OPREA, Marius: *Moștenitorii Securității*. Bukurešť 2004, s. 54 – 56, a DELETANT: *Romania* (ako pozn. 15), s. 296.

24 MŠB, HV A, Berlín, 7. 2. 1969: Die Lage in der Sozialistischen Republik Rumänien und der imperialistische Einfluss in diesem Land (Situácia v Rumunskej socialistickej republike a imperialistický vplyv na túto krajinu); BStU, MŠB, ZAIG (Centrálna vyhodnocovacia a informačná skupina – jeden z orgánov MŠB) 5481, s. 1 – 38, tu. 6f.

25 V októbri 1968 spustilo oddelenie III HV A objektový prípad „Pamät“ s číslom XV/1671/68. Pod týmto objektovým prípadom je zaregistrovaných viacero informátorov, ktorí ešte v osemdesiatych rokoch pracovali pre špionážnu základňu HV A v Bukurešti. Z toho vyplýva, že HV A už nepovažovala Rumunsko za svojho spojenca, ale za „operačné územie“ a dá sa predpokladať, že ambasáda NDR v Bukurešti odvtedy fungovala ako „zákonne chránené sídlo“; BStU, MfS, HV A/MD/2-6, SIRA-TDB 11 – 14, 21.

zastúpené arabské štáty a Izrael, skupina D Afrika, skupina E Latinská Amerika, skupina F časti Ázie, Austrálie a Nového Zélandu. A napokon bola ešte malá skupina krajín G: tam patrilo Albánsko, Čína, Juhoslávia, Kuba a Rumunsko.²⁶

Rumunsko bolo teda vrámci krajín východného bloku zaujímavou výnimkou. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch HV A vykonávala v Rumunsku špionáž a získavala informácie z rumunského štátneho a stranického aparátu. Táto činnosť nebola síce príliš intenzívna, Rumunsko jednoducho nebolo výrazne strategickou krajinou, avšak napriek tomu to bolo dosť nezvyčajné, keďže išlo v podstate o spojenca.²⁷

Spomenuté indície poukazujú na to, že bežné pracovné vzťahy medzi Securitate a MŠB sa v druhej polovici roka 1964 prerušili. Je úplne zrejmé, že toto prerušenie vyvolala rumunská strana, a to proti vôli MŠB. Vzťahy sa však neprerušili úplne. Napríklad koncom šesťdesiatych rokov sa výmena špionážnych informácií zintenzívnila a ochladla opäť až v roku 1973.

Doposiaľ sa v spisoch MŠB nepodarilo nájsť zmienku o jednom dôležitom aspekte celej tejto veci. A to, ako vnímalo *vedenie* MŠB prerušenie vzťahov v roku 1964. Zjavne tu existuje medzera. O to dôležitejšie sú však už spomenuté indície.

3. 1971: Securitate sa opäť približuje MŠB

V spisoch MŠB sú jasné dôkazy o tom, že Securitate sa po niekoľkých rokoch pokúšala dostať z izolácie. V snahe splniť tento cieľ pricestoval Nicolae Doicaru v marci 1971 na neočakávanú a neohlásenú návštevu Východného Berlína. Tam, okrem iného, niekoľko hodín diskutoval so svojím kolegom Markusom Wolfom. Tento rozhovor je v spisoch veľmi dobre zaznamenaný. Na základe záznamu bolo cieľom Securitate dohodnúť sa s MŠB na bilaterálnej spolupráci. Markus Wolf však tento návrh vtedy veľmi jednoznačne odmietol. Svoj odmietavý postoj odôvodnil Markus Wolf tým, že najskôr je potrebné vyjasniť základné politické otázky na úrovni vedenia štátu a strany oboch kra-

26 HV A, Odd. VIII: Analyse zum Stand, zur Wirksamkeit und den Ergebnissen der Konterarbeit in Objekten legal abgedeckter Residenturen, 25. 11. 1985 (Stavová analýza, o účinnosti a výsledkoch práce na objektoch zákonne chránených sídiel), *BStU*, MfS, HV A 407, s. 1 – 31.

27 K informáciám, ktoré HV A z Rumunska získala por. *BStU*, MfS, HV A/MD/2 – 5, SIRA-TDB 11–14, hľadanie podľa krajiny „Länderhinweis Rumänien“.

jín; až potom by prichádzala do úvahy „úzka čekistická spolupráca“. A na záver dodal, že o takúto výlučne formálnu spoluprácu, aká vtedy v niektorých otázkach prebiehala, nemecká strana nemá záujem.²⁸

MŠB sa v tejto veci pravdepodobne pridržiavala príkazov z Moskvy. Podľa bulharských historikov Jordana Baeva a Kostadina Grozeva totiž údajne takmer v tom istom čase prerušila spoluprácu so Securitate aj bulharská tajná služba. Podľa záznamov tajnej služby Rumunska a Bulharska 1. júna 1968 uzavreli zmluvu o spolupráci s platnosťou na tri roky a v lete roku 1971 sa mala táto zmluva predĺžiť o jeden rok. Na nátlak Moskvy však platnosť zmluvy o spolupráci musela vypršať ko koncu roka 1971. V liste bulharskému ministrovi vnútra Angelovi Canevovi, ktorý bol vo funkcii od júla 1971, označil šéf KGB Jurij Andropov „*takéto vrcholne neopatrné nadviazanie tak úzkych vzťahov v rumunskou tajnou službou*“ za veľkú chybu Canevových predchodcov.²⁹

Túto skutočnosť – že ostatné komunistické tajné služby Securitate odmietali – pracovníci rumunskej tajnej služby vo svojich záznamoch veľmi radi prehliadali. Interpretujú tieto udalosti v tom zmysle, že Rumunom sa podarilo vyslobodiť sa z okov KGB.³⁰

Situácia v roku 1971 teda vyzerala takto: Potom, čo sa Securitate sama dostala do izolácie, resp. stala sa slobodnejšou, nepodarilo sa jej o niekoľko rokov neskôr nadviazať bilaterálne pracovné vzťahy s rozličnými takzvanými „sesterskými“ orgánmi. Zatiaľčo ostatné tajné služby v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch prehlbovali vzájomnú spoluprácu, rumunská Securitate bola mimo hry. V dosiaľ preskúmaných spisoch MŠB je posledná zmienka o riadnych pracovných vzťahoch z roku 1973. MŠB a Securitate vtedy spoločne zakročili proti západonemeckým prevádzачom, ktorí sa pokúšali prevádzať

28 Záznam z rozhovoru so zástupcom predsedu Rady pre štátnu bezpečnosť Rumunskej socialistickej republiky, súdruhom generálporučikom Doicaru z 18. 3. 1971 od 10.00 do 13.00 hod. v Berlin-Pankow, Apartmán; *BStU*, MfS, Abt. X, 247, Bl. 196 – 213.

29 BAEV, Jordan – GROZEV, Kostadin: Bulgaria. In: PERSAK – KAMIŇSKI: *Handbook* (ako pozn. 15), s. 49, 85.

30 TRONCOTĂ, Cristian: *Duplicitarii. O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România 1965 – 1989* (Dvojzmyselní. Príbeh spravodajských a bezpečnostných služieb komunistického režimu v Rumunsku 1965 – 1989). Bukurešť 2004, s. 126.

občanov NDR cez Rumunsko na Západ. Dá sa však predpokladať, že pri riešení konkrétnych prípadov tieto dve tajné služby komunikovali aj naďalej.

Spisy MŠB len zriedka rozoberajú osobitý štatút Securitate. Zdalo by sa dokonca, že mnohí dôstojníci MŠB o tom azda ani nevedeli. Dokazuje to aj nasledujúci príklad: V decembri roku 1986 vypracoval jeden z podplukovníkov MŠB dokumentáciu o istej západonemeckej organizácii zameranej na ochranu ľudských práv. Keďže táto organizácia kritizovala aj neprávosti v Rumunsku, navrhol podplukovník svojmu nadriadenému, aby sa táto dokumentácia odovzdala aj Securitate. Nadriadený to však stroho odmietol a oznámil mu, že „s Rumunmi nie je spojenie a ani na to momentálne nie je vôľa“.³¹

Záver

Spisy MŠB jasne dokazujú výnimočnú úlohu Securitate vrámci komunikácií tajných služieb po roku 1964 a ešte výraznejšie v období od sedemdesiatych rokov. Britský odborník na Rumunsko Dennis Deletant však poukazuje na to, že prinajmenšom rumunská zahraničná špionáž sa nemohla úplne vyhnúť diktátu KGB.³² O tejto skutočnosti sa však v archíve berlínskeho úradu pre dokumenty štátnej bezpečnosti nenachádzajú takmer žiadne podklady. Spisy HV A boli totiž v roku 1990 takmer úplne zničené. Nedá sa teda zrekonštruovať, do akej miery navzájom MŠB a Securitate pri činnostiach v západnom zahraničí komunikovali. Možno len zhruba predpokladať, aký rozsah rumunská „vlastná cesta“ v skutočnosti mala. Tvrdenie MŠB z decembra 1989, že spolupráca so Securitate nikdy neexistovala, bolo teda nepravdivé, aj keď predsa len zahŕňalo istý reálny aspekt.

Prípád Rumunska rozhodne stojí za povšimnutie. Môže totiž poslúžiť ako meradlo toho, akú slobodu rozhodovania mohli mať vedenia komunistických štátov a strán v rámci sovietskeho mocenského bloku, resp. akú možnosť výberu mali vedenia štátu, strany či tajnej služby. Je to podstatné najmä z hľadiska politickej moci. Príklad Rumunska možno použiť ako referenčnú vzorku pri podobných odborných prácach zameraných na iné krajiny. Nesmie sa však pri-

31 ZKG: Information über Aktivitäten der IGfM (Informácia o činnosti Medzinárodnej spoločnosti pre ľudské práva), 4. 12. 1986, k nemu pripnutá spomínaná poznámka; *BSfU*, MfS, AOP 6072/91, Zv. 36, s. 214 – 227.

32 DELETANT: *Romania* (ako pozn. 15), s. 292.

tom zabúdať na jedno: Pre rumunské obyvateľstvo nebola táto „vlastná cesta“ ich krajiny žiadnym ziskom, skôr naopak.

***Georg Herbstritt**, Dr., M. A., narodený v roku 1965, vyštudoval súčasnú históriu a katolícku teológiu na Univerzite vo Freiburgu na juhozápade Nemecka. Od roku 1999 pracuje ako vedecký pracovník na výskumnom a vzdelávacom oddelení Úradu spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR (BstU) v Berlíne. Editoval a vydal publikácie o operáciách Stasi proti západnému Nemecku, ako aj o postoji Stasi ku outsiderskej pozícii Rumunska v rámci východného bloku.*

V. PANEL

AKTIVITY NKVD/KGB V OKUPOVANEJ NEMECKEJ DEMOKRATICKEJ REPUBLIKE (NDR) A V RAKÚSKU

Roger Engelmann – moderátor

*Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR
Nemecko*

Narodil sa v Mnichove v roku 1956. V roku 1975 absolvoval strednú školu „Deutsche Schule Rom“ (Nemecká škola v Ríme). Od 1975 do 1982 štúdium histórie, nemeckého jazyka a literatúry a sociálnych vied na „Ludwig-Maximilian-Universität“ v Mnichove; následne sa venoval učiteľskej činnosti; od 1985 do 1989 bol štipendistom a nezávislým pracovníkom „Deutsches Historisches Institut“ (Nemecký historický inštitút) v Ríme. V roku 1990 získal PhD. na Mnichovskej univerzite prácou o ranom talianskom fašizme; od 1990 do 1992 vykonával postdoktorandský výskum na „Institut für Zeitgeschichte“ (Inštitút pre súčasné dejiny) v Mnichove, odvtedy je zamestnancom na oddelení výskumu Úradu spolkového splnomocnenca pre záznamy Štátnej bezpečnostnej služby bývalej NDR.

Hlavné publikácie: Provinzfaschismus in Italien (Provinčný fašizmus v Taliansku), 1992; s Paulom Erkerom: Annäherung und Abgrenzung. Aspekte deutsch-deutscher Beziehungen (Približovanie sa a ohraničenie. Aspekty nemecko-nemeckých vzťahov 1956 – 1969), 1993; editor s Klausom-Dietmarom Henkem: Aktenlage. Die Bedeutung der Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes für die Zeitgeschichtsforschung (Stav spisov. Význam podkladov Štátnej bezpečnostnej služby pre výskum súčasnej histórie), 1995; s Karlom Wilhelmom Frickem: »Konzentrierte Schläge« Staatssicherheitsaktionen und politische Prozesse in der DDR 1953 – 1956 (»Sústredené údery« Skutky Štátnej bezpečnosti a politické procesy v NDR 1953 – 1956), 1998; editor s Clemensom Vollnhalsom: Justiz im Dienste der Parteiherrschaft. Rechtspraxis und Staatssicherheit in der DDR (Justícia v službe straníckej vlády. Právna prax a Štátna bezpečnosť v NDR), 1999; s Berndom Eisenfeldom: 13. August 1961: Mauerbau. Fluchtbewegung und Machtsicherung (Výstavba múru. Utečenie a upevnenie moci), 2001; s Karolom Wilhelmom Frickem: Der »Tag X« und die Staatssicherheit. 17. Juni 1953 – Reaktionen und Konsequenzen im Machtapparat (»Deň X« a Štátna bezpečnosť. 17. jún 1953 – reakcie a následky v mocenskom aparáte), 2003; editor s Ilkom-Saschom Kowalcukom: Volkserhebung gegen

den SED-Staat. Eine Bestandsaufnahme zum 17. Juni 1953 (Povstanie ľudu proti štátu Jednotnej socialistickej strany Nemecka. Záznam k 17. júnu 1953), 2005.

Jörg Morré

Pamätné miesto Bautzen / Nadácia Sächsische Gedenkstätten (aské pamätné miesta)

Nemecko

Modelovanie obrazu nepriateľa. Zatknutia NKVD ako príprava začiatku politickej práce polície v sovietskej okupačnej zóne – NDR

Keď v boli v marci roku 1948 vedúci funkcionári Zjednotenej socialistickej strany Nemecka (SED) na návšteve u Stalina, prišla reč aj na sovietske zatknutia v Nemecku. Chválili veľkú pomoc Sovietskeho zväzu, nesmelo však podotkli, že došlo k mnohým zatknutiam, ktorých dôvody nie sú celkom pochopiteľné. Stalin, s údivom v tvári, odvetil otázkou, či sa nezatýkajú zahraniční agenti a špióni. Nemeckí komunisti ho ihneď uistili, že samozrejme áno, avšak vyskytli sa údajne aj prípady, keď boli zatknutí ľudia, do ktorých SED vkladala veľké nádeje pre ďalší spoločenský vývoj v Nemecku. Stalin sa, už takmer nahnevane – aspoň takto to stojí v zápisnici – opýtal, prečo o tom nedostal písomnú informáciu už skôr. Nemci podlízavo odpovedali, že ho s takouto maličkosťou nechceli otravovať. Potom prešli na ďalšie témy rozhovoru.¹

V nasledujúcom príspevku sa budeme venovať zatknutiam, ktoré vykonala sovietska tajná polícia (NKVD)² v sovietskej okupačnej zóne (SBZ) a ich vzorovej funkcii pri vzniku nepriateľského obrazu Ministerstva pre štátnu bezpečnosť NDR (MfS). Krátka príhoda z návštevy u Stalina už objasňuje niektoré základné aspekty, ktoré sú významné pre túto úvahu.

Po prvé: Sovietske zatknutia na nemeckom území spočiatku nikto s nemeckými komunistami neprerokúval. Vedúcich funkcionárov KPD (Komunistickej strany Nemecka), žijúcich už v sovietskom exile (Wilhelma Piecka,

1 Za sovetami v Kremľ. Zapis besedy I. V. Stalina s rukovoditeľmi SEPG. Mart 1948 g. (Po radu do Kremľa. Zápisnica Stalinovho rozhovoru s vodcami SED v marci 1948), In: *Istoričeskij archiv* 2/2002, s. 9 a ďalej.

2 V ďalšom texte sa bude „NKVD“ používať ako synonymum pre sovietsku tajnú políciu, aj keď „Národný komisariát vnútorných vecí“ sa od roku 1946 stal Ministerstvom (MWD) a napokon bol spolu s vojenskou kontrarozvedkou (Smerš) a Ministerstvom štátnej bezpečnosti (MGB) iba jednou z častí sovietskeho bezpečnostného aparátu.

Waltera Ulbrichta a iných), síce pripravovali na zriadenie ľudovej demokracie pod komunistickým vedením, avšak keď sa potom v máji 1945 vrátili späť do Nemecka, ich jedinou úlohou bolo pomáhať Červenej armáde pri zriaďovaní Okupačnej správy. Úlohy prichádzali z Moskvy.³

Po druhé: V marci roku 1948 neboli nemeckí komunisti zásadne proti sovietskemu konaniu, ale chceli sa na ňom priamo podieľať. Snažili sa rozlišovať medzi „správnymi“ a „nesprávnymi“ zatknutiami, aby tak zjednodušili presadzovanie svojich spoločenskopolitických cieľov. Moskovské exilové plány sa SED ešte podarilo presadiť, keď bola SBZ (Sovietska okupačná zóna) na ceste k socialistickej diktatúre. Vďaka zjednoteniu komunistov a sociálnych demokratov v SED, vďaka zriadeniu komunisticky ovplyvňovaných ústredných správ (neskorších ministerstiev NDR), vďaka vyvlastneniam v priemysle i v poľnohospodárstve, ako aj vybudovaniu funkčného policajného a bezpečnostného aparátu sa zo SED stala vedúca štátostrana.

Po tretie: Nemeckí komunisti boli v Moskve prosebníkmi. V najlepšom prípade mohla SED dopredu predpísanou formou predniesť svoje pripomienky, ale nikdy nedošlo k otvorenej debate či dokonca diskusii o politickom kurze.⁴ Činnosť sovietskych bezpečnostných aparátov v Nemecku teda dnes môžeme poznať iba z rozkazov NKVD, rozsudkov sovietskych vojenských tribunálov alebo táborových štatistik. Mentálne predpoklady pritom hrali dôležitú úlohu. Zamestnanci sovietskeho bezpečnostného aparátu prišli do Nemecka s 25-ročnou

3 ERLER, Peter – LAUDE, Horst – WILKE, Manfred (Vyd.): „*Nach Hitler kommen wir*“ (Po Hitlerovi prichádzame my). *Dokumente zur Programmatik der Moskauer KPD-Führung 1944/45 für Nachkriegsdeutschland* (Dokumenty o programovom vplyve moskovského vedenia KPD 1944/45 na povojnové Nemecko), Berlín 1994; MORRÉ, Jörg: Kader aus dem Exil. Vorbereitungen der KPD auf eine antifaschistische Nachkriegszeit (Kádre z exilu. Prípravy KPD na antifašistické povojnové obdobie), In: HILGER, Andreas – SCHMEITZNER, Mike – VOLLHALS, Clemens: *Sowjetisierung oder Neutralität. Optionen sowjetischer Besatzungspolitik in Deutschland und Österreich 1945 – 1955* (Sovietizácia neutrality. Opcie sovietskej okupačnej politiky v Nemecku a Rakúsku 1945 – 1955), Göttingen 2006, s. 77 a ďalej.

4 WOLKOW, Wladimir: Die deutsche Frage aus Stalins Sicht (Nemecká otázka z pohľadu Stalina). In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 48 (2000), s. 20 a ďalej.; NAIMARK, Norman: *Die Russen in Deutschland. Die sowjetische Besatzungszone 1945 bis 1949* (Rusi v Nemecku. Sovietska okupačná zóna 1945 až 1949) Berlín 1997, s. 17.

skúsenosťou, keďže od Októbrovej revolúcie išlo neustále o zničenie slobody. Okrem toho mala NKVD v roku 1945 k dispozícii fungujúci, odstupňovaný systém táborov. V sovietskej bezpečnostnej politike bolo teda bežnou praxou, že ľudia mizli v „Archipel gulagoch“ (Solženicyn). A tiež je pravdou, že sovietski okupační vojaci videli v Nemcoch predovšetkým príslušníkov národa, ktorého fašistickú diktatúru sa podarilo v neľahkom boji zdolať Sovietskemu zväzu za pomoci spojeneckých vojsk. Tu skutočne nebol žiadny priestor pre súcit.

Prvým jasne definovaným nepriateľským obrazom Sovietskej vojenskej správy v Nemecku (SMAD) bol „fašista“. Už na konferencii v Jalte vo februári 1945 sa Sovietsky zväz dohodol s americkými a britskými vojnovými spojencami na „denacifikácii“. Funkcionári a pomocníci diktatúry nacionálneho socializmu mali byť potrestaní. Dohodla sa paušálna internácia podozrivých („automatické uväznenie“), čo sa v sovietskej okupačnej zóne v praxi neskôr presadilo formou takzvaných špeciálnych táborov NKVD. V nariadení z apríla 1945 NKVD určila, ktoré osoby podliehali okamžitému zatknutiu a umiestneniu do špeciálneho tábora. K tomu mali traja takzvaní frontoví splnomocnenci NKVD na území sovietskej okupačnej zóny k dispozícii 28 500 vojakov a každý aj 150 „skúsených čekistov“, ktorí viedli vyšetrowanie. Formulácia „čekistické opatrenie na vyčistenie odbytiska bojujúcich vojsk Červenej armády“ sa opakovala vo všetkých zatykačoch NKVD vydaných od začiatku roka 1945. Táto potreba bezpečnosti znamenala do konca vojny nutnosť zabrániť partizánskym útokom a sabotážnym činom a až neskôr sa aplikovala na vnútornú bezpečnosť. Zatknutia vykonané do konca roka 1945 sa na 85% týkali ľudí považovaných za aktívnych nacionálnych socialistov, príslušníkov nacionálnosocialistického bezpečnostného aparátu (Gestapo) či starostov a krajinských radcov, ktorí patrili k vrcholu nacionálnosocialistickej komunálnej správy. Veľká väčšina týchto ľudí (75%) zastávala iba najnižšie funkcionárske hodnosti NSDAP (vedúci bloku alebo celý) a pre samotnú NKVD bola z hľadiska snahy spojencov o denacifikáciu iba málo poznačená. Od roku 1946 vedenie špeciálnych tábo-

rov v pravidelných intervaloch navrhovalo ich prepustenie, avšak nestalo sa tak až do leta 1948.⁵

Náhle zastavenie zatýkania vedúcich blokov a ciel v januári 1946 znamenalo prvú zmenu nepriateľského obrazu NKVD. Správa o stave zo špeciálnych táborov, ktorá nasledovala krátko potom, poukazuje na istú zmenu v konaní NKVD. Dovtedy boli zatknutia jednou z foriem správneho aktu. Na základe formálneho obvinenia ľudí brali z ich domovov a potom, ako NKVD povrchné preskúmala ich prípad, ich bez vynesenia rozsudku umiestnili do špeciálneho tábora. Teraz štatistika evidovala väzňov vo vyšetrovacej väzbe z radov operatívnych skupín (až 5,5%). T. j. vedúci vyšetrovania z NKVD – operatívnych skupín – vypočúvali zatknutých s cieľom postaviť ich pred vojenský tribunál. Koncom októbra 1946 bolo skutočne v špeciálnych táboroch až zhruba 10% odsúdených sovietskym vojenským tribunálom.⁶ Zmena funkčného využitia špeciálnych táborov sa v priebehu roka prejavila.: Táborový poriadok sa natoľko zmenil, že už sa nehovorilo iba o paušálnych internáciách, ale o „zločineckých konaniach“. Nakoniec v septembri 1946 generál Serov, šéf sovietskych bezpečnostných služieb v Nemecku a zástupca vedúceho SMAD, oficiálne nariadil príjem odsúdených do špeciálnych táborov Bautzen a Sachsenhausen. Koncom roka 1946 potom preložili do Bautzenu zhruba 2 000 väzňov, ktorých počas roka 1946 zatkla a vypočúvala NKVD a ktorých odsúdil sovietsky vojenský tribunál. Takmer všetci (96%) boli zatknutí na základe článku 58 trestného zákonníka RSF-SR (Ruskej socialistickej federatívnej republiky), ktorý označoval protištátne priestupky („kontrarevolučné zločiny“) za trestné.⁷ Súvislosť s denacifikáciou, t.j. stíhaním zločinov nacionálneho socializmu tu však nemožno hľadať.

5 MIRONENKO, Sergej – NIETHAMMER, Lutz – PLATO, Alexander v. (Hrsg.): *Sowjetische Speziallager in Deutschland 1945 bis 1950* (Sovietske špeciálne tábory v Nemecku 1945 – 1950), 2 zväzky, Berlín 1998; PETROV, Nikita: *Die Apparate des NKVD/MWD und des MGB in Deutschland* (Aparáty NKVD/MWDa MGB v Nemecku) zv. 1, s. 143 a ďalej.; POSSEKEL, Ralf (vyd.): *Dokumente zur sowjetischen Lagerpolitik* (Dokumenty o sovietskej táborovej politike), zv. 2, s. 145, 178, 205, 209, 216, 264, 279.

6 POSSEKEL, *Dokumente zur sowjetischen Lagerpolitik*, s. 223, 247.

7 JESKE, Natalja – MORRÉ, Jörg: Die Inhaftierung von Tribunalverurteilten in der SBZ (Zatknutie tribunálových odsúdencov v SBZ), In: HILGER, Andreas – SCHMEITZNER, Mike – SCHMIDT, Ute (vyd.): *Sowjetische Militärtribunale* (Sovietske vojenské tribunály), zv. 2, Kolín 2003, s. 627; MORRÉ, Jörg: Das Spe-

Prenasledovanie „teroristov“, „diverzantov“ a „sabotérov“ patrilo k bežnej činnosti NKVD, pričom plnili podstatu odsekov 2,8,9 a 14 článku 58 trestného zákonníka. V špecifickej situácii sovietskych okupačných síl v Nemecku k tomu existoval aj konkrétny obraz nepriateľa – „Vlkolak“. Rozpadajúca sa Tretia ríša ako svoju poslednú vojenskú rezervu zvolala partizánsku organizáciu, ktorú nazvala Vlkolak. Mladí ľudia s polovojenským vzdelaním z Hitlerovej mládeže a s fanatickou nacionálnosocialistickou výchovou mali za chrbtom Červenej armády pripravovať rôzne sabotážne činy. Vojenský účinok Vlkolak síce nedosiahol, ale spôsoboval starosti sovietskej strane. V lete 1945 podával Stalinovi správy priamo jeho generál pre bezpečnosť Serov, a ten mu ani o rok neskôr neprinesol správu o konci poplachu. Príslušníci Vlkolaku sa podľa odhadov nedokázali vyrovnáť s obsadením Nemecka a v ilegálnych hnutiach organizovali odboj proti sovietskym okupačným silám.⁸ Týmto Serov nespájal Vlkolaka s akútnym vojenským nebezpečenstvom a vďaka charakteristike odbojovej skupiny sa podarilo – ako sa to ukazuje aj na vzorke odsúdencov sovietskeho vojenského tribunálu v Bautzene – zatýkať ľudí v sovietskej okupačnej zóne za akýkoľvek prejav odporu, s odvolaním sa na denacifikáciu. Toto obdobie zatýkania je nápadné tým, že významnú časť zatknutých tvorili Židia (28% väzňov v Bautzene bolo mladších ako 19 rokov).

Podobne ako v čase zatýkania v špeciálnych táboroch, aj v období po roku 1947 došlo k zmene obrazu nepriateľa. Prijatie do tábora bolo prakticky možné až po odsúdení sovietskym vojenským tribunálom. Zastavilo sa teda automatické uväzňovanie všetkých poznačených nacionálnym socializmom. Po oficiálnom ukončení denacifikácie na jar 1948 nastala síce vlna prepúšťania, ale nedošlo k úplnému zrušeniu táborov. Až v súvislosti so vznikom NDR požiadala SED v Moskve o zatvorenie posledných troch špeciálnych táborov, ktoré ako prejav sovietskeho okupačného režimu už nezapadali do aktuálneho politického obrazu krajiny. Dovtedy ich používala SMAD (Sovietska vojenská správa v Nemecku) a aj SED ako väzenie pre politickú opozíciu. V roku 1950 totiž neboli prepustení všetci zvyšní väzni špeciálnych táborov, ale iba tí, ktorí

ziallager Bautzen als Instrument sowjetischer Herrschaftssicherung (Špeciálny tábor Bautzen ako nástroj zaistenia sovietskej moci), In: BEHRING, Rainer – SCHMEITZNER, Mike (vyd.): *Diktaturdurchsetzung in Sachsen* (Presadzovanie diktatúry v Sasku), Kolín 2003, s. 91.

8 POSSEKEL, *Dokumente zur sowjetischen Lagerpolitik*, s. 196, 230.

nepredstavovali žiadnu hrozbu pre režim SED („pre demokratické zriadenie v Nemecku“).⁹ Na príklade uväznených odsúdencov sovietskeho vojenského tribunálu v Bautzene, z ktorých prepustení v roku 1950 boli iba 2%, je zjavné, čo za tým bolo: Tretina z nich bola odsúdená za „špionáž“ podľa článku 58-6. Druhá tretina bola tiež odsúdená podľa článku 58, za prejavovanie odporu; zhruba v každom druhom prípade s odôvodnením „protisovietska agitácia“. Väčšina zatknutí na základe článku 58 sa uskutočnila v rokoch 1948/1949. Medzi nimi bolo až nápadne veľa členov SED a občianskych strán liberálnych i kresťanských demokratov. Tretiu tretinu tvorili vojnoví zločinci, ktorých odsúdili sovietske tribunály na základe zákonov o stíhaní zločinov nacionálneho socializmu („Ukaz 43“; zákon kontrolnej rady 10).¹⁰

Činnosťou sovietskych vojenských tribunálov sa najmä v rokoch 1948/1949 zmenil obraz nepriateľa, ktorý bol teraz „nepriateľom demokratického zriadenia“. Politickú opozíciu v sovietskej okupačnej zóne vnímali ako „antisoviet-sku agitáciu“ a prenasledovali ju. Univerzálny pojem „špióna“ však získal svoj význam až na pozadí špeciálnej situácie v rozdelenom Nemecku. Po násilnom rozpade Sociálnodemokratickej strany v Sovietskej okupačnej zóne a keďže SMAD výrazne oslabovala občianske politické strany v tejto zóne, snažili sa časti politických strán v západnom Nemecku riadiť politický odpor proti SED prostredníctvom takzvaných Východných kancelárií.¹¹ Nebol to žiadny odpor proti sovietskym okupačným silám, pretože politický systém v Sovietskej okupačnej zóne so stranami, voľbami a krajinskými vládami za účasti nekomunistov by bol umožňoval aj legálnu politickú opozíciu. Sovieti však neboli ochotní pripustiť existenciu spoločenských síl mimo SED. A keďže východné kancelárie často využívali rôzne konšpiratívne metódy, bolo jednoduché označiť sociálnych demokratov v Sovietskej okupačnej zóne, ktorí boli v kontakte s SPD na Západe, za špiónov. Z trestnoprávneho hľadiska bolo okrem toho podstatné, že špionáž sa trestala spravidla 25 rokmi, zatiaľčo za antisovietsku propagandu sa často udeľoval trest iba vo výške 10 až 15 rokov.

9 Possekel, *Dokumente zur sowjetischen Lagerpolitik*, s. 358.

10 MORRÉ, *Diktaturdurchsetzung* (Presadzovanie diktatúry), s. 93.

11 BUSCHFORT, Wolfgang: *Parteien im Kalten Krieg. Die Ostbüros von SPD, CSDU und FDP* (Strany v studenej vojne. Východné kancelárie SPD, CSDU a FDP), Berlín 2000.

V rokoch 1948/1949 môžeme teda pozorovať, že sovietsky vojenský tribunál udeľoval väčšinou 25-ročné tresty.

Vo februári 1950 boli zrušené špeciálne tábory a ich obyvatelia, označení za „nepriateľov demokratického zriadenia“, boli odovzdaní orgánom NDR činným v trestnom konaní. Keďže sa to vzťahovalo na približne polovicu väzňov špeciálnych táborov (14 000 ľudí), bolo jasné, že tábory už dávno fungovali ako politické väzenia. Spojenci sa však na jar 1950 naposledy pokúsili požiadať o denacifikáciu. Odovzdaní neboli iba odsúdenci sovietskeho vojenského tribunálu, ale aj približne 3 500 väzňov odsúdených za podozrenie zo zločinov nacionálneho socializmu, ktorých nemecký súd odsúdil na základe smernice Kontrolnej rady č. 38. Súd sa pritom odvolával na nariadenie SMAD 201 z augusta 1947, ktorým sovietske okupačné sily previedli trestné stíhanie zločinov nacionálneho socializmu na nemecké súdnictvo. Procesy boli zámerne nastrojené ako denacifikačné procesy, takže v nich boli odsúdení aj niekoľkí skutoční zločinci nacionálneho socializmu. Ale veľká väčšina obvinených nebola „fašistami“, ktorých odsúdením by sa odčínili nejaké zločiny nacionálneho socializmu. Takzvané Waldheimské procesy boli iba zinscenovanými procesmi podľa sovietskych pokynov, ktoré slúžili iba na posilnenie antifašistického obrazu mladej NDR.¹²

NDR prevzala dedičstvo sovietskej politiky zatýkania. Z rozhovorov vedenia SED so Stalinom v septembri 1949 nevyplýva, že by nemeckí komunisti spochybňovali politiku špeciálnych táborov SMAD. Práve naopak, až do roku 1956 v NDR naozaj nebol prepustený žiadny odsúdenec sovietskeho vojenského tribunálu bez súhlasu sovietskej strany.¹³ Ani vývoj právnej politiky v začiatkoch NDR nejavi žiadne známky kontinuity. V politických procesoch sa sudy často odvolávali na článok 6 Ústavy NDR, ktorý spolu so smernicou Kontrolnej rady 38 uvádzali ako dôvod odsúdenia. Článok 6 označoval výroky

12 EISERT, Wolfgang: *Waldheimské procesy*, Mníchov 1993; WERKENTIN, Falco: *Politische Strafjustiz in der Ära Ulbricht* (Politické trestné súdnictvo za éry Ulbrichta), 2. Nakl. Berlín 1998; WENTKER, Hermann: *Justiz in der SBZ/DDR 1945 – 1953* (Súdnictvo v Sovietskej okupačnej zóne/NDR 1945 – 1953), Mníchov 2001.

13 HILGER, Andreas – MORRÉ, Jörg: SMT-Verurteilte als Problem der Entstalinisierung, In: *Sowjetische Militärtribunale* (Odsúdenci sovietskeho vojenského tribunálu ako problém destalinizácie), s. 685.

proti „demokratickým zriadeniam a demokratickým organizáciám, vražedné štvaniace proti demokratickým politikom, prejavy náboženskej neznášanlivosti, rasovej nenávisti, národnostnej neznášanlivosti, vojenskú propagandu a vojnové štvaniace a ostatné konania zamerané proti rovnoprávnosti“ za „podnecovanie k bojkotu“, ktoré je v zmysle trestného zákonníka zločinom. Podľa Najvyššieho súdu NDR článok 6 tak slúžil na ochranu antifašisticko-demokratického štátneho zriadenia NDR.¹⁴ Z takéhoto rozsudku, ktorý mal príznak antifašizmu, sa vyvinul obraz „nepriateľa štátu“. Bol nepriateľom, pretože sa postavil proti zriadeniu NDR.

Pri vzniku obrazu nepriateľa v začiatkoch diktatúry SED (Zjednotenej socialistickej strany Nemecka) se celkom jasne prejavoval sovietsky vzor, keďže v stave okupácie mala mocenský monopol iba SMAD (Sovietska vojenská správa v Nemecku). V roku 1945 nemali nemeckí komunisti ani potrebné skúsenosti, ani potrebný aparát na realizáciu samostatnej bezpečnostnej politiky. Okamžite ale začali vytvárať nový policajný aparát bez personálu z čias nacionálneho socializmu. Od začiatku existovala snaha ponímať prácu polície aj politicky, t.j. využívať pre ciele SED. V období bezprostredne po druhej svetovej vojne sa tieto ciele zhodovali so sovietskymi cieľmi, keďže, ako už bolo spomenuté, „moskovské kádre“ sami seba považovali za pomocníkov SMAD. Aj im teda išlo o to – nájsť a zatknúť „nacistov“. Ohlásenia obyvateľstva („denunciácie“), ako aj systematické vyhodnocovanie spisov z čias nacionálneho socializmu spôsobili, že z nemeckej polície sa veľmi rýchlo stal nenahraditeľný pomocník NKVD pri uplatňovaní spojeneckých denacifikačných dekrétov.

Zo zbierania materiálov o páchatel'och zločinov nacionálneho socializmu, ktorých potom NKVD zatkla, sa vyvinula spolitizovaná policajná činnosť v Sovietskej okupačnej zóne. V kruhoch kriminálnej polície sa pre špeciálne, resp. bezpečnostné úlohy zaviedol pojem „Odbor S“, z ktorého sa neskôr stal „Komisariát 5 (K 5)“. Úlohy komisariátu K 5 popisuje návrh z apríla 1947. Na prvom mieste bolo plnenie „úloh od okupačných mocností (sic!)“ pri vyšetrovaniach a zatknutiach, ako aj dozor nad nariadeniami spojencov. Na druhom mieste boli úlohy od nemeckých orgánov štátnej správy a krajinských

14 SCHULLER, Wolfgang: *Geschichte und Struktur des politischen Strafrechts der DDR bis 1968* (Dejiny a štruktúra politického trestného práva NDR do roku 1968), Ebelsbach 1980, s. 36.

vlád v súvislosti s uplatňovaním spojeneckého nariadenia o denacifikácii. Ďalej sa v návrhu spomínali úlohy, ktoré obsahovalo aj nariadenie NKVD z apríla 1945 na „zabezpečenie odbytiska“: zabrániť atentátom a sabotážnym činom, boj proti ilegálnym organizáciám a „iným prehreškom proti demokratickej obnove“. Keď SMAD rozkazom 201 previedla vyšetrovanie zločinov nacionálneho socializmu na nemeckú políciu, mala po roku 1948 K5 tri oblasti pôsobnosti: porušenia rozkazov SMAD, porušenia nariadení kontrolnej rady a boj proti „sabotážam demokratickej obnovy“. Veľmi rýchlo sa pole pôsobnosti K5 zúžilo na vykonávanie sovietskych príkazov a ochranu spoločenského poriadku, ktorý vytvorila SED. Logicky, po tejto zmene rozsahu úloh polícia v marci 1949 oddelenila K5 od všeobecného boja proti kriminalite a K5 sa stalo jadrom Ministerstva pre štátnu bezpečnosť, ktoré vzniklo vo februári 1950.¹⁵

Je ťažké popísať samostatný nepriateľský obraz štátnej bezpečnosti v prvých rokoch jej pôsobenia, pretože ešte niekoľko rokov stála prakticky pod bezprostredným vedením predchádzajúcej okupačnej mocnosti. Až do roku 1953 ju „právoplatne riadili“ sovietski školitelia. A ich vplyv bol aj naďalej silný. Až v novembri 1958 sovietskych dozorcov, často označovaných za „priateľov“, ponížili na spojovacích dôstojníkov.¹⁶ MŠB (Ministerstvo pre štátnu bezpečnosť) tiež zlyhalo v otázke povstania z 17. júna 1953, ktoré sa napokon podarilo potlačiť iba vďaka zásahu sovietskych tankov. Keďže štátna bezpečnosť bola až do novembra 1955 prevelená na štátny sekretariát vrámci ministerstva vnútra, jej pozícia voči konkurenčným orgánom činným v trestnom konaní (kriminálna polícia, prokuratúra, vyšetrojúci sudcovia) sa oslabila. Jej vyšetrovacía činnosť v politických prípadoch, o ktorú vždy tak bojovala, nebola až do roku 1963 zákonne podložená. To viedlo ku konfliktom s prokuratúrou, ktorej sa v päťdesiatych rokoch neustále darilo presadiť sa. V praxi to

15 TANTZSCHER, Monika: Die Vorläufer des Staatssicherheitsdienstes in der Polizei der Sowjetischen Besatzungszone (Predchodcovia štátnej bezpečnostnej služby v polícii sovjetskej okupačnej zóny) In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung 1998* (Ročenka historického výskumu komunizmu), s. 140.

16 ENGELMANN, Roger: Diener zweier Herren. Das Verhältnis der Staatssicherheit zur SED und den sowjetischen Beratern (Sluhovia dvoch pánov. Vzťah štátnej bezpečnosti k SED a sovietskym poradcom) In: SUCKUT, Siegfried – SÜß, Walter: *Staatspartei und Staatssicherheit* (Štátostrana a štátna bezpečnosť), Berlín 1997, s. 51.

znamenal, že ani zďaleka nie všetci tí, ktorých štátna bezpečnosť zatkla, boli skutočne aj odsúdení a uväznení. To nemohlo zabrániť vzniku nepriateľského obrazu štátnej bezpečnosti, avšak dlho si nemohla byť istá platnosťou tohto obrazu.¹⁷

Je tu ešte jeden dôvod, prečo bol nepriateľský obraz štátnej bezpečnosti začiatkom päťdesiatych rokov taký nejasný. Sovietske súdnictvo pracovalo aj napriek vzniku NDR naďalej a do roku 1955 vynieslo ešte približne 6 000 rozsudkov proti nemeckým civilným osobám. Medzi nimi bolo 960 rozsudkov smrti, ktoré sa vyniesli a vykonali v Moskve.¹⁸ Tým, ktorí sa dostali pod ruky sovietskemu trestnému stíhaniu, už nepomohol ani nemecký trestný poriadok, čiže naďalej existovala možnosť, rovnako ako v časoch priamej sovietskej okupácie, nechať ľudí jednoducho zmiznúť. Vo väčšine prípadov sa pri rozsudkoch odvolávalo na článok 58, s odôvodnením „špionáž“ alebo „podiel na práci v ilegálnej organizácii“. Sovietske bezpečnostné aparáty ostali verné takémuto modelu prenasledovania z rokov 1948/49.

Práca štátnej bezpečnosti zatiaľ teda ostala dosť úzko spätá so sovietskymi príkazmi. Ich spoločná zatýkacia akcia v rokoch 1953/54, takzvané koncentrované údery, prebehla pod priamym sovietskym vedením. Išlo predovšetkým o zatknutie západonemeckých pracovníkov tajnej služby (Gehlenovej organizácie) a ich kontaktných osôb v NDR; teda sovieti sa snažili posilniť svoju sféru vplyvu. Ďalšie „údery“ boli potom nasmerované proti organizáciám v západnom Nemecku, ktoré sa sústredili na politický a propagandistický boj proti diktatúre SED (východné kancelárie, bojové zoskupenie proti neľudskosti). K činnosti štátnej bezpečnosti patrilo aj cielené unáňšanie jednotlivcov zo západného Nemecka do východného – prostriedok, ktorý sa neskôr ešte často využíval.

17 ENGELMANN, Roger: Staatssicherheit im Aufbau. Zur Entwicklung geheim-polizeilicher und justitieller Strukturen im Bereich der politischen Strafverfolgung 1950 – 1963 (Vznik štátnej bezpečnosti. O vývoji štruktúr tajnej polície a súdnictva v oblasti politického trestného stíhania), In: ENGELMANN, Roger – VOLLNHALS, Clemens (vyd.): *Justiz im Dienste der Parteiherrschaft* (Súdnictvo v službách straníckej moci), 2. Vyd., Berlín 2000, s. 133.

18 *Sowjetische Militärtribunale* (Sovietske vojenské tribunály), Zv. 2, s. 20.; ROGINSKIJ, Arsenij – RUDOLPH, Jörg – DRAUSCHKE, Frank – KAMINSKI, Anne (vyd.): „*Erschossen in Moskau...*“ *Die deutschen Opfer des Stalinismus auf dem Moskauer Friedhof Donskoe* („Zastrelení v Moskve...“ Nemecké obeť stalinizmu na moskovskom cintoríne Donskoe) Berlín 2005, s. 31.

Celkovo sa nieslo vytýčenie cieľa (obraz nepriateľa) a vykonávanie „koncentrovaných úderov“ ešte vo výrazne sovietskom duchu. Existovala všeobecná fixácia na „špiónov“, no v praxi bola dosť nejasná. Počet osôb určených na zatknutie bol dopredu stanovený, bez priamej súvislosti so stavom vyšetrovania, resp. z prebiehajúcich zatknutí sa nariaďovali ďalšie, keďže sa získali mená ďalších, údajne podozrivých osôb. Bol to štýl sovietskych operačných skupín zo štyridsiatych rokov, už však nezodpovedal vtedajšej dobe. Ukázalo sa, že viacero zatknutí bolo neodôvodnených, čo vyvolalo kritiku sovietskych školiteľov a spôsobilo štátnej bezpečnosti nepríjemnosti vo vzťahu k prokuratúre a súdom. Mnohí boli prepustení z vyšetrovacej väzby a viacero procesov bolo pozastavených pre nedostatok dôkazov.¹⁹

„Koncentrované údery“ neboli ani zďaleka neúspechom. Vytvorili priestor pre niekoľko ukázkových procesov, pri ktorých sa dalo veľmi efektne predviesť, ako NDR zakročuje proti svojim nepriateľom. V týchto procesoch boli odsúdení skutoční i domnelí príslušníci Gehlenovej organizácie, bojovej skupiny proti neľudskosti, pracovníci RIAS (americkej rozhlasovej stanice v Západnom Berlíne), „ilegálnych skupín“ v rámci strán bloku LDPD (liberálni demokrati) NDR, a aj jednotlivci, ktorí kritizovali SED. Tresty boli tvrdé. Zahŕňali tresty smrti, ktoré sa aj skutočne vykonali, ale aj doživotné či 15-ročné tresty odňatím slobody. Na podnet štátnej bezpečnosti mnohých odsúdených preložili v auguste 1956 do väzenia Bautzen II, ktoré bolo vyčlenené špeciálne pre tento účel. Týmto teda vzniklo špeciálne zariadenie štátnej bezpečnosti pre výkon trestu. Od roku 1963 bol Bautzen II tak naviazaný na pokyny centrálného vyšetrovacieho oddelenia štátnej bezpečnosti (odbor IX), že bol prakticky zariadením MŠB pre výkon trestu.²⁰ Prostredníctvom „koncentrovaných úde-

19 FRICKE, Karl Wilhelm – ENGELMANN, Roger: *Konzentrierte Schläge. Staatssicherheitsaktionen und politische Prozesse in der DDR 1953 – 1956* (Koncentrované údery. Činnosť štátnej bezpečnosti a politické procesy v NDR), Berlín 1998, s. 42.; ENGELMANN, *Staatssicherheit im Aufbau* (Vznik štátnej bezpečnosti), s. 147.

20 FRICKE – ENGELMANN: *Konzentrierte Schläge* (Koncentrované údery), s. 122.; *Haftbuch Bautzen II, Historische Sammlung Gedenkstätte Bautzen* (Väzenský register Bautzen II, Historická zbierka pamätného miesta Bautzen); FRICKE, Karl Wilhelm – KLEWIN, Silke: *Bautzen II. Sonderhaftanstalt unter MfS-Kontrolle 1956 bis 1989* (Špeciálne zariadenie pre výkon trestu pod dohľadom MŠB), 2. vydanie. Lipsko 2001 (3. prepracované vydanie, Drážďany 2007 v tlači).

rov“ štátna bezpečnosť dokázala, že je schopná pracovať a aj vďaka tomu sa zabudlo na jej zlyhanie počas povstania zo 17. júna.²¹

Samostatný nepriateľský obraz štátnej bezpečnosti sa vyvinul zo snahy prekonať slabosti bezpečnostného aparátu a z orietnacie trestnoprávnej politiky na záujmy SED. Rozšírením trestného zákonníka sa v roku 1958 odstránilo dedičstvo antifašizmu, ktoré sa však prenieslo do ústavného článku 6. Politické delikty ako vlastizrada, protištátna propaganda, kontakt so zločineckými organizáciami (napr. východné kancelárie), sabotáž atď. boli v pozmeňovacom zákone trestného práva presne popísané. Až prepracovaný trestný zákonník z roka 1968 a jeho ďalšie doplnenia do roka 1988 formou „pozmeňovacích zákonov trestného práva“ plne vymedzili takzvané policajné trestné právo.²² Štátna bezpečnosť teda mala pre svoju vyšetrovaciu činnosť podobne flexibilný právny podklad ako kedysi NKVD.

Plnú funkčnosť dosiahol nepriateľský obraz štátnej bezpečnosti až po prekonaní krízy v Maďarsku v roku 1956. Intelektuáli vnútri SED, predovšetkým kultúrny funkcionár Walter Janka a marxistický filozof Wolfgang Harich potom, ako sovietske tanky opätovne násilne potlačili povstanie ľudu, kritizovali postoj SED a s rovnako zmýšľajúcimi diskutovali o alternatívach v socializme. Vedenie strany to odsúdilo ako „politicko-ideologickú rozvratnícku činnosť“, a štátna bezpečnosť na tom neskôr postavila svoju politiku prenasledovania.²³ Z toho je aj jasné, ako štátna bezpečnosť vnímala samu seba vrámci štátnej štruktúry NDR. Chránila v prvom rade SED („štit a meč strany“), a nie samotný štát NDR. Podľa definície v slovníku štátnej bezpečnosti sa pod pojmom politicko-ideologická rozvratnícka činnosť rozumelo poškodzovanie platných politických pomerov („štátny prevrat reálneho socializmu“), ako aj zmýšľanie

21 ENGELMANN, Roger: Das Juni-Trauma als Ausgangspunkt sicherheitspolitischer Expansion? (Júnová trauma ako počiatok bezpečnostnopolitickej expanzie?). In: ENGELMANN, Roger – KOWALCZUK Ilko-Sascha (vyd.): *Volkserhebung gegen den SED-Staat. Eine Bestandsaufnahme zum 17. Juni 1953* (Ľudové povstanie proti štátu SED. Súpis k 17. júnu 1953), Göttingen 2005, s. 235.

22 RASCHKA, Johannes: *Justizpolitik im SED-Staat* (Justičná politika v štáte SED), Kolín 2000.

23 FRICKE – ENGELMANN: *Konzentrierte Schläge*, s. 241; MAMPEL, Siegfried: *Das Ministerium für Staatssicherheit der ehemaligen DDR als Ideologiepolicie* (Ministerstvo pre štátnu bezpečnosť bývalej NDR ako ideologická polícia), Berlín 1996.

odlišné od straníckej línie SED („podvratné útoky v ideologickej oblasti“). Konkrétne to znamenalo podkopávanie dôvery obyvateľstva v politiku štátostраны SED („narúšanie socialistického sebavedomia“) a navádzanie na vlastizradu („podnecovanie antisocialistického správania“); tieto pojmy sa od roku 1958 uzákoňovali čoraz častejšie.²⁴ Pojem nepriateľa bol teda taký široký, že sa mohol používať ako slovná veličina. Štátna bezpečnosť interpretovala „nepriateľské“ konanie bez ohľadu na zámer páchatel'a. Iba tak sa dá vysvetliť skutočnosť, že SED sa dokázala bez zaváhania zbaviť svojich disidentov a poslať ich, ako všetkých ostatných „nepriateľov“, do väzenia Bautzen II.

Obraz nepriateľa štátnej bezpečnosti vznikol koncom päťdesiatych rokov a platil až do úplného konca. Jej prenasledovací aparát sa rozrástol na takú chobotnicu, za akú ho všetci pri pohľade do minulosti považujú.

Jörg Morré sa narodil v roku 1964 v Berlíne; historik, Dr., je vedeckým pracovníkom na pamätnom mieste Sachsenhausen a na Katedre pre východnú európu Ruhr-Univerzity Bochum; od 1999 vedeckým pracovníkom na pamätnom mieste Bautzen/Nadácia Sächsische Gedenkstätten; publikoval práce k sovietskej nemeckej politike, k sovietskym špeciálnym táborom, ako aj k výkonu trestu v nacionálnom socializme a v NDR. Pamätné miesto Bautzen je múzeum v bývalej špeciálnej väznici štátnej bezpečnosti NDR, ktorá bola po novembrovej revolúcii v NDR v 1989/1990 zatvorená. Pripomína obe politikkej justície diktatúry SED (Zjednotenej socialistickej strany Nemecka), sovietskeho špeciálneho tábora a nacionálno-socialistický výkon trestu v Bautzene. Pamätné miesto je jedno z piatich zariadení v spolkovej krajine Sasko, ktoré podliehajú nadácii Sächsische Gedenkstätten. Úlohou nadácie je udržiavať spomienku na obe diktatúr v Nemecku v 20. storočí.

24 SUCKUT, Siegfried (vyd.): *Wörterbuch der Staatssicherheit* (Slovník štátnej bezpečnosti), 2. vydanie. Berlín 1996, s. 303.

Barbara Stelzl-Marx

Inštitút Ludwiga Boltzmannu pre výskum následkov vojny

Rakúsko

Sovietska rozviedka v Rakúsku. Zatknutia, odsúdenia a popravy v rokoch 1950 – 1953

„Úpenlivo Vás prosím, bez rodičov, bez domova, keďže už nikoho nemám, zachráňte môj holý život a oslobodte ma od strašnej smrti. Prosím Najvyšší súd o túto milosť a o zohľadnenie toho, že napriek svojej mladosti mám za sebou veľký boj o život. [...] Prisahám ruskému štátu svoju svätú prisahu, ak by mi mal Najvyšší súd túto milosť života dať, dám celú svoju silu, prácu, usilovnosť a dobrú vôľu a Vám v Sovietskom zväze dokážem, že mladá Viedenčanka urobila veľkú chybu, ale ako nápravu Vám daruje svoj život prácou a dobrým srdcom. [...] Prosím Najvyšší súd, vezmite si k srdcu tieto moje hodnoty a odpustite mi milostivo strašný trest smrti.“¹

Túto zúfalú žiadosť o udelenie milosti poslala Rakúšanka, z Viedne pochádzajúca Hermine Rotterová, v júli 1951 na Prezídium Najvyššieho soviету ZSSR. Účtovníčka bola pár dní predtým v Badene pri Viedni odsúdená vojenským tribunálom sovietskych okupačných vojsk na smrť pre „protisovietskú špionáž“. Jej apelovanie o milosť ostalo nevypočuté. Hermine Rotterová bola tajným transportom prepravená do Moskvy a 9. októbra 1951 bola v tamojšom väzení Butyrka neďaleko bieloruskej stanice zastrelená. Jej popravca, V. M. Blochin, si predtým ako jatkový mäsiar obliekol hnedú čapicu so štítkom, dlhú koženú zásteru a rukavice, ktoré siahali až nad lakte.² Ešte v tú istú noc bola

1 GARF, F. 7523, op. 76, d. 40, s. 94 – 97, tu: s. 97, Gnadengesuch von Hermine Rotter, Juli 1951 (Žiadosť o milosť Herminy Rotterovej, júl 1951). Rešerše k tomuto príspevku sa uskutočnili v rámci štipendia APART Rakúskej akadémie vied a na Inštitúte Ludwiga Boltzmannu pre výskum následkov vojny, Cluster História, realizovaného výskumného projektu „Zastrelení v Moskve: Rakúske stalinské obete na moskovskom cintoríne Donskoje 1950 – 1953“ (podporované Fondom pre budúcnosť Republiky Rakúsko a Štajerskou krajinou vládou). Dlhá forma príspevku sa objaví v zborníku posledne menovaného projektu.

2 PETROV, Nikita: Die Todesstrafe in der UdSSR: Ideologie, Methoden, Praxis. (Trest smrti v ZSSR: Ideológia, metódy, prax.) 1917 – 1953, In: HILGER, Andre-

jej mŕtvolu spálená v jedinom moskovskom krematóriu na cintoríne bývalého kláštora Donskoje, popol bol pochovaný v masovom hrobe o pár krokov ďalej. Jej príbuzní dostali správu o jej smrti až po roku 1955, avšak s vymyslenou „prirodzenou“ príčinou smrti. Pravdivé okolnosti mali vyjsť na svetlo až o päť desaťročí neskôr.

Rotterová bola jednou z približne stovky osôb, ktoré sovietsky vojenský tribunál v rokoch 1950 až 1953 odsúdil v Badene na smrť a ktoré boli zastrelené v Moskve. Oslobodením a obsadením krajiny vyvážal Sovietsky zväz celkom desať rokov svoju justičnú politiku do východnej zóny Rakúska. Forma udelenia rozsudku a jeho vykonania pritom odzrkadľuje zo systému vyplývajúci teror pod Stalinom. Viac ako 2 200 Rakúšaniek a Rakúšanov sa v tomto období dostalo do rúk sovietskeho represívneho aparátu, asi tisíc z nich dostalo väčšinou dlhoročné tresty odňatia slobody, ktoré si odpykali v ZSSR. Pri rozsudkoch smrti dominoval jednoznačne článok 58–6 (špionáž) Trestného zákonníka RSFSR. Podobne ako pri odsudzovaní Nemcov, zohrával ale od roku 1950 takmer vo všetkých prípadoch rozhodujúcu úlohu.³ Naproti tomu články 58–2 (banditstvo), 58–8 (teror), 58–10 (protisovietska propaganda), 58–11 (kontra-revolučná organizácia), 58–14 (sabotáž) alebo „Ukaz 43“ (hrozné činy) nikdy neslúžili ako jediný základ. Poslední odsúdení civilným súdom sa domov vrátili v decembri 1956.⁴

as (vyd.): „*Tod den Spionen!*“ *Todesurteile sowjetischer Gerichte in der SBZ/DDR und in der Sowjetunion bis 1953*. („Smrť špiónom!“ Rozsudky smrti sovietskych súdov v ROZ/NDR a v Sovietskom zväze do roku 1953), Göttingen 2006, s. 37 – 78, tu: s. 58. V. M. Blochin dostal čestný hrob na cintoríne Donskoje, neďaleko masových hrobov ním exekvovaných.

- 3 HILGER, Andreas – PETROV, Nikita: „Im Namen der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken.“ *Sowjetische Militärjustiz in der SBZ/DDR von 1945 bis 1955* („V mene Zväzu sovietskych socialistických republík.“ *Sovietske vojenské súdnictvo v ROZ/NDR od roku 1945 do roku 1955*) In: ROGINSKIJ, Arsenij – RUDOLPH, Jörg – DRAUSCHKE, Frank – KAMINSKY, Anne (vyd.): „*Erschossen in Moskau...*“ *Die deutschen Opfer des Stalinismus auf dem Moskauer Friedhof Donskoje 1950 – 1953* („Zastrelení v Moskve...“ *Nemecké obete stalinizmu na moskovskom cintoríne Donskoje 1950 – 1953*). Berlin 2005, s. 19 – 36, tu: s. 31.
- 4 KNOLL, Harald – STELZL-MARX, Barbara: *Sowjetische Strafjustiz in Österreich. Verhaftungen und Verurteilungen 1945 – 1955* (Sovietske trestné súdnictvo v Rakúsku. Zatknutia a odsúdenia 1954 – 1950), In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara (vyd.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung*

Vojenské tribunály Vojenského útvaru 28990 a Moskovského armádneho okruhu: Odsúdení na smrť zastrelením

V Rakúsku vynášal – podobne ako v Nemecku – vojenský tribunál Červenej (od r. 1946: Sovietskej) armády rozsudky smrti. Konkrétne ide o vojenský tribunál „Ústrednej skupiny ozbrojených síl“⁵ (CGV), ktorej štáb sa od júna 1945 nachádzal v Badene pri Viedni. Bol vedený pod známym označením „vojenský tribunál Vojenského útvaru 28990“ alebo „vojennyy tribunal vojennoy časti 28990“ (VT v./č. 28990). Po obnovení trestu smrti⁶ „proti vlastizradcom,

1945 – 1955 (Červená armáda v Rakúsku. Sovietska okupácia 1945 – 1955). Príspevky. Graz – Wien – München 2005, s. 275 – 322; KNOLL, Harald – STELZL-MARX, Barbara: „Wir mussten hinter eine sehr lange Liste von Namen einfach das Wort ‚verschwunden‘ schreiben.“ Sowjetische Strafjustiz in Österreich 1945 bis 1955 („Za veľmi dlhý zoznam mien sme museli jednoducho napísať slovo ‚zmiznutí‘.“ (Sovietske trestné súdnictvo v Rakúsku 1945 až 1955). In: HILGER, Andreas – SCHMEITZNER, Mike – VOLLNHALS, Clemens (vyd.): Sowjetisierung oder Neutralität? Optionen sowjetischer Besatzungspolitik in Deutschland und Österreich 1945 – 1955. Schriften des Hannah-Arendt-Instituts für Totalitarismusforschung (Sovietizácia alebo neutralita? Opcie sovietskej okupačnej politiky v Nemecku a Rakúsku 1945 – 1955. Spisy Ústavu Hannah Arendt pre výskum totalitarizmu). Zv. 32. Göttingen 2006, s. 169–220.

- 5 1. ukrajinský front bol na príkaz Stavky z 29. 5. 1945 v „Ústrednej skupine ozbrojených síl“ (CGV) premenovaný a preložený z Nemecka do Rakúska, Maďarska a Československa. Porovnaj CAMO, F. 148a, op. 3763, d. 213, s. 129 – 132, Nariadenie Stavky č. 11096 pre najvyšších veliteľov 1. Ukrajinského frontu o zaradení frontu do Ústrednej skupiny ozbrojených síl, 29. 5. 1945; vytlačené In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara – TSCHUBARJAN, Alexander (vyd.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955* (Červená armáda v Rakúsku. Sovietska okupácia 1945 – 1955). Dokumenty. Graz – Wien – München 2005, Dok. č. 61.
- 6 ROGINSKIJ, Arsenij: „Um unverzügliche Vollstreckung des Urteils wird ersucht“ („Žiada sa o okamžité vykonanie rozsudku“). In: ROGINSKIJ, Arsenij – RUDOLPH, Jörg – DRAUSCHKE, Frank – KAMINSKY, Anne (vyd.): „*Erschossen in Moskau...*“ *Die deutschen Opfer des Stalinismus auf dem Moskauer Friedhof Donskoje 1950 – 1953* („Zastrelení v Moskve...“ Nemecké obete stalinizmu na moskovskom cintoríne Donskoje 1950 – 1953). Berlin 2005, s. 37 – 66, tu: s. 42; HILGER, Andreas: Úvod: Smrť špiónam! – Tod den Spionen! Todesstrafe und sowjetischer Justizexport in die SBZ/DDR, 1945 – 1955 (Smrť špiónom! Trest smrti a sovietsky justičný vývoz do ROZ/NDR, 1945 – 1955). In: HILGER, Andreas (vyd.): „*Tod den Spionen!*“ *Todesurteile sowjetischer Gerichte in der SBZ/DDR und in der Sowjetunion bis 1953* („Smrť špiónom!“ Rozsudky smrti sovietskych súdov v ROZ/NDR a v Sovietskom zväze do roku 1953). Göttingen

špiónom, subverzným diverzantom“ v januári 1950 až do doby bezprostredne po Stalinovej smrti v marci 1953 odsúdil tento vojenský tribunál asi 95 prevažne rakúskych štátnych občanov na smrť. Dodatočne padol v minimálne piatich prípadoch trest smrti, ktorý však vďaka revízii nebol vykonaný.

Okrem toho prišlo pred vojenský tribunál Armádneho okruhu Moskva minimálne šesť Rakúšanov, ktorí boli taktiež zastrelení vo väzení Butyrka. Franz Gfrorner napríklad bol zatknutý v apríli 1945 a o sedem rokov neskôr, vo februári 1952, bol pre špionáž počas obdobia národného socializmu odsúdený na smrť.⁷ Viedenčan Alfred Ehn bol 5. septembra 1950 v oblasti okolo Petronella, Dolné Rakúsko, zatknutý pre podozrenie z ropnej špionáže. Ale až o rok a pol neskôr, 29. apríla 1952, vojenský tribunál armádneho okruhu Moskva odsúdil 29-ročného na smrť.⁸ Johann Groissl, ktorý bol v kontakte s Ehnom, sa tiež dostal pred moskovský tribunál, zatiaľ čo ostatní „agenti CIC“ z ich okolia ako Kurt Pretenthaler a Kurt Zofka spadali do kompetenčnej sféry VT 28990 v Badene.⁹ Alfred Fockler, zatknutý 23. apríla 1948 v St. Pöltene, bol po obnovení trestu smrti tiež odsúdený v Moskve. Usvedčujúceho svedka v prípade Margarethy Ottillinger¹⁰ vyhlásilo Vojenské kolégium Najvyššieho súdu 1. októbra 1951 za vinného.¹¹ Presne o mesiac neskôr bol popravený.¹²

2006, s. 7 – 37, tu: s. 30 a nasl.

- 7 *GARF*, F. 7523, op. 76, d. 86, s. 77 – 79, Zamietnutie žiadosti o milosť Franza Rudolfa Gfrornera, 27. 3. 1952.
- 8 *GARF*, F. 7523, op. 76, d. 96, s. 80 – 82, Zamietnutie žiadosti o milosť Alfreda Ehna, 30. 5. 1952.
- 9 *GARF*, F. 7523, op. 76, d. 74, s. 41 – 44, Zamietnutie žiadosti o milosť Johanna Groissla, 31. 12. 1951; *GARF*, F. 7523, op. 76, d. 10, s. 12 – 14, Zamietnutie žiadosti o milosť Kurta Pretenthalera, 25. 1. 1951; *GARF*, F. 7523, op. 66, d. 119, s. 107 – 109, Zamietnutie žiadosti o milosť Kurta Zofku, 21. 11. 1950.
- 10 KARNER, Stefan (vyd.): *Geheime Akten des KGB (Tajné spisy KGB)*. „Margareta Ottillinger“. Graz 1992; KARNER, Stefan: *Verschleppt in die Sowjetunion (Zavlečený do Sovietskeho zväzu): Margarethe Ottillinger*. In: JAGSCHITZ, Gerhard – KARNER, Stefan (vyd.): *Menschen nach dem Krieg. Schicksale 1945 – 1955. Ausstellung Schloss Schallaburg 1995* (Ľudia po vojne. Osudy 1945 – 1955. Výstava zámok Schallaburg 1995). Innsbruck 1995, s. 35 – 49.
- 11 *GARF*, F. 7523, op. 76, d. 45, s. 194 – 198, Zamietnutie žiadosti o milosť Alfreda Focklera, 9. 10. 1951.
- 12 *AdBIK*, Datenbank österreichischer Zivilverurteilter (Databáza rakúskych civilných odsúdencov).

V Moskve bolo popravených celkom päť osôb rakúskeho pôvodu, potom, čo boli od roku 1950 postavení pred vojenské tribunály sovietskych ozbrojených síl v Nemecku. Všetkých päť sa v čase zatknutia nachádzalo v NDR a do osídel stalinského justičného systému padli pre údajnú špionáž. Ich rozsudky smrti uložil VT v./č. 48240.¹³

Medzi popravenými sa nachádzalo desať rakúskych žien, ktoré boli odsúdené na smrť pre špionáž. Polovica z nich sa do podozrenia dostala pre spojenia s príslušníkmi sovietskej okupácie. „Horúca láska v studenej vojne“ sa mala v niektorých prípadoch skončiť smrteľne.¹⁴

Najmladší, Hartmut Fechner (1930–1951), v čase svojho zastrelenia ešte nedosiahol ani 21 rokov, najstarší, Gustav Grimm (1887–1953), mal už 65 rokov. Grimm vo svojej žiadosti o milosť napísal: „*Som na tele i na duši zlomený starec [...] Neprosím o milosť, ale o spravodlivosť. Prosím tiež, aby ste ma ušetrili nedôstojného mučenia.*“¹⁵

Prvé zastrelenia tejto fázy, ktoré sa odvolávajú na rozsudky VT v/č 28990, sa uskutočnili 28. augusta 1950: V tento deň boli v moskovskom väzení Butyrka už 21., resp. 31. januára 1950 zastrelení odsúdení Ludmilla Zwinger a Egon Franz. Zjavne sa vojenský tribunál Ústrednej skupiny ozbrojených síl v Rakúsku veľmi poponáhlal s presadením dekrétu z 12. januára 1950: VT sovietskych

13 *AdBIK*, Datenbank österreichischer Zivilverurteilter (Databáza rakúskych civilných odsúdencov); ROGINSKIJ, Arsenij – RUDOLPH, Jörg – DRAUSCHKE, Frank – KAMINSKY, Anne (vyd.): „*Erschossen in Moskau...*“ *Die deutschen Opfer des Stalinismus auf dem Moskauer Friedhof Donskoje 1950 – 1953* („Zastrelení v Moskve...“ Nemecké obete stalinizmu na moskovskom cintoríne Donskoje 1950 – 1953). Berlin 2005, s. 138, 206, 224, 242, 395.

14 K tomu porovnaj: STELZL-MARX Barbara: Freier und Befreier. Zum Beziehungsgeflecht zwischen sowjetischen Besatzungssoldaten und österreichischen Frauen (Frajeri a osloboditelia. K spleti vzťahov medzi sovietskymi okupačnými vojakmi a rakúskymi ženami). In: KARNER, Stefan Karner – STELZL-MARX, Barbara (vyd.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955* (Červená armáda v Rakúsku. Sovietska okupácia 1945 – 1955). Beiträge. Graz – Wien – München 2005, s. 421 – 448, tu: s. 432 – 434. Ďalšie rešerše k tejto téme sa uskutočnili v rámci projektu APART uskutočneného v rokoch 2005 – 2008 na tému „Okupácia v Rakúsku zo sovietskeho hľadiska: Skúsenosť – Uskutočnenie – Spomienky“.

15 *GARF*, F. 7523, op. 76, d. 116, s. 140 – 142, tu: s. 140, Žiadosť o milosť Gustava Grimma, 30. 9. 1952.

okupačných vojsk v Nemecku, VT v./č. 48240, totiž začal najprv pozvoľna s uvalením trestu smrti a prvých štyroch Nemcov odsúdil v máji 1950 na smrť.¹⁶

Asi dva roky po obnovení trestu smrti, dňa 2. februára 1953, boli popravení dvaja poslední Rakúšania, Walter Bittner a Franz Drechsler. Stalinovou smrťou sa situácia mihnutím oka zmenila. Vojenské tribunály, resp. Vojenské kolégium Najvyššieho súdu prispôbobi nálezovú prax všeobecnému zmierneniu v represívnej politike a mnohonásobne zmenili ešte nevykonané rozsudky smrti z predošlých mesiacov na (väčšinou) 25-ročné tresty odňatia slobody.¹⁷ Tým sa po ôsmich rokoch vládnutia okupácie skončila tmavá kapitola sovietskych rozsudkov smrti proti Rakúšanom.¹⁸

„Z dažďa pod odkvap“: bývalí vojnoví zajatci

Celkom šesť odsúdených na smrť prišlo už predtým do kontaktu so sovietskym systémom väznenia. Ako príslušníci Nemeckej brannej moci, SS alebo Nemeckého vojnového námorníctva padli do sovietskeho vojnového zajatia a strávili až do ich repatriácie väčšinou už niekoľko rokov za ostnatým drôtom. Rakúske Ministerstvo vnútra ich viedlo až dodnes ako „navrátilcov“, bez toho, aby si povšimlo ich neskorší fatálny osud v Moskve.

Pre Viedenčana Antona Furthmosera sa malo stať zajatie nepriamo popravou: Po tom, ako sa v roku 1947 vrátil zo Sovietskeho zväzu,¹⁹ musel si nanovo vybudovať existenciu a pokračoval v prerušenom štúdiu chémie. Dostal sa do kontaktu s americkou spravodajskou službou, na jej objednávku mal údajne od mája do augusta 1950 viesť rozhovory so 120 Rakúšanmi, ktorí sa vrátili zo sovietskeho vojenského zajatia. Tak získal Furthmoser odkazy na rôzne lokality táborov a pracovné brigády vojnových zajatcov, ako aj ďalšie „pre špiónáž

16 PETROV, *Die Todesstrafe in der UdSSR* (Trest smrti v ZSSR), s. 74.

17 HILGER, *Úvod: Smert' Špionam!*, s. 24.

18 Naproti tomu boli ešte niekoľkí Nemci popravení aj po Stalinovej smrti. Posledná poprava Nemca v Moskve sa konala 15. 12. 1953 vo väzení Butyrka, po tom, ako vojenský tribunál 48240 vyniesol dňa 23. 9. 1953 rozsudok smrti. Posledné dokázateľné rozsudky smrti proti Nemcom vyniesol VT vojenského okruhu 'Zabajkal' v januári 1954. Porovnaj Petrov, *Die Todesstrafe in der UdSSR* (Trest smrti v ZSSR), s. 77.

19 RGVA, F. 460, č. 800058, Osobný spis Antona Furthmosera.

relevantné informácie o hospodárskej a politickej situácii v ZSSR“. ²⁰ Podľa jeho žiadosti o milosť, ktorú smeroval Najvyššiemu soviету, až do svojho zatknutia v auguste 1950 nerozpoznal „skutočný charakter“ svojej činnosti. ²¹ Dňa 26. januára 1951, asi tri roky po jeho oslobodení zo sovietskej väzby, bol Furthmoser v Moskve popravený. Hlavná vojenská prokuratúra Ruskej federácie ho 8. decembra 1998 rehabilitovala, na deň presne 48 rokov po zamietnutí jeho žiadosti o milosť.

„Uznávam rozsudok za správny“: Procedúra od zatknutia po popravu

Takmer dokonalé tajenie postupu formovalo aj v Rakúsku stalinistickú justičnú prax. „Jedného dňa skoro ráno odišiel a viac sa nevrátil,“ spomína si Anna-Maria Melichar na deň zatknutia svojho brata Emila Dallapozza. ²² Od okamihu svojho zatknutia „zmizli“ zatknutí aj zo zorného poľa svojho okolia. Ani príbuzní, ani verejné úrady nezískali žiadne informácie o ich ďalšom osude. ²³ Nasledovali mesiace a roky čakania a stiesňujúcej neistoty. Anna-Maria Melichar sa mala až v roku 2007 dozvedieť, aký osud stretol jej brata.

Momentom zatknutia začali mlieť mlynské kolá sovietskeho justičného aparátu a byrokracie – a mleli dôkladne. Aj keď sa zatknutí až do okamihu ich odsúdenia fyzicky väčšinou ešte nachádzali v Rakúsku, patrili – od vonkajšieho sveta hermeticky uzavretí – sovietskemu mikrokozmu s vlastnými pravidlami. Zdlhavé vyšetrovania s nespočetnými výsluchmi, tajnými výsluchmi svedkov a dokonca konfrontácie systematicky lámal odpor obžalovaných. Aj

20 GARF, F. 7523, op. 76, d. 4, s. 129 – 131, tu: s. 130, Zamietnutie žiadosti o milosť Antona Furthmosera, 8. 12. 1950.

21 GARF, F. 7523, op. 76, d. 4, s. 135 – 137, tu: s. 136 a nasl., Žiadosť o milosť Antona Furthmosera, 31. 10. 1950.

22 SZYSZKOWITZ, Tessa: Stalins letzte Opfer (Posledné obete Stalina). In: *Profil*, 12. 2. 2007, s. 34 – 41, tu: s. 34.

23 K analogickému postupu v Nemecku porovnaj HILGER, Andreas: Straßjustiz im Verfolgungswahn. Todesurteile sowjetischer Gerichte in Deutschland (Stihománia trestného súdnictva. Rozsudky smrti sovietskych súdov v Nemecku) In: HILGER, Andreas (vyd.): „*Tod den Spionen!*“ Todesurteile sowjetischer Gerichte in der SBZ/DDR und in der Sowjetunion bis 1953 („Smrť špiónom!“ Rozsudky smrti sovietskych súdov v ROZ/NDR a v Sovietskom zväze do roku 1953). Göttingen 2006, s. 95 – 156, tu: s. 97.

znemožnenie akéhokoľvek kontaktu smerom von vyplývalo zo systému. Priznanie vlastnej „viny“ bolo väčšinou iba otázkou času.

Spisy trestných konaní uchované v Ústrednom archíve Ruskej tajnej služby ministerstva vnútra (Federal'naja Služba Bezopasnosti – FSB) dokumentujú punitčársky vedený proces až do posledného detailu. Stovky strán, väčšinou v jednom alebo dokonca dvoch zväzkoch, teraz dovoľujú v niektorých prípadoch²⁴ podrobný pohľad na cestu utrpenia tých, ktorých sa proces týkal. Faktická jednotvárnosť procesu z nich urobila dôležité komponenty stalinistickej represívnej politiky. Okrem toho sa dá takmer u všetkých, ktorí boli vojenským tribunálom Ústrednej skupiny ozbrojených síl odsúdení na smrť, osobne sledovať cesta od žiadania o milosť z badenskej väzenskej cely až na vrchol politickej moci a k Stalinovi. V súčasnosti sú tieto dokumenty v Štátnom archíve Ruskej federácie, GARF. Len o tých odsúdených, ktorí nežiadali o milosť, Prezídium Najvyššieho sovietu nepojednáva.²⁵

24 Keďže CA FSB dovoľuje príslušníkom rehabilitovaných príbuzných „oboznámiť sa“ so spisom trestného konania v čítárni archívu, vďaka notársky overeným splnomocneniam príslušníkov niektorých rakúskych zastrelených získala autorka tohto príspevku v júni 2007 dovolenie nahliadnuť do spisov trestného konania. Archív okrem toho súhlasil dať k dispozícii kópie spisov.

25 Žiadosť o milosť tých osôb, ktoré vojenský tribunál Vojenského útvaru 28990 odsúdil na smrť, a ich týkajúce sa návrhy Najvyššieho súdu ZSSR ohľadom spracovania žiadosti o milosť mohli byť sprístupnené v rámci výskumného projektu „Červená armáda v Rakúsku“. Veľká vďaka za to patrí Nikitovi Petrovovi a Oľge Lavinskej. K tomuto zdroju porovnajte aj: KNOLL – STELZL-MARX, *Sowjetische Straffjustiz in Österreich* (Sovietske trestné súdnictvo v Rakúsku), s. 279; LAVINSKAJA, Oľga: Zum Tode verurteilt. Die Gnadengesuche österreichischer Zivilverurteilter an den Obersten Sowjet der UdSSR (Odsúdení na smrť. Žiadosti o milosť rakúskych civilných odsúdencov na Najvyšší soviat ZSSR). In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara: *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955* (Červená armáda v Rakúsku. Sovietska okupácia 1945 – 1955). Beiträge. Graz – Wien – München 2005, s. 324 – 337; LAVINSKAJA, Oľga: Gnadenverfahren des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR, 1950 bis 1953: Eine archivalische Beschreibung unbekannter Quellen des Spätstalinismus (Procesy omilostenia prezidia Najvyššieho soviatu ZSSR, 1950 až 1953: Archívny opis neznámych zdrojov neskorého stalinizmu). In: HILGER, Andreas (vyd.): „*Tod den Spionen!*“ *Todesurteile sowjetischer Gerichte in der SBZ/DDR und in der Sowjetunion bis 1953* („Smrť špiónom!“ Rozsudky smrti sovietskych súdov v ROZ/NDR a v Sovietskom zväze do roku 1953). Göttingen 2006, s. 79 – 94.

Procedúra bola vo všetkých prípadoch podobná: Zatknutie orgánmi ministerstva vnútra, resp. na ich objednávku v sovietskej okupačnej zóne, zozbieranie osobných údajov, telesná prehliadka, výsluchy, konfrontácie so spoluobčianmi, identifikovanie potenciálnych svedkov alebo podozrivých, odovzdanie prípadu vojenskému tribunálu Ústrednej skupiny ozbrojených síl (Vojenský útvar 28990), obžaloba, v niektorých prípadoch: rozhodnutie o umiestnení v špeciálnom tábore ministerstva vnútra,²⁶ uzavreté súdne pojednávanie v Badene, rozsudok smrti, žiadosť o milosť na Prezídium Najvyššieho sovietu pod vedením Nikolaja M. Švernika, preklad Oddelením pre protiagitáciu Ministerstva štátnej bezpečnosti, postúpenie žiadosti Vojenskému kolégiu Najvyššieho súdu ZSSR do Moskvy, „návrh“ Najvyššieho súdu pod vedením Anatolija A. Volina, v prípade potreby potvrdenie rozsudku smrti Prezidiom Najvyššieho sovietu a Politbyrom ÚV KSSZ (b) (od 1952: Prezídium ÚV Komunistickej strany Sovietskeho zväzu), uznesenie Najvyššieho sovietu ZSSR, zastrelenie v moskovskom väzení Butyrka, okamžité spolopenenie v krematóriu cintorína Donskoje a pohreb popola v tamomšom masovom hrobe.²⁷

Pri rozsudkoch smrti spolupôsobila celá do seba zapadajúca reťaz inšancií Najvyššieho súdu ZSSR – Prezídium Najvyššieho sovietu ZSSR – Politbyro ÚV KSSZ (b) (resp. Prezídium ÚV Komunistickej strany Sovietskeho zväzu). Obyčajne ubehli medzi uznesením Prezídia Najvyššieho sovietu o zamietnutí žiadosti o milosť a popravením dva týždne až mesiac a pol. Odsúdení boli odvedení na vykonanie rozsudku do väzenia Butyrka, kasárni zo 17. storočia podobných opevneniu, ktoré od roku 1879 až do dnešného dňa slúži ako zachytne miesto pre politických väzňov.²⁸ Pritom boli tí, ktorých žiadosti o milosť

26 V niektorých prípadoch vojenský tribunál zhrnul uznesenie už niekoľko dní pred rozsudkom, a to uznesenie odovzdať obžalovaného ako „sociálne nebezpečnú osobnosť“ po jeho odsúdení na odpykanie si trestu do špeciálneho tábora Ministerstva vnútra ZSSR. K tomu porovnaj: CA FSB, P-2194, s. 338 – 339, Strafprozessakt Margarethe Henfling. Uznesenie o vzatí odsúdených do väzby v špeciálnom tábore ministerstva vnútra, 29. 3. 1951. Rozsudok vyniesli o p. Henfling až 7. 4. 1951.

27 K tomu pozri podrobne nižšie uvedenú procedúru v procese Edwina Crevata.

28 RUDOLPH, Jörg – DRAUSCHKE, Frank – SACHSE, Alexander: *Verurteilt zum Tode durch Erschießen. Opfer des Stalinismus aus Thüringen* (Odsúdení na smrť zastrelením. Obete stalinizmu z Durínska), 1950 – 1953. Erfurt 2006, s. 69.

boli zamietnuté do jedného mesiaca, prepravovaní na exekúciu do Sovietskeho zväzu často v skupinách. Zvyčajne boli aj spoločne zastrelení.²⁹

Len vo výnimočných prípadoch bol už vyneseny rozsudok revidovaný. Niektorí už na smrť odsúdení Rakúšania sa z toho vďaka amnestiám dostali živí. Ale boli aj prípady s opačným stavom: „15 rokov odňatia slobody“ znel prvý rozsudok vojenského tribunálu 28990 proti Dolnorakúšanovi Johannovi Koschitzovi pre „špionáž“ pre britskú spravodajskú službu. Generálny prokurátor ZSSR však tento výmer trestu považoval za mierny a protestoval proti nemu na Vojenskom kolégiu Najvyššieho súdu ZSSR. Tento s námietkou súhlasil a uznesením z 26. februára 1951 zrušil rozsudok proti Johannovi Koschitzovi.³⁰ 19. apríla vyniesol vojenský tribunál v Badene nový rozsudok – „smrť zastrelením“.³¹ Koschitz bol 24. júla 1951 v Moskve popravený.³² Podobný osud postrelol Jerzyho Klimaszewského, ktorého vojenský tribunál 28990 odsúdil pre „špionáž“ najprv na 25 rokov väzby v tábore. Na protest Najvyššieho súdu Vojenské kolégium rozsudok zrušilo „pre miernosť“ výmeru trestu. Novootvorený proces sa mal pre 25-ročného Poliaka skončiť osudne.³³

29 *Ibidem*, s. 335 a nasl. Všetky žiadosti o milosť, ktoré boli zamietnuté v jeden deň, sa všetky spolu dostali do jedného jediného protokolu Prezídia Najvyššieho soviету ZSSR. Napríklad Johann Birner, Rosalia Dederichs, Michael Maczejka a Johanna Vocolka boli spolu odsúdení vojenským tribunálom 28990 dňa 12. 1. 1951, Najvyšší súd ZSSR zamietol 6. 3. ich žiadosti o milosť zo 17., resp. 19. 1. a Prezídium Najvyššieho soviету ZSSR vynieslo 30. 3. konečné uznesenie o ich exekúcii. Všetci štyria boli 5. 5. 1951 popravení. Porovnaj GARF, F. 7523, op. 76, d. 15, s. 134 – 138, Zamietnutie žiadosti o milosť Johanna Birnera, Rosalie Dederichs, Michaela Maczejka a Johanna Vocolka, 6. 3. 1951; ROGINSKIJ et al.: „*Erschossen in Moskau ...*“ („Zastrelení v Moskve...“), s. 394 a nasl.

30 GARF, F. 7523, op. 76, d. 26, s. 1 – 4, tu: s. 4, Zamietnutie žiadosti o milosť Johanna Koschitza, 28. 5. 1951.

31 GARF, F. 7523, op. 76, d. 26, s. 1 – 4, tu: s. 1, Zamietnutie žiadosti o milosť Johanna Koschitza, 28. 5. 1951.

32 *AdBIK*, Datenbank österreichischer Zivilverurteilter in der UdSSR (Databáza rakúskych civilných odsúdencov v ZSSR); Roginskij et al.: „*Erschossen in Moskau ...*“ („Zastrelení v Moskve...“), s. 394.

33 GARF, F. 7523, op. 76, d. 9, s. 236 – 238, Zamietnutie žiadosti o milosť Jerzyho Klimaszewského, 25. 1. 1951.

„Prípad“ Edwina Crevata v zrkadle spisu KGB

Jednou z týchto obetí Stalinovho trestného súdnictva je Edwin Crevato, ktorého 30. novembra³⁴ 1951 bez akejkoľvek výstrahy zatkli orgány Ministerstva vnútra Vojenského útvaru 32750 v zotavovni úradníkov vo Waidhofene nad Ybbsom.³⁵ Jeho príbuzní ostali bezradní a najprv verili, že padol za obeť zámenne.³⁶ Priatelia a príbuzní prejavovali jeho žene Herthe v mnohých listoch svoju účasť a vyjadrovali svoje rozpaky.³⁷

Čo nevedeli: Bezprostredne predtým vydalo sovietske Ministerstvo štátnej bezpečnosti (MŠB) uznesenie na príkaz na zatknutie³⁸, na „voľbu donucovacieho opatrenia“³⁹ a konečne na nariadenie väzby⁴⁰ päťdesiatročného pána. Tým sa spustila bežná procedúra. Obvinenie proti Crevatovi znelo, že v rokoch 1946 až 1949 uskutočňoval ropnú špionáž v sovietsky obsadenej časti Rakúska.⁴¹ Soviet-

-
- 34 Podľa rakúskych zdrojov zadržali sovietski vojaci Edwina Crevata už 29. 11. 1951. Porovnaj Beamter von den Sowjets verhaftet (Úradník zatknutý Sovietmi), In: *Neue Zeit*, 11. 12. 1951; DORNER, Alexandra: „*Verschleppt und erschossen durch sowjetische Organe. „Das Schicksal von Edwin Crevato*“ („Zavlečený a zastrelený sovietskymi orgánmi.“ Osud Edwina Crevata). Seminárna práca, Graz 2007, s. 10.
- 35 *CA FSB*, P-3955, s. 642 – 646, tu: s. 642, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Anklageschrift (Spis obžaloby), 29. 2. 1952.
- 36 SZYSZKOWITZ, Tessa: Erschossen in Moskau (Zastrelení v Moskve). In: *Profil*, 11. 6. 2007, s. 33 – 35, tu: s. 34 a nasl.
- 37 DORNER, „*Verschleppt und erschossen...*“ („Zavlečený a zastrelený...“), s. 10.
- 38 *CA FSB*, P-3955, s. 2, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Beschluss über die Festnahme Crevatos (Rozhodnutie o zadržaní Crevata), 30. 11. 1951.
- 39 *CA FSB*, P-3955, s. 4, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Beschluss über die Wahl der Zwangsmaßnahme gegenüber Crevato (Rozhodnutie o výbere donucovacieho opatrenia voči Crevatovi), 30. 11. 1951.
- 40 *CA FSB*, P-3955, s. 5, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Befehl zur Verhaftung Crevatos (Príkaz na zatknutie Crevata), 30. 11. 1951. Rozkazu („order“) na zatknutie predchádzalo uznesenie („postanovenie“): *CA FSB*, P-3955, s. 3, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Beschluss über die Verhaftung Crevatos (Rozhodnutie o zatknutí Crevata), 30. 11. 1951.
- 41 *GARF*, F. 7523, op. 76, d. 95, s. 129 – 130, tu: 129, Zamietnutie žiadosti o milosť

ska spravodajská služba zasiahla až dva roky po ukončení údajne proti ZSSR nasmerovanej špionáži. Cestu z Waidhofenu do Viedne, ešte v deň zatknutia nasledovali obligátne telesná prehliadka,⁴² pri ktorej mu boli odobraté všetky cenné predmety a peniaze, ktoré mal pri sebe,⁴³ zaznamenanie osobných údajov pre osobný dotazník⁴⁴ a dva výsluchy, pričom posledný trval od 21.10 hod. až do polnoci.⁴⁵ Až do 25. decembra bol Crevato viac než desaťkrát vypočúvaný, z toho v niektoré dni aj dvakrát a často až do neskorej noci.⁴⁶ Dňa 12. decembra musel na základe troch fotografií identifikovať svojho bývalého kolegu Karla Schneidera, ktorý mu mal zaobstarávať informácie o sovietskej Správe minerálnych olejov v Rakúsku (SMV). Schneider bol 17. decembra zatknutý sovietskou tajnou službou a bol podrobený krížovému výsluchu s Crevatom.⁴⁷

Na základe novoročných slávností dopriali Crevatovi (respektíve určite prednostne príslušníkom sovietskej spravodajskej služby) pauzu do 10. januára 1952. Potom nasledovalo až do konca februára okolo 25 ďalších výsluchov.

Edwina Crevata, 29. 5. 1952.

- 42 *CA FSB*, P-3955, s. 8 – 9, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Protokoll der Leibesvisitation von Crevato (Protokol z osobnej prehliadky Crevata), 30. 11. 1951.
- 43 *CA FSB*, P-3955, s. 10 – 11, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Kopie des Beleges für die Aushändigung von Geld und Wertgegenständen von Crevato (Kópia potvrdenia pre vydanie peňazí a cenných predmetov Crevata), 30. 11. 1951.
- 44 *CA FSB*, P-3955, s. 6 – 7, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Personalbogen von Crevato (Osobný list Crevata), 30. 11. 1951.
- 45 *CA FSB*, P-3955, str. 14 – 24, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Verhörprotokolle von Crevato (Protokoly z výsluchu Crevata), 30. 11. 1951.
- 46 Výsluchy sa uskutočnili v nasledujúce dni: 6. 12. 1951; 7. 12. 1951; 11. 12. 1951 (2x); 11. 12. 1951 (2x); 13. 12. 1951; 14. 12. 1951 (2x); 18. 12. 1951; 24. 12. 1951; 25. 12. 1951 (2x). Vgl. *CA FSB*, P-3955, s. 30 – 87, 90 – 126, 128 – 179, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Verhörprotokolle von Crevato (Protokoly z výsluchu Crevata), 30. 11. 1951 – 25. 12. 1951.
- 47 *CA FSB*, P-3955, s. 576 – 599, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Protokolle der Gegenüberstellung von Crevato und Schneider (Protokoly z konfrontácie Crevata a Schneidera), 17. 12. 1951, 19. 12. 1951.

Paralelne k tomu vybrala rozviedka protokoly o výsluchu dvoch Rakúšanov obžalovaných v roku 1947 a 1948, ako aj Franza Halamu zatknutého rozviedkou MŠB z doby od decembra 1949 do marca 1950. Dodatočne vyzdvihla aj otázky o Sovietskej ropnej správe v Rakúsku.

28. februárom 1952 sa skončilo súdne vyšetrovanie MŠB Crevata a Schneidera.⁴⁸ Oficiálne tým šéf Oddelenia rozviedky MŠB pre Vojenský útvar 32750, kapitán Chatuncev, uzavrel svoj spis⁴⁹ a vážna odovzdal v nasledujúci deň z väzenia ministerstva vnútra tohto vojenského útvaru MŠB kompetenčnej sfére vojenskej prokuratúry Vojenského útvaru 28990. Súčasne bol vyhotovený obžalovací spis. Crevatovi dávali za vinu, že v rokoch 1946 až 1949 osobne a pomocou získaných „agentov“ francúzskej agitácie podával ďalej informácie o sovietskych ropných prevádzkach v Rakúsku. Okrem toho mal Francúzom sprostredkovať „špionážne údaje“ okrem iného o sovietskych okupačných vojskách v okrese Wiener Neustadt.⁵⁰

11. marca sa pred vojenským tribunálom Vojenského útvaru 28990 konalo tajné súdne pojednávanie.⁵¹ Len o niečo neskôr vynesený rozsudok znel podľa článku 58-6 (špionáž) Trestného zákonníka RSFSR: Smrť zastrelením.⁵² Ako vo väčšine na smrť odsúdených Viedencanov vyniesol rozsudok vojenský tribunál Ústrednej skupiny ozbrojených síl v Badene.

48 *CA FSB*, P-3955, s. 640, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Protokoll über den Abschluss der Untersuchung von Crevato (Protokol o ukončení vyšetrovania Crevata), 28. 2. 1952; *CA FSB*, P-3955, s. 641, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Protokoll über den Abschluss der Untersuchung von Schneider (Protokol o ukončení vyšetrovania Crevata), 28. 2. 1952.

49 Na obálke spisu trestného konania sa nachádza záznam „Otvorené 30. novembra 1951, uzavreté 28. 2. 1952“.

50 *CA FSB*, P-3955, s. 642 – 646, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Anklageschrift (Spis obžaloby), 29. 2. 1952.

51 *CA FSB*, P-3955, s. 655 – 658, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Protokoll der Gerichtsverhandlung (Protokol zo súdneho pojednávania), 11. 3. 1952.

52 *CA FSB*, P-3955, s. 669 – 673, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Urteil und Kopie des Urteils (Rozsudok a kópia rozsudku), 11. 3. 1952.

Crevato, ako aj Schneider, využil 12. marca možnosť napísať Prezidiu Najvyššieho sovietu ZSSR žiadosť o milosť:⁵³ Nechal sa vraj francúzskou spravodajskou službou naverbovať len z hospodárskej núdze a bez vedomie nepriateľského postoja voči Sovietskemu zväzu: „*Prechádzal som životom ako poriadny, pracovitý človek, nikdy som nebol trestaný a po dvoch vojnách, ktorých som sa zúčastnil, som pracoval a žil čo najskromnejšie. Aj to by som chcel, aby sa vzalo do úvahy pri posudzovaní udelenia milosti v mojom prípade.*“⁵⁴ Schneiderovej žiadosti o milosť bolo 10. mája 1952 vyhovené a jeho trest bol zmenený na 25 rokov v pracovnom nápravnom tábore (ITL) GULAG.⁵⁵ Bol jedným z veľmi mála na smrť odsúdených Rakúšanov, ktorí ušli poprave.

Naproti tomu Crevatova prosba o milosť sa nestretla s blahosklonnosťou: 29. mája 1952 Najvyšší súd ZSSR jeho žiadosť zamietol. Predseda Prezídia Najvyššieho sovietu ZSSR, Nikolaj M. Šverník, zdôraznil: „*Crevatova vina je potvrdená spismi procesu, líčením pred súdom odsúdeného Schneidera a priznaním samotného Crevata pri predbežnom výsluchu a na súdnom pojednávaní.*“ Aj žiadosť o milosť použil prezident Najvyššieho súdu Anatolij A. Volin ako základ pre svoj „návrh“ neomilostiť odsúdeného: „*V rámci žiadosti o milosť Crevato nepopiera svoju vinu, že vykonával špionážnu činnosť pre francúzsku agitáciu proti Sovietskemu zväzu. Žiada o zohľadnenie toho, že tak špionáž nevykonával s motívom nenávisti proti Sovietskemu zväzu, ale na základe materiálnych problémov, v ktorých sa začal nachádzať po návrate zo zajatia, a žiada zrušiť jeho zastrelenie a uložiť mu nejaký iný výmer trestu.*“ Túto žiadosť Volin zamietol zo stola so stereotypnou vetou: „*Rozsudok vojenského tribunálu v prí-*

53 CA FSB, P-3955, s. 677 – 687, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Gnadengesuche von Crevato und Schneider (Žiadosť o milosť Crevata a Schneidera), 12. 3. 1952.

54 GARF, F. 7523, op. 76, d. 95, s. 135 – 137, tu: s. 136 a nasl., Gnadengesuch von Edwin Crevaton (Žiadosť o milosť Edwina Crevata), 12. 3. 1952. Žiadosť o milosť pre Prezídium Najvyššieho sovietu ZSSR sa nenachádza len v spisoch trestného konania archivovaných v CA FSB, ale aj v inventári F. 7523 (Najvyšší soviety ZSSR) v Ruskom štátnom archíve (GARF).

55 CA FSB, P-3955, s. 698, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Bescheinigung über Karl Schneider (Potvrdenie o Karlovi Schneiderovi), 10. 5. 1952.

pade Edwina Crevata považujem za správny.“⁵⁶ Tým zasa raz vyjadril súhlas Najvyššieho súdu s rozsudkami vynesenými vojenským tribunálom.

20. júna 1952 bol „návrh“ Najvyššieho súdu ZSSR a jeho potvrdenie Prezidiom Najvyššieho sovietu a Politbyrom ÚV ZSSR (b) uznesením Prezídia Najvyššieho sovietu ZSSR s konečnou platnosťou potvrdený.⁵⁷ Išlo tu viac o formálny akt. Prípady, v ktorých by Politbyro návrh uznesenia Švernika, predsedu Najvyššieho sovietu, odmietlo, nie sú známe.⁵⁸ Crevato bol 11. júla 1952 zastrelený vo väzení Butyrka.⁵⁹ Ešte v tú istú noc bola jeho mŕtvola spopolnená v jedinom moskovskom krematóriu na cintoríne kláštora Donskoje a popol bol pochovaný v anonymnom masovom hrobe vzdialenom len niekoľko krokov od krematória.

Jeho osobné doklady a predmety boli o tri týždne neskôr zničené, o čom podáva informácie jeden veľmi presný dokument.⁶⁰ Tým bol akt ministerstva štátnej bezpečnosti – predbežne – uzavretý. Sovietska justícia, resp. MŠB, o vykonaní rozsudku typicky neinformovali ani príbuzných, ani rakúske úrady. Tento postup bol pre systém príznačný. Od polovice 30. rokov sovietske bezpečnostné aparáty systematicky klamali rodinných príslušníkov odsúdených a prísne sa držali viazanosti utajenia.⁶¹ Až od roku 1955, dva roky po Stalinovej smrti, oboznamovala sovietska „Hlavná správa milície – Archív pre spisy matricy“ zahraničné úrady, medzi nimi aj rakúske Spolkové ministerstvo vnútra, o „svedectvách skonania“ popravených. Prikrášené upovedomenia ale v žiad-

56 GARF, F. 7523, op. 76, d. 95, s. 129 – 130, Zamietnutie žiadosti o milosť Edwina Crevata, 29. 5. 1952.

57 GARF, F. 7523, op. 76, d. 95, s. 129 – 130, tu: s. 129. Zamietnutie žiadosti o milosť Edwina Crevata, 29. 5. 1952.

58 LAVINSKAJA, *Zum Tode verurteilt* (Odsúdení na smrť), s. 333.

59 CA FSB, P-3955, s. 691, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Bestätigung über die Urteilsvollstreckung von Edwin Crevato (Potvrdenie o vykonaní rozsudku Edwina Crevata), 11. 7. 1952.

60 CA FSB, P-3955, s. 693 – 697, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Akt über die Vernichtung von persönlichen Unterlagen von Edwin Crevato (Spis o zničení osobných podkladov Edwina Crevata), 12. 7. 1952.

61 HILGER, *Straffjustiz im Verfolgungswahn* (Stihománia trestného súdnictva), s. 102 a nasl.

nom prípade nenechávajú tieto prípady uzavrieť ako popravy, ale pripomínajú skôr exkurziu do patológie: „miliárna tuberkulóza pľúc“⁶², „rakovina močového mechúra, sepsa“⁶³, „tuberkulóza meningitída“⁶⁴, „zápal pobrušnice“⁶⁵ alebo „pretrhnutie aorty“⁶⁶, správny, ale cynický opis príčiny smrti. U rakúskych obeť uvedených údajov o smrti sa väčšinou zhodovali s tými skutočnými.⁶⁷

Koncom roka 1956 dostala Crevatova vdova Hertha príslušné a obzvlášť silne pôsobiace vysvetlenie smrti: „*Občan Edwin Crevato*“, ako je uvedené v preklade z ruštiny, zomrel 11. júla 1952 na „*krvácenie do mozgu na základe arteriosklerózy*“.⁶⁸ Až do svojej smrti v máji 2004 sa Hertha Crevato (vydatá Haworth) o skutočnom osude svojho manžela nedozvedela nič.

- 62 Porovnaj: *AdBIK*, Osvedčenie ZAGS o smrti Antona Furthmosera, 19. 3. 1956. Preklad BMI, 24. 9. 1956.
- 63 Porovnaj: *AdBIK*, Osvedčenie ZAGS o smrti Aloisa Kolbera, 19. 3. 1956. Preklad BMI, 24. 9. 1956.
- 64 Porovnaj: *AdBIK*, Osvedčenie ZAGS o smrti Stefana Bugera, 13. 9. 1956. Preklad BMI, 27. 11. 1956.
- 65 Porovnaj: *AdBIK*, Osvedčenie ZAGS o smrti Friedricha Wiedemanna. Preklad BMI, 8. 6. 1959.
- 66 Túto správu dostala rodina Lea Thalhammera v septembri 1956. Zároveň dostala jeho vdova vdovský dôchodok, ktorý jej bol vyplatený so spätnou platnosťou od 1. 3. 1952 – údajného dátumu smrti. Porovnaj EBNER, Johannes: „*Der hat sich nichts dabei gedacht...*“ *Die Lebensgeschichte von Helmut Thalhammer* (Ten si pri tom nič nemyslel ...) *Životný príbeh Helmuta Thalhammera*. Seminárna práca. Graz 2007, s. 33.
- 67 Toto je očividne v protiklade k Nemecku a k Sovietskemu zväzu, kde Moskva vedome udávala nesprávne dátumy smrti. Až od roku 1963 neoznámila KGB sovietskym interpelantom skutočné okolnosti smrti ich rodinných príslušníkov. Voči zahraničným občanom (aj Rakúšanom) sa naproti tomu až do zániku Sovietskeho zväzu ostalo pri sprostredkovaní prikrášených príčin smrti. Porovnaj HILGER, *Strafjustiz im Verfolgungswahn* (Stihománia trestného súdnictva) s. 104; RUDOLPH, Jörg, „*Verstorben auf dem Territorium der UdSSR.*“ *Das lange Warten auf die Wahrheit* („Zomreli na teritóriu ZSSR.“ *Dlhé čakanie na pravdu*). In: ROGINSKIJ, Arsenij – RUDOLPH, Jörg – DRAUSCHKE, Frank – KAMINSKY, Anne (vyd.): „*Erschossen in Moskau...*“ *Die deutschen Opfer des Stalinismus auf dem Moskauer Friedhof Donskoje 1950 – 1953* („Zastrelení v Moskve...“ *Nemecké obete stalinizmu na moskovskom cintoríne Donskoje 1950 – 1953*). Berlin 2005, s. 67 – 84, tu s. 74 a nasl.
- 68 *AdBIK*, Osvedčenie ZAGS o smrti Edwina Crevata, 8. 10. 1956. Preklad BMI, 18. 12. 1956.

Ako reakcia na zoznam mien⁶⁹ popravených Rakúšanov zverejnený v „profile“ sa jej synovec Stefan Haidenthaller obrátil začiatkom roka 2007 na Inštitút Ludwiga Boltzmannu pre výskum následkov vojny a požiadal o vysvetlenie rozsudku smrti a o zverejnenie hrobu Edwina Crevata.⁷⁰ Vďaka plnej moci mohol v júni 2007 nahliadnuť do zhruba 700 strán spisu trestného konania v Centrálnom archíve FSB a urobiť si kópie. Posledný dokument v spise pochádzal z 19. januára 2001: V tento deň ho Hlavná vojenská prokuratúra Ruskej federácie podľa článku 3-a Zákona Ruskej federácie „O rehabilitácii obetí politických represii“ z 18. októbra 1991 rehabilitovala.⁷¹ Očividne sa aj v tomto prípade odhadli postúpené informácie ako „všeobecne prístupné a týkajúce sa všedného dňa“, ktoré nevydali napospas ani „štátne, ani vojenské tajomstvo“. ⁷² Vynesený rozsudok bol *posthum* zrušený.

Barbara Stelzl-Marx; narodila sa v Grazi v roku 1971; historička, Dr., je zástupkyňou riaditeľa Inštitútu Ludwiga Boltzmannu pre výskum následkov vojny (BIK = Boltzmannov inštitút pre výskum vojny), Graz – Viedeň – Klagenfurt; 2005 – 2008: *APART* absolvovala štipendium Rakúskej akadémie vied (ÖAW). Zameranie jej výskumu je: studená vojna, sovietska okupácia Rakúska 1945 – 1955; vojnoví zajatci a nútení robotníci v „Tretej ríši“ a v ZSSR; sovietska propaganda. Napísala viac než 60 publikácií, medzi inými aj nasledovné: *Zwischen Fiktion und Zeitzeugenschaft. Amerikanische und sowjetische Kriegsgefangene im Stalag XVII B Krems-Gneixendorf* (Medzi fikciou a súčasným svedectvom. Americkí a sovietski vojnoví zajatci v Stalagu XVII B Krems-Gneixendorf), Tü-

69 SZYSZKOWITZ, *Stalins letzte Opfer* (Posledné obete Stalina), s. 41.

70 AdBIK, Schreiben von Stefan Haidenthaller an das BIK (List Stefana Haidenthallera na BIK), 18. 2. 2007.

71 GVP, 7u-7558-52, Rehabilitierungsbescheid Edwin Crevato (Oznámenie o rehabilitácii Edwina Crevata), 19. 1. 2001; CA FSB, P-3955, s. 699, Strafprozessakt Edwin Crevato und Karl Schneider (Spis trestného procesu Edwin Crevato a Karl Schneider). Rehabilitierungsbescheid Edwin Crevato (Oznámenie o rehabilitácii Edwina Crevata), 19. 1. 2001.

72 CA FSB, P-2680, s. 150 – 151, Strafprozessakt Emil Dallapozza. Erläuterung zum Rehabilitierungsbescheid durch L. P. Kopalin (Spis trestného procesu Emila Dallapozza. Vysvetlenie k oznámení o rehabilitácii podané L.P. Kopalonom), 15. 5. 1998.

bingen 2000. Spolu so Stefanom Karnerom a Alexandrom Čubarjanom: Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955 (Červená armáda v Rakúsku. Sovietska okupácia 1945 – 1955). Dokumente (Dokumenty). Graz – Wien – München 2005.

Dieter Bacher

Inštitút Ludwiga Boltzmannu pre výskum následkov vojny

Rakúsko

Komunistická „intelligence internationale“? Kontakty medzi KGB a KPÖ na začiatku studenej vojny¹

Rámcové podmienky v Rakúsku

Územie Rakúskej republiky bolo počas celej studenej vojny dôležitým operačným poľom spravodajských služieb z Východu aj zo Západu. Rakúsko zohrávalo dôležitú úlohu vzhľadom na svoju geografickú polohu v strede Európy, vzhľadom na svoju politicko-vojenskú konšteláciu (nebolo členom NATO² ani Varšavskej zmluvy), ako aj vďaka svojej polohe na hraniciach „železnej opony“. Najmä Viedeň získala kľúčové postavenie. Vďaka svojej polohe sa mesto stalo „bránou na Západ“ pre spravodajské služby z Východu a opačne. Viedenské veľvyslanectvá krajín oboch blokov navyše slúžili ako odpočúvacie stanice. Okrem toho Viedeň bola zaujímavá aj kvôli medzinárodným organizáciám,³ ktoré tam sídlili (napr. IAE⁴).

Na začiatku studenej vojny počas prvých desiatich rokov po 2. svetovej vojne prácu niektorých spravodajských služieb v Rakúsku zvýhodňovala aj skutočnosť, že Rakúsko bolo rozdelené na štyri okupačné pásma, čo na jednej strane uľahčovalo spravodajským službám spojencov výkon operácií na

1 Rešerše k tomuto príspevku boli získané v rámci výskumného projektu „Zastrelení v Moskve. Rakúske Stalinove obete na moskovskom cintoríne Donskoje 1950 – 1953, podporené z fondov Zukunftsfonds Österreich a Krajinskou vládou Štajerska.

2 „North Atlantic Treaty Organisation“.

3 IRNBERGER, Harald: *Nelkenstrauß ruft Praterstern. Am Beispiel Österreich: Funktion und Arbeitsweise geheimer Nachrichtendienste in einem neutralen Staat* (Nelkenstrauß volá Praterstern. Príklad Rakúska: Funkcia a spôsob práce spravodajských služieb v neutrálnom štáte). Viedeň 1983, s. 34 a nasl.; MÖCHEL, Kid: *Der geheime Krieg der Agenten. Spionagedrehlscheibe Wien* (Tajná vojna agentov. Otočný kotúč špiónáže Viedeň). Hamburg 1997, s. 9 – 16.

4 „International Atomic Energy Organisation“ = Medzinárodná organizácia pre atómovú energiu OSN.

rakúskom území, na druhej strane tiež viedlo k budovaniu frontu pozdĺž hraníc okupačných pásem, čo zase viedlo k zintenzívneniu špionážnej obrany na všetkých stranách. O rokoch 1945 – 1955 teda obzvlášť platilo to, čo Irnberger povedal o Druhej republike všeobecne: že „*hlavné bojové línie zahraničných spravodajských služieb sice viedli cez Rakúsko, ale neboli primárne zamerané proti Rakúsku*“.⁵ Preto sa zdá byť celkom pochopiteľné, že sa väčšina spravodajských hnutí objavila v 50. rokoch pred Štátnou zmluvou, pretože v tomto období bolo vykonávanie spravodajských aktivít štrukturálne zvýhodnené. Preto je potrebné pozrieť sa v rámci tohto príspevku aj na organizácie,⁶ ktoré boli predchodcami KGB,⁷ NKGB,⁸ prípadne MGB⁹ alebo SMERŠ¹⁰ a NKVD.¹¹

Na zabezpečenie činností spravodajských služieb využívali všetky štyri okupačné mocnosti zamestnávanie rakúskych štátnych občanov, prípadne osôb bývajúcich v Rakúsku. Tento príspevok sa v ďalšej časti podrobne zaoberá osudom jedného človeka, ktorého najali západné spravodajské služby, bol odhalený sovietskou okupačnou mocnosťou a odsúdený za špionáž na trest smrti zastrelením.¹²

5 IRNBERGER, *Nelkenstrauß*. s. 26; porovnaj tiež MÖCHEL, *Krieg*. s. 15.

6 O činnosti týchto spravodajských služieb v Rakúsku počas obdobia okupácie porovnaj o.i. BEER, Siegfried: Nachrichten – und Geheimdienste in Österreich (Spravodajské a tajné služby v Rakúsku) 1945 – 1955. In: KARNER, Stefan – STANGLER, Gottfried (vyd.): „*Österreich ist frei!*“. *Der Österreichische Staatsvertrag 1955* („Rakúsko je slobodné!“ Rakúska štátna zmluva z roku 1955). Horn – Wien 2005, s. 220 – 226.

7 „Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti“ = „Výbor národnej bezpečnosti“, sovietska štátna bezpečnostná služba.

8 „Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti“ = „Ľudový komisariát štátnej bezpečnosti“, organizácia, ktorá bola predchodcom KGB.

9 „Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti“ = „Ministerstvo štátnej bezpečnosti“, organizácia, ktorá bola predchodcom KGB.

10 „Smert špionam“ = „Smrť špiónom“, sovietska vojenská špionážna obrana, porovnaj ROEWER, Helmut – SCHÄFER, Stefan – UHL, Matthial: *Lexikon der Geheimdienste im 20. Jahrhundert* (Lexikón tajných služieb v 20. storočí). Mnichov 2003, s. 423 a nasl.

11 „Narodnyj komissariat vnutrennych del“ = „Ľudový komisariát pre vnútorné záležitosti“.

12 Pripravuje sa publikácia k projektu spomínanému v poznámke 1 „Zastrelení v Moskve“, ktorá sa bude zaoberať špeciálne touto témou.

Sovietska moc sa často obracala na ľudí, ktorí boli navyše členmi rakúskej komunistickej strany (KPÖ). Táto spolupráca na základe ideológie nebola v Európe ničím nezvyčajným. Piatí informátori, známi ako „Cambridge Five“, boli v tridsiatych rokoch najatí kvôli svojmu nadšeniu z komunizmu, ktoré preukazovali na univerzite.¹³ V roku 1942 bola založená americká spravodajská služba „OSS“, v ktorej už od založenia pôsobili niekoľkí členovia komunistickej strany USA, a následne pracovali pre sovietsku spravodajskú službu NKVD. Ako príklad sa uvádza Earl Browder.¹⁴ Keď sa PCF¹⁵ v októbri 1945 stala v prvých voľbách po druhej svetovej vojne najsilnejšou stranou, NKVD považovalo túto politickú situáciu za priaznivú pre zintenzívnenie svojich aktivít.¹⁶

Aj KPÖ mala po skončení druhej svetovej vojny porovnateľne dobrú pozíciu. Do prvej provizórnej vlády vedenej Dr. Karlom Rennerom navrhla dvoch ministrov (ministra vnútra a ministra školstva) a troch štátnych tajomníkov.¹⁷ Minister vnútra Franz Honner, ktorého nominovala KPÖ, využil svoju funkciu okrem iného na to, aby svojim straníckym kolegom udelil niektoré vyššie posty v policajnom aparáte, čo je pre tento príspevok dôležitá skutočnosť.¹⁸

-
- 13 ANDREW, Christopher – MITROCHIN, Wassili: *Das Schwarzbuch des KGB. Moskaus Kampf gegen den Westen* (Čierna kniha KGB. Boj Moskvy proti Západu). 2. vydanie, Mníchov 2001, s. 84 – 101; ANDREW, Christopher – GORDIEVSKIJ, Oleg: *KGB. Die Geschichte seiner Auslandsoperationen von Lenin bis Gorbatschow* (KGB. Dejiny jej zahraničných operácií od Lenina po Gorbačova). Mníchov 1990, s. 252 – 256.
 - 14 ANDREW – MITROCHIN, *Schwarzbuch*, (Čierna kniha.) s. 158 a nasl.
 - 15 „Partie Communiste Française“ = Komunistická strana Francúzska.
 - 16 ANDREW – MITROCHIN, *Schwarzbuch*, (Čierna kniha.) s. 217.
 - 17 ZÖLLNER, Erich: *Geschichte Österreichs* (Dejiny Rakúska). 8. vydanie, s. 530 a nasl.; porovnaj aj KARNER, Stefan – RUGGENTHALER Peter: Unter sowjetischer Kontrolle. Zur Regierungsbildung in Österreich 1945 (Pod sovietskou kontrolou. O vytvorení vlády v Rakúsku v roku 1945). In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX Barbara (vyd.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955* (Červená armáda v Rakúsku. Sovietska okupácia v rokoch 1945 – 1955). Graz – Viedeň – Mníchov 2005, s. 105 – 148.
 - 18 Porovnaj WETZ, Ulrike: *Geschichte der Wiener Polizei-Direktion vom Jahre 1945 bis zum Jahre 1955. Mit Berücksichtigung der Zeit vor 1945* (Dejiny riadenia viedenskej polície od roku 1945 do roku 1955. S ohľadom na obdobie pred rokom 1945). Phil. Diss., Viedeň 1970, s. 348 – 365.

Aj keď výsledok prvých volieb, ktoré sa konali 25. novembra 1945, bol pre KPÖ sklamaním (5,42%), strane zostalo zastúpenie vo vláde aspoň v osobe jedného ministra (minister energetického hospodárstva a elektrifikácie)¹⁹ a mala veľký význam ako politický partner sovietskej okupačnej mocnosti. Politická spolupráca, ktorú KPÖ nadviazalo so sovietskou okupačnou mocnosťou, vzbudila záujem o KPÖ nielen zo strany sovietskych spravodajských služieb, ale aj západných infiltrácií.²⁰

Pri skúmaní vzťahov medzi KPÖ a sovietskymi spravodajskými službami v päťdesiatych rokoch musíme brať do úvahy tieto rámcové podmienky. Tieto vzťahy sa dajú v zásade rozdeliť do dvoch kategórií: v prvom rade mala KPÖ do roku 1955, ako už bolo naznačené, veľký význam pre sovietsku okupačnú mocnosť, na druhej strane sa sovietske úrady očividne usilovali zabrániť tomu, aby túto stranu nepodvracali západné spravodajské služby. Tieto fakty úplne zodpovedali skutočnosti, ako sa ukáže v nasledujúcich príkladoch.

Policaťti komunistickej strany ako podpora sovietskej špionážnej obrany

Túto činnosť súvisiacu s KPÖ je vidieť na niekoľkých príkladoch osôb bývajúcich v Rakúsku, ktoré boli začiatkom päťdesiatych rokov zatknuté za protisovietsku špionáž v Rakúsku a odsúdené na trest smrti. Jednotlivé prípady sa dajú zrekonštruovať na základe ruských archívnych spisov. Zo 106 prípadov, ktoré boli posúdené do roku 1953, štrnásti ľudia boli členmi KPÖ. Traja z nich boli členmi strany už predtým ako začali vykonávať špionážnu činnosť, desiat sa stali členmi strany až potom. V jednom prípade sa to na základe dostupných podkladov nepodarilo preskúmať. Okrem toho ďalších osem osôb dostalo úlohy, ktoré súviseli s KPÖ, avšak nikdy sa členmi KPÖ nestali. (Z nich šiesti boli najatí z USA, jeden z Francúzska a jeden pracoval pre NTS,²¹ teda pravdepodob-

19 MUELLER, Wolfgang: *Die sowjetische Besatzung in Österreich 1945 – 1955 und ihre politische Mission* (Sovietska okupácia Rakúska v rokoch 1945 – 1955 a jej politická misia) Viedeň – Kolín – Weimar 2005, s. 146; RAUCHENSTEINER, Manfred: *Stalinplatz 4. Österreich unter alliierter Besatzung* (Stalinovo námestie 4. Rakúsko počas spojeneckej okupácie). Viedeň 2005, s. 23.

20 MUELLER, *Besatzung*, (Okupácia.) s. 163 – 198.

21 „Nacionalnyj trudovoj sojuz“ = „Národný zväz pracujúcich“, organizácia ruských disidentov, sídlila v 50. rokoch vo Frankfurte, blízke väzby o. i. s americkou CIC, porov. ROEWER – SCHÄFER – UHL, *Lexikon*. s. 322.

ne rovnako pre USA). To svedčí o tom, že predovšetkým USA prostredníctvom spravodajskej služby CIC²² mali veľký záujem o informácie ohľadom KPÖ. Z rozsudkov a zamietnutých žiadostí odsúdených o udelenie milosti vyplýva, že americké úrady mali záujem predovšetkým o informácie ohľadom aktivít KPÖ, ako aj ohľadom presného určenia členov KPÖ. Sabotáž podujatí KPÖ sa dokázala len v troch prípadoch.

Traja Rakúšania Otto Schwab, Kurt Zofka a Johann Groissl dostali poverenie vniknúť v noci z 9. na 10. februára 1950 do straníckej miestnosti KPÖ v 10. viedenskom obvode a odcudiť odtiaľ dôverné dokumenty a kartotéku členov, ktorá tam bola uložená. Zofka ako člen KPÖ sa výrazne podieľal na príprave tohto vlámania. Na základe Zofkovej nehody mu policajní vyšetrovatelia (ktorí boli podľa článku z 12. februára 1950, uverejnenom v robotníckych novinách „Arbeiterzeitung“, ktoré boli tlačovým orgánom SPÖ, politicky blízki komunistom) čoskoro prišli na stopu a krátko nato bol zatknutý.²³ O rok neskôr zatkli Groissla,²⁴ o ďalší rok Schwaba.²⁵ Za podobné prečiny boli v rokoch 1950 – 1952 zatknutí a obvinení zo špiónáže ďalší deväti ľudia vo Viedni, Linzi, Bad Ischli, Wiener Neudorfe a Badene. V siedmich prípadoch bolo osobám vydané aj nariadenie získať informácie o podnikoch USIA²⁶ a SMV²⁷ v Rakúsku. Štyria z nich, teda viac ako polovica na splnenie úlohy údajne využila svoje vlastné postavenie alebo kontakty v KPÖ.²⁸

22 „Counter Intelligence Corps“ = „Protišpiónážny zbor“, špiónážna obrana armády USA, porov. ROEWER – SCHÄFER – UHL, *Lexikon*, s. 93.

23 GARF, F. 7523, op. 66, d. 119, Ablehnung des Gnadengesuches von Zofka Kurt (Zamietnutie žiadosti o milosť pre Kurta Zofku), s. 107 – 109; Die kommunistischen Meisterdetektive von Favoriten (Komunistickí majstri detektívi favoritmi) In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 12. 2. 1950, s. 3.

24 GARF, F. 7523, op. 76, d. 95, s. 42 – 45, Ablehnung des Gnadengesuches von Schwab Otto und John Erich Zamietnutie žiadosti o milosť pre Otta Schwaba a Ericha Johna).

25 GARF, F. 7523, op. 76, d. 74, s. 41 – 44, Ablehnung des Gnadengesuches von Groissl (Zamietnutie žiadosti o milosť pre Groissla).

26 „Upravenie Sovetskím Imuščestvom v Avstrij“ = „Riadenie sovietskeho majetku v Rakúsku“.

27 „Sovetskoe Neftjannoe Upravenie“ = „Riadenie sovietskych minerálnych olejov“.

28 K niektorým uvedeným prípadom porov. KNOLL, Harald – STELZL-MARX,

Strana KPÖ bola z niekoľkých dôvodov zaujímavým cieľom spravodajských služieb západných okupačných mocností, predovšetkým USA. Zdá sa teda byť pochopiteľné, že sovietska okupačná veľmoc prijala protiopatrenia proti špiónážnym pokusom. Z dostupných podkladov nie je možné zistiť, do akej miery sa opatrenia špiónážnej obrany zaviedli v orgánoch KPÖ. Zaiste však možno vychádzať z toho, že v niektorých prípadoch členovia KPÖ podávali informácie sovietskej okupačnej moci, presnejšie SMERŠ prípadne MGB, ako vidieť na príkladoch Ferdinanda Steinkellnera a Johanna Groissla.

Ferdinand Steinkellner, narodený a bytom vo Viedni; v januári 1951 ho Johann Groissl získal za informátora CIC. Jeho činnosť zahŕňovala popri sledovaní pohybu sovietskych vojsk na železničnej stanici Viedeň Sever a hospodárskej špiónáži v SMV aj získavanie informácií o KPÖ. Zo sovietskej strany mu pripísali na ťarchu odcudzenie príručiek k politickým kurzom pre účastníkov KPÖ pri ZK, ako aj zriadenie ozbrojeného tábora na akcie proti KPÖ. Pritom je zaujímavé, že Steinkellner sa vo februári 1951, teda sotva mesiac po dohode s Groisslom, stal členom KPÖ. O dva mesiace neskôr, 20. apríla 1951 bol zatknutý a 4. augusta 1951 odsúdený na smrť zastrelením.²⁹ Steinkellner teda vstúpil do strany KPÖ po tom, ako ho Groissl najal za informátora, pravdepodobne kvôli uľahčeniu získavania informácií. Zatknutie, ktoré nasledovalo krátko potom, sa mohlo vzťahovať na vyšetrovanie proti nemu po prijatí do strany.

K podobnej situácii došlo aj v prípade Johanna Groissla, rovnako narodeného a bytom vo Viedni, ktorý pre CIC začal pracovať už v apríli 1948. On sám

Barbara: Sowjetische Strafjustiz in Österreich. Verhaftungen und Verurteilungen 1945 – 1955 (Sovietske trestné súdnictvo v Rakúsku. Zatknutia a rozsudky v rokoch 1945 – 1955) In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX Barbara: (vyd.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955* (Červená armáda v Rakúsku. Sovietska okupácia v rokoch 1945 – 1955). Graz – Viedeň – Mníchov 2005, s. 275 – 321; a LAVINSKAJA, Oľga: „Zum Tode verurteilt. Gnadengesuche österreichischer Zivilverurteilter an den Obersten Sowjet der UdSSR“ (Odsúdení na smrť. Žiadosti o milosť pre rakúskych civilných odsúdencov adresované Najvyššiemu soviету ZSSR). In: KARNER, Stefan – STELZL-MARX, Barbara (vyd.): *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945 – 1955* (Červená armáda v Rakúsku. Sovietska okupácia v rokoch 1945 – 1955). Graz – Viedeň – Mníchov 2005, s. 323 – 337.

29 GARF, F. 7523, op. 76, d. 42, Ablehnung der Gnadengesuche von Ferdinand Steinkellner und Franz Wahsmann (Zamietnutie žiadosti o milosť pre Ferdinanda Steinkellnera a Franza Wahsmanna), s. 144 – 147.

potom získaval ďalších informátorov pre spravodajskú službu a viedol niekoľko akcií na získanie informácií o KPÖ, o.i. sa podieľal na spomínanom vlámaní do stránickej miestnosti KPÖ v noci z 9. na 10. februára 1950. Aj on bol v roku 1948 tri mesiace členom komunistickej strany, pravdepodobne potom, ako bol zaradený do CIC, avšak kvôli „podozreniu zo špionáže“³⁰ ho zo strany vylúčili. Na základe dostupných spisových materiálov sa žiaľ nedá určiť, do akej miery pokračovalo vyšetrovanie po jeho vylúčení zo strany, a či viedlo k jeho zatknutiu o tri roky neskôr 6. marca 1951. Navyše možno predpokladať, že priťažujúcou okolnosťou pre neho bolo zatknutie Kurta Zofku v súvislosti s vlámaním pred 13 mesiacmi.³¹

Tieto príklady poukazujú na určitý súvis medzi členstvom oboch osôb a ich zatknutím (u Steinkellnera na základe krátkeho časového odstupu, u Groissla na základe jeho vylúčenia pre podozrenie zo špionáže). Je možné, že pri vyšetrovaniach sovietskej okupačnej moci boli použité údaje z kruhov KPÖ.

Okrem toho sa v Groisslovom prípade otvára ďalší dôležitý aspekt. V rámci činností proti KPÖ, ktoré mu vyčítali, sa spomína aj odovzdávanie informácií týkajúcich sa KPÖ rakúskej polícii.³² Po skončení vojny v roku 1945 v nej vykonávali službu najmä vo Viedni mnohé osoby blízke KPÖ, ktoré zamestnával minister vnútra provízornej vlády Dr. Franz Honner. Úrad viceprezidenta polície a mnohé ďalšie vedúce pozície sa obsadzovali členmi KPÖ, 17 z 26 policajných obvodných komisariátov vo Viedni malo komunistických policajných náčelníkov. Na kriminálnej polícii bolo zo začiatku 50% zamestnancov členmi komunistickej strany, na štátnej polícii bol ich podiel ešte vyšší.³³ Po voľbách do Národnej rady v novembri 1945, ktoré priniesli zlý výsledok pre KPÖ, sa ministrom vnútra stal Oskar Helmer (SPÖ). Spolu so štátnym tajomníkom Fer-

30 GARF, F. 7523, op. 76, d. 74, Ablehnung des Gnadengesuchs von Johann Groissl (Zamietnutie žiadosti o milosť pre Johanna Groissla) s. 41.

31 Ibidem, s. 41 – 44; EREMINA, L. S. (vyd.): *Rasstreľnye spiski. Moskva 1935 – 1953. Donskoe Kladbišče (Donskoe Krematorij). Kniga žertv političeskich repressij.* Moskva 2005, s. 134.

32 GARF, F. 7523, op. 76, d. 74, Ablehnung des Gnadengesuchs von Johann Groissl (Zamietnutie žiadosti o milosť pre Johanna Groissla), s. 42.

33 WETZ, Ulrike: *Geschichte der Wiener Polizei-Direktion vom Jahre 1945 bis zum Jahre 1955. Mit Berücksichtigung der Zeit vor 1945* (Dejiny riadenia viedenskej polície od roku 1945 do roku 1955. S ohľadom na obdobie pred rokom 1945). Phil. Diss., Viedeň 1970, s. 348 – 360.

dinandom Grafom (ÖVP) sa v nasledujúcich rokoch pokúsili o personálnu reštrukturalizáciu, a to aj napriek odporu KPÖ a sovietskej okupačnej moci. Tieto pokusy mali len malý úspech, v neposlednom rade preto, že po októbrových nepokojoch v roku 1950 vo Viedni síce bolo 200 policajtov prepustených za odmietnutie poslušnosti, ale ich výpoveď zablokovala sovietska okupačná moc. Začiatkom roka 1951 sa vedúcimi policajnými komisármi (s výnimkou dvoch komisariátov) v sovietskej okupačnej zóne stali ľudia blízki komunistickej strane. Až po uzatvorení rakúskej Štátnej zmluvy v roku 1955 nekomunisti nahradili všetkých obvodných náčelníkov, ktorí boli členmi KPÖ. Na niektorých komisariátoch zostali naďalej pôsobiť ľudia blízki komunistickej strane, ale ich vplyv bol zanedbateľný.³⁴

Do akej miery bol tento významný vplyv KPÖ porovnateľný s vplyvom spravodajskej služby Sovietskeho zväzu? Medzi spomínanými 106 prípadmi osôb, ktoré boli v Rakúsku zatknuté a odsúdené na trest smrti za špionáž, sa vyskytlo niekoľko ľudí, ktorých zatkla rakúska polícia a neskôr ich odovzdala veliteľstvu sovietskej okupačnej moci. Jedným takým príkladom bol prípad Marie Subatschovej.

Maria Subatschová, narodená v roku 1923 vo Vjazma pri Smolensku, v roku 1944 pri ústupe nemeckých ozbrojených síl utiekla s jedným dôstojníkom nemeckej mestskej komandatúry do Viedne. Tu ju v roku 1949 najala CIC, pre ktorú obstarávala informácie počas svojej práce tlmočnice na sovietskom veliteľstve. Zatkli ju 23. októbra 1950. V robotníckych novinách „Arbeiterzeitung“ sa 7. júla 1951 objavil článok, ktorý pripisoval zodpovednosť za zatknutie istému Miroslavovi Cmejrekovi, kriminalistickému úradníkovi a členovi KPÖ, ktorý Mariu Subatschovú údajne sledoval, skontaktoval sa s ňou a 22. októbra 1950 ju počas schôdzky odovzdal sovietskemu dôstojníkovi.³⁵ Od toho dňa bola nezvestná. Vojský tribunál oddielu 28990 ju 29. marca 1951 v Badene pri Viedni odsúdil za špionáž na trest smrti zastrelením. Bola popravená v Moskve 14. júna 1951.³⁶ Cmejreka zatkli krátko po zmiznutí Subatschovej a Krajinský

34 WETZ, *Wiener Polizei*. (Viedenská polícia.) s. 408 – 421.

35 Die kommunistischen Meisterdetektive von Favoriten (Komunistickí majstri detektívi favoritmi). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 7. 7. 1951, s. 3.

36 GARF, F. 7523, op. 76, d. 23, Ablehnung des Gnadengesuches von Maria Subatsch (Zamietnutie žiadosti o milosť pre Máriu Subatschovú), s. 88 – 91; Eremina, *Spiski*. s. 443.

súd vo Viedni ho odsúdil na dva roky prísneho väzenia, čo bol podľa novín „Arbeiter-Zeitung“ veľmi mierny trest pre obžalovaného za únos.³⁷

Všetky okolnosti tohto prípadu poukazujú na to, že si sovietske veliteľstvo nechalo poslážiť jedným kriminalistickým úradníkom, ktorý mal blízko ku KPÖ, aby v Rakúsku nechalo zatknúť osobu podozrivú zo špionáže, ktorá bola odovzdaná sovietskemu veliteľstvu. Podobný priebeh sa uvádza v sovietskych spisoch ďalších 11 prípadov osôb popravených v Moskve, ktoré boli zatknuté v Rakúsku.³⁸

Treba poznamenať, že okupačné mocnosti si na základe Druhého dohovoru o kontrole z 26. júna 1946 vyhradili právo priameho jednaní pri určitých deliktach (zatknutie vojnových zločincov, zločiny proti bezpečnosti okupačných vojsk) bez povinnosti oboznámiť rakúske úrady. Pri ostatných deliktach mali jednať prostredníctvom rakúskych úradov. Spojenci teda prenechali súdnu právomoc v určitých priestupkoch rakúskym úradom, ale vyhradili si právo prevziať ju v prípade potreby späť na seba.³⁹

V sovietskej zóne neexistovali jednotné predpisy o skutkovej podstate trestov, ktoré boli v kompetencii sovietskej okupačnej moci. Rozhodovalo sa jednotlivo na úrovni okresov. Na zaistenie kontroly nad súdnou právomocou sa uznieslo na tom, že prečiny spáchané na území sovietskej zóny majú byť súdne pojednávané na území sovietskej zóny. To umožnilo zasahovať do súdnych konaní, ktoré boli zaujímavé pre sovietsku okupačnú moc.⁴⁰ Druhý dohovor o kontrole však zakazoval zatýkanie len sovietskymi orgánmi, rakúske úrady museli byť vždy prizvané. Predsa sa však vyskytli zatknutia, ktoré boli v rozpore s týmito ustanoveniami. Rakúska strana to tiež potvrdila v komuniké rakúskeho Ministerstva vnútra z 19. apríla 1951, v ktorom sa uvádza, že „okupačné úrady sa pokúšali naviesť alebo prinútiť rakúske orgány bezpečnosti [...] k nereš-

37 Der KP.-Polizist Cmejrek als Menschenräuber (Policajt komunistickej strany Cmejrek ako zbojník). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 7. 7. 1951. s. 3; pre podobné „zatknutia a zavlečenia“ porovnaj aj WETZ, *Wiener Polizei*, s. 561 – 594; o rozsudku Cmejreka najmä s. 588.

38 *AdBIK*, Databáza rakúskych civilných odsúdených v ZSSR.

39 WETZ, *Wiener Polizei*. (Viedenská polícia.), s. 431 a s. 476 – 494; RAUCHENSTEINER, *Stalinplatz* (Stalinovo námestie), s. 96 a nasl.

40 WETZ, *Wiener Polizei*. (Viedenská polícia.), s. 493 a nasl.

pektovaníu služobných predpisov a dokonca k porušeniu trestného zákona“.⁴¹ Podľa Wetzsa k poslednému únosu tohto druhu došlo začiatkom roku 1955, až potom sa podarilo tieto aktivity ukončiť.⁴² Zamestnanci okrem niekoľkých výnimiek (napríklad Cmejrek odsúdený v prípade zatknutia Marie Subatschovej) unikli trestnému stíhaniu.⁴³ Mnohí z nich boli zatknutí a súdení až po podpísaní Štátnej zmluvy v roku 1955, ako napríklad v prípade dvoch členov KPÖ: Adolfa Kothbauera, bývalého šéfa spolkového policajného komisariátu v St. Pölten a Armanda Frischa, bývalého šéfa policajného komisariátu mesta Viedeň (Innere Stadt).⁴⁴

Po roku 1955 síce v rakúskych výkonných orgánoch pretrvával vplyv KPÖ aj KGB, ale ich vplyv mal očividne podstatne slabší účinok. Dezertér Ladislav Bittmann vychádza z toho, že až do sedemdesiatych rokov „bola rakúska polícia a protišpionáž [...] rozsiahlo podvrátená východoerópskymi agentmi“,“⁴⁵ tzn. predpokladá spoluprácu spravodajských služieb aj po roku 1955. Mitrochin vo svojich podkladoch hovorí dokonca o infiltrácii až do osemdesiatych rokov a spomína krycie meno jedného agenta z päťdesiatych rokov („Peter“), ako aj odvod dvoch brancov v roku 1955.⁴⁶ Ani jeden z nich však neuvádza súvislosť medzi aktivitami sovietskej spravodajskej služby a členmi KPÖ, ktorí ostali po roku 1955 v policajných službách. Možno preto vychádzať z toho, že informátori, ktorí ostali v rakúskej exekutive, boli využívaní výlučne na získavanie informácií a pravdepodobne boli riadení cez rezidentúry KGB v Rakúsku, napríklad cez veľvyslanectvo ZSSR vo Viedni, t. j. samotná KPÖ tu zohrávala len malú úlohu.

41 *Ibidem*, s. 586; porovnaj tiež: Die Menschenräuber: alle Enthüllungen von den österreichischen Behörden bestätigt (Zbojníci: všetky odhalenia potvrdené rakúskymi úradmi). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícké noviny), 20. 4. 1951, s. 1.

42 WETZ, *Wiener Polizei* (Viedenská polícia), s. 582 – 584.

43 *Ibidem*, s. 588 a nasl.

44 *Ibidem*, s. 593.

45 BITTMANN, Ladislav: *Geheimwaffe D* (Tajná zbraň D). Bern 1973, s. 19, citované podľa: IRNBERGER, *Nelkenstrauß*. s. 115.

46 ANDREW – MITROCHIN, *Schwarzbuch*. (Čierna kniha.) s. 384.

Plnenie „zvláštnych úloh“

Okrem spomínaných prípadov, ktoré spadali skôr do protišpionážnej oblasti, došlo aj k posilneniu ofenzívne zameraných „zvláštnych úloh“ členov KPÖ. To znamená, že osoby v Rakúsku napomáhali príslušným sovietskym spravodajským službám (MGB, od roku 1954 KGB) pri plánovaní a plnení týchto úloh na Západe. Jedným obzvlášť dobre zdokumentovaným a preto aj spätne preskúmateľným príkladom je prípad Nikolaja Chochlova, ktorý bol zamestnancom MGB a dezertoval na Západ. Už počas druhej svetovej vojny bol nasadený za nemeckým frontom. Začiatkom roku 1954 dostal Chochlov pokyn spáchať atentát na poprednú osobnosť NTS, Georgija Okoloviča. Organizácia NTS mala v tom čase sídlo vo Frankfurte a Chochlov sa mal prepašovať cez Rakúsko. Chochlov sa však rozhodol neuskutočniť tento atentát. 18. februára 1954 vyhľadal Okoloviča, aby ho informoval o plánovanom atentáte a krátko nato prebehol k CIA. V roku 1957 sa niekto (pravdepodobne KGB) pokúsil otráviť Chochlova rádioaktívnym táliom, ale neúspešne.⁴⁷

Mieru, do akej boli Rakúsko a členovia KPÖ zainteresovaní v tejto veci, približujú Chochlovove memoáre a preukaz, ktorý ukázal americkým vyšetrovateľom. Vo svojich pamätiach, ktoré boli publikované niekoľko rokov po jeho dezercii, opisuje, že ho už v roku 1951 poslali do Viedne a St. Pöltenu, aby si pomocou falošných podkladov vybavil rakúsky pas a následne cestou do Švajčiarska, Francúzska a Dánska preskúmal, aké prísne sú pohraničné kontroly pri vstupe do krajiny na rakúsky pas.⁴⁸ Na tento účel mu prostredníctvom rakúskych kontaktných osôb zaobstarali falošné doklady (preukaz totožnosti, domovský list, rodný list, prihlasovací lístok), ktoré Chochlovovi odovzdali krátko po jeho príchode do Viedne. Okrem toho ho informovali, že by sa mal v St. Pöltene pokúsiť prostredníctvom sovietskych agentov zariadiť podanie žiadosti o vydanie rakúskeho cestovného pasu.⁴⁹ Kontaktnú osobu, ktorá mu podľa jeho verzie pomohla v St. Pöltene získať cestovný pas, nazýva vo svojich

47 ANDREW – MITROCHIN, *Schwarzbuch*. (Čierna kniha.) s. 451 – 455; ANDREW – GORDIJEVSKIJ, *KGB*, s. 554 a nasl.; o jeho činnosti počas druhej svetovej vojny porovnaj SELEMENEV, Vjačeslav – ŠIPOLIN, Viktor: *Ochota na palača*. Minsk 2007, s. 96 – 106.

48 CHOCHLOW, Nikolaj: *Recht auf Gewissen. Ein Bericht* (Právo na svedomie. Správa). 2. vydanie, Stuttgart 1959, s. 135.

49 *Ibidem*, s. 140.

memoároch len krycím menom „Starý“, čo bolo „*krycie meno nášho človeka pri policii v St. Pöltene*“.⁵⁰

Približne mesiac po Chochlovovej dezercii, teda 23. apríla 1954, siahli po tejto téme robotnícke noviny „*Arbeiter-Zeitung*“ a následne uverejnili viaceré články.⁵¹ V nich sa presnejšie opisuje, ako Chochlov pod krycím menom „Josef Hofbauer“ získal rakúsky cestovný pas, ktorý bol podľa tvrdenia novín *Arbeiter-Zeitung* vydaný v St. Pöltene.⁵² Tieto údaje sa zhodujú s Chochlovovými. Podľa „*Arbeiter-Zeitung*“ bolo miesto vedúceho policajného komisariátu v St. Pöltene v tom čase obsadené členom KPÖ, čo potvrdzuje aj Wetzova štúdia.⁵³

Ďalšia referencia sa nachádza v súvislosti s prihlasovacím lístkom, ktorý bol potrebný pri podávaní žiadosti o vydanie cestovného pasu. Tento prihlasovací lístok podpísal istý pán Reszner, ktorý bol v roku 1951 domovníkom na danej adrese v St. Pöltene: Schwammelstraße Nr. 18, čo bol dom, ktorý v tom čase patrilo USIA. Tento prihlasovací lístok vytvára prepojenie späť k policajnému komisariátu v St. Pöltene. Prihlasovací lístok bol datovaný do roku 1948. Podľa *Arbeiter-Zeitung* nebol spomínaný pán Reszner v tom čase domovníkom, ale zamestnancom policajného komisariátu St. Pöltene, vďaka čomu ho

50 *Ibidem*, s. 145.

51 Ein zweiter Fall Petrov (Druhý prípad Petrov). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 23. 4. 1954, s. 1; Der Mordbeauftragte Chochlow reiste mit österreichischem Paß (Najatý vrah Chochlov cestoval na rakúsky pas). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 24. 4. 1954, s. 1; Auf den Spuren des Herrn Chochlow-Hofbauer (Na stope pána Chochlova-Hofbauera). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 25. 4. 1954, s. 3; Ingenieur Lampel schmuggelte Chochlows Mordwaffen (Inžinier Lampel pašoval Chochlovove vražedné zbrane). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 27. 4. 1954, s. 1; Woher stammt Chochlows österreichischer Paß? (Odkiaľ pochádza Chochlovov rakúsky pas?) In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 12. 5. 1954, s. 3.; Chochlows Paß in St. Pölten ausgestellt (Chochlovov pas vydaný v St. Pöltene). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 13. 5. 1954, s. 2; Die österreichischen Kommunisten als Helfershelfer des Komplotts (Rakúski komunisti spolupáchateľmi komplotu). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 18. 5. 1954, s. 1; Die Komplizen (Komplici). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 19. 5. 1954, s. 2 a nasl.

52 Woher stammt Chochlows österreichischer Paß? (Odkiaľ pochádza Chochlovov rakúsky pas?) In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 12. 5. 1954, s. 3.

53 Podľa Wetz bolo to miesto od roku 1947 obsadené členom KPÖ, porov. Wetz, *Wiener Polizei*. (Viedenská polícia), s. 388 – 421.

pravdepodobne zapojili do vystavenia prihlasovacieho lístku.⁵⁴ Dokázalo sa, že aj ostatné podklady boli falošné.⁵⁵

Tento príklad je pre Rakúsko takmer jedinečný vzhľadom na to, že bol už v tom čase dobre zdokumentovaný, a preto k nemu existuje kvalitný súbor prameňov. Umožňuje výborný náhľad do mechanizmov, ktoré používali sovietske spravodajské služby zrejme do roku 1954, aby zakryli činnosť svojich spolupracovníkov v strednej a západnej Európe. Potvrďuje to tiež charakter Viedne a Rakúska, ktoré malo povest' „otočného kotúča“ pre činnosti spravodajských služieb.

Aj v tejto oblasti znamenalo podpísanie Štátnej zmluvy v roku 1955 zreteľnú cenzúru, aj keď nie takú markantnú ako v prípade zatknutí rakúskou políciou. Po roku 1955 sa dostupný súbor prameňov o operáciách sovietskych spravodajských služieb stenčuje, čo je aj príčinou, že o tom období vyšlo veľmi málo publikácií. V samotných materiáloch dezertérov Mitrochina a Gordievského sa nachádzajú len letmé zmienky o Rakúsku. Aj po roku 1955 Rakúsko zostalo dôležitým operačným poľom KGB, avšak neexistujú jednoznačné údaje o spolupráci s KPÖ.

Závery a námety na ďalší výskum

Z uvedených príkladov vyplýva, že prinajmenšom do konca okupačného obdobia v roku 1955 spolupracovali členovia KPÖ so sovietskymi spravodajskými službami. Po podpísaní Štátnej zmluvy v roku 1955 sa politická pozícia KPÖ výrazne zhoršila, strana stratila mocenské pozície v policajných orgánoch a zoslabla aj jej podpora zo strany Sovietskeho zväzu, čo zrejme spôsobilo, že KPÖ už nebola pre sovietsku stranu takým zaujímavým politickým partnerom a operačnou platformou.

Z dostupných podkladov sa však dajú jasne vyčítať a preskúmať aktivity sovietskych spravodajských služieb v Rakúsku v rokoch 1950 až 1955 a ich prepojenie na KPÖ. Napriek tomu sú informácie ešte stále neúplné. Je ešte veľa bielych miest, najmä v problematike rakúskych sietí pozostávajúcich z orgánov

54 Die österreichische Kommunisten als Helfershelfer des Komplotts (Rakúski komunisti spolupáchateľmi komplotu). In: *Arbeiter-Zeitung* (Robotnícke noviny), 18. 5. 1954, s. 1.

55 *Ibidem*.

sovietskych spravodajských služieb, ich rakúskych informátorov a rozsahu ich pôsobnosti. Budúce výskumy v tejto oblasti by si mali stanoviť za cieľ pochopiť presný mechanizmus, spôsoby fungovania procesov, ktoré viedli k zatknutiam, ako aj k plneniu „špeciálnych úloh“. Takéto stanovenie cieľa si vyžaduje analýzu jednak vnútorakúskych, jednak vnútrosovietskych procesov a vývoja.

Taká analýza by mohla objasniť, ktoré čiastkové oblasti tejto činnosti prežili „cenzúru“ v roku 1955 a v akej forme pokračovali podobné aktivity aj po roku 1955. V sekundárnej literatúre sa totiž opakovane objavujú zmienky o tom, že takéto aktivity existovali ďalej. Avšak chýbajú zdroje, ktoré by tieto závery zdôvodňovali. Spracovanie tejto témy by bezpochyby pomohlo lepšie pochopiť a načrtnúť pozíciu Rakúska ako „otočného kotúča“ a „kontrapunktu“ spravodajských služieb z Východu a Západu.

Dieter Bacher, Mag. phil., historik, narodený v meste Leoben, Styria v roku 1981. V júli 2005 získal magisterský titul, od októbra 2005 je PhD-študentom na Univerzite v Grazi. Výskumné skúsenosti: od apríla 2006 je nezávislým pracovníkom na inštitúte ACIPSS (ACIPSS = Rakúske centrum pre štúdium spravodajských služieb, propagandy a bezpečnosti) pod vedením prof. Dr. Siegfrieda Beera; November 2006 – prednáška „Drehscheibe und Kontaktpunkt. Die Auslandsoperationen des KGB in Österreich von 1954 bis in die 1970er-Jahre“ („Terč a kontrabod. Zahraničné operácie KGB v Rakúsku od 1954 až po 70.-roky“) na 4. seminári inštitútu ACIPSS; od novembra 2006 je výskumným asistentom na „Ludwig-Boltzmann-Institut für Kriegsfolgenforschung“ (Inštitút Ludwiga Boltzmannu pre vojnový výskum) v Grazi pod vedením prof. Dr. Stefana Karnera.

Jan Foitzik*Inštitút súčasných dejín**Nemecko***Nikita Vasilievič Petrov***Vedecko-osvetové centrum – Memorial**Rusko***Sovietsky bezpečnostný aparát v sovietskej okupačnej zóne – NDR (1945 – 1953). Štruktúra, úlohy a spolupráca s východonemeckými úradmi**

Politická tajná polícia v totalitných systémoch sa považuje za neregulárne a nelegálne zariadenie. Tieto jedinečné vlastnosti sa prejavujú aj v jej vedení spisov a „archívnej politike“. Sovietskej okupačnej zóne v Nemecku¹ (SBZ) priťažilo v prvom rade to, že východonemecká politická polícia vznikla ako priama odnož sovietskej štátnej bezpečnosti, bez toho, a to po druhé, aby sa sovietsky aparát vzdal svojej samostatnej činnosti v SBZ/NDR, ako sa to stalo v lete roku 1949 v „ľudovodemokratických štátoch“. Tieto zvláštnosti znásobujú problémy pri rekonštrukcii empirickej situácie.

Treba pritom upozorniť najmä na to, že politická polícia mala do roku 1989/90 aj priamy prístup k štátnemu a straníckemu archívnictvu. Toto nám dokumentuje práve skutočnosť, že zväzky v archívoch tajných služieb a štátnych prípadne straníckych archívoch nie sú vždy zhodné. Závažné problémy z toho nezávisle vytvárajú predovšetkým medzery v zväzkoch spisov, pretože nie vždy sa dá jednoznačne určiť, či majú reálne inštitucionálno-historické alebo len virtuálne archívno-politické pozadie. Okrem toho existujú problémy, o príčinách ktorých sa dá len uvažovať. Doteraz sa teda nevysvetlilo, prečo východonemecká štátna bezpečnosť vznikla vo formálnom rámci sovietskeho Ministerstva vnútra v SBZ, ako dokladujú sovietske a nemecké zdroje, a nie z logického pohľadu v organizačnom rámci Ministerstva pre Štátnu bezpečnosť ZSSR, ktoré na to bolo odborne kompetentné.

Takéto drobné problémy by nemali v tejto prednáške rušiť, pretože pôjde predovšetkým o tému širokej roviny organizácie sovietskeho bezpečnostného

1 Z nem. Sowjetische Besatzungszone Deutschlands (SBZ).

aparátu v SBZ/NDR v spojení so svojou bezprostrednou, ako aj vzhľadom ku východonemeckým bezpečnostným štruktúram, ktoré vznikali pod jeho dozorom, aj nepriamou „štátotvornou“ funkciou.

O začiatkoch východonemeckej politickej polície sa už veľa publikovalo.² Nemecko-sovietske súvislosti sú z pochopiteľných dôvodov menej objasnené,

- 2 Porov.: MARQUARDT, Bernhard: Die Zusammenarbeit zwischen MfS und KGB (Spolupráca medzi MfS a KGB), In: Deutscher Bundestag (Nemecký Spolkový snem) (vyd.): *Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“* (Materiály komisie „Spracovanie histórie a následkov diktatúry SED v Nemecku“), Zv. VIII, Baden-Baden 1995, s. 297 – 361; KUBINA, Michael: „Was in dem einen Teil verwirklicht werden kann mit Hilfe der Roten Armee, wird im anderen Teil Kampffrage sein.“ „Zum Aufbau des zentralen Westapparates der KPD/SED 1945 – 1949 (Čo sa na jednej strane dá uskutočniť s pomocou Červenej armády, bude na druhej strane otázkou vojny“ „O vytvorení centrálneho západného aparátu strany KPD/SED 1945 – 1949), In: WILKE, Manfred (vyd.): *Die Anatomie der Parteizentrale. Die KPD/SED auf dem Weg zur Macht* (Anatómia straníckej centrály. KPD/SED na ceste k moci), Berlín 1998, s. 413 – 500; SACHAROV, Vladimir V. – FILIPPOVYCH, Dmitrij N. – KUBINA, Michael: Tschekisten in Deutschland. Organisation, Aufgaben und Aspekte der Tätigkeit der Sowjetischen Sicherheitsapparate in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands (1945 – 1949) (Čekisti v Nemecku. Organizácia, úlohy a aspekty činnosti sovietskeho bezpečnostného aparátu v sovietskej okupačnej zóne v Nemecku (1945 – 1949)), In: WILKE, Manfred (vyd.): *Die Anatomie der Parteizentrale. Die KPD/SED auf dem Weg zur Macht* (Anatómia straníckej centrály. KPD/SED na ceste k moci), Berlín 1998, s. 293 – 335; KUBINA, Michael: Kontrolle und Repression als integraler Bestandteil der Parteiarbeit. Zu den Anfängen der parteiinternen Kontroll- und Repressionsapparate (Kontrola a represia ako integrálna súčasť straníckej činnosti. O začiatkoch vnútrostraníckych kontrolných a represívnych aparátov), In: BAUMANN, Ulrich – KURY, Helmut (vyd.): *Politisch motivierte Verfolgung: Opfer von SED-Unrecht* (Politicky motivované prenasledovanie: Obete bezpráva strany SED), Freiburg i. Br. 1998, s. 203 – 224; KUBINA, Michael: Ifo-Dienste und andere parteiinterne „Vorläufer“ des MfS (Informačné služby a iní vnútrostranícki „predchodcovia“ MfS), In: *Deutschland Archiv 1998* (Nemecký archív 1998), s. 994 – 1006; GIESEKE, Jens: Von der Deutschen Verwaltung des Innern zum Ministerium für Staatssicherheit 1948 bis 1950 (Od nemeckej správy vnútra k ministerstvu pre štátnu bezpečnosť 1948 do 1950), ENGELMANN, Roger: Aufbau und Anleitung der ostdeutschen Staatssicherheit durch sowjetische Organe 1949 – 1959 (Vytvorenie a vedenie východonemeckej štátnej bezpečnosti pomocou sovietskych orgánov 1949 – 1959), In: HILGER, Andreas – SCHMEITZNER, Mike – SCHMIDT, Ute (vyd.): *Diktaturdurchsetzung. Instrumente und Methoden der kommunistischen Machtsicherung in der SBZ/DDR 1945 – 1955* (Presadzovanie diktatúry. Nástroje

a kvôli náročnému a komplexnému obsahu ich tu môžeme len stručne načrtnúť.

Prednáška sa sústreďuje na rozsiahly úvod ku dokumentácii o činnosti sovietskeho bezpečnostného aparátu v SBZ/NDR v rokoch 1945 – 1953, ktorá sa má na budúci rok objaviť v ruštine a pravdepodobne o rok neskôr aj v nemčine.

V referáte budeme brať ohľad na prekladateľské problémy, a vývin predstavíme len v skrátenej forme.

a metódy komunistického mocenského zabezpečenia v SBZ/NDR 1945 – 1955), Dražďany 2001, s. 55 – 64; HERZ, Andrea – FIEGE, Wolfgang: *Haft und politische Polizei in Thüringen 1945 – 1952* (Väzenie a politická polícia v Durinsku v rokoch 1945 – 1952), Erfurt 2002; SCHMEITZNER, Mike: Formierung eines neuen Polizeistaates. Aufbau und Entwicklung der politischen Polizei in Sachsen 1945 – 1952 (Formovanie nového policajného štátu. Vytvorenie a vývoj politickej polície v Sasku 1945 – 1952), In: BEHRING, Rainer – SCHMEITZNER, Mike (vyd.): *Diktaturdurchsetzung in Sachsen. Studien zur Genese der kommunistischen Herrschaft 1945 – 1952* (Presadzovanie diktatúry v Sasku. Štúdie ku genéze komunistickej moci 1945 – 1952), Kolín a i. 2003, s. 201 – 267; TANTZSCHER, Monika: Die Vorläufer des Staatssicherheitsdienstes in der Polizei der Sowjetischen Besatzungszone. Ursprung und Entwicklung der K 5 (Predchodcovia štátnej bezpečnostnej služby u polície sovietskej okupačnej zóny. Počiatky a vývoj K 5), In: *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung 1998* (Ročenka pre historický výskum komunizmu 1998), s. 125 – 156; TANTZSCHER, Monika: „In der Ostzone wird ein neuer Apparat aufgebaut“. Die Gründung des DDR-Staatssicherheitsdienstes („Vo východnej zóne sa buduje nový aparát“. Vytvorenie štátnej bezpečnostnej služby v NDR), In: *Deutschland Archiv 1998* (Nemecký archív 1998), s. 48 – 56; GIESEKE, Jens: *Der Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi 1945 – 1990* (História Štátnej bezpečnosti 1945 – 1990), Mnichov 2006; LÜBECK, Wilfried: „Fortwährende Überprüfungen aller Bevölkerungsschichten“. Der Informationsdienst der KPD/SED als Vorläufer der Staatssicherheit („Neustále preverovanie všetkých vrstiev obyvateľstva“. Informačná služba KPD/SED ako predchodca Štátnej bezpečnosti), In: *Deutschland Archiv 1998* (Nemecký archív 1998), s. 629 – 634; LAUFER, Jochen: Die Ursprünge des Überwachungsstaates in Ostdeutschland. Zur Bildung der Deutschen Verwaltung des Innern in der Sowjetischen Besatzungszone (1946) (Počiatky kontrolného štátu vo východnom Nemecku. O vytvorení nemeckej správy vnútra v sovietskej okupačnej zóne (1946)), In: FLORATH, Bernd a i. (vyd.): *Die Ohnmacht der Allmächtigen. Geheimdienste und politische Polizei in der modernen Gesellschaft* (Bezmocnosť všemocných. Tajné služby a politická polícia v modernej spoločnosti), Berlín 1992, s. 146 – 168, a iné.

1. Štruktúra sovietskeho bezpečnostného aparátu v SBZ/NDR

Na úlohy bezpečnostných a tajných služieb v SBZ sa najskôr zameriaval splnomocnenec NKVD ZSSR (od roku 1946 MVD)³ v Nemecku. V roku 1946 prešiel formálne a v roku 1947 reálne pod kompetenciu poverenca MGB Sovietskeho zväzu⁴. V roku 1946 mu pomáhalo 2 629 a v roku 1949 približne 4 000 sovietskych pracovníkov. V roku 1952 tento počet klesol približne na 2 200. Po Stalinovej smrti v roku 1953 ich počet klesol na 328 a po 17. júni 1953 stúpol na 540. Po roku 1946 a znova od roku 1952 bol splnomocnenec zodpovedný za zahraničnú rozvedku a priebežne za kontrarozvedku „SMERŠ“. Zo Správy pre kontrarozvedku pri okupačných vojskách vzniklo 5. oddelenie, ktoré pozorovalo personál okupačnej správy a iných sovietskych zariadení v SBZ. Toto oddelenie zamestnávalo približne 156 pracovníkov, ktorí boli začlenení v okupačnej správe. Vojenská kontrarozvedka v armáde ostala samostatná.

Splnomocnencovi MGB boli podriadené vojská MVD/MGB ako výkonné orgány: V roku 1946 to bolo 6 688 mužov a 5 385 mužov v roku 1951. V roku 1952 ich zredukovali a vo februári 1957 stiahli z NDR.

Do augusta 1948 mu priamo podliehalo aj oddelenie špeciálnych táborov Ministerstva vnútra ZSSR v Nemecku, ktoré boli pôvodne určené na zadržiavanie údajných vojnových zločincov a vedúcich národných socialistov. Okrem toho sa v roku 1945 kvôli tajnej kontrole celej komunikácie vytvorilo oddelenie vojenskej cenzúry NKGB ZSSR v Nemecku. V jeho orgánoch na území SBZ a vo východnom Berlíne bolo v roku 1947 činných 776 vojenských príslušníkov a 22 civilných pracovníkov. Intenzitu kontroly napríklad východonemeckej polície dokumentuje skutočnosť, že až v jeseni 1947 jej bol dovolený d'alekopisný styk, ktorý samozrejme sledovala cenzúra MGB.

Previazanie medzi tajne aktívnym sovietskym bezpečnostným aparátom a „regulárnou“ okupačnou správou bolo obrovské. Podľa „integrálneho funkčného princípu“ boli dôstojníci tajných služieb maskovaní vedením odborných inšancií okupačnej správy. V úradnom obvode politického poradcu bol ako jeho námestník dosadený šéf sovietskej zahraničnej rozvedky, ktorý bol kom-

3 Narodny kommisariat/ministerstvo vnutrennyh del (NKVD/MVD) ZSSR – Ministerstvo vnútra ZSSR.

4 Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti (MGB) – Ministerstvo štátnej bezpečnosti ZSSR.

petentný pre Nemecko⁵: V rokoch 1945 – 1946 plukovník A. M. Korotkov,⁶ 1946 – 1948 generálmajor L. A. Malinin,⁷ 1947 – 1950 V. F. Razin⁸ a 1949

- 5 MURPHY, David E. – KONDRASCHEV, Sergei A. – BAILEY, George: *Battle-ground Berlin. CIA vs. KGB in the Cold War*, New Haven, Londýn 1997, s. 21, s. 33, s. 47.
- 6 Korotkov, Alexandr Michailovič (1909 – 1961). Plukovník; po ukončení strednej školy od roku 1928 v štátnej bezpečnosti, od roku 1933 dosadený do politického prieskumu v západnej Európe, 1934 – 1938 v Paríži, 1939 dočasne prepustený zo štátnej bezpečnosti, 1940 – 1941 rezident NKGB v Berlíne, 1941 – 1945 Šéf prvého (nemeckého) oddelenia 1. správy NKGB. Od apríla 1945 v Nemecku rezident 1. hlavnej správy NKGB, október 1945 – február 1946 šéf sovietskeho zahraničného prieskumu v SBZ v plánovacom útvare zástupcu politického poradcu SMAD, 1946 – 1950 zástupca šéfa správy pre zahraničný prieskum resp. šéf správy pre ilegálny zahraničný prieskum MGB/ZSSR resp. 1947 – 1950 v rovnakej funkcii v Informačnom výbore na Ministerstve zahraničných vecí ZSSR a od roku 1950 člen Informačného výboru, 1950 – 1953 zástupca šéfa úradu č. 1 MGB (na vykonanie diverzných a teroristických akcií v zahraničí), 1953 opäť šéf správy pre ilegálnu zahraničný prieskum MGB, 1953 – 1954 šéf a 1954 – 1957 zástupca šéfa 1. hlavnej správy pre zahraničný prieskum KGB/ZSSR; 1956 generálmajor, 1957– 1961 šéf zastupiteľstva KGB na Ministerstve Štátnej bezpečnosti NDR. Biografia: GRADKOW, Teodor: *Lift w raswedku. „Korol nelegalow” Alexandr Korotkov*, Moskva 2002.
- 7 Malinin, Leonid Andrejevič (krycie meno Generál Georgijev) (1907 – 1982). Generálmajor, 1930 absolvoval strednú technickú železničnú školu a v roku 1939 Frunzeho vojenskú akadémiu; od roku 1933 v štátnej bezpečnosti; 1941 – 1945 šéf územnej správy NKVD/NKGB; 1943 komisár štátnej bezpečnosti. Pracovník správy pre zahraničnú rozvedku NKVD, v rokoch 1946 – 1948 zástupca politického poradcu SMAD pre špeciálne otázky, zároveň vedúci sovietskej zahraničnej rozvedky v Nemecku. Od roku 1946 ho americká spravodajská služba berlínskej operačnej základne viedla ako spojku pod krycím menom „Desoto”. V roku 1948 pracovníkom Informačného výboru pri Rade ministrov ZSSR, potom činný v železničnej ochrane Lit.: BAILEY, George – KONDRASCHOW, Sergej A. – MURPHY, David E.: *Die unsichtbare Front* (Neviditeľný front), Berlín 1997.
- 8 Razin, Vasilij Fjodorovič (tiež: Vasilij Trifonovič Razin a Vasilij Petrovič Roščin, skutočne Jakov Vasilij Tiščenko) (1903 – 1988). Ukončil učiteľský seminár a v roku 1940 aj Inštitút pre marxizmus-leninizmus, od roku 1925 v orgánoch spravodajskej služby Červenej armády, od roku 1925 pracovník generálneho konzulátu ZSSR v Charbine v Číne a 1926 – 1929 tamojší rezident sovietskej zahraničnej rozvedky, 1929 pracovník zahraničného prieskumu vo Vladivostoku, 1930 – 1932 zástupca šéfa 5. oddielu hlavnej správy NKVD, od roku 1932 pracovník sovietskeho zahraničného prieskumu NKVD v Nemecku a 1935 – 1938 rezident v Rakúsku; 1938 ho zo Štátnej bezpečnosti prepustili a v roku 1941 reaktivovali,

– 1952 generálporučík I. I. Il'jičov.⁹ Rozsiahle a viditeľné následky mala okolnosť, že šéf sovietskeho bezpečnostného aparátu v rokoch 1945 – 1946 bol zároveň kompetentný aj ako námestník veliteľa zóny pre celú nemeckú správu v SBZ. V roku 1947 mu bola síce formálne odňatá táto všeobecná kompetencia pre zriadenie a kontrolu východonemeckej správy, ktorá najskôr slúžila bezpečnostnému aparátu. Avšak od roku 1947 bol aparát MGB kompetentný pre preverenie bezpečnosti pracovníkov okupačnej správy, aby tak potom nepriamo vykonával kontrolné funkcie. Od roku 1948 môžeme taktiež pozorovať, že „regulárna“ okupačná správa tajne delegovala aparátu MGB odborné úlohy v rezorte vnútra a štátneho zastupiteľstva.

Tento proces sa odohral v pozadí prenosu kompetencií zo sovietskej okupačnej správy na východonemecké administratívne inštitúcie, ktoré od nej boli závislé. Všetky personálno-politické rozhodnutia východonemeckých úradov zásadne podliehali schváleniu sovietskym aparátom, ktorý týmto získal priamy vplyv na celkovú personálnu politiku v SBZ/NDR. Takisto „*všade najprísnejšie utajovanie. Diskutovať s kýmkoľvek o veľkých otázkach politiky sa zakazo-*

od roku 1941 šéf pododdelenia 4. správy NKGB, 1943 – 1945 rezident zahraničného prieskumu vo Švédsku, 1945 – 1947 vo Fínsku a 1947 – 1950 v Berlíne. Oficiálne 1947 – 1949 štvrtý námestník politického poradcu SMAD pre špeciálne otázky a šéf konzulátu. 1950 – 1953 činný v moskovskom centrálnom aparáte pre zahraničnú agitáciu, 1953 odišiel do dôchodku.

- 9 Il'jičov, Ivan Ivanovič (1950–1983). 1926 VKP(B), od 1929 v Červenej armáde, 1938 absolvoval vojensko-politickú Leninovu akadémiu, 1938 šéf politického oddelenia zahraničného prieskumu generálneho štábu (GRU), 1942 generálporučík, 1942 – 1943 šéf a 1943 – 1947 zástupca šéfa GRU, 1948 – 1949 zástupca vedúceho 3. európskeho oddelenia ministerstva zahraničných vecí ZSSR. Od júla 1949 námestník a od októbra 1949 prvý námestník politického poradcu SMAD a následne do 1952 SKK, 1952 – 1953 šéf diplomatickej misie ZSSR v NDR (od júna 1952 vo funkcii mimoriadneho a splnomocneného veľvyslanca), 1953 – 1955 najvyšší komisár ZSSR v Rakúsku, 1956 – 1966 vedúci 3. európskeho oddelenia ministerstva zahraničných vecí ZSR, 1966 – 1968 veľvyslanec v Dánsku, 1968 – 1975 nakoniec vedúci oddelenia v plánovacej správe ministerstva zahraničných vecí, 1957 vo výslužbe.

valo“¹⁰. Aj po vojne boli „*pravidlá konšpirácie ešte v plnej platnosti*“, aby sa o dôležitých veciach diskutovalo len medzi štyrmi očami.¹¹

Po vybudovaní Sovietskej kontrolnej komisie v Nemecku (SKK) v roku 1949 úradoval vedúci sovietskeho bezpečnostného aparátu v NDR (zvaný „inšpekcia“) ako jeden zo zástupcov predsedov okupačných úradov. Po 1949 sa utajovanie sprísnilo a celková interná a externá korešpondencia sa klasifikovala ako „prísne tajné“.

Po tom, ako bolo v roku 1953 zlikvidované sovietske ministerstvo štátnej bezpečnosti (MGB), jeho agenda v NDR znova pripadla pod kompetenciu ministerstva vnútra. Nový minister vnútra Berija v máji 1953 navrhol, aby sa v aparáte jeho ministerstva zmenšil počet pracovníkov na 328 a 9. júna nariadil likvidáciu skupín poradcov pri okresných úradoch MfS. Nový šéf zastúpenia sovietskeho ministerstva vnútra v NDR generálmajor Jevgenij Petrovič Pitovranov¹² zvýšil v lete 1953 počet sovietskych bezpečnostných poradcov v NDR na 540.¹³ Pitovranov úradoval v NDR najskôr ako splnomocnenec Ministerstva vnútra ZSSR v NDR, od roku 1954 ako poverenec Výboru pre štátnu bezpečnosť (KGB), resp. ako vedúci „inšpekcie pre otázky bezpečnosti pri úrade Výsokého komisára ZSSR v Nemecku“ a od roku 1955 ako vedúci aparátu „vrchného poradcu KGB pri Rade ministrov ZSSR pri orgánoch Ministerstva štátnej

10 SEMJONOW, Wladimir S.: *Von Stalin bis Gorbatschow. Ein halbes Jahrhundert in diplomatischer Mission 1939 – 1991* (Od Stalina ku Gorbačovovi. Polstoročie v diplomatickej misii 1939 – 1991), Berlín 1995, s. 157.

11 *Ibidem*, s. 232.

12 Pitovranov, Jevgenij Petrovič (1915 – 1999), 1945 generálmajor, 1956 generálporučík, absolvoval Inštitút pre komunikačnú vedu, počas vojny šéf NKVD/NKGB v okresoch Gorki, Kirov a Kujbišev, 1945 – 1946 NKGB Uzbežská SSR, 1946 – 1951 šéf 2. hlavnej správy MGB a 1950-51 zástupca MGB/ZSSR, 1951 – 1952 vo vyšetrovacej väzbe, 1953 zástupca šéfa správy MVD pre kontrarozvedku. 1953 – 1957 splnomocnenec MVD v Nemecku resp. od 1954 poverenec výboru pre štátnu bezpečnosť pri Rade ministrov ZSSR (KGB), resp. vedúci „inšpekcie pre otázky bezpečnosti pri najvyššom komisárovi ZSSR v Nemecku“ a od 1955 vedúci aparátu „najvyššieho poradcu KGB pri Rade ministrov ZSSR pri orgánoch Ministerstva štátnej bezpečnosti NDR“. 1957 – 1960 šéf 4. správy KGB, 1960 – 1962 zástupca v Číne (Peking), 1977 – 1983 zástupca a v rokoch 1983 – 1988 predseda Priemyselnej a obchodnej komory ZSSR.

13 CHLOBUSTOV, Oleg: Na perednjem kraje „cholodnoi vojny“. In: <http://www.chekist.ru/article/1251> (12.07.2007), s. 32, s. 34.

bezpečnosti NDR“ (MfS)¹⁴. Po 1. novembri 1958 boli činní už len 32 styční dôstojníci KGB pri MfS NDR: 4 špecialisti na agitáciu, 9 na rozvedku, 2 pre vyšetrovanie a vždy jeden z nich na 15 krajov.¹⁵

2. Úlohy

Už rozkaz NKVD číslo 00780 zo 4. júla 1945 rozšíril plnú moc sovietskych úradov v SBZ/NDR na likvidáciu „*nových antisovietskych organizácií a skupín, ktoré vznikli po nemeckej kapitulácii*“.¹⁶ Splnomocnenec NKVD Sovietskeho zväzu v SBZ bol jednotlivo poverený nasledujúcimi úlohami:

1. Organizácia a vedenie operatívnej agentskej činnosti,
2. Demaskovanie a likvidácia špiónov, diverzantov, teroristov, ako aj voči ZSSR nepriateľských organizácii a zoskupení, vrátane „novovzniknutých“,
3. Pátranie po vojnových zločincoch a po politických a vojnových funkcionároch „Tretej ríše“,
4. Demaskovanie a likvidácia ilegálnych rádiových staníc, skladov zbraní a munície ako aj ilegálnych tlačiarň,
5. Vedenie lustrácie sovietskych repatriantov,
6. Vedenie práce s nemeckými vojnovými zajatcami v SBZ.¹⁷

Toto nariadenie ostalo v platnosti do februára 1954.¹⁸

V SBZ/NDR sa rozšírila nielen platnosť Trestného zákonníka RSFSR, ale aj vykonávanie mimosúdnych trestnoprávnych trestov. Súdne právomoci oku-

14 Z nem. Ministerium für Staatssicherheit der DDR.

15 Generálporučík E. Mielke a generálmajor A. Korotkov – Dohovor o zaopatrení dôstojníkov výboru pre Štátnu bezpečnosť pri rade ministrov ZSSR pre koordináciu a spojenie s MfS NDR z dňa 30. 10. 1959. In: *Archiv der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik* (Archív spolkových poverencov pre podklady štátnych bezpečnostných služieb bývalej Nemeckej demokratickej republiky) (skrátene: BStU)/sekretariát ministra, s. 423.

16 Doslovné znenie in: MIRONENKO, Sergej a iní (vyd.): *Sowjetische Speziallager in Deutschland 1945 bis 1950* (Sovietske špeciálne tábory v Nemecku 1945 do 1950), Zv. 2, Berlín 1998, s. 201 – 203.

17 *Ibidem*.

18 Nariadenie MVD číslo 099 ho zrušilo dňa 16. 2. 1954.

pačnej moci spočívali na vojenských právomociach okupačnej armády a do jej zrušenia v roku 1955 ňou ostali poznačené.

Už spomenuté odborné úlohy rovnako vykonával podľa sovietskeho práva aj bezpečnostný aparát. Direktívou sovietskeho Hlavného veliteľstva pozemného vojska z 20. apríla 1945¹⁹ získal kompetencie „*pri organizovaní miestnej správy [a] vymenovaní primátorov, policajných šéfov, predstavených obce a pracovníkov súdov a štátnych zastupiteľstiev*“.²⁰

Rozsiahle právomoci zabezpečovali okupačným mocnostiam aj spojenecké rozhodnutia v hlavných otázkach. Formalizované boli v nariadeniach v Článku III Zákona Kontrolnej rady v Nemecku č. 4 z 30. októbra 1945 o „reorganizácii nemeckého súdnictva“: Nemeckým súdom odňali právnu zvrchovanosť pri stíhaní „*trestných činov, ktoré smerujú proti spojeneckým okupačným mocnostiam*“, ako aj „*trestných činov, ktoré spáchali nacisti alebo iné osoby, a ktoré smerujú proti štátnym príslušníkom Spojených národov alebo ich vlastníctvu, ako aj pokusy o obnovenie nacistického režimu alebo opätovné začatie činností nacistických organizácií*“.²¹ Tieto nariadenia vychádzali zo Zákona Kontrolnej rady č. 2 z 10. októbra 1945 o zrušení NSDAP a jej štruktúry, ako aj trestný zákaz jej opätovného vytvorenia. Podľa Článku III Zákona Kontrolnej rady č. 10 z 20. decembra 1945 boli okupačné mocnosti vo vnútri okupačných zón oprávnené priniesť pred svoje vlastné súdy²² zločiny proti mieru, vojnové zločiny, zločiny proti ľudskosti a príslušnosti k zločineckým organizáciám v zmysle rozsudku medzinárodného vojenského tribunálu. Vojenské súdy boli oprávnené na stíhanie kvôli zákazu držania zbraní podľa Rozkazu Kontrolnej rady č. 2 zo 7. januára 1946 a kvôli previneniam proti vyslovenému zákazu výroby, dovozu, vývozu, prepravy a skladovania vojnového materiálu²³ podľa Zákona Kontrolnej rady č. 43 z 30. decembra 1946. Plnú moc trestu obsahovala aj Smernica

19 Otláčené In: SCHERSTJANOW, Elke (vyd.): *Rotarmisten schreiben aus Deutschland. Briefe von der Front (1945) und historische Analysen* (Červenoarmejci píšú z Nemecka. Listy z frontu (1945) a historické analýzy), Mníchov 2004, s. 145.

20 Predseda GKO Stalin/predpis z 22. 4. 1945 V: *Gosudarstvennyj archiv Rossijskoi Federacii* (Štátny archív Ruskej federácie, Moskva, skrátene: GARF) R-9401/2/95, s. 319 – 320.

21 Doslovné znenie: Úradný list Kontrolnej rady č. 2 z 30. 11. 1945, s. 8 – 9.

22 Doslovné znenie: Úradný list Kontrolnej rady č. 3 z 31. 1. 1946, s. 50 – 55.

23 Doslovné znenie: Úradný list Kontrolnej rady č. 12 z 30. 11. 1946, s. 234 – 239.

Kontrolnej rady č. 38 z 12. októbra 1945 o treste a zatknutí vojnových zločincov, národných socialistov a takzvaných militaristov.²⁴ Článok III odseku III veľmi objasňujúco definoval: „*Aktivista je aj ten, kto po 8. máji 1945 ešte ohrozuje mier nemeckého národa alebo svetový mier [...] pomocou nacionalistickej alebo militaristickej propagandy alebo hľadá a rozširuje tendenčné fámy.*“ Okrem toho sa všeobecne zakazovalo „*širit' fámy [...], ktoré podkopávajú jednotu Spojených národov*“, alebo „*búriť sa proti demokratickým opatreniam, ktoré prijímajú velitelia vo svojich zónach*“.²⁵

Po vzniku NDR dňa 7. októbra 1949 sa úlohy správy, ktoré vykonávala okupačná moc, preniesli na dočasnú vládu NDR. „*Kontrolu nad plnením Postupimskej a iných spoločných dohôd štyroch mocností, ktoré sa týkali Nemecka,*“ si však vyhradila Sovietska kontrolná komisia v Nemecku (SKK).²⁶ Jej úlohy prešli v roku 1953 na Najvyššiu komisiu ZSSR v Nemecku. Vyhlásením vlády ZSSR z 25. marca 1954 bola NDR udelená suverenita pod podmienkou, že bude dbať na záväzky voči štyrom mocnostiam,²⁷ a kontrola Najvyššou komisiou bola ukončená. Po ukončení vojnového stavu s Nemeckom, vyhlásením sovietskej vlády z 25. januára 1955, vyplynula v zmluve z 20. septembra 1955 rozsiahla medzinárodná úprava vo vzťahoch medzi NDR a ZSSR.²⁸ Rada ministrov ZSSR zároveň rozpustila Najvyššiu komisiu ZSSR v Nemecku a určila, že „*zákony, smernice, rozkazy a iné nariadenia na území NDR, ktoré vydala Kontrolná rada v Nemecku v rokoch 1945 – 1948 na uplatnenie okupačných práv štyroch mocností, strácajú svoju platnosť.*“²⁹

24 Doslovné znenie: Úradný list Kontrolnej rady č. 11 z 31. 10. 1946, s. 184 – 194.

25 Predpisy pre nemeckých politikov a nemeckú tlač, In: Úradný list Kontrolnej rady č. 11 z dňa 30. 10. 1946, s. 212.

26 Vyhlásenie najvyššieho šéfa SMAD, armádny generál Čujkov z dňa 10. 10. 1949, In: *Dokumente zur Aussenpolitik der Regierung der DDR* (Dokumenty o zahraničnej politike vlády NDR), Zv. I, východný Berlín 1954, s. 229 – 231. Tu s. 231. V podstatných bodoch tomu zodpovedá aj vyhlásenie predsedu SKK v Nemecku Čujkova z dňa 11. 11. 1949 k vytvoreniu SKK. In: *Ibidem*, s. 236 – 237.

27 Vyhlásenie sovietskej vlády z dňa 25. 3. 1954 o vytvorení plnej suverenity NDR, In: *Ibidem*, s. 303 – 304.

28 *Ibidem*, s. 48 – 50.

29 Rozhodnutie vlády ZSSR: O rozpustení najvyššej komisie ZSSR v Nemecku, In: *Dokumente zur Aussenpolitik der DDR* (Dokumenty o zahraničnej politike NDR), Zv. III, východný Berlín 1956, s. 284 – 285.

3. Spolupráca sovietskej štátnej bezpečnosti s východonemeckými úradmi:

3.1. Nemeckí komunisti nezávisle od okupačnej mocnosti znova vybudovali po skončení vojny skorú „kontrarozvedku KPD“ a antifašistické výbory a oddelenia „S“ pre „špeciálne resp. bezpečnostné otázky“ pri polícii si nárokovali právomoci politickej polície. „Na želanie SMA“ sa už v roku 1945 v kádrovom oddelení KPD vytvorila informačná služba „kvôli prieskumu mienky obyvateľov“. Potom, ako sa to v marci 1947 zo západoberlínskej tlače dozvedel spolupredseda SED Grotewohl, ihneď nariadil oznámenie o odstránení tejto ilegálnej služby.³⁰ Je pochopiteľné, že príkaz ostal bez výsledku. Už aj v roku 1945 vznikli pri krajinnej správe SBZ nemecké spravodajské a informačné úrady s podriadenými regionálnymi úradmi, údajne na základe ústneho príkazu maršala Žukova – šéfa okupačnej správy. V roku 1947 sa aj tu v západonemeckých priemyselných centrách „považovala za nevyhnutnú čo možno najdokonalejšia sieť dôverníkov a informátorov“.³¹ Viaceré „zmiešané“ sovietsko-východonemecké zariadenia (vyhlásené za právoplatné sovietske organizácie), ktoré zamestnávali nemeckých pracovníkov, neboli činné len v „informačnom odbore“. Takéto zariadenia sa cielene inštitucionálne a personálne (spravidla viackrát) preskupovali a nakoniec vyprofilovali do východonemeckých zariadení. To platilo napríklad pre „Sovietsky spravodajský úrad“ v SBZ, ktorý pod sovietskym vedením udržoval od roku 1946 celoplošnú sieť korešpondencie v SBZ. Medzi takýmito zariadeniami sovietskej tajnej služby a neskoršej Štátnej bezpečnosti NDR vznikli hojné osobné väzby.³²

Ústne príkazy okupačnej moci a neformálne dohovory medzi sovietskymi a východonemeckými funkcionármi sa stali pravidlom, po tom ako boli Zákonom kontrolnej rady č. 31 z 5. júla 1946 v Nemecku zrušené „všetky nemecké policajné úrady a agentúry, ktoré majú za účel dozerať na alebo kontrolovať politickú činnosť osôb“ a ich obnovenie bolo stanovené za trestné.³³ Z právneho

30 SED Provincia Sasko/centrálny sekretariát SED/Halle, 24. 3. 1947. In: *Bundesarchiv* (Spolkový archív), SAMPO, ZPA/NL Grotewohl/305, s. 88.

31 Krajinná vláda Sasko/Expozé (nového) krajinného spravodajského úradu a jeho úlohy z 5. decembra 1947, In: *BStU*, AS 299/66, s. 273.

32 Porov.: FOITZIK, Jan: *Sowjetische Militäradministration in Deutschland (SMAD) 1945 – 1949. Struktur und Funktion* (Sovietska vojenská správa v Nemecku (SMAD) 1945 – 1949. Štruktúra a úlohy), Berlín 1999, s. 192 – 195.

33 Doslovné znenie: Úradný list Kontrolnej rady č. 8 z 1. 7. 1946, s. 163.

pohľadu pôsobili východonemecké zariadenia ako pomocné orgány okupačnej moci bez vlastných právomocí. V rezorte vnútra sa s budovaním nemeckej správy vnútra v SBZ na základe tajného Rozkazu vrchného šéfa okupačnej správy č. 0212 z 30. júla 1946 začalo s tým, aby sa východonemeckým orgánom udelili právne kompetencie. Toto pre nemeckú správu zriadil (na rozdiel od moskovského vedenia) kompetentný námestník vrchného šéfa okupačnej zóny a zároveň šéf všetkých sovietskych bezpečnostných aparátov v SBZ generálplukovník Serow,³⁴ s nutnosťou centralizácie „*policie v SBZ, ktorú organizujeme*“, aby „*si pod našim vedením osvojila potrebné zvyklosti a aby sa podrobila budúcemu Ministerstvu vnútra*“.³⁵ Aby sme pochopili význam tohto kroku, musíme mať na zreteli to, že sovietska okupačná správa v júni 1946 vyhlásila, že v septembri sa v SBZ budú konať komunálne voľby a v októbri 1946 voľby do krajinských snemov. Rovnako pár mesiacov predtým sa v rámci príprav na voľby zlúčili komunisti a sociálni demokrati v SBZ a tak vznikla Zjednotená socialistická strana Nemecka (SED).

Tento proces postupného delegovania úloh zo sovietskych na východonemecké zariadenia súvisel s centralizáciou pôvodne federálnych nemeckých štátnych štruktúr. Už v roku 1946 začala územná unifikácia komisariátov/úradných referátov východonemeckej kriminálnej polície, ktoré boli známe pod označením K 5 a kompetentné na „*priказы okupačnej moci*“ a politických trestných činov. Týmto komisariátom boli v rámci denacifikácie prenesené aj trestnoprávne kompetencie, a to rozkazom č. 201 zo 16. augusta 1947.³⁶ Od

34 Serov, Ivan Alexandrovič (1905 – 1990), generálplukovník. Od roku 1925 v Čerenej armáde, 1939 absolvoval Frunzeho vojenskú akadémiu, 1939–41 NKVD ukrajinskej SSR, 1941 prvý zástupca NKGB ZSSR a od júla 1941 zástupca NKVD ZSSR, zároveň január – júl 1945 splnomocnenec NKVD pri 1. bieloruskom fronte a námestník vrchného veliteľa frontu pre civilné záležitosti. Od júla 1945 do 24. februára 1947 splnomocnenec NKVD/MVD ZSSR v Nemecku, námestník vrchného šéfa okupačnej správy pre civilnú správu a námestník vrchného veliteľa sovietskych okupačných vojsk v SBZ. 1947 – marec 1954 prvý zástupca MVD ZSSR, 1954 – 1958 predseda KGB pri Rade ministrov ZSSR; 1955 armádny generál, 1958 – 1963 šéf hlavnej správy pre rozvedku (GUR) generálneho štábu ozbrojených síl ZSSR. 1963 degradovaný na generálmajora, 1965 vylúčenie z KSSZ.

35 Serov/Kruglov/26. 6. 1946, ako aj Kruglov/Stalin, Molotov, Berija, Šdanov/6. 7. 1946. In: *GARF*, R 9401/2/138, s. 49 – 57.

36 Doslovné znenie: Zentralverordnungsblatt. Hg. namens aller Zentralverwaltungen

októbra 1947 to viedlo ku „špecializácii“ K 5 na úlohy politickej polície ako „prikazná záležitosť okupačnej mocnosti“³⁷ Počet spolupracovníkov K 5 stúpol z asi 160 v roku 1946 skoro na 700 do apríla 1948 a na cca 1 600 v júni 1949. Približne len 10% z nich sa po preskúšaní sovietskym bezpečnostným aparátom dostalo do „hlavnej správy na ochranu národného majetku“ na Ministerstve vnútra NDR³⁸ a 8. februára 1950 boli prevedení na samostatné Ministerstvo štátnej bezpečnosti (MfS).

3.2. Od jesene 1946 „hlavnou úlohou“ pre vedenie SED bolo: Policajné zaistenie doteraz dosiahnutých „vymožeností“ – výsledky personálnych čistiek v rámci denacifikácie a vyvlastnenia na základe pozemkovej reformy a zaba-venie majetku v priemyselnej oblasti. Koncom roka 1946 a začiatkom 1947 sa vo vnútrostraníckej diskusii objavil náčrt „novej demokracie“, avšak po jej sebakritike bola „SED [...] už od momentu svojho vzniku v SBZ a aj v Berlíne stranou budujúcou štát“, a reprezentovala „vedúcu úlohu“.³⁹ Tento politický kurz sa v polovici roka 1947 zrýchlil a pomocou „sústavne sa vyostrojujúceho boja medzi reakciou a novým demokratickým poriadkom“ sa už vtedy upevnil. Konkrétne heslá zneli čierny trh, špekulácie a „sabotáž cez kompenzačné obchody“. Tým boli načrtnuté nielen hospodársko-politické otázky, ale aj bezprostredne štátne a politické otázky, týkajúce sa Nemecka, lebo krajinným vládam vyčítali kompenzačné obchody so západným Nemeckom, čím sa vyhýbali centrálnej kontrole. Werner Eggerath, minister vnútra spolkového štátu Durínsko, sa vtedy domnieval ešte konkrétnejšie: „Úplatky zohrávajú veľkú rolu a u Rusov väčšiu ako u nás.“⁴⁰

von der Deutschen Justizverwaltung der SBZ in Deutschland (Centrálny úradný list. Vyd. nemecka justičná správa SBZ v Nemecku v mene všetkých centrálnych správ), Berlín 1947, s. 185 – 186.

- 37 Wagner – viceprezident nemeckej správy vnútra / kapitán Patoka - SMAD /15. 6. 1948. In: *Bundesarchiv* (Spolkový archív) D 01/7/365/, s. 285.
- 38 GIESEKE, Jens: *Die hauptamtliche Mitaaarbeiter der DDR-Staatsicherheit. Personalstruktur und Lebenswelt* (Platení pracovníci štátnej bezpečnosti v NDR. Personálna štruktúra a životný priestor), Berlín 2000, s. 58.
- 39 Referát Franza Dahlema: Organizačné predpisy strany, v: Stenographische Niederschrift der 8. Tagung des PV am 22. – 23. 1. 1947 (Stenografický protokol 8. zhromaždenia PV dňa 22./23. 1. 1947), In: *Bundesarchiv* (Spolkový archív), SAPMO, ZPA/IV 2/1/9, s. 202.
- 40 Stenografická správa o konferencii ministrov vnútra dňa 11. a 12. augusta 1947.

Nešlo iba o východonemecko-sovietsky vzťah, ale o štátnopolitické ciele. Už v polovici roka 1947 Ulbricht sformuloval rozsiahly cieľ. Na ministerstvá vnútra, ktoré boli ovládané komunistami, chcel napojiť celú verejnú správu, čo sa neskôr malo aj presadiť. Ulbricht bol za vytvorenie centrálneho spravodajského úradu pri nemeckej správe vnútra a v októbri 1947 požadoval: „*Musíme mať všade dôverníkov a musíme vedieť, čo sa deje*“.⁴¹

Hoci SED stála pod masívnym politickým tlakom okupačnej moci, sovietska správa konala veľmi zdržanlivo, keď išlo o schválenie ambiciózných východonemeckých projektov. Napriek silným konfliktom s okupačnou správou v rokoch 1947 – 1948, od začiatku roka 1948 Ulbricht zintenzívnil svoje aktivity a v júli 1948 zriadil urýchlené vybudovanie „štátu ako nástroj vládnucej triedy“ so stalinovským „zákonným vyostrením triedneho boja“.⁴² Podľa jeho predstáv mali parlamenty fungovať ako „výkonné pomocné orgány na presadenie hospodárskych opatrení“, pričom jednotná policajná správa mala slúžiť ako vzor pre celú „organizáciu štátu“.

Silný odpor proti takýmto policajno-štátnym víziám sa ohlásil aj zo sovietskeho bezpečnostného aparátu, ktorý bol od roku 1947 nielen v okupačnej správe v Nemecku, ale aj pri sovietskej vláde zapletený v kompetenčných konfliktoch. Okrem toho ku izolácii prispelo to, že západná tlač používala politický teror v SBZ ako trvalú tému. Abakumov, minister bezpečnosti, poslal v júni 1948 Molotovi správu generálplukovníka Kovaľčuka, splnomocnenca MGB v Nemecku, v ktorej sa sťažoval na neschopnosť nemeckej justície. Pod vplyvom členov „občianskych strán“ vraj nebola schopná uskutočňovať „demokratické zmeny“.⁴³ 11. decembra 1948 Abakumov intervenoval pri Stalinovi, Molotovi a sekretárovi centrálneho výboru sovietskej komunistickej strany Kuznecovi

In: *BStU* AS 229/66, s. 6.

41 Správa o konferencii ministrov vnútra z dňa 12. októbra 1947. In: *Bundesarchiv* (Spolkový archív), SAPMO IV 2/13/109, s. 71 a s. 74.

42 Referát Waltera Ulbrichta. In: *Die neuen Aufgaben der demokratischen Verwaltung* (Nové úlohy demokratickej správy), Berlín 1948, s. 9 – 37.

43 PETROV, Nikita: Die Apparate des NKVD/MVD und des MGB in Deutschland 1945 – 1953 (Aparáty NKVD/MVD a MGB v Nemecku 1945 – 1953), In: MIRONENKO, Sergej a.i. (vyd.): *Sowjetische Speziallager in Deutschland 1945 bis 1950* (Sovietsky špeciálny tábor v Nemecku 1945 do 1950), Zv. 1, Berlín 1998, s. 143 – 157, tu s. 153.

znova kvôli úradným referátom nemeckej kriminálnej polície K 5 a navrhol ich zrušenie, pretože by ich kvôli ich sieti vyzvedačov Američania a Briti označovali ako „nemecké gestapo“. Ani Ulbrichtove prianie zriadiť nemecké úrady na obranu štátu, ktoré funkcionár SED predniesol v Moskve, nepovažovala sovietska MGB predbežne za účelné, pretože by potom aj v západných zónach vznikli orgány spravodajskej služby. Okrem toho chýbal spoľahlivý nemecký personál. Keďže na území SBZ obranu proti špionáži vykonávali orgány MGB, minister bezpečnosti argumentoval, že „*nie je nutné vytvárať nemecký aparát na také účely*“.⁴⁴

V tomto konflikte sa vedenie SED tvárilo pripravené na kompromis. Pieck v decembri 1948 dokonca navrhol zrušenie K 5, čo sa v lete 1949 aj stalo,⁴⁵ a navrhol vytvoriť „hlavné oddelenie na ochranu hospodárstva a demokratického poriadku“ pod priamou kontrolou sovietskych okupačných orgánov a predsedu správy vnútra.⁴⁶

Nezávisle od toho sovietska Rada ministrov už 6. júla 1948 skoncipovala uznesenie o „posilnení nemeckej polície v sovietskej okupačnej zóne“ a sovietske politbyro 28. decembra 1948 vyhovel predsedom SED Pieckovi a Grotewohlovi, posilniť v SBZ „Štátnu bezpečnosť“.⁴⁷ Zároveň vydalo príkaz na začatie tajného budovania východonemeckých vojsk.⁴⁸ Vo vykonávacej správe ministra bezpečnosti Abakuma Stalinovi z 2. apríla 1949 sa dôrazne hovorilo, že ku „vedeniu a kontrole nemeckých bezpečnostných orgánov“ by do SBZ

44 *Ibidem*.

45 Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen (Spolkové ministerstvo pre celonemecké otázky) (vyd.): *Der Staatssicherheitsdienst. Ein Instrument der politischen Verfolgung in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands* (Štátna bezpečnostná služba. Nástroj politického prenasledovania v sovietskej okupačnej zóne v Nemecku), Bonn 1962, s. 17.

46 Porov. PIECK: „Antwort auf die Fragen zur Besprechung am 18. 12. 48“ („Odpoveď na otázky v rozhovoroch dňa 18. 12. 48“). In: BADSTÜBNER, Rolf – LOTH, Wilfried (vyd.): *Wilhelm Pieck – Aufzeichnungen zur Deutschlandpolitik 1945 – 1953* (Záznamy o politike Nemecka), Berlín 1994, s. 247 -259, ako aj s. 261 a nasl.

47 Porov. Pieck: Ergebnis der 4-stündigen Besprechungen am 18. 12. 1948 (Výsledok 4-hodinových rozhovorov z dňa 18. 12. 1948), v: *Ibidem*, s. 261 a nasl.

48 PETROV, Nikita: *Formirovanije nemeckich organov gosbesopasnosti*, Rukopis 2007, s. 5.

dodatočne preradili 115 pracovníkov MGB, aby sa pri všetkých okresných správach nemeckej štátnej bezpečnosti mohli zriadiť zodpovedajúce zariadenia aparátu MGB.⁴⁹ V máji 1949 sa jednotky K 5 vyčlenili zo všeobecných policajných štruktúr a centrálné sa podriadili oddeleniu K 5 v Berlíne, zároveň sa od ostatnej policajnej práce oddelili všetky agendy.

Realizácia cieľov SED bola podporovaná všeobecnou politickou situáciou. Sovietsky bezpečnostný aparát vykonával v marci 1948 rozsiahle zatýkacie akcie medzi bývalými sociálnymi demokratmi v Berlíne, Sasku a Durínsku kvôli kontaktom s východným úradom SPD a kvôli údajnej spolupráci s americkou a britskou tajnou službou.⁵⁰ Walter Ulbricht v tom istom čase neustále na centrálnom sekretariáte SED predkladal otázku o straníckych čistkách.⁵¹ Premenu SED na „stranu nového typu“ urýchlila rezolúcia Kominformu (Komunistické informačné byro/Informbyro) o Juhoslávii a v júli 1948 sa predsedníctvo strany SED rozhodlo „pre organizačné upevnenie strany a pre očistenie od nepriateľských a skazených prvkov“.⁵² „Aby sa zaistila čistota strany“, vznikli v septembri 1948 komisie straníckej kontroly.⁵³

3.3. Po vytvorení samostatného Ministerstva pre štátnu bezpečnosť NDR sa sovietske politbyro dňa 14. júla 1951 rozhodlo previesť jestvujúce aparáty KPD/SED pre kontrarozvedku a prieskum na Západe do „Spravodajskej služby pre zahraničnú politiku“ (APN),⁵⁴ ktorá bola podriadená Rade ministrov NDR.⁵⁵ APN bola maskovaná podľa sovietskeho vzoru ako „Inštitút pre

49 PETROV, Nikita: Die Apparate des NKVD/MVD und des MGB in Deutschland 1945 – 1953 (Aparáty NKVD/MVD a MGB v Nemecku 1945 – 1953), In: MIRONENKO, Sergej a. i. (vyd.): *Sowjetische Speziallager in Deutschland 1945 bis 1950* (Sovietske špeciálne tábory v Nemecku 1945 do 1950), Zv. 1, Berlín 1998, s. 143 – 157, tu s. 153.

50 Porov. Pieck – Notizen. Besprechung bei Semjonow am 5. Juni 1948 (Pieckove poznámky. Rozhovor u Semjonova dňa 5. 6. 1948), v: *Bundesarchiv* (Spolkový archív), SAPMO, ZPA/NL 36/735; porov. aj Rozhovor z 9. 9. 1948, *Ibidem*.

51 MALYCHA, Andreas – HEDELER, Wladyslaw: *Die Stalinisierung der SED* (Stalinov vplyv v SED). Mainz 1991, s. 41.

52 *Ibidem*, s. 25 a nasl.

53 *Ibidem*, s. 19.

54 Z nem. Außenpolitischer Nachrichtendienst.

55 PETROV, *Formirovanije nemeckich organov gosbesopasnosti*, Rukopis 2007, s. 13.

hospodársko-vedecký výskum“ (IWF)⁵⁶ a formálne sa pripojila k ministerstvu zahraničných vecí. Jej nemecký vedúci bol v interných sovietskych papieroch priamo označený za nemohúceho, skutočné vedenie mal v rukách zástupca sovietskeho Informačného výboru. Aby sa zaistilo vedenie a kontrola nemeckej štátnej bezpečnosti, aparát MGB sa reorganizoval už v roku 1949 v 40 mestských a 91 okresných oddeleniach a v roku 1952 sa prispôbil krajskej štruktúre. V roku 1953 nasledovalo začlenenie „Spravodajskej služby pre zahraničnú politiku“ pod Ministerstvo štátnej bezpečnosti NDR. V tom istom roku malo ministerstvo 10 000 a v roku 1956 16 000 riadnych zamestnancov. V roku 1952 malo k dispozícii 21 034 informátorov.⁵⁷

Činnosť sovietskej bezpečnostnej služby sa v NDR v auguste 1949 neskončila ako to bolo v iných „ľudovodemokratických republikách“ a do Stalinovej smrti bolo MfS pod totálnou kontrolou sovietskej služby. Sovietsky inštruktori pôsobili ako poradcovia pri vedeniach okresných úradov MfS: Boli vedení v plánoch miest a platení zo štátneho rozpočtu NDR, kontrolovali celú personálnu politiku a boli priamo zodpovední za prácu na úrade.⁵⁸ Deľba práce prešla do takej miery, akoby sa sovietsky aparát špecializoval na „rozvedku“ a „antisovietske“ delikty a ostatných „vlastizradcov“ prenechával nemeckým orgánom. Kým v roku 1948 MGB v SBZ zatkla okolo 4 500 ľudí, tak v roku 1949 tento počet klesol na približne 3 000 a v roku 1950 na 2 000; s 3 300 zatknutiami v druhej polovici roku 1952 MfS zdvojnásobilo svoju štatistiku za prvý polrok.⁵⁹ 9. júna 1953 boli sovietske skupiny poradcov pri krajských úradoch MfS zrušené.

17. júna 1953 počas reorganizácie vypuklo v NDR ľudové povstanie, ktoré postavilo sovietske ministerstvo vnútra pred nezvyčajné operatívne úlohy.⁶⁰

56 Z nem. Institut für Wirtschaftswissenschaftliche Forschung.

57 PETROV, *Formirovanije nemeckich organov gosbesopasnosti*, Rukopis 2007, s. 15.

58 CHLOBUSTOV, Oleg: Na perednjem kraje „cholodnoj vojny“. In: <http://www.chekist.ru/article/1251> (12. 7. 2007), s. 20.

59 PETROV, *Formirovanije nemeckich organow gosbesopasnosti*, Ruskopis 2007, s. 13, s. 9 a s. 15.

60 Porov. tiež: FOITZIK, Jan: „Hart und konsequent ist der neue politische Kurs zu realisieren“. Ein Dokument zur Politik der Sowjetunion gegenüber der DDR nach Berijas Verhaftung im Juni 1953 („Je tvrdé a dôsledné realizovať nový politický

Potom ako 38 špeciálnych skupín sovietskeho ministerstva vnútra (každá mala 60 spolupracovníkov) preverilo bezpečnostnú situáciu v NDR, Pitovranov, nový šéf zastupiteľstva sovietskeho ministerstva vnútra v NDR, ešte v lete 1953 zvýšil počet svojich pracovníkov na 540.⁶¹ Po vstupe NDR do Varšavského paktu sa MfS od roku 1955 vyrovnalo iným odborným službám v „ľudovodemokratických republikách“.

4. Výsledky sovietskej represívnej politiky v SBZ/NDR

Vytvorenie východonemeckej štátnej bezpečnosti v kruhu sovietskeho bezpečnostného aparátu priamo odrážalo sovietske záujmy v Nemecku a nezvyčajné národné a štátnoprávne podmienky, na základe ktorých sa realizovali. Vo svojich základných črtách sa sovietske záujmy stotožňovali s politickými ambíciami nemeckých komunistov. Síce okupačnej moci padlo ťažko, že sa musela deliť o svoje rozsiahle právomoci s SED, avšak nemeckí komunisti si veľmi rýchlo uvedomili, že oddelený nemecký čiastkový štát nie je bez „nemeckej štátnej bezpečnosti“ vôbec možný. V porovnaní s inými „ľudovodemokratickými“ štátmi môžeme vidieť rozdiel, ktorý musíme z pohľadu na neskorší vývoj MfS označiť ako štrukturálny. Dokonca aj z historicko-genetického hľadiska slúžila „štátna bezpečnosť“ v SBZ/NDR ako vzor pre štátne zriadenie. NDR sa nemusela najskôr transformovať na diktatúru ako iné krajiny, ale vznikla ako „plánovaná“ policajná diktatúra. Kontrolovanie vlastného obyvateľstva nedosiahlo neskôr v žiadnom inom štáte také prehnaté rozmery ako v NDR a dokonca zatienilo aj svoj historický vzor.

Na druhej strane treba zohľadniť to, že v iných „ľudovodemokratických štátoch“, predovšetkým počas etablovania komunistickej vlády jednej strany, sa realizovali represívne opatrenia pomocou „vlastných“ národných nátlakových aparátov, a tieto si – s výhradou – osvojili ešte brutálnejšie formy ako v SBZ/NDR. Spomienku na „stalinovský teror“ „cudzích“ sovietskych služieb dokonca komunistické vedenie v NDR neskôr využívalo na politické legitimačné účely. Takéto úvahy boli dostupné už v rokoch 1947 – 1948, lebo vtedajšie

smer“. Dokument o politike Sovietskeho zväzu voči NDR po Berijovom uväznení v júni 1953, In: *Deutschland Archiv* 1/2000 (Nemecký archív 1/2000), s. 32 – 49.

61 CHLOBUSTOV, Oleg: Na perednjem kraje „cholodnoj vojny“. In: <http://www.chekist.ru/article/1251> (12. 7. 2007), s. 32, s. 34.

konflikty o vytváraní východonemeckých bezpečnostných orgánov sa uskutočnili na pozadí intenzívneho spravodajstva západonemeckých médií o politickom terore v NDR, pričom niektorí vedúci okupační funkcionári ako aj vedenie SED sa snažili o „zlepšenie situácie“ napriek odporu sovietskeho bezpečnostného aparátu. Výsledky dvojitej nemeckej rezonančnej dosky si však navzájom veľmi odporovali: zvýhodňovali postavenie východonemeckej politickej polície a posilňovali spoločenské účinky politických zastrasovacích opatrení, a súčasne zvyšovali vnímanie hrozby vďaka ich iniciátorom a politickým prospechárom.

Podľa úradných sovietskych údajov z rokov 1945 – 1949 bolo v SBZ okupačnou mocou internovaných 122 700 a podľa nových výpočtov 154 000 Nemcov. 43 000 z nich zomrelo vo väzbe. Podľa odhadov ruského vojenského štátneho zastupiteľstva vojenské tribunály v SBZ/NDR do roku 1955 odsúdili 35 000 až 40 000 Nemcov podľa „zákonov z obdobia vojny“. ⁶² Približne 20 000 až 25 000 z nich bolo deportovaných do ZSSR.

Podiel odsúdených sovietskymi tribunálmi kvôli špecifickým národno-socialistickým deliktom a Nemcov internovaných v NDR bol v roku 1949/1950 okolo 25–30%. Až 48% bol podiel odsúdených kvôli politickým deliktom, ktoré začali po 8. máji 1945. ⁶³ Z viac ako 25 000 zdokumentovaných rozsudkov sovietskych vojenských tribunálov proti nemeckým civilistom sa v SBZ/NDR v rokoch 1945 – 1955 vzťahovalo 3 140 rozsudkov (=12,4 %) na vojnové a násilné zločiny ako aj 243 prípadov (1,0 %) na ilegálne držanie zbraní, 18 176 rozsudkov (=71,9 %) nasledovalo kvôli takzvaným kontrarevolučným zloči-

62 KOPALIN, Leonid: Die Rechtsgrundlage der Rehabilitierung widerrechtlich repressierter deutscher Staatsangehöriger (Právne podklady rehabilitácie protiprávne utláčaných nemeckých štátnych príslušníkov). In: HILGER, Andreas – SCHMIDT, Ute – WAGENLEHNER, Günther: *Sowjetische Militärtribunale* (Sovietsky vojenský tribunál), Zv. 1: Die Verurteilung deutscher Kriegsgefangener 1941 – 1953 (Rozsudok nemeckých vojnových zajatcov 1941 – 1953), Kolín 2001, s. 353 – 384, tu s. 366.

63 Porov. aj: MORRÉ, Jörg: *Speziallager des NKWD. Sowjetische Internierungslager in Brandenburg 1945 – 1950* (Špeciálny tábor NKVD. Sovietske internačné tábory v Brandenbure 1945 – 1950), Postupim 1997, s. 20. Cit. podľa: WENTKER, Hermann: Die juristische Ahndung von NS-Verbrechen in der Sowjetischen Besatzungszone und in der DDR (Právne odsúdenie zločincov NS v sovietskej okupačnej zóne a v NDR). In: *Kritische Justiz* (Kritická justícia) 2002/Zošit 1, s. 60 – 78, tu s. 62.

nom podľa článku 58 Trestného zákonníka RSFSR. Ostatné sa odvolávali na iné ustanovenia Trestného zákonníka.⁶⁴

V rokoch 1945 až 1950 bolo 2 943 osôb odsúdených na trest smrti, 2 223 osôb popraviť.⁶⁵ Na 529 nemeckých civilistoch vykonali trest smrti kvôli vojnovým a násilným zločinom, ďalších 26 osôb popraviť kvôli ilegálnemu držaniu zbraní.⁶⁶ Najviac trestov smrti bolo vykonaných kvôli takzvaným kontrarevolučným zločinom podľa článku 58 Trestného zákonníka RSFSR a takzvanej špionáže.

Tieto čísla treba pokladať za orientačné. Najmä Nikita Petrov vo svojom najnovšom rukopise spomína niektoré prípady, v ktorých regionálne sovietske vojenské sudy udelili trest smrti nemeckým občanom po ich deportácii do ZSSR ešte v roku 1953. Avšak v Nemecku poznačila celkovú spoločenskú spomienku najmä humánna katastrofa vojny, ktorá dodnes zatieňuje spomienku na politický teror „sovietskej štátnej bezpečnosti“.

Jan Foitzik; *Dr. phil., M.A., absolvoval štúdium politických vied, národného hospodárstva, filozofie a histórie na Univerzitách v Mníchove a Mannheime, od roku 1994 je vedeckým spolupracovníkom na Inštitúte pre súčasné dejiny Mníchov-Berlin, vedúcim projektu.*

Dôležité publikácie: Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933 (Bibliografická príručka nemecky hovoriacej emigrácie po roku 1933), München/New York 1980 – 1983 (spoluautor); Zwischen den Fronten. Zur Politik, Organisation und Funktion linker politischer Kleinorganisationen im Widerstand 1933 bis 1939/1940 unter besonderer Berücksich-

64 Podľa: HILGER, Andreas – SCHMEITZNER, Mike – SCHMIDT, Ute (vyd.): *So-wjetische Militärtribunale* (Sovietske vojenské tribunály), Zv. 2: Die Verurteilung deutscher Zivilisten 1945 – 1955 (Rozsudok nemeckých civilistov 1945 – 1955), Kolín 2003, s. 21.

65 ROGINSKIJ, Arsenij – RUDOLPH, Jörg – DRAUTSCHKE, Jörg – KAMINSKY, Anne (vyd.): *„Erschossen in Moskau....“ Die deutschen Opfer des Stalinismus auf dem Moskauer Friedhof Donskoje 1950 – 1953* („Zastrelení v Moskve...“ Nemecké obete stalinizmu na moskovskom cintoríne Donskoje 1950 – 1953), Berlín 2005, s. 31.

66 *Ibidem*, s. 31.

tigung des Exils, Bonn 1986 (*Medzi frontmi. K politike, organizácii a funkcii malých ľavicových politických organizácií v odboji 1933 do 1939/1940 s osobitým prihliadnutím na exil*), Bonn 1986; *Berichte des Hohen Kommissars der UdSSR in Deutschland aus den Jahren 1953/1954* (*Správy Výsokého komisára ZSSR v Nemecku z rokov 1953/1954*). *Dokumente aus dem Archiv für Außenpolitik der Russischen Föderation* (*Dokumenty z archívu pre zahraničnú politiku Ruskej federácie*). *Ausgewählt und eingeleitet durch Jan Foitzik* (*Vybrané a uvedené Jánom Foitzikom*): *Materialien der Enquete-Kommission des Deutschen Bundestages „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“* (*Materiály Komisie – Enquete Nemeckého spolkového snemu „Spracovanie histórie a následkov diktatúry Zjednotenej socialistickej strany Nemecka*), vydal Nemecký spolkový snem, Baden-Baden 1995; *Inventar der Befehle des Obersten Chefs der Sowjetischen Militäradministration in Deutschland (SMAD) 1945 – 1949* (*Inventár rozkazov najväčšieho šéfa Sovietskej vojenskej správy v Nemecku*), Mnichov 1995; *Sowjetische Militäradministration in Deutschland (SMAD)* (*Sovietska vojenská správa v Nemecku 1945 – 1949*). *Struktur und Funktion* (*Štruktúra a funkcia*), Berlin 1999; Foitzik, Jan (vydavateľ): *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa* (*Kríza destalinizácie v strednej a východnej Európe*) 1953 – 1956. *Vom 17. Juni bis zum ungarischen Volksaufstand* (*Od 17. júna po Maďarské ľudové povstanie*). *Politische, militärische, soziale und nationale Dimensionen* (*Politické, vojenské, sociálne a nacionálne dimenzie*), Schöningh-Verlag (Vydavateľstvo Schöning) Paderborn 2001; Foitzik, Jan – Künzel, Werner – Leo, Annette – Weyrauch, Martina (Hg.): *Das Jahr 1953 – Ereignisse und Auswirkungen* (*Rok 1953 – Udalosti a dôsledky*) Potsdam 2003; *Die Politik der Sowjetischen Militäradministration in Deutschland (SMAD): Kultur, Wissenschaft und Bildung 1945 – 1949, Ziele, Methoden, Ergebnisse. Dokumente aus russischen Archiven* (*Politika Sovietskej vojenskej správy v Nemecku: Kultúra, veda a vzdelanie 1945 – 1949, ciele, metódy, výsledky. Dokumenty z ruských archívov*), München 2005. (*Verantwortlicher Bearbeiter – Zodpovedný spracovateľ*); *Политика ЦВАГ в области культуры, науки и образования: цели, методы, результаты. 1945 – 1949 гг. Сборник документов. Под общей редакцией Х. Мёллера и А.О. Чубарьяна. Ответственные редакторы и составители: Н. П. Тимофеева и Я. Фоитцук. Verlag* (vydavateľstvo) Rosspen, Moskva 2005; *POLITICKÉ PRO-*

CESY V ČESKOSLOVENSKU PO ROCE 1945 A „PŘÍPAD SLÁNSKÝ“. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14. – 16. dubna 2003 v Praze. Vydali JIŘÍ PERNES A JAN FOITZIK. Brno 2005.

Nikita Vasilievič Petrov sa narodil 31. 1. 1957 v Kyjeve, odkiaľ sa v roku 1967 presťahoval do Moskvy. Po ukončení strednej školy v roku 1974 pokračoval vo vysokoškolských štúdiách na Moskovskom Mendelejevovom technickom inštitúte. V roku 1980 tu obhájil vysokoškolský titul. Téma jeho dizertačnej práce súvisela s výskumom uránu a jeho častíc. Zároveň sa začal už ako študent v roku 1976 zaoberať štúdiom histórie Sovietskeho zväzu, konkrétne jeho trestno-právnych orgánov. Od roku 1977 pracoval na oddelení periodickej tlače Leninovej knižnice, kde mal možnosť preštudovať takmer celé obdobie rokov 1925 – 1982. Tu odhalil značné množstvo informácií o sovietskej štátnej bezpečnosti. V snahe pokračovať v získavaní informácií, v roku 1990 získal prístup k štátnym archívom. V tom istom roku sa stal podpredsedom Rady vedecko-osvetového centra „Memorial“. Po auguste 1991 bol menovaný expertom pre Komisiu Najvyššieho sovietu Ruskej Federácie, ktorá sa zaoberala spracovaním archívnych materiálov Komunistickej strany Sovietskeho Zväzu a KGB. V roku 1992 bol taktiež menovaný expertom pre prípad „Komunistickej strany Sovietskeho zväzu“, ktorým sa zaoberal ústavný súd. Petrov pravidelne pracoval na archívoch Komunistickej strany Sovietskeho zväzu a KGB a podieľal sa na publikovaní mnohých materiálov o histórii sovietskeho teroru. V období rokov 1992 – 1993 viedol kurz o histórii KGB pre študentov humanitných odborov na Ruskej štátnej univerzite. Na tému štátnej bezpečnosti a sovietskeho teroru prednášal na početných medzinárodných konferenciách. Za zmienku stoja nasledovné: Varšava (1992, 1994), Moskva (1992, 1995, 1997, 2007), Londýn (1993), Muelheim-an-der-Ruhr (1995), Turín (1997), Siena (1997), Hamburg (1998), Weimar (1998), Rím (1999), Trento (1999, 2002), Paríž (2000, 2001, 2002), Berlín (2001, 2005, 2006).

Prezentoval aj príspevky o historickom pozadí súdnych pojednávaní s nemeckými vojnovými zajatcami v Bonne (1993), Linzi (1995), Schallaburgu, Rakúsko (1995, 2005), Drážďanoch (1997, 1998, 2000, 2003), Grazi (1997, 2005, 2006) a Salt Lake City (1998).

*Na jar 1996 Nikita V. Petrov strávil 2 mesiace ako hosťujúci akademik na Medzinárodnom inštitúte sociálnej histórie, kde zároveň pôsobil ako asistent pri organizovaní Zbierky Memorial. Prednášal tiež na rôzne témy, vrátane prístupu k archívu NKVD. Súčasne študoval západnú historiografickú literatúru. Je autorom viac než 60 vedeckých článkov. Autorsky sa podieľal na vzniku nasledovných knižných publikácií: „Lubjanka” o štrukturovaní VČK–KGB (1997); „Kto je kto v NKVD: 1934 – 1941” (1999), „GULAG v dokumentoch“ (2000); *Stalinov verný popravca; Ľudový komisár Nikolaj Ježov, 1895 – 1940* (spoločne s Marcom Jansenom, 2002); „Lubjanka” – spravodajca 1917 – 1991 (2003); *História Stalinovho GULAG-u, Vol. 2, Trestný systém: štruktúra a personalistika* (2004); *Prvý predseda KGB Ivan Serov* (2005).*

VI. PANEL

ZÁVEREČNÉ VYJADRENIA

Miroslav Lehký

Ústav pre štúdium totalitných režimov

Česko

Dámy a páni!

Program našej konferencie, tak ako bol oficiálne stanovený, sme vyčerpali. V tomto záverečnom paneli sa pokúsím zhrnúť to, čo tu odznelo. Veľmi krátko, pretože záver by si vyžadoval oveľa viac času, a nechal by som potom ešte priestor na diskusiu. Po mojom zhrnutí dám slovo zástupcom partnerských inštitúcií, ktoré spolu s Ústavom pamäti národa organizovali túto konferenciu. Ďalej chcem dať slovo pánu Petrovovi z Ruska, pretože jeho prítomnosť i jeho vystúpenie považujem na tejto konferencii za veľmi dôležitú. Na začiatok, vzhľadom na otázky, ktoré tu boli položené a presahujú rámec obsahu tejto konferencie, by som chcel povedať, že konferencia bola ideou zakladateľa Ústavu pamäti národa Jána Langoša. Už v roku 2006 sme si stanovili priority pre rok 2007 a zámer bol taký, že toto bude prvý krok a my chceme pokračovať. Chceme pokračovať v diskusii na medzinárodnej úrovni na tému KGB, jej satelitných spravodajských služieb, bezpečnostných služieb, na tému fenoménu komunizmu vo všetkých jeho aspektoch. Teda, táto konferencia je iba prvý krok. Chceli sme otvoriť túto tému, zmapovať zdroje, zmapovať naše možnosti, vytvoriť kontakty, ktoré dúfam, sú zárodkom našej ďalšej aktivity.

Krátko k tomu, čo tu odznelo. Za veľmi dôležité považujem to, čo povedal pán Petrov o stave v Ruskej federácii z hľadiska archívov, prístupu k informáciám, dátam, činnosti KGB a ostatných zložiek totalitného štátu. Takisto považujem za veľmi dôležité informácie, ktoré tu predniesol profesor Karner. Chcel by som zdôrazniť, že tu boli menované niektoré zásadné veci, ktoré sa týkajú spracovania archívov. Ukazuje sa nevyhnutná ich digitalizácia, vytváranie databáz, čo už sa sčasti v mnohých krajinách deje, vytváranie databánk a evidencií, využívanie starých evidencií, ktoré sme napríklad prebrali my v Československu od Štátnej bezpečnosti a vytváranie nových; toto všetko je potrebné preto, aby sa zefektívnilo bádanie, pretože komunizmus u nás trval päťdesiat, v Sovietskom zväze sedemdesiat rokov a od pádu komunizmu vo východnej Európe prešlo už osemnásť rokov. Veľmi dôležité je, aby sme dosiahli

čo najširší prístup k údajom v archívoch – týka sa to nás navzájom, ale i širokej verejnosti, pretože otázka komunizmu ako totalitného režimu sa stáva dnes spoločným dedičstvom už zjednotenej Európy, a sú to teda už naše spoločné dejiny, ktoré desiatky rokov rozdeľovala železná opona. Je na nás, aby sme túto skúsenosť, veľmi vzácnu a jedinečnú, odovzdali aj západnej časti Európy. Navyše, pani Marianne Birthlerová už niekoľkokrát vyslovila požiadavku potrebnosti diskusie o komunizme na európskej úrovni.

Dalšia téma konferencie – sovietski poradcovia. Táto téma je veľmi dôležitá z toho pohľadu, že v súčasnosti, napríklad v Slovenskej a Českej republike, síce máme zákon o protiprávnosti komunistického režimu, ale v praxi, ak ide o konkrétnu aplikáciu tohto zákona v trestnoprávnej rovine, čo sa týka legitimity a legality komunistickej moci, existujú problémy a skutočnosť právnej praxe nie je taká jednoznačná. My pripravujeme a diskutujeme o zákonoch o odpore a odboji proti komunizmu, o oprávnenosti a legitímite odporu a odboja, no práve existencia sovietskych poradcov a ich úloha na začiatku vzniku komunistického režimu v strednej a východnej Európe, respektíve činnosť NKVD/KGB už predtým, je veľmi dôležitá. Je nevyhnutný ďalší výskum vo veci aktivít KGB a jej satelitov, ich vzájomné vzťahy, ich spoločné aktivity, ich profesionalita verus cynizmus. Je treba zmapovať ofenzívnu činnosť KGB a všetkých satelitných spravodajských služieb, ich ohrozovanie bezpečnosti a slobody občanov, a to nie len exilu, ale aj občanov slobodného sveta. Pamätám sa, že nebezpečenstvo východných spravodajských služieb a KGB bolo podceňované, pamätám sa na to, keď senátor Robert Kennedy, uvedomujúci si nebezpečenstvo hroziace Spojeným štátom a slobodnému svetu zo strany komunistických spravodajských služieb, na začiatku šesťdesiatych rokov navrhoval v USA prijatie zákona, ktorý by garantoval agentom a pracovníkom komunistických služieb, ktorí prebehnú na americkú stranu, doživotné zabezpečenie a osobnú bezpečnosť. Bol to veľmi dôležitý zvrat aj v samotných Spojených štátoch.

Dalšia téma – KGB a satelitné spravodajské služby proti Vatikánu a cirkvi, a to nielen katolíckej –, tu sme na začiatku. V roku 1993 na stretnutí zástupcov Svetovej rady cirkví v Harare nórska delegácia vzniesla požiadavku na zmapovanie infiltrácie Svetovej rady cirkví zo strany KGB a jej satelitov. Aktivita KGB a satelitov, čo sa týka získavania technológií v zahraničí, zanechali u nás dodnes následky, a to napríklad v tom, že materiály z oblasti vedecko-tech-

nickej rozvedky práve z tohto dôvodu aspoň v Česku aj Slovensku zostávajú utajené aspoň v tých najnižších stupňoch utajenia, na stupni vyhradené alebo dôverné. Ďalšia téma – spojená napr. s Vatikánom, s katolíckou cirkvou, takzvaná „ostpolitik“ Vatikánu, do akej miery ju ovplyvňovala KGB a tajné služby – tu sme na začiatku. Taktiež podpora a krytie – či aktívne alebo pasívne – terorizmu vo svete v sedemdesiatych, osemdesiatych rokoch zo strany KGB a jej satelitov. Na českej strane existujú už určité poznatky a práve otvorením archívov, ktoré dostane český ústav, dúfame, že prideme k ďalším vedomostiam. Veľkým prínosom – aspoň pre nás z Českej a Slovenskej republiky – boli vystúpenia našich rakúskych kolegov, pretože tu boli prezentované fakty, ktoré sú nám neznáme. Teší ma účasť Rakúska na tejto konferencii, pretože pred rokmi som vyšetroval hraničné incidenty na československo-rakúskej hranici od roku 1948 do roku 1989. Vynikajúca spolupráca bola s orgánmi a s úradmi Spolkovej republiky Nemecko. S Rakúskom sme v podstate nemali kontakty žiadne, alebo odozva nebola žiadna. Preto som v tejto veci pred piatimi mesiacmi požiadal rakúskeho veľvyslanca v SR o pomoc a sprostredkovanie kontaktov.

Ako som už povedal na začiatku, táto konferencia je prvým krokom. Mala by mať pokračovanie. Dúfam, že kontakty medzi inštitúciami, ktoré ju organizovali, budú pretrvávajúť a budeme vzájomne, aj s našimi ďalšími novými kolegami tu na konferencii, diskutovať – kde a kedy by mala byť ďalšia. Napriek situácii v Ruskej federácii, ako povedal pán profesor Karner, dostali sme sa o krok, a nielen jeden, dopredu. Musíme pracovať, aj keď vieme, aká je tam situácia. Keď som v roku 1996 navštívil pána Wiesenthala vo Viedni v jeho dokumentačnom centre a on sa nás pýtal, ako vidíme situáciu v Rusku, pán doktor Benda, vtedy senátor, povedal, že je to nepriestrelný múr. Pán Wiesenthal sa lišiacky usmial a poznamenal, že to tak nevidí. Musíme túto našu nezastupiteľnú skúsenosť o komunizme previesť do veľmi konkrétnych faktov a odovzdať ju ďalej. Je potrebný pohľad na komunizmus vo všetkých jeho aspektoch.

Na záver môjho vystúpenia by som si položil otázku: Je komunizmus ešte nebezpečenstvo, alebo patrí nenávratne do minulosti!? Moje presvedčenie je také, že pri vyrovnaní s komunizmom nejde o minulosť, ale o prítomnosť a budúcnosť. Minulý týždeň bolo smutné výročie Kryštálovej noci v Nemecku, začiatku veľkej tragédie holokaustu. Václav Havel pri tejto príležitosti v Prahe povedal, že holokaust a totality, ako bol komunizmus, nie sú vylúčené ani

v dnešnej dobe a v budúcnosti, lebo v dnešnej reči je na to potrebný iba schopný manažér, výkonná reklamná agentúra a zmanipulované davý. Ďakujem za vašu pozornosť.

Miroslav Lehký (1947); koncom 60. rokov absolvoval dva roky štúdia na katolíckej teologickej fakulte v Bratislave; štúdium nesmel dokončiť, bol politicky perzekvovaný. Pracoval v slovenských nezávislých iniciatívach. V rokoch 1972 – 1989 bol programátorom na Výskumnom ústave sociálno–ekonomických informácií a automatizácie riadenia. Signatár Charty '77; od 6. januára 1990 bol hovorcom Charty '77. V rokoch 1990 – 1995 pracoval pre Český a Slovenský helsinský výbor. Od roku 1995 bol vyšetrovateľom Úradu dokumentácie a vyšetrovania zločinov komunizmu (Policie ČR). V rokoch 2003 – 2007 bol riaditeľom Sekcie dokumentácie v Ústave pamäti národa v Bratislave. V súčasnosti pracuje na Ústave pre štúdium totalitných režimov.

Ústav pre štúdium totalitných režimov a ním priamo riadený Archív bezpečnostných zložiek vznikli v súčasnosti zo zákona, prevezmú pracovníkov a úlohy odboru Archív bezpečnostných zložiek. Odbor Archív bezpečnostných zložiek bol archívnu inštitúciou, ktorá zhromažďovala, usporiadala a sprístupňovala archívne pramene z proveniencie bezpečnostného aparátu v Československu 1945 – 1992. Uskutočňovala tiež odbornú, vedeckú a publikačnú činnosť v oblasti archívniectva, pomocných vied historických a vedných odborov súvisiacich s obsahom uložených archívnych fondov a zbierok.

Walter Süß *

*Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR
Nemecko*

Vážené dámy, vážení páni!

Dovoľte mi najprv v mene Spolkového zmocnenca pre dokumenty Stasi poďakovať Ústavu pamäti národa za zorganizovanie tejto zaujímavej konferencie. Všetci vieme, že na tom, aby takáto konferencia prebehla úspešne, sa podieľajú mnohí, ktorí zostávajú neviditeľní, bez ktorých by ale takéto podujatie nebolo možné. Chcel by som preto spomenúť dve mená: pani Grůňovú, ktorá najmä v posledných týždňoch urobila enormné množstvo organizačnej práce a popri tom stále priateľsky spolupracovala. Veľmi som sa tiež potešil, že som tu stretol pána Lehkého, ktorý sa významne podieľal na pôvodnom plánovaní tejto konferencie.

Keď spätne myslím na úvodný panel o situácii v archívoch, musím sa priznať, že som bol trochu frustrovaný. Dôvod vyslovil pán Dr. János Rainer: „*Namiesto toho, aby sme počuli o zdrojoch, počuli sme o nedostatku zdrojov.*“ A zmysluplne sa opýtal: „*Ako sa dá takto písať história?*“

Následne, za posledné dva dni sme ale nepočuli iba rozprávania plné fantázie, ale aj veľa zdrojmi podporených, z časového a historického hľadiska zaujímavých prednášok. Niečo sa teda predsa našlo. Dôvod rozdielu medzi odhadom archivárov a prednáškami historikov sa mi zdá byť v nasledujúcej okolnosti: V žiadnom z archívov neexistuje uzavretý stav dokumentov o spolupráci príslušnej tajnej služby s KGB. To nie je v prvom rade v tom, že by bolo všetko zničené. Je to skryté. Na príklade nemeckej štátnej bezpečnosti chcem objasniť, čo si myslím. Existovalo Oddelenie X zodpovedné za spoluprácu s inými tajnými službami – s výnimkou spolupráce s KGB. K tomu sa síce našli prednášky, procesy k protokolárnym záležitostiam, rekreačným cestám atď., ale nič viac. To bol výraz špeciálneho postavenia KGB: Chcela priame spojenie s príslušnými operatívnymi jednotkami. A mala moc presadiť to. K tomu ešte pribudli styční dôstojníci KGB v služobných jednotkách.

* Profesný životopis Waltera Süßa je uvedený v III. paneli pri príslušnej štúdii. (poznámka zostavovateľa)

To má pri hľadaní zdrojov následky, ktoré treba pri vývoji výskumných perspektív uvážiť:

- Materiál sa nájde (ukázali to aj rôzne prednášky) predovšetkým ku konkrétnym, spoločným operáciám.
- Pre nás, tu zhromaždených vedcov, je preto zmysluplnou kooperačnou perspektívou, že sa sústreďujeme na takéto určujúce operácie. Príkladom toho boli na tejto konferencii obe prednášky o spracovaní Vatikánu pánov Dr. Stefana Bottoniho a Dr. Andrzeja Grajewského.
- O spracovaní Konferencie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe a jej následných účinkoch som hovoril vo svojom príspevku z perspektívy štátnej bezpečnosti NDR. Zúčastnili sa na tom ale všetky tajné služby východného bloku.
- Veľmi sľubnou témou by bolo operatívne spracovanie rádii Radio Liberty / Radio Free Europe, ku ktorej existuje v poľštine výskum Pawela Machcewicza. Bolo by záslužné, keby Inštitút národnej pamäti mohol zorganizovať preklad do angličtiny.

Dali by sa spomenúť aj ďalšie príklady, ale chcem ostať len pri tomto.

Fakt, že príslušné moskovské archívy zostávajú aj naďalej uzavreté, nie je dôvodom na rezignáciu. Ani pred rokom 1989 neboli prístupné, a napriek tomu vznikol rad zaujímavých prác. Dnes je situácia neporovnateľne lepšia, aj keď v žiadnom prípade nie uspokojujúca. Platí teda ďalej sústredene skúmať a – kde je to možné – spolupracovať. Pre budúcu konferenciu, ktorej čas a miesto teraz ešte nevieme, ktorú by sme ale mali mať na pamäti, by to v dôsledku znamenalo: vopred tematizovať dve alebo tri takéto operácie alebo „operatívne hry“, ako to pomenovala KGB, a prijať ich do výzvy na prihlasovanie príspevkov. Na základe reakcií sa môžeme následne rozhodnúť, čoho je zmysluplné spoločne sa chytiť.

Nikita Vasilievič Petrov*

Vedecko-osvetové centrum – Memorial

Rusko

Prebiehajúca konferencia je prvá svojho druhu. Je to predovšetkým jedinečná príležitosť pre bádateľov z rôznych krajín, aby sa navzájom informovali o svojej práci a poznatkoch v oblasti výskumu histórie činnosti sovietskej štátnej bezpečnosti v krajinách strednej a východnej Európy. Je to zložitá téma po obsahovej stránke i v súvislosti s nedostupnosťou mnohých archívnych zbierok uložených v Moskve, tak v štátnych, ako aj rezortných archívoch. Táto konferencia je tiež dobrým príkladom spolupráce historikov v procese vyrovnávania sa s totalitnou minulosťou.

Poznanie historických udalostí samo osebe nie je faktorom vplyvujúcim na súčasné udalosti. Ale informovanie širokej verejnosti o tomto poznaní, o konkrétnych faktoch, o zločinoch, ktoré sa udiali v čase komunistickej diktatúry, sa v plnej miere môže stať významným faktorom vplyvujúcim na našu budúcnosť. Podľa môjho názoru, stretnutia tohto druhu musia byť pravidelné a spolupráca historikov v oblasti výskumu činnosti tajnej polície v ich krajinách musí mať stály základ. Iba spoločnými silami dokážeme nielen dostatočne hlboko preskúmať činnosť KGB v krajinách strednej a východnej Európy a v spojitosti s tým aj činnosť národných orgánov štátnej bezpečnosti týchto krajín, ale aj urobiť potrebné kroky pre informovanie širokej verejnosti o výsledkoch tohto výskumu.

* Profesný životopis Nikitu V. Petrova je uvedený v V. paneli pri príslušnej štúdii. Text Nikitu V. Petrova z ruského jazyka preložil Mg. Patrik Košický. (*poznámka zostavovateľa*)

Łukasz Kamiński*

Inštitút pamäti národa

Poľsko

Vážené dámy, vážení páni!

Dovoľte, aby som hneď na začiatku vyjadril poďakovanie svojim slovenským priateľom za iniciatívu zorganizovať túto konferenciu a prizvať k tomu poľský Inštitút pamäti národa. Bola to bezpochyby nielen významná vedecká udalosť, ale tiež výborná príležitosť na neoficiálne stretnutia a diskusie. Bola skvelým príkladom spolupráce medzi našimi ústavmi, a určite nebola posledná.

S myšlienkou zorganizovať takýto druh konferencie pôvodne prišiel Ján Langoš, a nevnímam ju ako koniec cesty, skôr naopak. Vedel, že my Východoeurópania musíme nájsť spôsob ako sa podeliť o svoju spoločnú skúsenosť s totalitným komunistickým režimom s ostatnou časťou nášho kontinentu. Táto konferencia mala byť prvou v poradí zo série obdobných podujatí, ktoré by neboli smerované len verejnosti vo východnej a strednej Európe, ale tiež ľuďom v západnej Európe.

Spolupráca medzi inštitúciami, ktoré sa venujú výskumu a spomienke na komunistickú minulosť, je základným predpokladom na naplnenie vízií Jána Langoša. Zdieľali sme spolu jeho presvedčenie už pri organizovaní medzinárodnej konferencie na tému komunistického bezpečnostného aparátu vo Varšave v roku 2005, v spolupráci s Ústavom pamäti národa, Ústavom súčasných dejín pri Akadémii vied Českej republiky, Úradom spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR, ako aj inými partnermi z Poľska, Českej republiky a Nemecka. Špeciálne pri tejto príležitosti sme pripravili *Príručku komunistického bezpečnostného aparátu vo východnej a strednej Európe, 1944 – 1989*, ktorá čoskoro vyjde v nemčine. Dúfam, že ďalšie národné edície budú nasledovať.

Marianne Birthlerová, spolková zmocnenkyňa pre dokumenty Stasi, počas svojej poslednej návštevy nášho inštitútu navrhla, aby sme spoločne organi-

* Łukasz Kamiński je zástupcom riaditeľa Úradu verejného vzdelávania na Inštitúte pamäti národa. (*poznámka zostavovateľa*)

zovali konferenciu na tému Komunizmus v Európe v rokoch 1917 až 1991, ktorá by bola určená verejnosti v západnej Európe. Bol by to dobrý spôsob ako rozšíriť poznanie a podeliť sa o svoju historickú skúsenosť zo Západom.

Ján Langoš nám zanechal svoj odkaz. Som si istý, že jedného dňa nájdeme správny spôsob, ako naplniť jeho víziu, a že deň, keď naši západní susedia budú vedieť oceniť a pochopiť našu historickú skúsenosť s komunistickým totalitným režimom, bude dňom skutočnej jednoty Európy. Som presvedčený, že táto konferencia, tu v Bratislave, bola prvým významným krokom na ceste týmto vytýčeným smerom.

Výstava dokumentov – sprievodná akcia konferencie

Radoslav Ragač

Výstava archívnych dokumentov bola zorganizovaná ako sprievodné podujatie medzinárodnej konferencie *Aktivity KGB/NKVD a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945 – 1989*. Kópie archívnych dokumentov boli umiestnené na paneloch po vonkajšom obvode hlavnej rokovacej miestnosti v budove Správy účelových zariadení MZV SR. Cieľom bolo predstaviť aktivity a spoluprácu KGB na dokumentoch z Archívu Ústavu pamäti národa s dôrazom na slovenské reálie. Vzhľadom na ponúknutý priestor a podmienky na prezentáciu (klasické voľne prístupné panely s textilným podkladom) sme mohli predstaviť len niektoré aspekty spolupráce týchto zložiek a všetky vystavené dokumenty boli v kópiách. Výstava bola voľne prístupná počas trvania konferencie. Pre záujemcov bol k dispozícii aj lektorský výklad.

Autorom koncepcie výstavy bol PhDr. Radoslav Ragač, PhD., pri jej príprave a inštalácii spolupracovali Norbert Gašaj, MPhil. (preklady textov do angličtiny), PhDr. Ján Ondriaš a Mgr. Ingrid Tišliarová.

Výstava bola tematicky rozdelená do piatich blokov nazvaných: Oficiálne vzťahy medzi ŠtB a KGB; Spolupráca ŠtB a KGB pri rozpracovávaní a realizácii konkrétnych prípadov; Metodická pomoc KGB. Vzdelávanie príslušníkov ŠtB v školiaciach zariadeniach KGB; Konkrétna spolupráca zložiek ŠtB, KGB a Vojenskej kontrarozviedky pri spravodajskej ochrane Vojenského výcvikového priestoru Lešť, kde boli dislokované jednotky Sovietskej armády; Oficiálne a neoficiálne kontakty príslušníkov Vojenskej kontrarozviedky (VKR) a KGB.

Oficiálne vzťahy medzi ŠtB a KGB

Panel sa venoval oficiálnym kontaktom medzi týmito zložkami. Išlo o fotografie z oficiálnych návštev v Moskve a v Prahe, kde sa podpisovali rámcové zmluvy o spolupráci.¹ V ich rámci sa organizovali oficiálne prijatia a tiež prezentácia vlastných *historických* úspechov, napríklad aj formou stálych výstavných priestorov v ich sídlach.

Pevnou súčasťou oficiálnych kontaktov bolo aj vzájomné udeľovanie význameníí. XII. Správa ZNB v Bratislave napríklad predložila I. námestníkovi

1 Skeny fotografií nám láskavo zapožičali partnerské inštitúcie z Českej republiky.

FMV vo februári 1989 návrh na udelenie rezortného vyznamenania *Medaila ZNB* plukovníkovi Anatolijovi Ivanovičovi Povšed'ukovi, ktorý bol predstaviteľom KGB na XII. Správe ZNB.² Vizuálne príťažlivý bol diplom, ktorý zaslali pri 44. výročí SNP náčelníkovi Správy ŠtB Bratislava Ladislavovi Horákovi náčelník osobitného oddielu (KGB) a sekretár tamojšej organizácie KSSZ Irkutsko-pinskej gardovej divízie so sídlom vo Zvolene. Náčelník S ŠtB Bratislava zase v roku 1982 poslal blahoprajný list k 65. výročia vzniku KGB pluk. Vladimírovi Ivanovičovi Belokurovovi, predstaviteľovi KGB na XII. S ZNB.³

Spolupráca ŠtB a KGB pri rozpracovávaní a realizácii konkrétnych prípadov

Na základe archívnych dokumentov sme predstavili niektoré typy spolupráce medzi ŠtB a KGB. Pravdepodobne najrozšírenejším bol obojsmerný informačný tok. Predstavili sme niekoľko informácií a ponúk na realizáciu konkrétnych osôb, ktoré v rokoch 1986 – 1988 O ŠtB Zvolen ponúkol náčelník Oddielu KGB Irkutsko-pinskej divízie so sídlom vo Zvolene, major, neskôr podplukovník I. I. Šatkovskij. Asi najzaujímavejším z trojice predstavených prípadov bola ponuka na rozpracovanie vietnamského štátneho príslušníka žijúceho vo Zvolene, ktorý sa stykal so sovietskymi vojakmi a na osobu ktorého získalo v roku 1988 KGB kompromitujúce informácie.⁴ V prípade agentúrno-dôverníckej siete v niektorých prípadoch KGB prejavovalo záujem o informácie, úkolovanie, resp. o prevedenie spolupracovníkov ŠtB. Predstavili sme prípad TS OLEG,

2 *Archív Ústavu pamäti národa* (ďalej A ÚPN), f. XII. ZNB Bratislava, Kádrová správa (Kádrové a školské oddelenie), č. KR-040/KS-89; návrh bol podaný 17. 2. 1989 a ako dôvody boli uvedené výmena a odovzdávanie skúseností KGB, riešenie štb problémov sovietskych občanov; úlohy od útvarov kontrarozviedky cez Odbor pre medzinárodné styky FMV.

3 *A ÚPN*, f. KS ZNB hlavného mesta Bratislavy a Zs kraja-S ŠtB Bratislava (ďalej KS ZNB-S ŠtB Bratislava), náčelník S ŠtB, (bez. inv. č.).

4 *A ÚPN*, f. OS ZNB-O ŠtB Zvolen, č. OS-0450/86 – žiadosť KGB Zvolen o ustanovenie predavača v obchode Tesla vo Zvolene; OS-0100/88 – Informácia KGB Zvolen pre O ŠtB Zvolen o ustanovení posádky Juhoslovanského motorového vozidla, ktoré sa pohybovalo v priestore sídliska Podborová vo Zvolene; OS-0139/88 – ponuka KGB Zvolen pre O ŠtB Zvolen na rozpracovanie vietnamského štátneho príslušníka stýkajúceho sa so sovietskymi vojakmi, na osobu ktorého získalo KGB kompromitujúce informácie.

reg. č. 18 846, kde sa vo vyhodnotení spolupráce s tajným spolupracovníkom z decembra 1983 nachádza informácia o tom, že záujem o jeho využitie prejavilo KGB.⁵ Po schôdzke, na ktorej sa zúčastnili aj príslušníci KGB, títo zistili, že TS vyhovuje ich požiadavkám po prevedení opatrení bude nimi využívaný. Druhým konkrétnym prípadom bol servis pre KGB. Správa ŠtB Bratislava napríklad v 80. rokoch zapožičala konšpiračný byt LUX, reg. č. 10 611, pre operačného pracovníka KGB zo Sovietskeho vojenského veliteľstva v Bratislave.⁶

Metodická pomoc KGB. Vzdelávanie príslušníkov ŠtB v školiacich zariadeniach KGB

KGB až do roku 1989 poskytovala vo svojich školiacich pracoviskách ďalšie vzdelávanie pre príslušníkov ŠtB. Jeho možný rozsah bol od niekoľkotýždňových kurzov až po (niekoľko)ročné štúdium na Vysokej škole KGB ZSSR (Akadémii FED) v Moskve. Do roku 1989 ho absolvovalo pravdepodobne až niekoľko tisíc príslušníkov ŠtB. Predstavili sme vysvedčenia príslušníkov ŠtB Michala Škarbu a Štefana Sarnovského o absolvovaní takýchto kurzov,⁷ a tiež autentizovaný pracovný zošit príslušníka ŠtB Mariána Čambálíka, ktorý ho dostal počas moskovského školenia a po jeho skončení mu ho zaslalo KGB.⁸

5 *A ÚPN*, f. XII. správa ZNB, Agentúrne zväzky – neukončené, reg. č. 18 846 (PO, A, krycie meno IVAN, neskôr OLEG) – vyhodnotenie spolupráce s tajným spolupracovníkom z decembra 1983.

6 *A ÚPN*, f. XII. správa ZNB, Agentúrne zväzky – neukončené, reg. č. 10 611 (KB, krycie meno LUX) – vyhodnotenie schôdzkovej činnosti v konšpiračnom byte za rok 1985.

7 *A ÚPN*, f. Personálne evidenčné materiály – personálny spis Štefana Sarnovského (nar. 1940), s. 313 – vysvedčenie o absolvovaní mesačného kurzu na Vysokej škole KGB ZSSR v Moskve v roku 1983 z 30. 7. 1983; personálny spis Michala Škarbu (nar. 1945), s. 92 – vysvedčenie o absolvovaní mesačného kurzu na Vysokej škole KGB ZSSR v Moskve v roku 1985 z 20. 1. 1986.

8 *A ÚPN*, f. KS ZNB-S ŠtB Bratislava, I. odbor, Autentizované zošity príslušníkov I. odboru S ŠtB-Autentizované zošity príslušníkov I. odboru – pracovný zošit príslušníka ŠtB Mariána Čambálíka zo stáže v Moskve, (bez inv. č.).

Konkrétne spolupráca zložiek ŠtB, KGB a Vojenskej kontrarozviedky pri spravodajskej ochrane Vojenského výcvikového priestoru Lešť, kde boli dislokované jednotky Sovietskej armády

Panel obsahoval len jeden dokument-upravenú vojenskú mapu VVP Lešť z roku 1984, kde boli dislokované sovietske vojenské jednotky, a jeho okolia s grafickým vyznačením rozsahu agentúrno-dôvernických sietí ŠtB a VKR v okolitých obciach a pri prístupových komunikáciách, vyznačenie, miest vhodných k preniknutiu do VVP, objektov, pascí, uzáverov, a tiež zón, kde patrolovala KGB.⁹

Oficiálne a neoficiálne kontakty príslušníkov Vojenskej kontrarozviedky (VKR) a KGB

Vystavili sme niekoľko fotografií zo súčinnostnej porady ŠtB, VKR a KGB k vonkajšej ochrane SSkV Kežmarok z roku 1980 a *Porady k aplikácii skúseností sovietskych vojenských kontrarozviedčikov* z marca 1983.¹⁰ Súčasťou porád s medzinárodnou účasťou bola bežne aj spoločenská a športová časť, slangovo nazývaná *družba*, ktorú taktiež prezentovalo niekoľko fotografií.

Na záver môžem s radosťou skonštatovať, že účastníci konferencie prejavili o výstavu živý záujem. Vystavené dokumenty priťahovali pozornosť zúčastnených a ponuku na lektorské služby využilo postupne niekoľko desiatok osôb. Rád by som tiež poďakoval všetkým, ktorí sa na príprave výstavy podieľali.

9 *A ÚPN*, f. Oddelenie VKR pri Krajskej vojenskej správe Banská Bystrica, škat. 13/ č. j. 0342/1-spracovateľom dokumentu bol kpt. Ing. Boris Petrovič a pod č. j. 00467/10-15/84 ho schválil náčelník Odboru VKR Východného vojenského okruhu Trenčín (bez inv. č.).

10 *A ÚPN*, f. Odbor VKR Východného vojenského okruhu Trenčín, Album fotografií (bez inv. č.).

Výstava dokumentov: Pamätný list Oddielu KGB Zvolen k 44. výročiu SNP udelený náčelníkovi S ŠtB Bratislava Ladislavovi Horákovi. Zdroj, foto: A ÚPN

S-1990 0-543 Zvolen 00-00000000 = Секретно =
Эк. № 1

Начальнику райотделения госбезопасности КНБ
напоручику Мелихерчику Дувану
г. Зволени

13 марта 1988 года в утренние часы, возле дома №2 жилого массива "Подборово" г. Зволени нашим источником был зафиксирован автомобиль марки "Застава" кремового цвета. № 261205 (V). Через некоторое время из дома вышло пять молодых людей, сели в машину и направились в сторону центра города. Через 30 минут автомобиль возвратился. Всадил возле дома двоих пассажиров и опять уехал в сторону центра Зволени. Вышедшие из машины лица нами устанавливаются.

10 марта 1988 года указанные автомобиль видел другой наш источник строящим в вечернее время перед гостиницей "Поляна" г. Зволени.

Просим Вас установить по возможности находящиеся в автомобиле лица, сообщить на них установочные данные и время нахождения их в Зволени.

Сотрудник [подпись]

Начальник отдела
подполковник [подпись]

Выдавецкий знак 81990
Выдавецкая печать 1988

Ваша БУСТРА

Дата: 23.03.88
С.п.: [подпись]
Получил: [подпись]

Výstava dokumentov: Poznatok získaný KGB Zvolen odstúpený na využitie O ŠtB Zvolen. Zdroj, foto: A ÚPN

Premietanie dokumentárnych filmov – sprievodná akcia konferencie

V priebehu konferencie mali účastníci možnosť vidieť dokumentárny film o násilne odvlečených osobách z územia Slovenska do ruských gulagov, ako aj dokumentárne a inštruktážne filmy ŠtB a KGB, ktorých krátky popis bude nasledovať. Textový a fotodokumentačný materiál pripravil Ondrej Krajňák. Počas konferencie sa na premietaní dokumentárnych filmov spolupodieľali zamestnanci ÚPN a spolutvorcovia filmu: Štefan Badura a Peter Šimko.

Prežili sme GULAG

Výrobil: Ústav pamäti národa, 2007, 46 min. autor a režisér: Ondrej Krajňák.

Dokumentárny film ponúka autentické výpovede piatich odvlečených občanov, ktorí prežili veľa rokov v Ruskom GULAGU. Po návrate na Slovensko ich štátne orgány prijali s nevôľou. Skutočnej slobody sa dočkali po novembri 1989. Výpovede dnes už osemdesiatročných starcov odhaľujú zamotanú cestu ich trpkých osudov. Opisujú dôvody ich zatknutia, bolestnú cestu na ďalekú Sibír a útrapy v táboroch nútených prác. Záverečná časť dokumentu zachytáva ich šťastný návrat domov. Dokument svojím obsahom je mementom pre budúce generácie.

Zásady ochrany státního tajemství při styku s cizinou

Výrobil: Československý armádní film, 1983, ČB, 25 min.; Ústav pamäti národa film získal zo SIS.

Inštruktážny film vyrobený na objednávku ministerstva vnútra je o ochrane štátneho tajomstva ekonomického a hospodárskeho charakteru. Hlavnou príbehovou líniou je služobná cesta súdruhov do kapitalistickej cudziny.

Jeden zo súdruhov po návrate do Československej socialistickej republiky vykonáva špionáž na pôde domáceho elektrotechnického podniku.

Film varuje pred úmyselným alebo neúmyselným vyzradením štátneho tajomstva.

Akce Výbuch

Vyrobil: Československá televize Praha, 1975, ČB, 12 min; Ústav pamäti národa film získal zo SIS.

Hraný film v hlavnej roli s Jířím Adamírom rozpráva príbeh vedca, ktorý svojím intuitívnym konaním zabránil úniku vedeckých poznatkov podliehajúcim štátnemu tajomstvu.

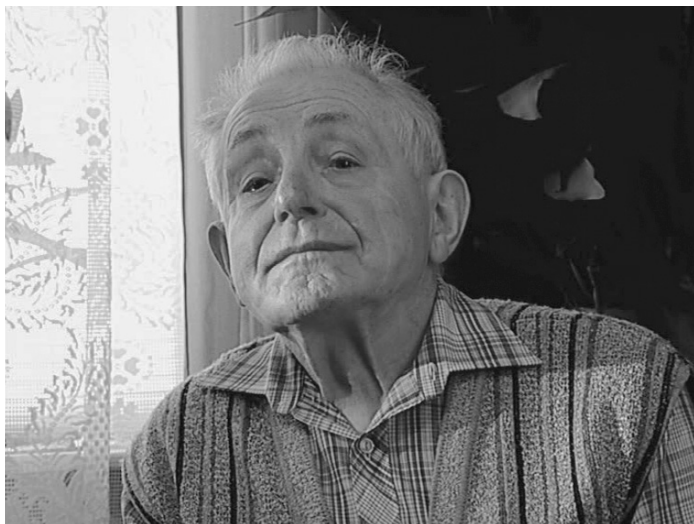
Návod k použití operativní techniky

Pre Ústav pamäti národa zapožičal ÚDV; ČB, 19 min.

Výber z výukových a propagandistických filmov ŠtB rozoberá špionážne spôsoby a využívanie operatívnej techniky.

Záber z filmu Prežili sme GULAG; Jozef Bobalik so svojou matkou tesne pred zatknutím.

Záber z filmu Prežili sme GULAG; Jozef Bobalik pri rozhovore o svojich zážitkoch z Ruska.

Záber z filmu Prežili sme GULAG; Strážna veža v Norilsku.

Partnerské inštitúcie

Ústav pamäti národa

*Námestie SNP 28
P.O.BOX 239
810 00 Bratislava
Slovensko
www.upn.gov.sk
info@upn.gov.sk*

Ústav pamäti národa (ÚPN) je verejnoprávna ustanovizeň, zriadená zákonom č. 553/2002 Z. z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 – 1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (zákon o pamäti národa). K základným úlohám ústavu patrí sprístupňovanie dokumentov verejnosti, nestranné hodnotenie doby neslobody, zhromažďovanie a spracovávanie všetkých dokumentov k tomuto obdobiu, zverejňovanie údajov o vykonávateľoch prenasledovania, publikačná činnosť, organizovanie výstav, konferencií, seminárov, pedagogická činnosť, atď.

Za štyri roky existencie prijal ÚPN takmer 9-tisíc žiadostí o sprístupnenie dokumentov po bývalých bezpečnostných zložkách. Sprístupnených a vydaných bolo približne 150 tisíc strán kópií dokumentov. Najväčší záujem bol pri vzniku ÚPN, v tomto období bola predložená takmer polovica žiadostí.

Archív ÚPN patrí do skupiny verejných archívov Slovenskej republiky. Jeho kmeňovými archívnymi fondmi sú archívne fondy a dokumenty represívnych zložiek z obdobia Slovenskej republiky 1939 – 1945 a unitárneho, neskoršie federatívneho Československa. Bádateľnú archívu pravidelne využívajú historici, archivári, novinári, bádatelia a laická verejnosť zo Slovenska i zahraničia.

Medzi úlohy Ústavu pamäti národa patrí zverejňovanie údajov o vykonávateľoch prenasledovania a ich činnosti, podávanie podnetov na trestné stíhanie zločinov a trestných činov a systematické zhromažďovanie, spracovávanie a analýza dokumentov vzťahujúcich sa na dobu neslobody.

Systematický základný historický vedecký výskum obdobia neslobody sa na pôde ÚPN realizuje v rámci samostatnej organizačnej jednotky od roku

2007. Vedeckí pracovníci ústavu výsledkami svojej práce reprezentujú ÚPN na domácich i medzinárodných vedeckých konferenciách.

Inštitút pamäti národa

Komisia pre stíhanie zločinov napáchaných na poľskom národe

Ul. Towarowa 28

00 839 Varšava

Poľsko

sekretariat.ipn@ipn.gov.pl

www.ipn.gov.pl

Inštitút pamäti národa – Komisia pre stíhanie zločinov napáchaných na poľskom národe (IPN) bol založený v roku 2000 zákonom, ktorý schválil poľský parlament a ktorý definoval jeho poslanie v troch oblastiach: vedecký výskum a vzdelávanie, spravovanie archívu bývalej komunistickej štátnej bezpečnosti, a trestné stíhanie zločinov nacizmu a komunizmu. Úrad pre verejné vzdelávanie, ktorý je súčasťou Inštitútu, iniciuje výskumné projekty spojené so súčasnými dejinami Poľska (1939 – 1989) a svoje poznatky prezentuje prostredníctvom konferencií, výstav ako aj školení učiteľov a študentov či prednášok a publikačných aktivít.

Archív inštitútu poskytuje prístup k dokumentom komunistickej štátnej bezpečnosti ľuďom, ktorí podliehali ich dohľadu, ako aj bádateľom a novinárom. Oddelenie verejného prokurátora IPN prešetruje zločiny nacizmu a komunizmu a iné zločiny napáchané na poľskom národe od 1939 do 1989, vrátane vojnových zločinov a iných zločinov proti ľudskosti. V roku 2007 bol inštitút poverený stanovením obštrukcií na zamedzenie vykonávania verejných funkcií osobám, ktoré predtým spolupracovali s komunistickou štátnou bezpečnosťou. Tejto úlohe sa venuje novozriadené oddelenie pre lustráciu. IPN sídli vo Varšave a riadi 11 pobočiek vo väčších poľských mestách.

Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR

Otto-Braun-Straße 70/72
101 78 Berlin
Nemecko
post@bstu.bund.de
www.bstu.bund.de

Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen
des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen
Deutschen Demokratischen Republik

Úrad spolkového zmocnenca uchováva podklady Ministerstva štátnej bezpečnosti NDR a sprístupňuje ich v súlade s prísnymi právnymi predpismi. Osoby, ktoré boli monitorované štátnou bezpečnosťou, majú právo nahliadnuť do svojich spisov, aby sa dozvedeli ako Ministerstvo štátnej bezpečnosti zasiahlo do ich osudov.

BStU (Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR) sa tiež podieľa na preverovaní osôb v popredných funkciách a úradoch. Aj vedci a novinári môžu požiadať o prístup k spisom.

V rokoch 1989/1990 v priebehu Novembrovej revolúcie proti komunistickému režimu vo východnom Nemecku obsadili demonštranti pracoviská štátnej bezpečnosti a vynútili si zrušenie tohto represívneho aparátu.

Úrad spolkového splnomocnenca bol založený 3. októbra 1990 so zjednotením Nemecka. V roku 1991 bol stanovený právny rámec pre rôzne formy nahliadania do spisov.

Hlavné ťažisko Úradu predstavuje archív. Ten dokumentuje represívne metódy bývalej SED (Zjednotenej socialistickej strany Nemecka) ako komunistickej štátnej strany NDR a jej tajnej polície, ministerstva štátnej bezpečnosti: spisy, kartotéky, filmy, hlasové dokumenty, mikrofíše. So spolu 167 km podkladov je to jeden z najväčších archívov Nemecka. Internetové stránky BStU (Úrad spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR) (www.bstu.bund.de) poskytujú prehľad o právnych podkladoch (aj v angličtine), stave archívu, výskumných projektoch a zozname vedcov, ktorí pôsobia na oddelení vzdelania a výskumu úradu od roku 1992.

Historický archív štátnobezpečnostných služieb

*Eötvös utca 7
1067 Budapešť
Maďarsko
www.abtl.hu
info@abtl.hu*

Historický archív štátnobezpečnostných služieb bol založený Zákonom III z roku 2003 o uchovaní a udržiavaní dokumentov bezpečnostných zložiek v období medzi 21. decembrom 1944 a 14. februárom 1990.

Občania si na základe štatutárnych predpisov Historického archívu môžu prezerat' dáta, ktoré vytvorili bývalé bezpečnostné zložky. Žiadosť o sprístupnenie je možné predložiť v klasickej písomnej alebo elektronickej podobe, prípadne osobne na oddelení oddelenia pre styk s verejnosťou. Podľa zákona má osoba, ktorá bola sledovaná bezpečnostnými zložkami, právo zisťovať osobné údaje o sieťových operatívnych pracovníkoch, operatívnych spojkách či riadnych zamestnancoch. Ak je na základe dokumentov v Archíve možné nestranne identifikovať sieťového operatívneho pracovníka, výsledok vyhľadávania je po spracovaní odovzdaný žiadateľovi.

Zákon III z roku 2003 umožňuje osobám vykonávať dva druhy výskumu – vedecký a súkromný. Zo zákona sa každý, kto disponuje licenciou na vykonanie vedeckého výskumu, vydávanou Správnou radou Archívu, považuje za vedeckého výskumníka. Zákon o archívoch v § 23 v odseku (2) – (3) sa zaoberá Správnou radou. Tí, ktorí nemajú licenciou na vykonanie vedeckého výskumu, môžu v Archíve vykonávať súkromný výskum podľa § 5 Zákona III/2003. Kópiu materiálov, ktoré výskumníci študujú, si môžu nechať vystaviť za poplatok uvedený v priestoroch bádateľne.

Ústav pro studium totalitních režimů

Havelkova 2
130 00 Praha 3
Česko

ústav pro studium
totalitních režimů

www.mvcr.cz/ministerstvo/oabs.html

sekretariat.reditele@micr.cz

Rozhodnutím ministra vnitra ČR byl k 1. listopadu 2006 reorganizován původní Odbor archivní a spisové služby MV na Odbor archiv bezpečnostních složek MV, přičemž byla z jeho gesce na odbor archivní správy převedena spisová služba a správní archiv. Na základě zákona č. 181/2007 Sb. vznikají k 1. srpnu 2007 dvě nové instituce – Ústav pro studium totalitních režimů a Archiv bezpečnostních složek. Ústav se má především věnovat zkoumání dějin totalitních režimů a událostí, které vedly k jejich nastolení. Archiv má zejména převzít, uspořádat a zpřístupňovat dokumenty vzniklé činností komunistického bezpečnostního aparátu. Přípravou zřízení a fungování obou institucí byl vládou pověřen ředitel Odboru archiv bezpečnostních složek MV PhDr. Pavel Žáček, Ph.D. Plné převzetí povinností vyplývajících ze zákona nastane pro obě nové instituce 1. února 2008, kdy bude ukončena delimitace archivních fondů, majetku a pracovníků z institucí (včetně Odboru archiv bezpečnostních složek MV), jejichž činnost budou Ústav pro studium totalitních režimů a Archiv bezpečnostních složek přebírat.

Podporovatelia

Medzinárodný višegrádsky fond

Kráľovské údolie 8

811 02 Bratislava

Slovensko

www.visegradfund.org

visegradfund@visegradfund.org

Medzinárodný višegrádsky fond je medzinárodná organizácia so sídlom v Bratislave, ktorú 9. júna 2000 založili vlády krajín Višegrádskej skupiny (V4) – Česká republika, Maďarská republika, Poľská republika a Slovenská republika.

Zámerom fondu je propagácia rozvoja bližšej spolupráce medzi krajinami V4 cez podporu spoločných kultúrnych, vedeckých a vzdelávacích projektov, výmen mladých, cezhraničnej spolupráce a podpory cestovného ruchu. Rozpočet fondu, ktorý od roku 2007 predstavuje 5 miliónov eur, tvoria príspevky vlád krajín V4 v rovnakej výške. MVF poskytuje podporu prostredníctvom troch grantových a štipendijných programov, ako aj umeleckých pobytov.

Príjemcov podpory fondu tvoria zväčša mimovládne organizácie, samosprávne obce a celky, súkromné spoločnosti, školy, univerzity a jednotliví študenti a umelci.

Správne orgány fondu tvorí Konferencia ministrov zahraničných vecí a Rada veľvyslancov. Výkonný orgán fondu je zložený z výkonného riaditeľa a zástupcu výkonného riaditeľa. Administratívnu činnosť fondu zabezpečuje jeho sekretariát.

Nadácia Konráda Adenauera

Verbindungsbüro Bratislava

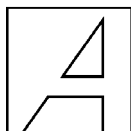
Zelená 8

811 01 Bratislava

Slovensko

www.kas.de

kasslovak@nextra.sk

**Konrad
Adenauer
Stiftung**

Sme politická nadácia, ktorá má pod svojou správou dve vzdelávacie centrá a 16 vzdelávacích inštitútov po celej krajine. Pôsobíme vo viac ako 120 krajinách sveta, kde naše pobočky dozerajú na viac než 200 projektov. Naše centrály sídlia v Sankt Augustine neďaleko Bonnu a v Berlíne, kde sme v roku 1998 otvorili akadémiu a konferenčné centrum. Meno a princípy Konráda Adenauera sú pre nás zásadami, poslaním a povinnosťou. Nadácia nesie meno prvého spolkového kancelára od roku 1964. Dovtedy pôsobila ako Spoločnosť pre kresťanskodemokratickú vzdelávaciu činnosť, ktorá bola založená v roku 1955.

Prostredníctvom politického vzdelávania propagujeme mier, slobodu a spravodlivosť na národnej a medzinárodnej úrovni. Naše hlavné snahy sústreďujeme na upevňovanie demokracie, propagáciu zjednocovania Európy, prehlbovanie transatlantických vzťahov a spoluprácu v politike rozvoja. Pôsobíme ako poradenská agentúra, vykonávame výskumné aktivity, poskytujeme podporné vedecké informácie a aktuálne analýzy, ktoré pripravujú pôdu pre politické dianie.

Naša berlínska akadémia otvára priestor na diskusiu o budúcich závažných témach vo sfére politiky, cirkvi, spoločnosti a vedy.

Portfólio našich aktivít tiež zahŕňa aj výstavy, verejné čítania a ocenenia. Podporujeme mladých umelcov a každý rok udeľujeme literárnu cenu KAS. Prostredníctvom osobitných projektov tiež pomáhame mladým novinárom. Od roku 1980 udeľujeme cenu lokálnej žurnalistiky. Od roku 2002 prezentujeme Cenu Nadácie Konráda Adenauera za prínos v sociálnej trhovej ekonomike, ktorá oceňuje osobnosti, ktoré sa významne zaslúžili o zachovanie a rozvoj sociálnej trhovej ekonomiky.

Doslov

Vážení a milí čitatelia!

Dovoľte mi na záver uviesť niekoľko riadkov technického charakteru. Predkladaný zborník z medzinárodnej konferencie *Aktivity NKVD/KGB a ich spolupráca s tajnými službami v strednej a východnej Európe 1945 – 1989*, ktorý vydáva Ústav pamäti národa, pozostáva z príspevkov, ktoré odznali počas troch dní 14. – 16. novembra 2007 v Bratislave v Kongresovom centre SÚZA. Uskutočnenie tejto konferencie na medzinárodnom poli inicioval zakladateľ a prvý predseda Ústavu pamäti národa Ján Langoš. Neskôr v jej presadzovaní pokračoval Miroslav Lehký, pripravil tzv. *Deklaráciu ku konferencii*, ktorej podpísaním sa na tejto akcii otvorila spolupráca Ústavu pamäti národa so zahraničnými partnermi – Úradom spolkového zmocnenca pre dokumenty štátnej bezpečnosti bývalej NDR, Historickým archívom štátnobezpečnostných služieb v Maďarsku, Inštitútom pamäti národa v Poľsku a Ústavom pre štúdium totalitných režimov v Česku. V apríli 2007 tiež viedol spoločné prípravné stretnutie, keď sa partneri dohodli na šiestich paneloch konferencie a z prihlásených príspevkov zostavili jednotlivé obsadenie panelov.

Obsah zborníka kopíruje túto zostavu. Za jednotlivými štúdiami nasledujú krátke profesijné životopisy prednášajúcich, v prípade moderátorov panelov je uvedený iba profesijný životopis. Spolu so znením *Deklarácie ku konferencii* nájde čitateľ v zborníku i príhovory, ktoré odznali počas slávnostného otvorenia konferencie, informácie o sprievodných akciách, ako aj o partnerských inštitúciách a podporovateľoch konferencie – Nadácii Konráda Adenauera a Medzinárodnom višegrádskom fonde, za ktorých láskavú podporu ďakujeme. Na konferencii boli zastúpené krajiny – Slovensko, Česko, Poľsko, Maďarsko, Nemecko, Rakúsko, Kanada, Rusko, Litva, Rumunsko a Taliansko.

Rada by som na tomto mieste vyjadrila poďakovanie za možnosť podieľať sa na tejto udalosti a za spoluprácu M. Lehkému, všetkým aktívnym účastníkom konferencie za ich účasť, ochotu a trpezlivosť pri vzájomnej komunikácii, tiež všetkým kolegom, ktorí sa na príprave konferencie a zborníka zúčastnili po technickej stránke, v neposlednom rade prekladateľom štúdií, a hádam môžem i osobnejšie poďakovať vzácnym kolegyniam E. Pastvovej a S. Laukovej za ich cenné rady a milé slová.

Alexandra Grúňová; vyštudovala filozofiu; toho času odborná referentka na Sekcii dokumentácie Ústavu pamäti národa.

ISBN 978-80-89335-01-5

9 788089 335015